A. HİLMİ ÖMER BUDDA
Üniversite Dinler Tarihi Doçenti

DİNLER TARİHİ

İstanbul — 1935

DÜN ve YARIN
Tercüme külliyatı

A. HİLMİ ÖMER BUDDA
Üniversite Dinler Tarihi Doçenti

DİNLER TARİHİ

BİRİNCİ CİLT

BİRİNCİ BASILIŞ

İstanbul — 1935

Müellifin basılmış diğer eserleri:

İsa Meselesi. 1931. Mevcudu pek azdır.

Yakında basılacak olanlar:

Dinler Tarihi. İkinci cilt.
İlk Dinler.

Önsöz

Bu eserin hepsini kavrayacak olan önsözümüzü, metod ayrılıklarından dolayı, başka bir cilt olarak çıkaracağımız «İlk dinler» adlı eserimize bıraktık. Bunun için, burada ancak birkaç söz söyliyeceğiz.

Memleketimizde, ilk defa, bu eserle, uzun yıllar süren tetkiklerin verimleri olmak üzere, bir dinler tarihi yazılmış oluyor. Şimdiye kadar çıkmış, birkaç kitap içinde, herhangi ilmî bir değeri bulunabilenleri, *1897* yılında ikinci defa basılıp, *1904* de Fransızcaya da çevrilmiş olan *P. - D. Chantepie de la Saussaye*'in "Dinler tarihi el kitabı„ ndan edilen iktibaslardan ibarettir. Halbuki Dinler tarihi bilgisi, son yirmi yıl içinde harika sayılabilecek derecede ilerlemiştir. Bununla beraber, eserimizin mükemmel olduğunu da iddia etmiyoruz. Dünyanın en büyük bilğinlerinin çıkardığı eserlerin ilk basılışlarile, sonrakiler arasında, daima daha iyiye doğru yürümüş büyük ayrılıklar vardır. Bizimki de, rağbet gördüğü

takdirde, bu tekâmülü gösterecektir. Yalnız, böyle bir kitabı yazmak için, elimizde olan hiçbir fedakârlık ve yorgunluktan kaçınmadık.

Bütün eserde, Türk medeniyet ve kültürünün, klâsik dünyaya saçdığı nurları göstermeğe çalıştık. Buna dair söylediklerimizi,bizzat garp bilğinlerinin yaptıkları tetkiklerle,isbat etdik. Okuyucularımızın alâkadar oldukları mevzular üzerinde daha geniş malûmat almalarını kolaylaştırmak maksadile her bahse dair, oldukça zengin bir bibliyografi verdik.

Kandilli, 1935

BİRİNCİ BAHİS

HİNT DİNLERİ

Önsöz

Hindistanda *İndus* havzasında yapılmış olan yeni arkeoloji keşifleri, Arya'lardan önce bu yerlerde yüksek medeniyet kurmuş olan bir milletin medeniyeti, *Sind* ile, Sumer medeniyetleri arasındaki yakınlıkları ortaya koymuştur. *Mohen-jo-Daro* ve *Harappa* da (1) meydana çıkarılmış olan altın ve gümüş ziynet eşyaları üzerinde boğa resimleri kazılı birçok mühürlerle, geniş kafalı — Brachycéphale — sakallı bir heykel, Oxford üniversitesi heyetinin, Mezopotamyada, en eski Sumer şehirlerinden birinde, *Kish* — şimdi : Oheymir — de bulduklarına tamamile

benzemesi, bilgi dünyasında, yeni bir dönüm noktası olmuştur.

Kurduğu orijinal medeniyetle cihana, medeniyetler kaynağı olmuş türklerin bir bölümü olan Sumerlerinkile, Sind medeniyetine ait verimlerin birbirlerine benzeyişleri, bu iki medeniyetin bir ırka, Türklere mensup olduklarını, göstermektedirler.

Hindistanda kurulmuş bu yüksek Türk medeniyetinden, tarihden sonraki Hint dinlerinde, asıl şekilleri, yahut hiç değilse izleri devam etmiş olanları vardır: Mohen-jo-Daro'dan çıkarılmış bir tablet de, dizleri çökük müminleri önünde bağdaş kurarak oturmuş, arkasında ejder başlı bir yılan — *Nagas* — görülen bir adamla, sonraları *Budda*'yı tasvir etmiş resimler ve heykellerdeki dinî tasavvurlar ve anlayışlar, birbirlerine benzerler. Yine yukarda söylediğim merkezlerde bulunmuş mühürlerden biri üzerinde, sonraları başka başka Allahların, hususile *Budda* nın sembolü olmuş olan bir ağaç resmi vardır. Hint dinlerindeki *yaradıcı söz* — yunanca: logos — itikadını, birçok dinler ve felseferde vermiş olanlar, Sumer'lerdir (2). Aşağıda anlatacağım, büyük Hint Allahı *Varuna* — Avesta da: Ahura — Sumer gök Allahı *Anu*'nun, Hint ve İran dinlerinde devam etmesinden başka bir şey değildir. Hint dinlerinin kutlu saydığı yağmur, bundan dolayı sular — Sumer *Apsu*: Véda'larda: *Apas* —, tufan hikâyesi münasebetile kahraman

Manu **efsanesi (4), yıldızlar, gök hakkındaki itikatlar, Sumerlerinkile birdir. Sumer'lere ait** *Erech* **— şimdi : Varka dağı — şehrinin** *Nin-Sun* **yahut** *İnnini* **anne Allahına, bugün hâlâ Hintliler ve İslâmlar, Belucistan da,** *Hinglâj* **dağında,** *"Bîbî Nanî», Nine hanım,* **adı altında ibadet etmektedirler (5).**

Yukarıda tesbit ettiğim vakalar,Sind ve Sumer medeniyetlerinin türkler tarafından kurulduğunu gösterdiği kadar, Bu medeniyetin sonraki Hint ve İran dinleri üzerinde bırakmış oldukları derin izleride isbat ederler.

Bibliyografi

(1) Hindistan Arkeolojisi müdürü Sir john Marshall, Mohen-jo-Daro ve Harappa da yapılan haferyatın neticelerini, önce 20 eylûl 1929 tarihli, **London İllustrated News**, de, **Archaeological Survey** 1923 — 1924 (49, p, 1926), sonra 26 şubat 1926, **Times** gazetesinde ve 20, 27 eylûl, 4 birinci teşrin 1924, 6 mart 1924 tarihli **London İllustrated News** mecmuasında bildirmiştir. **Sir John Marshall** mesai arkadaşlarının bu hafriyat hakkındaki asıl eseri **Mohen-Jo Daro and the İndus Civilisation** adile 1931 yılında basılmıştır. Bu hususta şu eserlerden de istifade edilebilir : **René Grousset,** Histoire de l'Extrême-Orient, T. 1, pp. 3 — 5; **P. Masson Oursel ...**, L'inde Antique et la civilisation Indienne, pp. 23 — 24; **Ananda K. Coomaraswamy,** Indian Art and Archeaology.

(2) Hıristiyan dininin kuruluşunda "yaradıcı söz„, yahut ikinci Allah itikadının ehemmiyetine dair bakınız: **A. Hilmi Ömer,** İsa meselesi, S. 21 — 22.

(3) Samî dinlerdeki tufan hikâyesinin Sumer'lerden alındığına dair bakınız: **A. Hilmi Ömer,** Sumer dininin Babil, İbranî, İslam dinlerinde ki tesirleri: **Tufan hikâyesi.** Darülfünun ilâhiyat fakültesi mecmuası, 1 teşrin, 1932. sayı: 23, S. 53 — 64; 1 kânun 1932, sayı: 24, S. 33 — 45. Bu hususta ve diğer Türk kabîlelerinde tufan hikâyesi hakkında daha ziyade malûmat almak için «**Kur'anda halk hikâyeleri**» adlı eserimize müracaat edilmelidir.

(4) Türk "**Nine hanım**„ın eski dünyanın muhtelif milletlerindeki geniş ibadeti için bakınız: **A. Hilmi Ömer, "Eski dünyanın büyük bir Türk Allahı„,** 12 ve 22 birinci teşrin Milliyet gazetesine.

I

HİNT DİNLERİ TARİHİNİN BÜYÜK DEVİRLERİ

Siyasî tarihi gibi, dinler tarihinde de, mühim hâdiselerin, dinî metinleri, felsefî ve dinî mezhebleri, müesseseleri; abideler, mevsuk vesikalar, bulunmadığı için, tarihlendirmek güçtür. Bunları çok eski zamanlara kadar götüren Hintlilerin an'analarını kabul etmeğe imkân yoktur. Garp bilginleri ise, çok ihtiyatlı, fakat kolay yanılır bir pirensibe göre, Hintlilerin an'aneye dayanan

tarihlerini daha yakın vakitlere indirmişlerdir. Bunun için hakikat çok defa, biri tamamile keyfî, diğeri de pek ihtiyatlı davrandığından dolayı kusurlu olan bu iki müfrit idda arasında bulunmaktadır. Bununla beraber, hindistanın siyasî ve dinî hâdiselerini tarihleyenlerin, Hintliler değil, garp bilginleri oldukları muhakkaktır. Vakaları tarihlendirmek hususunda, Yunan ve Çin kaynaklarına, bilhassa orta Asyada yapılan arkeoloji ve dile ait keşiflerdende istifade edilmiştir. Fakat bütün bunlara rağmen burada, İslâm dininin tarih başi tuttuğu hicret gibi, kat'î vakalara dayanılamaz. Hindistanda bir hâdise yahut bir kitabı 100 hattâ 200 yıllık ihtimal ile de olsa, tahmin edebilmek bir muvaffakiyet sayılır.

Takriben ilk tarihler, *İskender*, *Candragupta*, (Sandrocottus) ve hususile milâttan önce *262* yılında Budda dinine girmiş olan büyük imperator *Açoka*'nın bu dini yaymak maksadile Hindistanın her tarafında kayalar, sütunlara, mağararalara yazdırdığı kitabelerden başlamaktadır (1). Bununla beraber, bu kitabelerde ki astronomiye ait malûmattan istifade edilerek, en eski tarihleri tesbit etmek teşebbüsleri müsbet neticeler vermemişlerdir.

Yukarda kısaca gösterdiğim sebeplerden dolayı, Hint dini ve edebiyatını tarihlendirmek için pek nisbî olan şu esaslara güveniyoruz: (1) Metinlerde kullanılmış dillerin az çok eski, az çok ileri olmalarına. (2) Yeni metinlerin, daha eski-

lerinden iktibaslarına, daha eski olanlardan bahsedişlerine. (3) Muhtelif metinlerin yazdığı yahut ima ettiği vakaların tetkiklerine.(4)Bizzat Hintlilerin yükarıda söylediğim prensibe göre an'anelerine.

Bununla beraber, tarih işi, büyük ihtilâfları mucip olmuştur: Hindistanın ilk dinî verimi olan *Rig-Véda*'yi, bu dinin en ziyade selâhiyettar âlimlerinden biri sayılan *Winternitz*'in milâttan *3000—4000* yıl önceye koymasına karşı, bilginlerden çoğunun fikri, bu edebiyatın milâttan *1500 1800* yıllarından öteye çıkmıyacağı merkezindedir. Bu da, tarih meselesinde bilginler arasında birbirlerine nekadar zıt, birbirlerinden nekadar uzak olan tahminler yürüdüldüğünü gösteren tipik bir misal olarak alınabilir. Biz burada tabiatile,bukadar zıt fikirlerin ileri sürülmesini mucip olan sebebleri münakaşa ederek bu meselenin nihaî surette halledilmesini üzerimize alacak değiliz. sadece, dinî vakalar hususunda, umumiyetle en ziyade kabul edilmiş olan, en melhuz sayılan tarihleri, biz de kabul edip, o suretle tarihleyeceğiz.

Bütün bunlardan dolayı, Hintlilerin dinler tarihinde,birbirlerinden kat'î olarak ayrılmış devirlerden bahsedilmesine imkân yoktur. Çünkü,faraza Budda dini kurulup, ilerlerken, *Véda*'lara ait an'aneler büsbütün kaybolmamıştır. Bunun için Hint dinlerinde sıraya koyacağımız vak'alar, birbirlerinden alâkaları tamamile kesilmiş devirler değildir. Fakat zaman itibarile biri ötekisin-

den sonra gelmiş olan dinî sistemlerdir. Burada Hint dinleri, felsefeleri, mezheplerinin kronolojisi, bu metoda göre, sıraya konmuştur.

Bibliyografi

(1) "**Açoka**„ milâtdan önce 264 den 228 yahut 227 yılına kadar, imparatorluk etmiştir. Hindistanda Budda dinini yaymak için, mukaddes kitaplardan aldığı parçaları, kayalara. sütunlara, mağaralara yazdırmıştır. Bu kitabelerden 35 i bugüne kadar gelmiştir.

Hindistanın tarihi olmadığına dair bakınız:

Sylvain Lévi, l'inde et le monde, p. 13, 106, 1926; **Bouglé,** Essai sur le Régime des castes, p. VII; **L. de la Vallé-Poussin,** Indo-européens et indo-Iraniens, p. 108—118.

II

VÉDA'LAR DİNİ

Mukaddes metinlerinin adından dolayı; Hint dinleri tarihinin ilk zamanlarına, *Véda*'**lar devri denilmiştir.** *Véda*, "*bilgi*„, **bilhassa** *dinî bilgi*, **demektir.** *Véda*'**lar dört mecmuadır.**

I. Rig-Véda:

Véda'ların en mühimi olan **Rig-Véda,** eski menkıbeler, eksik destanî şarkılar kırıntılarından, büyü ve lirik şiirlerden, sonraları bir araya toplanmış ilâ-

hiler mecmuasıdır. Hepsi 1028 parça tutan bu ilâhiler on kitaba (**Mandalâ**) ayrılmışlardır. **Rig Véda**, ilâhiler bilgisi, demektir. Bu ilâhilerden çoğu, ayrı ayrı Allahlara, yahut Allahlar zümresine hitap edilmiştir. **Rig Véda**'daki kitaplardan en uzunu olan **I** ve **X** inci kitaplarda **191** ilâhi vardır. En kısa kitaplarda ise, **43** ilâhi bulunmaktadır. Her kitapta bulunan ilâhiler, Allahlara göre, önce **Agni**, sonra **İndra** daha sonra Allahların hepsine birden hitap etmek suretile sıralanmışlardır. İki, üç beytden ibaret kıt'alardan başlayarak, elli beyte çıkan ilâhiler vardır. İlâhilerde, yazanların adları yoktur. **Rig-Véda**'nın **VIII**, **IX** inci kitaplarındaki ilahiler, aşağıda anlatacağım, **Soma** kurbanına mahsustur. **X** inci kitabın ilâhileri felsefî ve büyüye aittir. Bu ilâhilerde, iptidaî bir dinin, iptidaî bir san'atle ifade edilmiş galeyan ve heyecanları görülemez. Bu ilâhilerden çoğu, kurban münasebetile okunmak, çağırılmak maksadile, yahut hamî hükümdarlardan caize koparmak için yazılmışlardır. Bu düşünceler ilâhilerde gayet açık olarak anlatılmıştır. İlâhilerden bir kısmı da, basma kalıp cümleler içinde, nazmedilmiş olan taklitlerin taklidi olan şeylerdir. Bununla beraber, aralarında yüksek dinî duyguyu ve şairlik kudretini gösterenleri de yok değildir. Sonraki tarihlerde yazılmış olanlarda felsefî düşünüşler de vardır. İlâhiler yazan şairler, düşüncelerini bazan ilâhî ilhama isnat etmişlerdir. **Véda**'lar devrinin sonlarında ise, **Brahman**'lık, bütün bu edebiyatı bir Vahy, Allahların bir tebliği olmak üzere kabul etmiştir.

Rig-Véda, Véda'ların en eski kısmıdır. Hindistana dair, her mühim Kronoloji mes'elesinde olduğu gibi **Rig-Véda,** daha umumî olarak **Véda**'lardaki muhtelif kısımların Kronolojisi hakkında bilginler arasında fikir birliği yoktur. **Rig-Véda**'yı tarihlendirmek için yapılan muhtefif teşebbüsleri, bu hususda dayanılan muhtelif miyarları burada anlatmaya imkân yoktur, Fakat bu hususta umumiyetle kabul edilmiş olan esas şudur : **Rig-Véda** da, Hindistanın en bariz hususiyetlerine dair imalar yoktur : Coğrafya adları bugünkü Efganistan ve Hindistanın Pencap eyaletindedir. Nehirlerden — Kubha — şimdi : **Caboul** —, Pakthas — şimdi : **Pakthum** —, Gumal— şimdi : **Gomati** — Svastu — şimdi : **Svat** —, Krumu — şimdi : **Kurran** —, ile **Sindhu** yahut **İndus** nehirinin bütün ayaklarının adları, **Rig-Véda**'nın, ilk dokuz kitabında vardır. Bu kitabın bildiği hayvan ve nebatlar da, bu mıntakalara aittir. Kaplansız, filsiz, maymunsuz bir Hindistan düşünülebilir mi ? Bununla beraber **Rig-Véda** da bir defa bile kaplanın adı geçmez. Filden şöyle böyle bahsedilmiştir. Hindistana mahsus meşhur **Nyagrodha** ağacını ise hiç bilmez. Hintlilerin başlıca yiyeceği olan **pirinç, Véda'**lar şairlerine meçhuldür. Daha garibi, sonraları dinî hayatın kaynaklarından biri olmuş olan **Gange** nehrine, oda dolayısile bir defa ima edilmiştir. Bunlara mukabil, asil vatanı **Baktriyana** olan ve Hindistanda Pencap'dan daha aşağıda görülmiyen deveden, sık sık bahsedilmiştir. Bütün bunlardan çıkan nitece, bu mukaddes metinlerin en eski kısımlarının

Efganistan ve Pencap da yazilmış olmaları, yani milâttan önce **1400—1500**, yahut kısa tarihe göre **1100** yıllarından daha eski olamayacaklarıdır.

II. Atharva-Véda:

Her nekadar, bu mecmua sonraki tarihlerde yazılmış ise de, adı dahi gösterdiği gibi, içindeki esaslı fikirler, eskidir. **Atharvan** — Avesta, da **Atars** — ateş rahibi, büyücü, demektir. **Atharva- Véda**'nın tam ve en eski adı olan **Atharvângirasah, Atharvan**'lar ve **Angir**'ler demektir.Birinciler iyi; ikinciler, yıkıcı, öldürücü, kara büyüler yapan rahiplerdir **Atharvan**'lar, hastalıkları iyi eden, felâketlere karşı koruyan .., büyüler yaptıkları halde, **Angir**'ler düşmanlara, rakiplere, hastalıklar, felâketler getiren büyülerle meşgul olurlar. Bundanda anlaşılacağı veçhile, **Atharva-Véda**, büyüye ait düsturlar, bilgilerden toplanmış bir mecmuadır. Hepsi **731** kadar tutan ilâhiler, **20** kitaba ayrılmıştır.

Atharva-Véda, umumî heyeti itibarile, **Rig-Véda** dan daha sonra yazılmıştır. Burada kaplandan bahsedildiği gibi, ilâhilerde de **Brahman**'lar, şerefleri, menfaatleri sık sık geçer. **X** ucu kitabın son ilâhisi, "bir Brahman'a inek verenin her şey kazanacağını", yazıyor ki: Bu bize **Atharva-Véda**'nın yalnız Brahman'ların kaleminden geçtigini değil, cemiyette nüfuz kazanıp, yükselmeğe başladıklarını dahi anlatır. Bununla beraber, halk itikatlarında derinden yerleşmiş pratik'ler ve inanışlar da bu mecmuada yer bulduğundan dolayı, **Ring-Véda** kadar eski olan yerleri de vardır.

III. Sâma-Véda :

Sâma-Véda, diğer Véda'lardan ziyade, kurban münasebetile söylenen ilâhiler içindir. Bu ilâhileri aşağıda söyleyeceğim, **Udgâtar** sınıfına mensup rahipler okurlardı.

IV. Yajur-Véda :

"Kurbana ait düstürlar bilgisi„ demektir. Aşağda söyleyeceğim **Adhvaryu** sınıfına mensup rahipler, kurbanın muhtelif safhalarında yapacakları işler, söyleyecekleri şeyler için istifade edilmek üzere dinî merasim ve talime mahsus el kitaplarından alınmış, parçalardır. **Adhvaryu**'lar, bu metinleri kurban esnasında alçak sesle, yahut mırıldanarak okurlardı. Bunlar bazen «**Agni,** senenin için» yahut **Indra**'ya selâm...» gibi kısa münacatlar, dualar, **Soma'**yı satın almak için,verilen inek hakkında kullanılmış nihayetsiz, sıfatlardır.

Yajur-Véda, **ak** ve **kara**, olmak üzere iki mecmuadır. Dil ve ifade noksanlarından anlaşıldığına göre **kara** daha eskidir. Kara **(Krsna)**, denmesinin sebebi, içindeki düsturların sistemsiz olarak tefsirler yahut **Brahmana**'larla birbirine karışmış olmasından dolayı «karışık, muğlak» olmasındandır. **Kara Yajur** Véda'yı dört büyük tefsir mektebi okuttuğu için bu mekteblere mahsus dört tefsir kitabı vardırki şunlardır :

Taittirîya-Samhitâ, Maitrâyanî-Samhitâ, Kâthaka-Samhitâ, Kapisthala-Kâtha-Samhitâ. Bu sonuncusu parçalar halindedir.

Ak Yajur-Véda **Yâjnavalkya Vâjasneya**, adındaki meşhur âlim ve müfessiri üstad tanıdığından, **Vâjasaneyi Samhitâ** diye maruftar. Yajur-Véda'nın, esas itibarile birbirlerine çok benzeyen biri **Mâdhyandina**, diğeri **Kanvâ** mekteplerine mahsus iki nushası vardır. Vâjasanayi, de yalnız düsturlar bulunur.

Tertibi açık ve sistematikdir. Hepsi kırk fasıl tutar. Son onbeş fasıl, daha yenidir. Bununla beraber, hepsi **Rig - Véda** nın **X** inci kitabındaki fikirlere bağlı bulunmakla beraber, mistik mahiyetlerile **Upanishad** ların nüfuzunu anlatırlar. Daha eski olan kısımlarda, çok eski ayinlerin izleri, folklorü alâkadar eden malumat bulunmaktadır. Burada bahsedilmiş olan hükümdarı takdis, baygir kurbanı gibi âyinler için, aşağıda görülecek **Çatapatha - Brahmâna** da geniş malûmat verilmişdir.

Yajur - Véda da, dinle münasebeti bulunmamakla beraber, cemiyetin yaşadığı devir hakkında kıymetli şeyler vardır: Araba, araba yapan ustalardan, kuyumculara kadar her türlü san'atkârlardan bahsedildiği gibi, **Brahman** ların henüz imtiyazlı bir sınıf değilse bile, bir cemaat kurduklarını öğrenmekteyiz. Yajur - Véda da ilençler, yahud büyü düsturları, yüksek bir ruh taşıyan dualarla karışmışlardır. Yine burada, hintliler için mistik büyük bir kıymeti olan **Om** lâfzı gibi hecalar vardır. Zaten bu devrin zihniyetine göre, her hareket, her alâmet, ifşa edilmemiş bir hareket ve alâmetin, her şey gizli bir kuvvetin sembolünden başka bir şey değildirler. Her kelimenin, gizli bir manası vardır. En hakiki duaların

bile faydasız oldukdan başka tehlikeleri oldukları zamanlar vardır. Başka türlü telâffuz edilmiş bir kelime, değiştirilmiş bir hareke, yahud harfi yanlış çekiş, büyülü kuvvetleri okuyanlar üzerine boşaldabilir. Fakat "usulü dairesinde bilenler„ **Evamvid,** mevzuları yahud mukaddes düsturların senbolizmini, mistikliğini bilerek, tabiatin üstündeki kuvvetleri, korkusuz, tehlikesiz kendi menfaatlerine, düşmanlarının zararlarına kullanabilirler.

III

BRÂHMANA'LAR

Brâhmana — Les Brahmanas — , védalar'ın bildirdiği "kurbanlar bilgisini„ izah ve tefsir eden kitaplardır. Kurban edilirken, âyini idare etmekle mükellef olan Brahman'lar ile diğer rahiblerin okudukları düsturlar, ilâhilerin muhtelif mensikî hareketler, işaretleri arasındaki münasebetleri izah etmek için Véda âlimlerinin yazdıkları bu risalelere _Brâhmana_, "şerhler, izahlar„ adı verilmiştir. Bir mesele hakkında tefsire dair bütün münakaşalara, _Brahman_ mekteplerinin okutdurdukları mecmualara da _Brâhmana_, denir.

Yukarda söylediğim _kara Yajur - Véda_ nın metinlerini izah ve tefsir eden fıkralar, ilk _Brâhmana_ lardır. Bunlarda dil, fikirler, _Véda_'lar devrindekine nisbetle, hayli ilerlemiştir.

Brâhmana'lar mensurdurlar. Vakıa, *Véda*'larda da mensur yazılar bulunursa da, fakat bunların umumî heyeti şairânedir.

Brâhmana'larda, Hindistan'ın geçmişi, eski âdetleri, bir felsefenin kuruluşunu gösteren çok malûmat vardır. Brâhmana'lar, eski menkibeler, coğrafî ve tarihî kaynak olmak itibarile tükenmez bir hazine bulunmasına rağmen, adeta mantıkla alay eden, yapma olduğu kadar ince ve hurda izahlar ve tefsirlerle de doludur.İştirak ve münasebetleri olmıyan şeylerin, hâdiselerin birbirlerile bir tutulması, ifrata kadar götürülmüş bir sembolizm, diğer tarafdan herşeyi birliğe vardırmak için sarfedilmiş gayret, felsefî olmak yolundaki bir tefekküre, fakat henüz kaba taslak bir halde bulunan ilk tecrübeleri göstermektedir.

Bu şerh ve tefsir edebiyatı büyüdükçe, ayni meselelere dair yeni risaleler yazıldığı için her *Véda*'nın bir, bazan birçok *Brâhmana*'ları vardır. Bugün bile henüz yazma halinde duran *Brâhmana*'lar bulunmaktadır. Fakat şimdi söylediğim gibi, burada geçen her mesele usanç verecek kadar tekrar tekrar tefsir edilmiş oldukları için, bu el yazmalarında, şimdiye kadar bilinmiyen yeni bir şey bulunacağı pek beklenmemektedir.

Brâhmana'ların en mühimi ve ayni zamanda en yenisi, *ak Yajur-Véda* nın, *Çatapatha-Brâhmana* "Yüzyolun — kurbanı mı ? — tefsiri„ adını

taşıyan tefsiridir. Bu kitab M. Ö. V inci asra aiddir.

***Çatapatha*'dan kurbana ait teknik bütün vazifeleri yapan rahipler, *Adhvaryu*'lar istifade ederlerdi.**

Her Véda'ya aid Brâhmana'lar şunlardır: Rig - Véda: *Aitereya* ve *Caushîtaki - Brâhmana* Atharva - Véda : *Gôpatha - Brâhmana*, "ineklerin yolu„. Sâma - Véda: Tandya **ve diğer mecmualar. Yajur - Véda'nın Brahmanası ise, yukarda söylediğim gibi, ilâhiler ile mensur izahlar ve şerhler bir arada bulundukları, birbirine karışmış oldukları için, gene kendi içindedir. Ak Yajur - Véda : *Çatapatha - Brâhmana*.**

IV

ÂRANYAKA'LAR
LES ÂRANYAKAS

İmtiyazlarile birlikte kurulan rahipler sınıfı, cemiyetteki diğer sınıflara karşı yüksekliğini, *Brâhmana* **larda daima anlatmıştır. Fakat erkenden layiklerde, din âlimlerile mübahaselere karışmaya başladıklarından ortaya yeni fikirlerin çıkmasına sebep olmuşlardır. Hatta rahipler arasında bile, ibadet ve ibadet için Allahların mümessilleri gibi davranan rahiplerin bu salâhiyetlerini inkâr eden, serbest fikirli kimseler çıkmış, kendilerine başka kurtuluş yolu, zihinlerini daha**

iyi tatmin edecek başka esaslar aramışlardır. İşte çok kuvvetli olduğu görünen bu hareketin verimleri, *Âranyaka*'lar, yani "ormanda düşünüşler„ ile, mahdut talebeye öğretilen "gizli dersler„ *Upanishad*'lardır.

Brâhmana'lar ile *Âranyaka* ve *Upanishad*'lar arasında keskin bir ayrılık yoktur: Bu sonuncular, önce birincilerin içerisinde idiler. Ormanın büyük Âranyakası, *Brhad - Âranyaka*, yukarıda söylediğim, *Çatapatha - Brâhmana* da dahildir. Âranyaka'larda zamanla, *Sûtra*'lara, diğer tarafdan *Upanishad* adını almış olan *Âtman*, mutlak, hakkında serbest düşünceli talimlere ayrılmışlardır.

Âranyaka'lar *Gange* vadisi halkının, daima sevmiş oldukları, inzivaya çekilerek düşünmek, uzlet hayatının verimleridirler. *Brâhmana*'lar, asilâne yaşamak için, hayatın dört safha *açrama*-ya bölünmesi nazariyesini daha önce kurmuşlardı. Buna göre: Birinci bölüm, *Brâmacârin*, yani bir *brahman*, bir muallim yanında okumak devresi idi. Bu devirde talebe, hocasına karşı mutlak bir itaat göstermek, hizmetçi gibi hizmet etmek, hocası için yiyecek dilenmek mecburiyetindedir. Buna mukabil, *Véda*'lardaki ilâhileri ezberleyinceye kadar, hocasına tekrar etmesine müsaade edilmiştir. Véda'ları öğrenen, talebelik hayatını bitiren bir talebe, muallimine bir hediye vererek duasını aldıkdan sonra evlenmek, bir aile kurmak için evine döner. Aile başı olduğu

bu devir, dinî ve içtimsî faaliyetlerle geçer: Aile başı olmak dolayısile üzerine düşen her vazifeyi yapar. Çocuklarını büyüterek evlendirir. İşte bundan sonra, isterse tenha bir yere çekilip, yalnız Allahlara ibadet etmekle vakit geçirir. İsterse, varlık, kurbanın mistik meselelerine dair düşünmek üzere dünya işlerini büsbütün bırakabilirdi. Hatta bazan bu *Vânaprastha* "ormanda yaşamak„ bile kendisini tatmin etmemeğe başlar, yahud son günlerinin yaklaşdığını sezerek artık ibadet etmeği bırakır, yalnız *mutlak* ile birleşmeği düşünmeğe koyulurdu. Böyle bir münzeviye *Samnyâsin*, "her şeyi bırakmış„ denilirdi. Bazan da bu gibiler, zahidâne gezginci bir hayat geçirirler, mukaddes yerleri ziyaret ederler, yahud Himalaya'daki manastırlardan birine kapanırlar, nihayet her şeye karşı lâkayd ve duygusuz açlık, yahut yorgunlukdan bitap düşmek suretile intihar ederlerdi.

Manastırlar, çok defa, şehirlerden uzaklarda kurulmuş, küçük koloniler halindedir. Bu gibi manastırlarda yerleşmiş dindarlığı, hikmetile şöhret kazanmış bir mütefekkir, kendi derslerini dinlemek, riyazetler ve çilelerine lştirak etmek için yanına gelen talebelerle bir mektep kurmuş olurdu. Buralarda okutulan dersler, *Âranyaka* ları, ayni zamanda aşağıda söyleyeceğim, *Upanishad*'ları meydana getirmişlerdir.

V

SÛTRA'LAR

Sûtra, *kılavuz, kaide*, demektir. Asırlar zarfında meydana gelerek, ağızdan ağıza geçen an'ana ile yürümüş olan düsturlara, *Sûtra* adı verilmiştir. Bunlar arasında mensike ait bulunanlara, umumiyetle *Kalpasûtra* denir. Bazılarıda, kurbanlar ile ifade edilmiş olan resmî ibadetin usul ve erkânını gösterirler ki bunlarda *Çrautşûtra*'lardır. Evdeki ibadetin kılavuzu, ilmihali olan diğerlerinin adıda *Grhyasûtra*'dır. Dindar bir Hintlinin nasıl yaşadığı Sûtra'lardan öğrenilebilir. Bir Hintlinin ana rahmine düşmesinden itibaren, ölünceye kadar, hayatının her safhası, her hâdisesi karşısında okuyacağı dualar, yapacağı âyinler, bu Sûtra'larda bulunur. *Sûtra*'lar, her nekader *Véda* lar devrinden sonra kitaplar halinde toplanmış, hatta bazıları daha sonraki tarihlere ait bulunmuş olsalarda, yine çok eski bir zamanın hatıralarını saklamaktadırlar.

Ahlâka ait düsturları, hukukî vazifelere ait kanunlari muhtevi olan *Dharmasûtra*'lar *Grhyasûtra*'lara bağlıdırlar. Cemiyette her sınıfın kendisine mahsus bir *Dharma*'sı vardır. Bu devrin ahlakî dediği işler, sınıfının, muhitinin, dinî, içtimaî, mecburiyetlerine uygun olarak yapılmış şeylerdir.

VI

VÉDÂNGA

Brâhmana'lar, *Upanishad*'lar,mukaddes metinler sayıldıkları halde, *Sûtra*'lar böyle kabul edilmemişlerdir. *Sûtra*'lar eşleri olan diğer kitaplarla beraber *Védânga*, Véda'lara müteallik bilgileri teşkil ederler. Bu bilgiler ise, mensik, *Kalpa*'dan başka, fonetik, gramer, iştikak, vezin, yıldızlara dair bilgilerdir. Burada fonetik, daha ziyade ilâhilerin doğru okunmasını, hecelerin doğru teleffuz edilmesi manasına alınmıştır. Bu da çok mühimdir. Kurbanın makbul olması, öldürücü kuvvetleri ibadet edenlerin üzerine boşaltmaması için ilâhileri yanlış okumamak ve telâffuz etmemek lâzımdır. *Tvastar* (1) menkibesi bunu bize açıkça göstermektedir : Şeytan *Tvasta*, *İndra* Allah aleyhine büyü yaparken, âyının en mühim bir safhasında *İndraçatru* "İndra'nin düşmanı„ diyecek yerde yanılarak *a* harfını çekip *İndraçatru* "İndra kendisinin düşmanıdır.„ dediği için büyü kendi ayağına dolaşmış ve şeytanı derhal öldürmüştür.

Böylece pek erkenden, an'anaya göre beyitlerin umumî heyetle teleffuz edildiği *Samhita pâtha*;aynı beyitlerin kelimelere ayrıldığı*Pâdapâtha*, lar meydana gelmiştir. *Rig-Véda*'nın *Pâdapâtha*'sı,

(1) *Çâtapâtha-Brahmana*, 1, 6, 3, 8 ff., *Taittirîya*, II, 4, 12, 1 ff.

Brahman'lık âlimlerinden biri olan *Çakalya*'ya isnad edilmiştir.

En eski fonetik mecmuaları, *Prâkçâkhya*'lar yani *Véda*'ların muhtelif mektepleri yahut "şubeleri„— *Çâkhâ* — nın teliflerine uydurulmuştur. *Nighanta*'lar yahut manalarına göre tasnif edilmiş *Véda*'lardaki kelimelerin listeleri, gramer kısmen de iştikaka ait eserlerdir.Bu eserlerde güç kelimelerin bir listesi yanında başlıca müteradifleri bulunmaktadır. Misal olmak üzere, "toprak„ başlığı altında, Samhita'larda kullanılmış *21* toprak kelimesi, *122* tane "yürümek„ fili vardır. *Nighanta*'ların meşhur zeyli, adından başka hakkında bir şey bilinmeyen, *Yâska* adında bir müellife isnat edilmiş olan *Nitrukta*'dır.

Bunlardan başka, ilâhilerin okunması için Vezin dahi bilmek icap etmektedir. İbadet, kurbanlar, yıldızların vaziyetine göre, muayyen devirlerde, ilk ve son bahar Solstis'lerinde (1) yapıldığı için, vezin ve yıldızlara dair risalelerde, pek çabuk meydana gelmiş olmalıdırlar. Fakat zamanımıza kadar gelebilenler, sonraki tarihlerde yazılmış olanlardır.

Sûtra'ların edebiyat noktai nazarından tetkiki, bunların *Brâhmana* ve *Upanishad*'lardan sonra meydana geldiklerini göstermiştir. Brâhmana'lar devri ise,milâttan önce, beşinci asırda, kapanmıştır. Sûtra'ların en eskisi olan *Kalpa-Sûtra*'nın *V*, yahut *VI* inci asırlarda yazılmış olması muhte-

(1) Gece ve gündüzün bir olduğu tarihler.

meldir. Sûtra edebiyatı yerini, bir çok ahlâki ve siyasî kitapları adlandırdığı anlaşılan ve didaktik mahiyeti haiz bulünan *Çastra* adlı risale'lere bırakmış, bu çeşit risaleler sonraki devrelere kadar, devam etmiştir. Bunlara mukabil, hikemiyat şeklini alan, hatta daha sonraki tarihlere ait kitaplara da,*Sûtra*, adı verilmiştir: Cinsî münasebetleri tarif eden meşhur *Kâmasûtra* "aşkın düsturları", böyledir.

VII

BHÂSYA

Sûtra'lar ezberlenirdi. Fakat bunları lâyıkile anlamak için, daha fazla izahata, Bhâsya *tefsir'*-lere ihtiyaç vardı. Bunların adına *Bhâsya* - Véda'larda ki dilin hususiyetine karşı, umumî dil ile söylemek kelimesinden - denilmiştir. Bu tefsirlerin üslubu, *Sûtra*'lardan başkadır

VIII

VÉDA'LARIN ALLAHLARI

Sanskrit'cede, Allah fikrini en geniş manada ifade eden kelime, *div*, *dyu*, köklerinden gelen, *deva*'dır. Fiil halinde, *parlamak*, isim olarak, *gök* manalarını veren bu kelimeler, Allahları parlak

ve aydınlık saçan varlıklar olmak üzere gösteriyorlarsa da, *véda*'lar dinindeki Allahların hepsi zarurî olarak, göğe ait değillerdir. *Rig-Véda*'da, allahlarla beraber, onların düşmanlarını, hususile bir gurup Allahı göstermek için *Asura* kelimesi de kullanılmıştır. *Rig-Véda* da *Asura*, umumiyetle Allahların vasıfları, lâkapları olarak kullanıldığı halde, bunun zıddı olarak sonraki *Véda*'lar edebiyatında, *Brâhmâna*'larda münhasıran *deva*'ların düşmanlarını göstermiştir. Şuhalde kelimenin manası mühim bir değişikliğe uğramıştır. Bu değişmeyi izah etmek için ileri sürülen faraziyeleri, bu hususta kendi düşündüklerimizi, burada yazmaya imkân olmadığı için, bunu bu mes'ele hakkındaki ayrı bir tetkikimize bıraktık.

Véda'ların ilâhiyatı, allahların sayısını *33* olmak üzere kabul etmiş, bunları gök *Vasus*, hava *Rudras*, yer *Âdityas*, mıntakalarına ait olmak üzere üç guruba ayırmıştır. Fakat, hakikatte allahların sayısı bundan çok fazladır. Bunun için, bu sayının, daha ziyade Allahlar zümresini temsil ettiği anlaşılmalıdır. *Véda*'lardaki bir ilâhî, *3339* Allahın *Agni*'ye tazim ettiğini söylüyor. *Véda*'ların şairleri, kâinatın bir takım kuvvetlerle dolu olduğunu daima duydukları anlaşılmaktadır.

Véda'larda,bütün Allahlara birden hitap etmiş ilâhîler de varsada, umumiyetle bu ilâhîler, bir, yahut bir çift Allahlar için söylenmiştir.Her ilâhî kendi Allahını yüksek ve eşsiz bir Allah olmak üzere tazim etmiştir. Fakat buna bakarak, *Max*

Müller'inde iddia etmiş olduğu gibi [1] *véda*'ların "Tek Allahcılık„ *monothéiste*, bir fikir beslediği zan edilmemelidir. Bu duyğunun kaynağı, ilâhî varlığın tekliğinden ziyade, her Allah hakkında, dinî heyecanın yükseldiği galeyan ve bundan çıkan inhisarcılıkdır. *Véda*'lar dininin "tek allahcılık„ fikrinden nekadar uzak olduğu, bütün resmî kurbanlardan hiç birisinin yalnız bir Allaha takdim edilmediğindende açıkca anlaşılmaktadır.

Véda'lardaki Allahların şahsiyetleri hakkında açık bir fikir edinmek güçtür: İlâhîlerde, her Allah için, yüksek olduğu söylenirken, diğer bir

---

[1] *Max Müller*'e göre—History of Ancient Sanscrit Literature, p. 532. — *Véda*'lar dininde ibadet eden kimsenin, diğerlerini inkâr etmeksizin, yalnız bir allaha dua etmesi, diğer allahlara mahsus sıfatları da bu allaha isnat etmesinin sebebi, fikrinden bir allah geçirmesinden ileri gelmektetir. Bu suretle birçokları içerisinden alınmış olan tek bir Allaha ibadete "çok allahcılık„ *polythéisme* ne de *tek allahcılık* diyemediği için buna *hénothéisme* adını vermiştir. Halbuki *Max Müller* bu iddiasını isbat etmek uğrunda gösterdiği vakıalar, yalnız *Véda*'lar dinine münhasırdır. Bu vakıalar, bütün dinleri kavrayacak bir tip meydana getirebilecek mahiyette değillerdir. Bu hareketi idare eden saik ise *Max Müller*'in zannettiği gibi, tek allahcılık duyğusu değil, fakat ibadet edilen allahı hepsinden yüksek görmek istiyen dinî inhisarcılıktır.

çok Allahların sıfatları, mahiyetleri, vazifeleri, gördüğü işlerde buna isnat edilmiştir.

Véda'lardaki Allahların, çok defa tabiatın allahları, yahut kuvvetleri, mümessilleri olduklarına dikkat çekilmiştir. Fakat bunu tabiata yakından alâkadar oldukları, tabiî hâdiseler ile bu münasebetlerinin şairâne tasvirlerde açık olarak gösterildiği manasında anlamak, daha doğrudur. *İndra* tabii bir hadise olan yildirim değildir; fakat yildirimi atan *Indra*'dır. Bizzat kendisi, yağmur, güneş değildir. Yalnız yağmuru yağdıran, güneşi parlattıran, o dur. Buna mukabil, temsil ettiği unsurlardan ayırt edilmesi mümkün olmıyan Allahlar da vardır:

Agni, ateşdir. Muhtelif şekilleri altında da ateşden başka bir şey değildir. Allahların bazıları ise, mahiyetleri ve faaliyetleri itibarile, münhasıran tabiata da bağlı değildırler. Aşağıda görüleceği gibi, *Varuna*, taşıdığı sıfatlarla, kendi tabiî mahiyetinden hayli ayrılmıştır. Bu vakıalar bize, *Véda*'lar dininin, ancak uzun bir devir esnasında kurulmuş olduğunu anlatırlar.

Véda'lardaki birçok Allahların, içi boş ve uydurma şeyler oldukları da görülmektedir. *Brihaspati* yahut *Brâhmânapati* "mukaddes düstur yahut bilgi sahibi„ *Prajâpati* "mahlûkatın sahibi„ *Vâstospati* "nehirlerin sahibi„ *Kshetrasyapati* "tarlaların sahibi„ *Cacîpati* "kuvvet sahibi„ gibi adlar taşıyan bu gibi Allahlar, hiç bir hakikî yahut felsefî düşünceyi tazammun etmezler.

Şimdi, ***Véda*'ların başlıca Allahları hakkında kısaca malûmat vereceğiz:**

İndra:

Véda'lar dinin Allahları arasında **Indra** mühim bir yer tutmaktadır. Rig-Véda'daki ilâhilerin dörtte bıri, bu Allaha aittir. Asıl kendisine mahsus olan ilâhîlerden başka, diğer Allahların ilâhîlerinde de **50** defa adı geçmektedir. **Arya**'lara, yerli halka ve taptıkları şeytanlara karşı muzafferiyet vermiş olan bu Allahtır. Savaşlarda yağız atların çekdiği arabaya binerek, silâhı olan, yıldırımı kullanır. Esmer renkli, saçlı ve sakallı, iri yarı bir adam olarak tasvir edilmiştir.

İndra'nın yaptığı büyük iş, suları kapatmış olan ejderha, **Vritra**'yı öldürmesidir. Bunun için **Soma** içerek sarhoş olan **İndra**, ejderha üzerine atılmış, korkunç bir boğuşmadan sonra, elinde taşıdığı yıldırımla ejderhayı parçalıyarak hapis ettiği suları kurtarmıştır. Diğer bir ilâhî de ise **Panès** "hasis„ lerin elinden inekleri kurtardığı hikâye edilmiştir.

İlâhiler, çok defa **İndra** için "Allahların en büyüğü„, "Gök ve yer yüzünde eşi olmayan Allah„, Bazan da "Cihan hükümdarı„ demektedirler. Bu sifatlar, **Varuna** hakkında da kullanılmıştır.

İndra hakkında gösterilen bu yüksek saygi, diğer Allahlar üzerine hakikî bir hâkimiyeti ifade etmezler: Yukarda da söylediğim gibi, ilâhilerin hitap etdigi her Allah, en büyük Allah'dır.

Varuna:

İndra, yanında **Véda**'ların en büyük gök Allahlarından birisi, **Varuna**'dır. Bu **Véda**'lara girmiş bir

Türk Allahıdır. Fizikî ve manevî nizamı — **rta** — idare eden **Varuna**'dır. Gök ve yer onun emrile birbirlerinden ayrılmışlardır. Güneşi parlatan, geceleyin aya ışık verdiren, yıldızları hareket etdiren,odur. Rüzgâr, **Varuna**'nın nefesidir. Nehirleri akıtdıran, yeryüzünü yağmurlarla bereketlendirmek için bulutlara emreden **Varuna**'dır. Yeryüzünde geçen herşeyi, görüp, günah edenleri cezalandırır. Fakat tövbe edenlerin yalnız kendi günahlarını değil, babalarının işlediklerini de affeder. Günahlardan kurtulmak için, hepsinden önce bu Allaha yalvarılır, bu Allahdan ümit beklenilir. **Varuna**'ya hitap eden ilâhiler de, diğer ilâhilerin ancak nadiren vardığı, ahlâkî bir yükseklik vardır. Sonraki **Véda**'lar da **Prajâpati**, yaradıcı bir Allah olarak yükselince, **Varuna**'nın ehemmiyeti azalmışdır.

Mitra :

Véda'lar devrinde, ehemmiyeti ikinci derecede kalmış olan bir Allahdır, **Véda**'lar da yalnız başına, bu Allaha hitap edilmiş olan, hiçbir ilâhi, yoktur. Kendine daima, **Varuna** ile birlikte dua edilmiştir. **Mitra,** sanskritca da **dost, Avesta**'da **yemin ve sadakat,** manalarında kullanılmıştır. **Mitra,** Véda'lar da güneşin, faideli kuvvetinin ifadesidir. **Avesta** da ise güneş - Allah olan **Mithra,** milâtdan sonra **3, 4** üncü asırlarda Roma imparatorluğunda gayet geniş mikyasta yayılmıştı. **M. Meillet,** bu Allahın, içtimaî münasebetler, mukaveleleri idare eden ve koruyan, **mukavele,** Allahı olduğunu göstermiştir (1).

(1) MEILLET, Le Dieu İndo-İranien,journal Asiatique,1907, 143-159.

Agni :

Rig-Véda'nın büyük Allahlarından biri de, **Agni'**-dir. Bu Allah için iki yüz ilâhi, vardır. İndra'dan sonra, en çok ilâhisi olan bu Allahdır. **Agni,** ateş demektir. Diğer Allahlar namına kesilmiş olan kurbanlarda da, bu Allahın tavassutuna müracaat edilmiştir : Mü'minlerin dualarını, yükselen alevler ve dumanlarile, gökteki yerlerine çıkarır. Fena ruhları yakan, günahları temizleyip, insanlara Allahların teveccühünü tekrar kazandıran **Agni**'dir. Bu mahiyetinden dolayı, **Varuna** istisna edildiği takdirde, ahlâkî vechesi, diğer Allahlardan ziyade inkişaf etmiştir.**Agni,** Allahların rahibi, böylece rahiplerin Allahıdır. Her âyini bilen, doğru yapan, odur. Her bilgiyi bilen bir kâhin'dir. İnsanlara hikmeti, o vermiştir. İnsanların dostudur. Her evde, bir misafirdir.Kendisine ibadet edenlere bakar ve onları korur. Fena büyüleri haber verip, müminleri tehlikeden kurtarır. Ev ve baraka, saadet, çocuk, rahat ve huzur verir.

Rig-Véda'daki ilâhîlerde, şailerin sevgili bir mevzuu, **Agni**'nin doğumlarıdır : Ormanlarda uyur. Kurban eden kimse, odun parçalarını birbirine sürtdüğü vakit, uyanır. Güneşte oturur, gün doğmadan önce, güneşi çağırıp parlatır. Gökteparlıyan Ağni'dir. Ateşi doğuran ormanları büyütüp kuvvetlendiren sular olduğu için, Agni, sulardanda doğar. Bundan başka, gökteki sulardan da, şimşek olarakta doğar. Bu Allaha, tereyağı takdim edilir.

Orta Asya Türklerinin **Ateş** hakkında besledikleri derin hürmet ve bu husustaki tasavvurlar, Zerdüşt

dini dahi dahil olduğu halde, diğer dinlere de girmiştir. Burada da Türk tesiri açıktır [1].

Soma:

Rig-Véda'nın **IX** ncu kitabındaki **140** ilâhî, **Soma**'ya mahsustur. Aşağıda bildireceğim gibi, Allahlara içki olmak üzere **Soma** adını taşıyan bir otun özüle yapilan bu kurbanın kendisi, ayni zamanda en mühim Allahlardan biri olmuştur.

Indra Allahın, ancak **Soma**'nın verdiği cesaretle ejderha **Vritra** üzerine hücum ederek parçaladığını yukarıda söyledim. Allahlara kuvvet ve cesaret veren bu içki de büyük bir savaşcı, kahramanların kahramanı, ilelebet muzaffer, bir ilâhtır. Bu ilâhî içkinin kudreti hudutsuzdur. Müminler onun sayesinde Allahların merhametini kazanırlar. İbadet edenlerine, inekler, arabalar, beygirler, para... her türlü nimetler ihsan eder.

Açvin'ler:

Rig-Véda'nın başlıca Allahlarından biride **Açvin'**lerdir. **Rig-Véda** da bir ilâhî, sabahı şöyle tasvir etmektedir: "Yer yüzünde ateş yandı. Güneş yükseliyor. Parlak seher, aydınlık saçıyor. Ey **Açvin**'ler, siz de arabanızı hazırlayınız. **Savitar**, uzakda hayatı uyandırmıştır...„ Bu ilâhî, Açvin'lerin -iki kardeştirler- beyğirleri olduklarını anlatmaktadır. **Açva**, beyğir kelimesinden gelen adları, süvari olduklarını da anlatmaktadır.

Bu Allahların, aslında hangi tabiî hâdiseleri şahıslandırdıkları bilinmiyor. En eski Hintli müfessirler, bu

[1] SİR PERCY SYKES, A History of Persia vol. I. p. 110.

Allahlar hakkında muhtelif tahminlerde bulundukları gibi, yakın zamanların bilginieri de bir takım faraziyeler ileri sürmüşlerdir. Yukardaki ilâhi, bunların sabah ve akşam, yıldızlarile münasebetlerini gösteriyor. Bu Allahlar, çok defa **nâstaya** "Hakikat„ lâkabını taşımaktadırlar.

Açvin'ler, kara ve denizlerde felâkete düşenlerin imdadına koşan, bilhassa ilâhî şifalar ihsan eden, körleri iyi eden, Allahlardır. Bir çok mucize göstermişlerdir. İnsanları çok severler. Onlara merhamet ve şefkat gösterirler. Yunanlıların dioscure-**Dioskouroi**- larile münasebetleri çoktur. (1)

Rita :

Varuna ile yakından münasebeti olan **Rita**, "düzen, nizam„ demektir. Cihanı kavrayan bir düzenin, muhtelif görünüşleri, Véda'lar devri zihniyetinde birbirlerinden ayrı olmıyan, yekpare bir düzendir.

Tabiatın, içtimaî yaşayışın, mensikin düzenlerini temsil etmektedir. Vakıa bu düzen, doğrudan doğruya **Varuna**'nın emrile oluyorsa da, arasıra **Rita**'da bir varlık sahibi olarak buraya girmektedir. Bununla beraber, **Varuna**'dan ayrı bir şahsiyeti yoktur.

Dyaus :

Parlak gök, Allahıdır. Bu kelime, **Zeus** ile birdir. Fakat Véda'lar dinindeki vaziyeti, **Zeus**'un Yunan dinindeki yüksek yerine benzemez. Véda'larda yalnız başına kendisi için ilâhi yoktur. Dyaus, çok defa,

(1) *Açvin*'ler ve *Dioscur* ile *İsâ* arasındaki münasebetler için, *Hıristiyan dini* hakkındaki eserimizde kâfi derecede malûmat verilecektir.

„yer„**Prthivî** ile karı koca münasebetine - gök, baba; toprak,anne olarak konmuştur. **Usha** - seher- **Açvin'** ler **Sûrya** - güneş - ve diğer Allahlar,çok defa **Dyaus** in çocukları sayılmışlardır.

Usha :

Penbe fecir: Dyaus'un kızı, fecir Allahı'dır. **Rig-Véda**'da sık sık münacat edilmiş tek kadın Allah, budur. Her sabah gelinlik elbisesini giyip kendisine koca aramak üzere çıkan genç ve güzel bir kız olarak tasvir edilmiştir. Onun çıkışı, sabaha bir işarettir. Sabahın aydınlıkları kendisile beraber parlar. Gökte kıvılcım saçan arabasına binerek, güneşe yol açar. İşte ozaman yeryüzünde hayat uyanıp, kuşlar yuvalarından çıkarlar, mihraplar, ocaklarda, ateşler yanmaya başlar. İnsanlar yiyeceklerini kazanmaya, rahibler, ilâhilerini okumaya, kurbanlarını kesmeğe başlarlar.

Sûrya :

Gökte görünen, güneş'dir. Seher vaktinin kocası'dır. **Varuna**'nın kendisine hazırladığı yoldan, çok hızlı koşan yedi beyğirin çektiği arabasında geçer. Bazan, kırmızı büyük bir kuş gibi, gökte uçtuğuda tasvir edilmiştir. İnsanları vazifelerini yapmaya teşvik eden ve işlerine gönderen, hastalıkları iyi eden, fena ruhların sebep oldukları korkunç rüyalardan kurtaran, **Sûrya**'dır. Gözü ve kudretetinden çok defa bahsedilmiştir. İnsanların günahsız olduğunu, **Mitra** ve **Varuna**'ya bildiren, bu Allahdır.

Savitar :

Adı, "teşvik eden, kaldıran, götüren„ demek olan bu Allah, güneşin canlandıran faaliyetini temsil et-

mektedir. Allahlara ölmezlik, insanlara uzun ömür veren, bu Allahdır. **Rig-Véda**'nın en meşhur ilâhileri bu Allaha hitap etmiştir.

Vâta, Vâyu:

Rig Véda'da ehemmiyeti ikinci derecede olan rüzgâr Allahlarıdır. **Vâyu**, başlıca **İndra** ile birleşmiştir. **Vâta** - Sanskritce **Vâ**'dan - rüzgârın kendisi olduğu halde, **Vâyu** daha ziyade rüzgâr kuvvetini ifade ettiği anlaşılmaktadır. **Vâtu**, yağmur **Parjanya** Allah ile münasebete konmuştur.

Rudra :

Véda, ların en eski Allahlarından biri olan **Rudra**, bir türk Allahıdır. **Rig - Véda**, daki ilâhilerinden, güzelliği, kuvveti, iyiliği, en müessir ilâçlarla hastaları iyi etmek kudreti, merhameti, uluvcenabı, sena edilmişdir. **Çiva** adıyle mahiyetini muhafaza ederek zamanımıza kadar gelebilmiş olan bir Allahdır. Allah **Prajâpati**, kendi öz kızile cinsî münasebette bulunmakla itham edildiği vakit, bunu şiddetle cezalandırmak isteyen Allahlar, kendilerinin en dehşetli taraflarını bir yığın yapmışlar, bu yığından **Rudra** çıkmıştır. Fakat **Prajapati, Rudra**'dan çok sonraki bir zamana aid sima olduğu için, **Brâhman**'lık menkibesinde tarih yanlışlığı bulunduğu açıkdır. Bununla beraber, **Rudra**'nın sonraları müthiş ve intikam almayı sever bir Allah olarak kabul edildiğini göstermesi itibarile, bu menkibenin ehemmiyeti vardır. Vahşi bir avcu telâkki edilen **Rudra**, maiyetinde bulunan bir alayla yeryüzüne atılıp, kendisine mukavemet etmek istiyenleri attığı oklarla

öldürür. Fakat **Rudra**'ya ibadet edenler, bu Allahda teselli bulup, neş'e içinde yaşarlar. Bundan dolayı, müminleri evlerini ziyaret edib kendilerini korumasını, hayvanlarını öldürmemesini yalvarırlar. **Rudra,** doktorların en muktediridir. Belki bin çeşid ilâcı vardır. Bu ilâçlarla müminlerini yüz yıl yaşattığına inanılır.

Marut'lar bu Allahın çocuklarıdır.

Bu Allahın, önce fırtına Allahı olduğu düşünülmüştü. **Oldenberg** ise, dağlar yahud ormanlar Allahı olduğunu göstermişdir (1).

Marut'lar :

Rig - Véda'da otuzdan ziyade ilâhileri vardır. Rüzgâr yahud fırtına Allahlarıdır. Adları "yağmur yapanlar„ manasına gelmektedir. Yağmurlar, yer yüzüne düşen terleridir. **Indra,** ya ejderha **Vritra** ile savaşında bu Allahlar da yardım etmişlerdi. Gürleyen rüzgârlarla gelen bu Allahlar, önlerindeki ağaçlar ve ormanları korku içinde baş eğdirirler. Güneşin gözünü yağmurla kapatırlar.

Pûshan :

Güneşin, bolluk veren kuvvetini şahıslandırdığı zannedilen **Pushan** "refah verici„ başlıca çobanlığa ait bir uluhiyet olarak görünmektedir. Bu Allah da bir Türk Allahıdır. İneklere süt veren, hayvanları çukurlara düşmekden koruyan, yerlerine salimen getiren bu Allahdır. Yolları bilir. Yolcuları vahşî hayvanlar, ve hırsızların ellerine düşürtmez.

İlâhî san'atkâr, bundan dolayı san'atkârların ustasıdır. **İndra**'nın kullandığı yıldırımı, Allahların yiyip

(1) *Oldenberg*, Die Religion des Veda, p, 223 ff.

içmelerine mahsus kapları bu Allah yapmıştır. Rüşeyme, hayvan, insan şekilleri vererek, böylece zürriyeti temin eder. Kâinata da şekil verip, dolayısile yaratmış olduğu için, adına **Cihan babası,** dahi denmiştir.

Âpah :

"Sular,,, **Rig-Véda'**nın dört ilâhisinde, ilâhî kuvvetler olarak ta'zim edilmiştir. Sular, Allahların yanında otururlar. **Agni, Napât Apâm** "suların oğlu„ gibi Allahların annesidirler. Bu ilâhi de suların yalnız kirleri değil, fakat manevî olanları, günahları lânetleri, yalanları da temizlediği söylenmiştir. Ayni zamanda hastalıkları iyi ederler, uzun ömür ve ölmezlik verirler.

Bu Allahın da bir Türk Allahı olduğu taşıdıkları addan bellidir : **Véda'**larda **Âpah,** Avesta da: **Âpô,** acemce : **Âpân, Sumer, Apsu'**dan başka bir şey değildir.

Apâm, Napât :

"Suların oğlu„ demektir. **Rig-Véda,** da adı pek az geçer.

Rig-Véda, da nehirler de ilâhî bır varlık olmak üzere şahıslandırılmış ve münacat edilmiştir : **Sindhu** (İndus), bir ilâhi de, **Vipâs** (Bilâs) ve **Sutudrî** (Sutlej) diğerinde, dişi Allah olarak ta'zim edilmiştir.Fakat en mühim ve sık sık sena edilen nehir, **Sarasvatî'**dir. Her nekadar **Sarasvatî** hakkındaki tasavvurlar, burada kalmıyorlarsa da, aslı olan bu nehir ile alâkası, **Rig-Véda** da hiçbir zaman kaybolmamıştır. **Brâhmana'**lar da **Sarasvatî; söz** dişi Alla-

hile birleştirilmiş,**Hindu** mitolojisinde ise, **fesahat** ve **hikmet** Allahı olarak kabul edilmiş ve **Brahmâ'**nın karısı sayılmıştır.

Vac:

Allahlığa çıkarılmış «söz» dür. Dişi bir Allah olarak kabul edilmiştir.

Vishnu:

Rig-Véda'da ehemmıyeti ikinci derecede olan bu Allah, modern Hinduism'in iki büyük Allahından birisi olduğu için, tarih itibarile güneşe ait Allahların en mühimidir. **Rig-Véda** şairlerini en ziyade mütehassis eden onun attığı **üç adım**,dır. **Vişhnu'**nın adımından ilâhilerde on iki defa bahsedilmiş ise de, fakat bu adımların ne demek olduğu anlatılmamıştır. Umumiyetle, güneşin gökte ilerlemesi, kâinatın üç bölümünü geçmesile izah edilmiştir. Bununla beraber, Vishnu aslında bir güneş Allah ise, sonraları güneşe ait bütün hususiyetlerini kaybetmiştir.

Rhibhus:

Rig-Véda'da bu Allahlar namına on iki ilâhi vardır. Bunlara daha ziyade kurbanlar münasebetile dua edilirdi. Bu Allahlarda san'atkârdırlar. **Açvin'**lerin bindikleri arabayı bu Allahlar, yapmışlardır.

Apsarases:

Bunlar aslen su perileridir. Sonraları gökte ve ormanlarda da oturduklarına inanılmıştır. Fakat **Brâhmâna'**larda meşhur zahitleri yoldan çıkarmaya çalışan dansözler oldukları da kabul edilmiştir.

Gandharva'lar:

Véda'ların en eski çehrelerindendir. **Rig-Véda'**da

bir çok ilâhiler, **Gandharva**'ların, ölmezlik temin eden **Soma** içkisinin muhafızı olduklarını söylemiştir. Fakat sonraları, bu içkiden, yalnız kendileri istifade etmek hevesine düşmüşlerdir. Şehvetperest **Gandharva**'ları kandırıp ellerinden bu kıymetli hazineyi almak için Allahlar, **Vac** "söz„ ü, onlara teslim etmeğe mecbur olmuşlardır.

Vâstoshpati :

Her evin, her toprağın, koruyucu Allahıdır. Aileleri, hayvanları, hastaları bu Allah korur.

Parvata :

Adı **Rig-Veda**'da **Indra** ile beraber geçmektedir. Bu Allah **Brahman**'lık devrinde Allahlığa çıkarılmış bir dağ, belkide **Himâlaya** dağıdır. Kızı **Pârvatî,** sonraları **Çiva**'nın karısı olmuştur.

Oshadis'l r :

Şifa veren hassalı nebatlardır. Bu hassaları onların Allah telâkki edilmesine yahut iyilik etmeği seven bir Allahın bu nebatlarda oturduğuna inanılmasına sebeb olmuştur.

Véda'**ların müminlere yardım eden, hastalıkları iyi eden, ibadet edenlerinin her ihtiyacına koşan Allahlarını yukarda kısaca gösterdik. Şimdi bu iyi Allahlara mukabil, bütün düşünceleri insanlara, mallarına fenalık etmek, felâketlerine sebep olmaktan başka bir şey olmayan diğer Allahları da aşağıda anlatacağım. Vakıâ bu Allahlar da birçok sınıfa ayrılmışlarsa da, biz bunlardan yalnız başlıcalarını kaydeceğiz :**

Rakshas yahut **Râkshasas:**

İnsanların en ziyade fanalık gördükleri şeytanlardır. Bu Allahın adına bazan **yatu** yahut **yatudhâna** "zalim büyücü„ dahi denmiştir. İstediği vakit, hayvan, baykuş, kartal, gibi meş'um kuşlar kıyafetine girer. **Atharva- Véda** da umumiyetle iki başlı, dört gözlü, ayakları arkaya doğru kıvrık olarak tasvir edilmiştir. Bilhassa geceleri, evlere sokulup, insanların vücutlarına girerek etlerini, iliklerini yer, emer. İnsanları deli eder. İneklerin memelerinden sütlerini içerler. Bir yere alayla giderler. Kurban kesilen yerlere musallat olup, Allahların takdimelerini kaparlar, âyini karıştırırlar. Evlenmeler, gebelikler, doğumlar, bunların en ziyade faaliyetlerine saha oldukları için, şerlerinden çok sakınılmış zamanlardır.

Dasas yahut Dasyus :

Hindistanın yerli halkına Aryaların verdikleri **Dasas** yahut **Dasyus** "düşman„ adı, Allahlarına da teşmil edilmiştir. **Véda**'lar mitolojisinde, **Namuce, Çambara, Çushna...** gibi birçok **Dasas**'lar vardır. Bunlar, **Véda**'lardaki Allahların düşmanıdırlar. Mahsulâtı bozarlar, kıtlıklara sebep olurlar.

Piçâca'lar :

Bunların mahiyeti iyice bilinmiyor. İnsanlara bunaklık ve delilik verirler. Zamanımız folklorinin "Gulyabanî„ lerine benzemektetirler.

Nairrita'lar :

Bunlar, **Râkshasas** ile karıştırılmaktadır. Gördükleri işleri kat'î olarak tayin etmek mümkün olmıyan,

bütün bu dişi ve erkek şerir varlıklar, çok defa büyücülerin fenalık etmek için kullandıkları vasıtalardır. Bunların ellerinden kurtulmak için Allahlara sığınılır. Bilhassa **Agni** bunları yakar. **Véda**'lar dininde **Agni**'nin ehemmiyeti, yukarda söylediklerim kadar, bu mahiyetlerindende neşet etmişdir.

IX

KAHRAMANLAR

Rig-Véda'**da üstureye ait bir çok kahramanlar vardır. Bunlardan bazıları Allahlar ile insanlar arasında bulunan bir sınıftır. Diğerleri ise, Allahlar ile birlikte kahramanlıklar göstermişlerdir. Böyle olmakla beraber, Bunlara ibadet edilmemiştir. Zaten** *Véda*'**lar beşeriyetin menşei hakkında açık bir şey söylememişlerdir: İnsanlar Allâhların nesillerinden midirler? Yoksa sadece onların yarattıkları mahlûklar mıdırlar? Fakat eski an'anelerde, Allahların insanlarla, insanların kadın Allahlar ile evlendikleri görüldüğüne göre, beşeriyetin son kaynağı ilâhî telâkkî edildiği anlaşılmaktadır.**

Véda'**lar devrinde bu gibi soraklar üzerinde M. Oldenberg'in dediği gibi [1], fikirler henüz takarrür etmiyerek, seyyal bir halde kalmıştır. Hiç olmazsa, bir ilâhî de Agni'nin insanlar nesli-**

---

[1] **H. Oldenberg,** Die Religion des Veda, p. 232.

ni doğurduğu söylenmiştir. Bazan kâhin ailelerini kuranların ise, doğrudan doğruya Allahlardan geldiğine inanılmıştır.Bununla beraber,umumiyetle insan nesli, bir güneş Allahı olan *Vivasvat*'ın oğulları ilk insan, *Manu* yahut *Yama*'ya götürülmüştür.

Aşağıda, başlıca kahramanlar hakkında bir kaç söz söylenmiştir.

Vivasvat:

Allahlara ilk kurban takdim etmiş olan fanîdir. **Véda**'ların en eski bir siması olduğu, **Avesta**'da da ilk defa **Haoma**'yı hazırlıyanın adı **Vivanhvant** olmasından anlaşılmaktadır.

Beşeriyetin ikinci babası olan **Manu**, bunun oğludur. Parlak **Vivasvat**, güneşin kendisidir. Şu halde beşeriyet, güneşin oğulları demek oluyor.

Manu:

Kahramanların en mühimmi budur. Beşeriyetin ceddi sayılmıstır. **Vivasvat**'ın oğlu sayıldığından, Atharva-Véda'dan itibaren **Vaivasvata,** adını taşımaktadır. **Soma** kurbanını **Manu,**ihdas etmiştir.**Soma**'yı **Manu** ya bir kuş getirmiş, **Indra,Vritra** ile mücadelede kendisini kuvvetlendirmek için, **Manu**'nun elinden **Soma** içkisini içmiştir.

Çatapatha-Brâhmâna, bütün mahlûkatı boğan bir tufandan kendisini kurtarmak için **Manu**'nun bir gemiye sığındığını hikâye etmektedir. Eski dünyaya,tufan hikâyesini Türklerin verdiklerini yukarda söylemiştim.

Yama, Yima:

Rig-Véda'da üç ilâhîsi vardır. Yama, **Vivasvat'**ın **Tvashtar**'ın kız kardeşi **Saranyû'**dan olan oğludur. İnsanlar arasında ilk ölen fanî **Yama** olduğu için "babamız" denmiştir. İlk ölen insan olmak itibarile yaşadığı esnada olduğu gibi, ahiretin de hükümdarı sayılmıştır. **Véda**'lardaki Yamanın mukabili **Avesta'**da **Vivahvant'**ın oğlu, **Yima**'dır. Véda'lardan edinilebilen delillere göre, **Yama** beşeriyetin ilk babası ilk ölen kimse olmak sıfatile, ölüler ruhlarının reisi yerindedir. Bununlaberaber, bazı bilginler, Yama'yı, ateş, güneş, ay gibi bazı tabiî hâdiselerin ifadesi olarak saymışlardır. Fakat **Yama**, ancak **Atharva-Véda** ve sonraki mitolojide ölüm korkusunu temsil etmiş ve tam ölüler Allahı olmuştur.

Güvercin ve baykuş, arasıra **Yama**'nın hususî memurları olarak görünmektedirler. Fakat daimî memuru, dört gözlü, büyük burunlu, esmer, benekli olarak tasvir edilen, iki köpektir. Bu köpeklerin vazifesi insanlar arasında ölenleri kollamak ve **Yama** ülkesinin kapılarını muhafaza etmektir.

X

VÉDA'LAR DEVRİNDE RAHİPLER

Rig - Véda, **devrinde müminlerin Allah ile nazik münasebetlerinde, ibadet edenler namına hareket edecek, hususî bilgiler sahibi olan bir rahib sınıfı daha önce kurulmuş bulunuyordu.**

Bu devrin ibadetinde iki türlü rahib tipi ayrılabilir : Vazifesi, tutuldukları ailelerin ibadetlerini idare etmek olan, aile rahibi *Purohita*. Hususî kurbanlarda bazı muayyen vazifeler gören dua papası, *rtvij*.

Purohita'lar umumiyetle, yalnız hükümdarların hizmetlerinde bulunurlar. Bir hükümdar sarayında böyle bir *Purohita* bulunmasının ehemmiyetini, *Aitareya-Brâhmana*'daki bir fıkra açıkça göstermektedir : "*Purohita*'sı bulunmayan bir hükümdarın takdim edeceklerini Allahlar yemezler„ (1). Hükümdarın yanına aldığı bir *Purohita*, ölünce, oğlu babasının yerine geçer. *Purohita*'nın vazifesi hükümdarın takdim edeceği bütün kurbanları ve merasimi idare etmektir. Hatta *Rig - Véda* memleketin selâmeti, ülkenin muhafızı olan *Purohita* elinde olduğunu söylemişdir.

Bunlardan başka, kurban takdim etmek için, muayyen vazifeleri olan ve teknik adlar taşıyan bir takım rahibler de vardır : Bunların başı, *Hôtar* "duacı„ dır. *Soma* kurban edilirken, *Rig - Véda*, ilâhilerini okur. *Udgâtar*, ilâhici, *Adhvaryu*, hizmet eden rahiplerdir. *Véda*'lar devrinde kurban merasiminin hepsini *Hôtar*, idare etmiştir. Brahmanlık devrinde ise, bu mühim vazifeyi *Brahman* almışdır. *Rig-Véda* da kurbanın yedi rahibi vardır. Sonraları mensikte vukubulan terakkiler sebebile, daha başka rahibler de vazife görmüşlerse de, yine kurban edilirken bu yedi rahib

(1) *Aitareya-Brâhmana*, VIII, 24 - 25.

hazır bulundukları için, bu sayının, şer'i bir sayı olduğu anlaşılmaktadır. Yukarda adlarını ve hizmetlerini yazdıklarımdan başka, diğer beşi, bu iki rahibe yardım ederler : *Agnîd* "ateş yakıcı„ ; *Upavaktr* "emir veren„ ; *Pôtar* ; Somayı tasfiye eden ; *Neshtar*, Indra Allaha mahsus ilâhileri okur. Bu rahibe, sonraki mensikte, *Brahmanacchamsin* denmeye başlamış, *Brahman* adı ise, vazifeleri kurbanı idare etmek, üç *Véda*'yı bilmek olan rahibin teknik adı olmuşdur.

XI

VÉDA'LAR DEVRİNDE MÂBEDLER

Véda'lar devrinde ibadet, kabileye aid, millî, hatta cemaat mahiyetinde olmaktan ziyade hususî bir ibadet olduğu, bundan başka ibadette putlar dahi kullanılmadığı için, daimî mâbetler yoktu. Kurbanlar münasebetile muvakkat bir yer hazırlanır, Allahların buraya gelmeleri rica edilirdi. Merasim bittikten sonra Allahlar buradan gidince, bu yerin de kutluluğu kalmazdı.

XII

VÉDA'LAR DİNİNDE İBADET

Véda'ların emrettiği dinî hayat esas itibarile, kurban etrafında toplanmıştır. Allahlar bile kud-

retlerini ancak kurbanlar sayesinde gösterebildikleri için, onunla mukayese edildikleri takdirde ehemmiyetleri ikinci derecede kalır. Kâinatı yaradan kurbandır. Kurban önce, gökde başlamışdır. Gök yüzünde Allahların takdim ettikleri kurbanlar, yeryüzündekilerine örnek olmuşdur. İnsanları Allahlarla iyi münasebette bulunduran kurbandır. Yalnız günlük hayatı ve her faaliyeti kutlulamak için değil, fakat her şeyin devam etmesi, beslenmesini de kurban temin eder.

Kurban hakkında beslenen bu itikatlardan dolayı bütün *Rig-Véda* ve tefsirleri, *Véda*'lar edebiyatı, kurbanların değeri, ehemmiyetini anlatmakla doludur. Bu kurbanların en basiti, her gün, sabah, öğle, akşamları yapılan, diğer her mühim kurbanlarda da bulunan ateşe kurban, *Agnihotra* takdimidir : Bunda üç ateş önünde saygı ile eğilerek ateşe sıcak süt dökülür. Her onbeş günde bir ve ay başlarında da kurban kesilerek, muhtelif çörekler takdim edilir, ateşe tereyağı atılır, kurbanı kesene ve rahiplere ziyafet çekilirdi.

Yukardakilerden daha muhteşem kurbanlar, *üç mevsim*, başlarında, *ilk bahar, yağmur, son bahar* mevsimlerinde yapılanlardır. Her mevsim başlarında yeni bir ateş yakılır. Yağmurlar mevsimi bayramında, sürüleri çoğaltmak maksadile, şüphesiz mahiyeti dinî olmaktan ziyade, büyüye aid olan, hamur ve yünden bir koç ve bir kuzu yapılırdı. Kurbanlar da böyle sembolik ve büyüye

aid olan daha bir çok şeyler yapılmışdır. Yağmur mevsimi kurbanlarında bilhassa *Marut*'lar ve *Varuna*'ya takdimelerde bulunurdu. Pirinç ve arpa rekoltasında, ilk mahsul Allahlara verilirdi (1).

Yaz ve kış gün dönümleri münasebetile kanlı kurbanlar takdim edilir, bir keçi boğulduktan sonra başı kesilib pişirilirdi.

Soma kurbanı:

Sonraki mensik, bu kurban zamanını ilk baharda tesbit etmiş ise de, önceleri vakti tayin edilmiş değildi. Yalnız yılda bir defa yapılmakta idi.

***Soma*, Hindistanın şimali garbîsinde yetişen bir ottur. Bugün iyi bilinmiyen bu otun *acida Asclepias* yahud *Sacrostemma Viminale* olduğu zannedilmektedir. Bu otlardan sarhoşluk veren bir öz çıkar. İşte bu ot, bu öz, bu özü çıkarmak için icabeden el işleri etrafında dinî, büyüye aid, felsefî ve ahlâkî, her çeşid fikirler toplanmışdır. *Rig-Véda*'nın *IX* uncu kitabında bulunan bütün ilâhiler ile, *Sâma-Véda*'dakiler, *Soma* şerefine söylenmişdir.**

Soma kurbanını yapacak kimse, **Yajâmana**, önce hazırlanmış olmalıdır. Kurban münasebetile kutlu ile temas edeceğinden, temizlenmesi, hatta kendisi de kutlu olması için, her tedbiri almalıdır. Bu hazırlan-

---

(1) İlk mahsuller hakkında bakınız : **A Hilmi Ömer**, Samî dinlerde kurbanın mahiyet ve faaliyeti. İlâhiyat fakultesi mecmuası. Sayı 9, S : 56—59, 1929; sayı, 11 S: 81.

maya **Dikshâ** "Dikşa„ denir, **Çatapatha Brahmana,**"Dikshâ yapan bir kimse, Allahlara teveccüh ederek, onlardan biri olur„ diyor.Bu hazırlık bir kulube, **Vimitam** da yapılır. Hazırlanan adamın sakalı, tırnakları kesilir. Vücudu, gözleri mukaddes yağla yağlanır (1). Cinsî münasebette bulunamaz. Etsiz ve susuz hafif bir yemek yer. Bütün bunlarla kendisinde yeni bir şahsiyet doğar. Bu hazırlık müddetince ceylan derisine sarılarak, rahm içinde rüşeymin durduğu vaziyetde yatar. Kuvvetsiz ve anormal hale koyan bu hazırlanma, kurban takdim edilecek günün gecesinde uykusuz geçirildikten sonra, kurban edebilmek liyakatini kazanırdı. Böyle olmakla beraber yalnız başına kurban edemez. Yanında yedi rahip bulunmalıdır. Bu rahipler şunlardır:

(1) **Brâhman** — Soma kurbanının yapılmasına bakar. Merasimin müdürü vaziyetindedir. Yanlışları düzeltir. Fakat kendisi kurbanda faal bir iş görmez.

(2) **Hôtar** — Kurban münasebetile ilâhiler okur.

(3) **Udgâtar** — İlâhi söyleyenlerin başıdır.

(4) **Adhvaryu** — Yardımcilarile beraber, mukaddes ateşleri yakar. Allahların gelip üzerinde oturacakları çimen, bu kurban için icap eden aletleri hazırlar, temizler, kurban çöreklerini yapıp Allahlara takdim eder. Soma'yı sıkıp özünü çıkararak, aşağıda söylediğim, Allahlara verir.

(5) **Agnîdhara** — Mukaddes ateşleri yakmakta, **Adhvaryu**'ya yardım eder.

---

(1) Yağın dinî ehemmiyeti için bakınız: **A. Himi Ömer** Samî dilinde kurbanın mahiyet ve faaliyeti. İlâhiyat fakültesi mecmuası. 1928, sayısı 9; S: 45 — 46.

(6) **Potar** — Soma özünü tasfiye eder.

(7) **Neşhtar** — Mukaddes hayvanları sürer.

Yukarda adlarını saydığım rahiplerin her birine üçer kişi daha yardım eder. Bunlar **Diksha** yapmak mecburiyetinde değillerdir. Yalnız kurbandan bir gün önce, etsiz ve içinde et suyu bulunmayan bir yemek yerler. Kurbandan bir gece evvel uyuyabilirler. Hizmetlerine karşı ücret alırlar. Bu ücretler, kıymetli madenler, ineklerdir....

Soma kurbanının en basit şekli, bir gün süren **Ekehâ**, kurbandır. Bu bir günlük **Soma** kurbanı, sabah,öğle, akşam kurbanlarını, yani **Soma**'yı sıkmaları ihtiva eder.

Soma kurbanının daha muhteşem ve on iki gün kadar süren nevileride vardır. **Soma**'nın **Sattars**, "oturuşlar, müzakereler„ denilen nev'i ise, bir yıl sürmektedir.

Bir kaç gün süren **Soma** kurbanında, **Upasad** günleri denilen, ilk üç günde, önce **Soma**, aşağı sınıfa mensup bir satıcıdan inek mukabilinde alındıktan sonra, satıcı kayışla döğülüp, üzerine toprak atılarak kovulur.

İkinci gün, Soma öküz koşulmuş arabaya konarak, alayla Diksha yapılan kulubenin önüne götürülerek, burada hazırlanmış bir taht üstüne konur. **Soma**, burada kıral ünvanı alır.

Üçüncü gün, arabalar ve arabalıklar hazırlanır. Kurban edilecek hayvanların bağlanacağı direkler dikilir. Bilhassa üç mukaddes ateş yakılır.

Dördüncü gün, bir erkek keçi kurban edilir.

Beşinci gün, Soma sıkılır. Öküz derisinden bir meşin üzerinde taşla ezilerek özü, takdis edilmiş kaplara akıtılır.

Altıncı gün, en büyük gündür. Asıl büyük **Soma** kurbanı bugün yapılır. Birinci Soma şafak vaktinde, **Indra, Vâyu, Mitra, Varuna, Açvin**'lere takdim edilir. En muhteşem takdim ise, öğleyindir. Bu yalnız **Indra** ile **Marut**'lara aittir. Akşamlayin, **Adityas, Savitar, Agni, Indra**, duada söylendiği gibi, "Bütün Allahlar„ a mahsustur. Bu üç kurban esnasında, mukaddes ateşler üzerine de bir miktar **Soma** döküldükten sonra, geri kalanını rahipler bol bol içerler. **Soma**'yı içen bu rahiplerin bu esnada Allahlığa yükseldiklerini mukaddes metin'ler söylemişlerdir.

Soma kurbanının yukarıda söylediğim her birisi esnasında, büyük masrafları mucip olan tekeler, inekler gibi bir çok kanlı kurbanlarda takdim edilirdi.

Soma kurbanı bittikten sonra,**Diksha** ile ilâhî bir mahiyet almış olan adam, sarındığı ceylân derisini bırakıp, yıkanarak kudsiyetten sıyrılir, bu münasebetle kullanılmış aletler nehre atılırdı. Kurbanı idare etmiş olan yedi rahip, üzerlerindeki Mistik kuvvetlerden ayrılarak mütad hayatlarına dönebilmeleri için yıkanıp yeni elbiseler giyerler.

Soma kurbanının başka çeşidleri:

Açvamedha — Beygir kurbanıdır. Bu kurbana, «Kurbanların hükûmdarı» denmiştir. Hükümdarın emrile, bütün milletin iştirakile, memleketin selâmeti için yapılır. Bu kurbanın hazırlığı bütün bir yıl sürer.

Yıkanarak kutlulanan Beygir'i, dört yüz delikanlı, bu bir yıl zarfında bütün memlekette gezdirirler.Bu kurbanı kesecek adam ile karısı, sıkı riyazette bulunmak mecburiyetindedirler. Kurban kesilir kesilmez, henüz soğumamış olan hayvanın yanında, kıral ile kıraliçe cinsî münasebette bulunurlar. Edebsizce görünen bu merasimden, beygir ile güneş arasında bir çok münasebetler olduğu düşünülürse, bu devrin itikatlarına göre, ülkenin güneşe takdim edilmesi manası çıkarılmak icap eder

Vâcepeya — Kıral taclanmazdan önce, taç taşımak iktidarına hakikaten sahip olabilmek için, **Soma** kurbanına ılâve edilmiş olan, beyğir ve araba yarışları gibi, bazı âyin'lerdir.

Râjasûya — Kıralın taç giymesi münasebetile yapılan âyinlerdir.Kıral başına taç giyergiymez, Bizzat kendisinin koşdurduğu arabayı inek sürülerinin arasından geçirerek, ineklerdeki kuvvet ve kudreti bu suretle kendisine çeker.

Soma **kurbanının tesirleri:**

Soma kurbanının tesirleri, hem Allah hem insanlar üzerinde görülür. Bir çok Allahlara şan ve şöhret temin eden, güzellik, kuvvet, cesaret veren **Soma**'dır. İnsanları şerlerinden kurtardıkları ejderhalar, cinlerle mücadelelerinde Allahların kazandığı zafer ancak kendilerine takdim edilen Soma sayesinde olmuştnr. **Indra**'nın **Vritra**'yı Soma sarhoşluğunun verdiği cesaretle öldürdüğünü, yukarda muhtelif vesilelerle şöylemiştik. Bu kanış, bu içkiyi elde etmek için Allahların birbirlerile niçin mücadelelerde bulun-

dukların da anlatır. Fakat bu hususta en eski tasavvuru ifade eden metinler ise **Soma** kurbanının Allahların daha zarurî bir ihtiyacını karşıladığını, onların açlıktan ölmelerine mani olduğunu hikâye etmektedirler. Şuhalde Allahların Soma için mücadelelerinde "açlıktan ölüm korkusu„ da vardır. Bununla beraber Allahlara ölmezlik temin eden bu içkidir.

Soma kurbanının insanlar üzerindeki tesirlerini idare eden fikirde de açlıktan ölüm korkusu vardır: İnsanlar bu kurbanı takdim etmekle, hayatı, bilhassa yiyecekleri, tarlaları, sürüleri, filizleri, hastaları korumak için Allahlara sığınmış olurlar.

Allahlara lâyemutluk veren bu içki etrafında **Brâhmân**'lar devrinden itibaren, ruhun bekası, ruhun ölmezliği hakkında muhtelif telâkkiler toplanmağa başlamıştır. Başka küçük kurbanlar ölülere, ancak beş on, nihayet yirmi yıl sürecek yiyecekler oldukları halde, **Soma** kurbanını hakikî ve samimî olarak takdim etmiş olanlar, öbür dünyada kendilerini yüz yıl aç kalmaktan kurtarmış olurlar.

XIII

KOZMOGONİK İTİKADLAR

***Véda*'lar devrinin kozmogonik itikatlarını anlatan *Rig-Véda*'da bazı ilâhîler vardır. Dünyanın başlangıcı hakkında malûmat veren bu ilâhîlere göre : *Rig-Véda* şairleri kâinatın âdeta bir yapı gibi mihanikî olarak meydana geldiğini, gök ve**

yerin direklere dayandığını, bu yapıyı umumiyetle Allahların yahut içlerinden bazılarının yapdıklarına inanmışlardır.

Bununlaberaber, *Rig - Véda*'nın son kitabında, yukarda söylediğimizden başka türlü görüşleri anlatan ilâhîlerde vardır. Bunlardan biri olan X *90*,incu ilâhî yazılış itibarile *Véda*'ların en son devrine ait bulunmasına rağmen, bu hususta pek eski bir itikadı saklamıştır: Kâinat, Allahların kurban ettiği ilk insan *Purusha*'nın vücudündan çıkmıştır : Bu varlığın başı gök; burnu hava; ayakları arz; diğer muhtelif azası dört sınıf olmuşlardır. Bizzat bu ilâhîde panteistik bir görüşle izah edilmış olan "olan ve olacak hep o dur„ nazariyesine *Atharvavéda* ve *Upanishad*'larda *mutlak ruh* olarak tekrar tesadüf edilir.

Bunlardan başka, *Rig - Véda*'da kâinatın başlangıcını, mitolojik olmaktan ziyade felsefî bir görüşle, yokdan - *asat* - tekâmül neticesinde varolduğunu - *sat* - izah eden iki kozmogonik ilâhî daha vardır. Ayni tipden diğer bir ilâhi ise, hararet - *Tapas* - neticesi önce umman meydana geldikten sonra, yaratıcı - *dâtâ* - bir Allahın sıra ile güneş ve ay; gök ve yer; hava ve esiri yarattığını bildirmektedir.

Yine X uncu kitabın *121* inci ilâhisî, gök ve yer, büyük denizleri; herşeyden önce, her Allahın üstünde bir llah olup, sonunda bütün Ayaratılanların Allahı *Prajâpati* adıle dua edilmiş bulunan altın tohum *Hiranya - Garbha*'nın yarattığını hikâye etmiştir.

Rig-Véda'daki kozmogonik bu ilâhîlerde, ilkin suların meydana gelmiş olduğunun söylenmesi, Türk dinî tasavvurlarının, Hint dini üzerine yaptığı derin tesiri göstermesi itibarile dikkat edilmeğe değer. Aşağıda Sumer dinini anlatırken bu tasavvuru Hind, Babil, Asur, ibranî... dinlerine türklerin verdiklerini göstereceğiz.

Atharvavéda'da, *Prajâpati* ; hususile *Skambha* "destek, muin„, *Prâna* "nefes„, *Kâma* "istek„ gibi daha birçok yeni adlarla yaradıcı bir Allah olmak üzere görünmektedir.

Brâhmana'ların kozmogonisinde daima her şeyin başladığı nokta olmamakla beraber, yine yaradıcı olan Allah *Prajâpati*'dir. Bazan suların ilk defa meydana geldiği söylenmiştir. Kâinatı meydana getiren ruhun çıkdığı altın tohum, bu sular üstünde yüzmektedir. Burada görülen tezad, tekâmül ve yaratma nazariyelerinin birbirlerine karışmış olmasından çıkmaktadır. *Brâhmana*'larda, kozmogonik bir üsture, sular içinde batmış yer yüzünün nasıl bir erkek domuz sırtında çıkarıldığını anlatmıştır. *Véda*'lardan sonraki devirde, bu domuz *Vishnu* Allahın bir tecellisi olmuştur.

Teogonik itikatlar:

Rig-Véda'da umumiyetle Allahların ana ve babası, yer ve gök olduğu söylenmiştir. Bazılarının öteki Allahların ana ve babası oldukları da bildirilmiş ise de, fakat bu pek azdır. Bunlar arasında tanın bir defa Allahların annesi

ve *Brâhmanaspati, Soma*'nın ise babaları olduğu bildirilmişdir.

Yukarda Kozmogonik ilâhilerin Allahların başlangıcını, başlıca suya bağladıklarını görmüşdük. Fakat bunlardan biri de, kâinat meydana çıkdıkdan sonra Allahların doğduklarını anlatmıştır.

XIV

ÖLÜM VE AHRET HAKKINDA İTİKATLAR

Ruh: — *Asu* "ruh„; *Manas* "zehin„; *Âtman* "nefes„; *Prâna* "teneffüs„ gibi muhtelif adlarla gösterilen ruh, şuursuzluk hallerinde bedenden ayrılıp, beden yakıldıktan yahut gömüldükten sonra da, varlığını devam ettirdiğine inanılmıştır. Ruhun ölmezliği kabul edilmiş olmakla beraber, şahsî varlığını maddî olarak muhafaza ettiği bildirilmiştir. *Agni* Allahın kudretile temizlenmiş, bütün eksikliklerinden kurtulmuş olan bedenler,öbür dünyada ki varlıklarına devam ederler. Ruhların bir bedenden ötekine geçmesi itikadı, *Véda*'larda yoktur. Öbür dünyada tekrar doğumlar ve ölümler itikadının başlangıçlarına *Brâhmana*'larda tesadüf edilir. Fakat bu itikadın en eski *Upanishad*'larda bile tamamile inkişaf ettiğini görüyoruz. Bu itikadın başlangıçlarının tarihi, umumiyetle M. S. *600* olarak kabul edilmiştir.

Ölünün ruhu, yukarı havaya doğru babaların

- *Pitara* - geçtiği yoldan, ezelî aydınlık ülkesine gider. Bu seyahatta ölünün cesedini yakan *Agni* nin rehberlik ettiğine inanılması tabiidir. Göke gelince : Ruh tamamile eski bedenine girip, *Yama*'yaninda hoş vakit geçiren babalarına rasgelir. *Yama*'dan oturacak bir yer alır. *Çatapatha-Brahmana*'ya göre, ölü bu dünyayı bırakınca, günahkârları yakan, fakat iyilerin geçmesine müsade eden iki ateş arasından geçer. İyiler, ya babalarının yahut güneşe giden yolu tutarlar. *Upanishad* lar dahi iyi için iki yol bulnnduğunu söylüyorlar: Biri mutlak ruhu bilenlerin yoludur ki *Brâhma*'ya gider.Bilgisi noksan olanlar göke giderler: İyi işlerinin karşılığını görüp tüketince, tekrar dünyaya, yeniden doğmak için dönerler. Diğer taraftan *Zat*, *nefsi* bilmeyenler, fena ruhların karanlık dünyasına giderler, yahut dünyada tekrar doğarlar. Öbür dünyanın sırrını aydınlatmak için *Katha Upanishad*, *Naciketas*, üsturesini anlatmıştır : Ölüler ülkesini ziyaret eden *Naciketas*, göke gidenlerin ve ölmezliğe lâyık olmayanların tekrar ölüm kudretine düşdüklerini, varlık dairesine girerek tekrar tekrar başka bir bedenle,yahut camid bir cisim halinde doğduklarını öğredmiştir.

Ahret :

Babalar ve *Yama*, ezelî aydınlığın parladığı en yüksek yahud üçüncü gökde otururlar. Bu yere, güneşin en yüksek noktası, yahud *Vishnu*-nun en yüksek adımı dahi denmişdir. *Yama*,Allahlarla beraber, burada bulunan bir ağacın gölgesi

altında içer. *Atharva-Véda*, bu ağacın, ateş ağacı — *ashvatha* — olduğunu söylemişdir. Dindar adamların, canlarını savaşlarda tehlikeye koymuş kahramanların, şiddetli riyazetlerde bulunanların, hepsinden ziyade, çok kurban takdim edenlerin görecekleri mükâfatın göğe gitmek olduğuna inanılmışdır. *Atharva-Véda*, bu gibilerin kazandığı nimetler hakkındaki malûmat ile doludur.

Ölü, göge gidince, babasına, annesine, karılar ve çocuklarına tekrar kavuşur. Hastalıklar, artık arkada bırakılmışdır.

Sakatlık, zafiyet gibi ârızalar bilinmez. Burada zengin, fakir, zalim, mazlûm, yoktur. Mes'udun hayatı Allahlar arasında,hususile iki hükümdar *Yama* ve *Varuna* önnünde geçer. Burada ut sesleri, şarkılar işidilir. *Soma* ırmakları, süt, bal ve şarap akar. Meyvalar boldur. Parlak, renkli inekler, burada oturanların her istediği şeyi yaparlar. Gökteki yaşayış şehvanî zevklerle geçen maddî bir hayattır.

Üçüncü gökte oturan mes'ut, *pitrs* "babalar„ adını taşır. Bu adla, sonradan gelenlerin öncekilere katıldıkları, umumiyetle ilk cedler anlaşılmaktadır. Babalar, aşağı, orta, yüksek, ilk, sonra gelenler olmak üzere, sınıflara ayrılmışlardır. Allahlar ile beraber yiyip, çok sevdikleri *Soma* içkisini içerler. Allahlar gibi yaşarlar. Allahlar gibi ölmez olduklarından haklarında onlar gıbi bahsedilmiştir : Allahlara olduğu gibi, büyük kozmik faaliyetler, bazan bunlarada isnat edilmiştir.

Göğü yıldızlarla süsliyenler, gündüzü aydınlatıp, geceyi karanlık yapanlar bunlardır.

Ölüyü yakmak, kurban sayılmadığı için, cenazeyi yakan ateş *Agni*'de, Allahlara takdimeler götüren *Agni*'den ayrılmıştır. *Çatapatha - Brâhmâna*, göge ait, Allahlar âlemile *svarga loka* ile babaların *pitr-loka* arasını ayırmaktadır. Allahlara olduğu gibi, babalarada dua edilir. Şefaat etmeleri, kendilerine ibadet edenleri korumaları, işlenmiş günahlardan dolayı torunlarını cezalandırmamaları,fakat zenginlik, uzun ömür vermeleri istenir. Bazan bu cedlere adile dua edildiği de olur. Kurban merasimine *Indra* ve diğer allahlar gibi, araba ile gelerek,cenup tarafta— ölüler ülkesinin bulunduğu cihet - yeşil çayırda oturarak Soma, içerler. Böyle kurbanlar takdim edilen yerlere, binlercesi birden gelirler. Allahlara takdim edilenlerden başka türlü, onlarada kurban takdim edilir.

Cehennem :

Véda'lara göre: Fazilet sahibi olanlar, öbür dünyada bu meziyetlerinin karşılığını gördüklerinden, günahkârlar içinde ayrı bir yer olduğuna inandıkları farz edilmek icap eder. *Rig-Véda* cehennemi, "dibi bulunmıyan karanlık çukur„ olmak üzere anlıyor.Fakat *Atharva-Véda*'da burasının *Yama*'ya ait gökdeki âleme karşı, *nâraka-loka* denen kara ve karanlık bir yer olduğunu söylenmiştir. Cehennemdeki işkencelerden, yalnız bir defa bahsedilmiştir. Bununla beraber, *Brâhmana*'lar

devrine kadar, cehennem azabı fikri inkişaf etmemiştir. *Çatapatha-Brâhmana*, ise, herkesin öldüktensonra bir defa daha doğduğunu, bir terazide tartılarak, yaptığı işlere göre, mükâfat, yahut ceza gördüğünü anlatmıştır. Halbuki *Véda*'lar mahşer günü, dünyanın mahvolduktan sonra tekrar yaradılması hakkında hiç birşey bilmezler.

Ölüye ait âyinler:

Véda'lar devrinde ölüler yakılırdı. Ölülerin bazan yakılmayarak gömüldüğü de muhakkak olmakla beraber, fakat âyin kitaplarında buna dair hükümler yokdur. *Véda*'lar ilâhiyatçılarının ateş allah, *Agni* hakkındaki görüşlerinin, ölüleri yakmak için başlıca sebeb olduğu pek muhtemeldir. Ölünün saç sakalı kesildikten, tırnakları düzeltilip, temizlendikten sonra, vücudü yağlanır, çelenk ile süslenip, öbür dünyaya gitmesi için yeni elbisesi de giydirilerek, yakılacak yere götürülür yahut sürüklenir. Buraya gelinceye kadar ayak izleri silinip, evine tekrar dönmemesi için değneklere bağlanırdı.

Bundan sonra *Rig-Véda*'dan bazı ilâhiler okunur. Yakılacak yere çıkarılır. Burada ölen kocasının yanında yatan karısına, kalkıp yeni kocasile -ölen kocasının kardeşi- evlenmeğe davet edilir. Bu vakıadan *Véda*'lar devrinde dulların yakılmadığı anlaşılıyor. Fakat ölen kocasının yanında yatan dulun yeniden yaşamaya ve evlenmeğe çağırılması, eski zamanlarda dullar hakikaten yakılırken, şimdi bu âdet yerine onun yalnız

senbolü devam ettiğini anlatmaktadır. *Véda*'lar, bu eski âyini, her nekadar tasdik etmemişler isede, yine bu âdet bu devirde asker başkanları ailelerinde devam etmiş, yavaş yavaş diğer sınıflara da yayılarak, sonraları bütün Hindistanda yapılmıştır. Ölü, muharip ise, oku elinden alındıktan sonra yakılırdı. Halbuki bir zamanlar okule beraber yakıldığı muhakkaktır. Ölü ile beraber öbür dünyada lâzım olacak başlıca eşyası da yanar.

Cenaze yanarken bir inek, bir dişi keçi kurban edilir. Ateşin yakan kudretini, cenazeden bu hayvanlar üzerine çevirmek, böylece ölüyü babalara kadar göndermek maksadile bu hayvanlar kurban edilmiştir.

Ölünün yandığı yerden dönenler, yıkanıp elbiselerini değiştirirler.Cenaze çıkan eve dönülünce: Su, ateş yahut inek gübresi gibi mubarek şeylere ancak temizlendikten sonra el sürebilirler. Nihayet, ölünün kurban ateşi, kapıdan değil, başka yerden dışarı çıkarılır.

Cenaze çıkan evde, akrabalık derecesine göre 3: 10 gün süren bir kirlilik devri vardır. Bu esnada ölünün ruhu, geri döneceğinden korkulduğu için, ailesi daima ihtiyatlı davranır. Yalnız satın alınan yahut başkalarının pişirdikleri yemekleri yerler.

Umumiyetle üçüncü gün, yanan ölünün kemikleri toplanarak bir kavanoza konup *Rig-Véda*'da "anne toprağına yaklaş" ilâhisi okunarak muvak-

katen gömülür. Bu merasim esnasında ölünün *Yama* ülkesinde değil, fakat hakikaten burada hazır durduğuna inanılmıştır. Bu tezat, ibtidaî itikatların, ölünün gökte yaşadığını kabul eden daha yeni telâkkiler yanında devam etmesinden çıkmaktadır.

Brâhmana'ya göre, birkaç yıl geçtikten sonra, daha münasip bir yere gömülmek üzere kemikler çıkarılır. Ertesi gece çalğı çalınır, davullar,utlar, *Vînâ,* çalarken kadınlar bu kemikler etrafında çevrilirler. Ertesi gün ise, kemikler köyden uzak bir yere götürülerek dikensiz bir yerde bir delik yahut yarık açılarak, içerisine konur. Üzerine topraklar ve taşlar ile bir yıgın yapılır. Yığının üzerine ölüye yiyecek olmak üzere bugday serpilir. Etrafında kazılan bir çukura ölünün içmesi için su ve süt dökülür. Kemiklerin gömüldüğü yerden geri gelirken, dirileri takip etmemesi için her türlü ihtiyat tedbirleri alınır. Hudut olmak üzere bir taş yahut kerpiç konur. Cenazeye ait bir ilâhi de dirileri ölülerden ayırmak için *Rig-Véda*, bir taş konmasını tavsiye etmiştir.

Öbür dünya hakkında *Véda*'ların görüşlerinde bariz bir tezat vardır: *Rig-Véda*, ölülerin yandıktan sonra doğruca babalarının yanına çıkdıklarını bildirdiği halde,diğer tarafdan derhal gitmeyip ailesi yanında bir yıl müddetle ayrı bir hayat sürdüğünü de söylemıştır.Bu ara devirde“baba„lar olarak kabul edilmiş olan cet ruhlarından ayırt edil-

miş,buna *preta*“giden ruh„adı verilmiştir.Bu devir esnasındaki ölülere muntazaman her ay yapılan takdimeler verilmez. *Véda*’lar edebiyatında *preta*’dan başka manada anlaşılmış ruh telâkkîsi yoktur.Bununla beraber, *Yajur-Véda*’da bulunan bir fıkra, Brâhman’ı öldüren bir kimsenin babalar dünyasından çıkarılacağını bildirmiştir.

Baba, büyük baba, cedlere, her ay yenisinde kurban kesilir. Bu kurbana, *Shrâddha*“imanla verilmiş takdime„ denmiştir. Bu âyini yapmak mak sadile, ölüler ülkesinin bulunduğu cenubu şarkî istikametinde bir yer hazırlanır. Bu merasimde hazır bulunanların yüzleri daima bu cihete dönüktür. Kurban ateşi yakılarak, başlıca pirinç ile yapılmış yemek hazırlanır. Bir karış uzunluk, dört parmak genişlik ve derinliğinde üç çukur kazılıp üzerine *Darbha*, çayırı serpilir. Fakir Brâhman’lar yedirilip içirilerek, hediyeler verilir. Şeytanlar babaların yanına sokulmamaları için, çukurların yanınba ateş yakılır, atalar yemeğe davet edilirler. Bundan sonra su destileri çukurların yanına konup, merasimi yapan kimse destilerden birini sol elile alarak takdim edeceği ceddin adını söyliyerek destiyi çukura döker. Yemek kepçesini dahi sol elile tutarak yemeğin üçde birini üç çukura koyar. Sonunda cedlerin giyinmesi için elbise parçaları da bırakılır. Bütün merasim esnasında ilâhiler okunur.

Bu merasim hakkındaki bilgileri *Véda*’lar devrinin âyin kitaplarından öğreniyoruz. *Rig-Véda*’da

buna dair hiç birşey yoktur. Bununla beraber, cenazeye dair âyinlerin esas itibarile, en eski *Vé-da*'lhr devrınde dahi mevcut olduğunda şüphe yoktur. Bu âyinlerin umumî mahiyeti itibarile, pek eski oldugu, ölü ruhlarının gökte oturduğuna dair hiç bir emare bulunmaması, ölüler takdimelerinin yakılarak göge gönderilmeyip, fakat toprağa bırakılmasından anlaşılmaktadır. *Rig-Véda*'ya kadar gitmiyen yegâne âdet, bu münasebetle Brâhman'ların bulunmasından ibarettir.

XV

BRAHMAN'LIK

LE BRAHMANİSME

Son *Véda*'lar metinlerile - Yajur, Atharva, - bunlardan hemen sonra meydana gelmiş olan dinî eserler devrine, umumiyetle *Brahman*'lık, devri denilir. Bu devri, öncekinden ayıran hususiyet, *Véda*'ların Allahlar sözü, vahiy olduğunün bu zamanda kabul edilmiş olmasıdır. Brahman'lık, brahmanlarla başlıyarak, onlarla tekâmül eden müesseseleri, hem de Hint cemiyetinin hâkim ve yüksek sınıfı olan *Brahman*'ları gösteren bir tabirdir.

Véda'ların en eskisi olan *Rig-Véda*'nin, nisbeten yeni *X* inci kitabında, yukarda söylediğim *Purusha Sûkta* adı verilmiş tek ilâhi — *X, 90* — dan başka, sonraları Hint cemiyetinin pek mühim bir hususiyeti olmuş olan, birbirlerine ge-

çilmez hudutlarla ayrılmış dört sınıf farkı hakkında hiç bir ize rastgelmiyoruz. Şu halde, diğer sınıflar arasında, en yüksek bir sınıf olmak üzre Brahman'ların yükselmesi Brahman'lık devrinin tam manasile kuruluşunun başlangıcını anlatmaktadır. Fakat brahman'ı bu yüksek yere çıkaran tekâmül safhaları, Brahman'lığın başlangıçlarını aydınlatacak edebiyatın mühim bir kısmı elde bulunmadığından dolayı, eksiktir. *Brâhmana*larla beraber, Brahman'ların bu yüksek yeri kazandıkları görülmektedir. Hükümdar sarayında hizmet gören *Purohita*'nın kuvvetli şahsî nüfuzu, ruhban sınıfının nihaî muvaffakıyyetinde, büyük bir tesiri olabilir.

Brâhman, kelimesi *Rig-Véda*'da vardır. Birinci hecası çekili *Brâhman*, bitarafdır. Son hecası çekili *Brahmân*, ise, erkekdir. Bitaraf brahman, madde ve eşyayı gösterir. Erkek brahman ise bu maddeler yahud şeylere sahib, yahud bunlarla muttasıf olan şahsı anlatır. Bitaraf brahman kelimesinin manası, evvelce ibadet, yahud dua olduğu zannedilirken, şimdi "büyü„ olduğu kat'î olarak isbat edilmişdir. Brahmanlığın etrafında, en yüksek tasavvurlar meydana getirmiş olduğu bu tâbir, tam bu noktadan itibaren yavaş yavaş yükselmişdir.

Rig-Véda'da brahman kelimesi, «kurban takdimesinin ilâhilerle birlikde yapılmasından çıkan büyüye aid bir kuvvet„ manasında kullanılmış olduğu anlaşılmaktadır. Büyüye aid bu kuvveti

kendisinde toplamış olan mensik ile, kurban merasimlerinden kendini ayıran brahman'dan, en yüksek bir telâkki, esas itibarile saf, değişmez, ezelî, her şeyin ondan başlayıb, onda bitdiği Brahman telâkkisi yükselmişdir.

Yine *Rig-Véda*'da rahiplik vazifelerinden biri yahud diğerile mükellef olanlara brahman, denmişdir. Ancak birkaç fıkrada, *Hôtar*, *Adhvaryu* yahad *Udgâtar* ile birlikde çalışan muayyen bir rahib sınıfı gösterdiği anlaşılıyor. Diğer bir fıkrada ise *Agni*'ye brahman denmiş, bu suretle brahman'ın yeri, *Hôtar*'ın üstünde gösterilmişdir. Bu sayılı fıkralar haricinde ise, brahmanın diğer rahiblerden ayrı işleri olduğuna dair malûmat yokdur. Bütün bunlardan, *Rig-Véda*'da *Hôtar, Adhvaryu*... ile birlikde birkaç fıkrada adı geçen brahman'ın, sonraları büyük ehemmiyetler kazanmış olan brahman'ın ilk şeklinden başka bir sınıf olmadığı anlaşılmaktadır. Bu yükselişde ise en büyük saik, yukarda söylediğim gibi büyü kudretlerine sahib olmalarıdır.

Victor Henry der ki : "Hindistan'ın en eski brahman'ı *Atharva-Véda*, yahud *Brahma-Véda*'daki ilâçları yapıb, satan, büyücüden başkası değildir„ (1). Şu halde brahman, değişen şartlar içinde bile geçmişle alâkası kesilmiyerek, yeni vaziyete tamamile uymuşdur. Yukarda *Soma* kurbanını anlatırken, Brahmanın, yanlışları düzeltmek, merasim müdürü sıfatile hareket etmek-

(*1*) *Victor Henry*, La Magie dans l'Inde Antique, p. 34.

ten başka, faal hiç bir işi bulunmadığını söylemişdim. Brahman'ın kurbanlardaki mühim rolü, büyü kudretine sahib olmak itibarile, âyini, kurbanın tesirini temin etmekden ibarettir. Bu münasebetle, *Soma* kurbanı yapılırken brahmanın bulunduğu yer, kurban edilen yerin en cenubunda, büyüye aid işler için kullanılan ateşin yanında bulunması da, onun original mahiyetini gösteren diğer bir delildir. Halbuki sonraki devirde brahman, büyük bilgin sayılmış, hususî bir mensik kitabı, *Atharva-Véda*, bunlar için tertip edilmişdir.

XVI

UPANİSHAD'LAR

Yukarda, umumî Véda'lar edebiyatını anlatırken *Âranyaka*'lar münasebetile, ibadet ve kudreti hakkında Hint cemiyetinde pek erkenden başlamış yeni ve serbest bir fikir hareketinin yürüdüğü yolu, bu hareketin verimleri bulunan *Brâhmana*'lar ile *Upanishad*'lar arasında kat'î bir ayrılık bulunmadığını söylemişdim. *Upanishad*'ların çoğu, felsefî düşünüş bir sınıfın imtiyazı olmadığı için, ruhbanlık sınıfı dışında meydana gelmişlerdir. Brahmanlık mekteklerinden birinin başı olan *Yâjnalvakya*'nın daha iyi öğrenmek için Videha kralı *janaka*'ya gidip ders aldığını biliyoruz. Bundan başka, *Upanishad*'lar da çok defa diğer krallar yahud asîl sınıfa mensup muallimlerin adları yazılıdır. Böylece, içtimaî yeni unsurlar, dinî ve felsefî sahalara girerek, büyük fikrî faaliyetlere sebeb olmuşlardır. Vakıa bu

yeni faaliyetlerin verimleri, *Véda*'lar dinine, bazan tamamile zıd düşmüşler ise de, brahmanlığın elâstikiyeti sayesinde, yine umumî bir ad altında anlatılan *Véda*'lara girebilmişlerdir.

En eski *Upanişhad*'lar Milâddan önce VIII dan VI ıncı asra kadar devam eden bir devir esnasında, hekîm ve muallimlerin kâinatın büyük sırları hakkında felsefî fikirlerini tesbit eden risâleler yahud konuşmalardan meydana gelmişlerdir.

Upanishad, Sanskritce *Sad* "oturmak„ yahud "oturtulmak„ kökünden gelir. Şu halde Upanishad kelimesi, yüksek bilgi sahibi bir muallimin, mahdut talebelerine, bu gizli ilmin mahiyeti, elde edilmesi yollarını öğrettiği "oturuşlar, gizli konuşmalar, dersler„ demektir. Bu kelime ile, bizzat muallimin tedris ettiği doktrin'ler, hem de umumiyetle, gizli, mistik bir doktrin ifade edilmektedir.

Upanishad, adı altında toplanmış risalelerin mikdarı çokdur. Kâinatın sakladığı sırlar hakkında mistik yahud hususî nazariyeler, doktrinler, öğreten her eserin *Upanishad*, adını taşıyabileceği düşünülürse, bu gibi risalelerin çokluğu tabiı görülür. Meşhur Hint mütehassısı *Barth*'a göre (1), büyük türk impararoru *Ekber*'in emrile yazıldığı söylenmiş olan *Allah Upanishad* da dahil olduğu, hepsi *250* den aşağı değildir. Sonraki *Upanishad*'ların çoğu, Upanishad doktrin'lerini, *Vishnu* yahud *Çiva* gibi Allahların tarafdarlığı,

(1) A. Barth, Religions of India, edit. 3, Eng. Tr., p. 65 f.

yahud *Yaga* felsefesi, diğer mahdud gayelere hizmet etmek uğurunda izah ettiklerinden dolayı, mahiyetleri itibarile mezhebcidirler. Birçok *Upanishad*'larda *Atharva-Véda*'ya bağlı olduğu gibi, bir çokları da sonraki tarihlerde yazılmışlardır. Fakat içinde eski ve yeni unsarlar bulunan bütün *Upanishad*'lari sonraki muallimler tadil etmişler, ara yerlere ilâveler yapmışlardır. En eski *Upanishad*'larin sayısı azdır.

Eski *Upanishad*'ların müellifleri hakkında kat'î bir şey bilmiyoruz. Bununla beraber, birçok muallimler yahud müelliflerin adları mahfuzdur. Bazan talim ettiği doktrinlerin kaynak ve otoritesini teyid etmek maksadile, *Upanishad*'larde, hususî bir uluhiyyete kadar çıkarılmış neseb cedvelleri de vardır. Fakat bu gibi cedvellerde yazılı adların hakiki olduğu takdirde, bu dersler uzun zamanlar, bu gibi mekteplerin mahdut talebelerine verilmiş olduğu için, daha ziyade mekteplerin müdürlerine aid olmaları muhtemeldir. En eski *Upânishad*'lar konuşmalar tarzında yazılmışdir : Bu hayat yahud öbür dünya hakkında talebelerin sorduğu suallere muallim cevap verdiği gibi, bazan da sorağı sorub cevabı veren yine muallimdir.

Upanishad'ların tasnifi :

Mütehassıslar Upanishad'ları, üslubu, tertiplerinin eskiliği ve yeniliği itibarile dört sınıfa ayırırlar.Fakat bazı risale'lerin,bugünkü şekillerinde Kronoloji itibarile sonraki tarihlere konmuş olmalarına rağmen,içinde

yine eski unsur bulunduklarından dolayı, buna kat'î bir tasnif gibi bakılamaz. Bu gibi **Upanishad**'lar da Orijinal esaslar üzerine sonradan karışık bir halde sokulmuş muhtelif fikirlerle, talimin asıl umumî heyeti arasında irtibat pek azdır.

Bu ihtirazı kayıtdan sonra, dört sınıfa ait **Upanishad**'ları ayrı ayrı gösterdik.

I. Bu guruba giren Upanishad'lar, eski üslupla yazılmış mensur altı Upanishad'dır ki şunlardır: (1) **Brhadâranyaka,** (2) **Chandogya.** Bu ikisi en mükemmel ve en ziyade salâhiyetli sayılır. (3) **Aitareya,** (4) **Taittiriya,** (5) **Kausitaki,** (6) **Kena.** Bu Upanishad, kısmen manzum olduğu gibi, Kronoloji itibarile ikinci guruba yakındır.

II. İkinci guruba giren **Upanishad**'ların hepsi vezinlidir. Bu guruba mensup olanların en eskileri şunlardır: (1) **Katha** yahut **Kâthaka - Upanishad,** (2) **Îça,** (3)**Svetasvatara,** (4) **Mundaka,** (5) **Mahamarayana. Îça** ve **Svetasvatara**'yı yazanların, doktrin itibarile doğrudan doğruya **Kathâka**'dan istifade etdikleri kabul edilmiştir. Diğerleri arasında da böyle karşılıklı münasebetler vardır. Birinci gurupda bulunan **Upanishad**'lar da henüz teşekkül etmekte ve münakaşada bulunmakta olan başlıca mes'eleler, ikinci gurupta isbat edilip takarrür etmiş doktrin'ler halinde görülmektedir.

III. Bu gurupta bulunan **Upanishad**'lar mensurdurlar. Fakat bu üslup eski **Upanishad**'daki nesirden ayrı olup Klâsik Sanskrit'ceye yakındır. Bu gurupda yalnız üç **Upanishad** vardır: (1) **Praçna,** (2) **Maitrâyanîya,** (3) **Mândukya.**

IV. Bu guruba giren **Upanishad**'ların çoğu mahiyeti itibarile mezhepçi, **Atharva-véda'**ya, yahut başlıca mezheplerin sistemlerine ve mekteplerine bağlıdırlar. Üslupları bakımından, büyük bir kısmı mensur, ara sıra manzum, bazan da nesir ve nazim karışıktır. Talim ettikleri Doktrin'ler mensup bulundukları mezhebe göre değişirler. Bu gibi mezhepler, itikatlarını, dinî akidelerini kurmak hususunda **Upanishad** prensiplerini kullanmışlardır. Bunlar arasında, en mühimleri, ihtimal ki en istifadeli olanları **Yoga** felsefesine bağlananlardır. Bu gurupta bulunan **Upanishad**'ların çoğu yabancı dillere de çevrilmişlerdir. Bunlardan otuz kadarı en eskisi ve en istifadelisi olarak sayılmışlardır. Bunlar arasında başlıcaları şunlardir : **Atharvacîras, Kaivalya, Brahmavidya, Jabala, Aruneya, Sannyosa, Yogatattva...**

Upanishad'ların esaslı doktrinleri :

Fikirlerin tertipsiz, dağınık olması, hiç bir mantıkî metot ve düzene göre çerçivelenmemesi, mevzuların birdenbire değişmesi, *Upanishad*'**ların usulü dairesinde tasnif edilerek tetkik edilmesini güçleştirir. Bununla beraber, Upanishad'larda tetkik edilmiş bütün mevzuların umumî mahiyetlerine dayanarak dinî ve felsefî bakımdan şu neticelere varılır.**

1. — Upanishad'ların talim ettiği en esaslı akide: "Hep o dur. Yahut kâinat birdir. İkincisi, eşi olmıyan yalnız birdir„ düsturunda toplanabilecek mefküreci bir monismdir. Yalnız hakikî varlık olarak tek ve hep olan cevher

[1]*Brâhman* mevcuttur.Bu nihâî hakikat,dış âlemde, hâdiselerin daima değişen akışında bulunmaz Şu halde bu ifadelerin zarurî neticesi, hâsselerimiz ile temas ve münasebette bulunduğumuz kâinat vehim ve hayâl, *Mâyâ*'dan başka bir şey değildir.

Bu hakikat, psikolojik şuurun esasında, düşünen mevcut veyahut nefisde, insan ruhundadır. Buna Hintliler *Âtman*, yahut *Jivatman* diyorlar. *Rig-Véda*'da bu kelime "nefes„ bir şeyin esası, [2] sonraki Sanskrit dilinde ise daima herkesin, herşeyin "nefsi, zati, kendisi„ manalarında kullanılmıştır: "Oğlunu karısını sevenler, onları *atmân*'ı, yani kendi nefsi, kendi zati için severler.„ Şuhalde *âtman* daima değişmez hakikat olan *beni* "Le moi„,hem de Hint ilâhiyat ve felsefesinin bağlandığı "yüksek ben, zati„ gösteren bir kelimemedir.

---

(1) *Upanishad*'lar bu mutlaki monistik bir mutlak olmak üzere, muhtelif suretlerde tarif etmişlerdir : "Gök, arz, havayı nesimiyi meydana getirmiş olan cevher„ (*Mundaka*) "bütün âlemin ondan çıkıp nefesinde sallandığı cevher„(*Kathaka*) "Köpükler, dalgalar, denizin bütün görünüşleri, denizden başka birşey olmadığı gibi, kâinat ile *Brâhman* arasında da hiç bir fark yoktur.„ (*Chândogya*) "*Brâhman*, hakikaten herşey, hepdir„ (*Mundaka*.)

(2) "Rüzgâr, Allahların *Âtman*'ıdır„ ; "Soma, kurbanın âtmanıdır„.

Diğer bir sözle, “ben„ in prensibi olan *âtman* ile *Brahman*, birbirinin ayni ve birdir. Bu iki tabir, her nekadar görünüşü itibarile çift ise de, fakat esas bakımından tek ve ayni hakikati göstermektedirler : “*Brahman*, kalpte durur. Başka yerde değil, oradadır. Ezelî sükûnete sahip olan hekîmler, ruhunun içinden *Brahman*’a teveccüh etmiş olanlardır. Başkaları değillerdir !„. Bununla beraber, ruhda duran, derunî bir şey, yani *âtman* ile bir ve ayni ise, şeeni, içtimaî “ben„ değil, fakat şahsiyetin, gayri müteşahıs kaynağı olan *zat*, *nefis*’dir : “Geçici şeyler arasında ilelebed devam eden varlık, müebbed olmıyan fikirleri düşunen, ezelî ve ebedî mütefekkirdir». (*Kathaka*). Bu sözlerden *Brahman*’ın dahi bize nisbetle anlaşılmaz, lâkin haddi zatınde her zişuurun üstünde şuurlu bir varlık olarak kabul edildiğini anlayoruz. Çünkü *Kena Upanishad*, “zihin, onun vasıtasile düşündüğü halde hiçbir zihin onu düşünemez„ diyor. Ezelî ve ebedî olarak düşünen, fakat kendisi hiç bir vakit düşünülmüyen bu yüksek şuur, hem ruhanî, hem de bilinmiyen bir şeydir : “O her şeyin içi olduğundan görülemez. Fakat o görür, o işidir. Düşünülemez, fakat o düşünür. (*Brhadâranyaka*) “Her varlıkdan ayrı, bütün varlıklarda duran odur. Bütün varlıklar onun cisimleri, vücutleri oldukları halde, fakat yine bu vücutlar onu bilmezler.„ (*Brhâdaranyaka*). Şu halde *âtman* yahut *brahman*, ancak menfi, her sıfat-

tan münezzeh olarak, tarif edilebilir: "O kelimelerle, fikirlerle, gözle değil, fakat yalnız şu ikrar ile anlaşılabilir: O, budur!„ (*Kathata*). "Gizli adı, varlığın, varlığıdır„ (*Brhadâranyaka*). Bu haysiyetle *brahman* sadece *Sat*, "bu, odur, varlık„ yahud *tat* "o„ ile tarif edilmişdir. Onun hakikatini tayin eden akıl, onunla mistik bir iştirak içinde boğularak ancak onu seziş ile kavrayabilir. Zaten ruhumuzun içinde onu bize sezdiren, her şahsiyet, her hayat, her varlığın esasında onu bulan da sezgiden başka bir şey değildir. Bundan dolayı, doğru anlayış, muhakeme, vukufda fark olmadığı gibi, iki veyahut birçok *nefis*lerde yoktur. Çünkü *brahman* ile her şahsın "zat, nefisleri„ de bir, aynidir. Bunun böyle olduğunu *Yajnavalkya*'nın *Brhadâranyaka-Upanishad* da söylediği şu sözlerden açıkça anlayoruz: "*Brahman*'nın ne olduğunu soruyorsun? Bu her şeyin içi olan senin kendi *âtman*'ındır„. Bu mertebeye kadar erişen, kalbinde bu ilk aslın mevcudiyetini sezen hakîm, ona kadar gidib, orada onun içinde dağılıb kaybolur. Artık bu zat için ne iç, ne dış, ne içerisi, ne de dışarısı vardır. yani onun için artık şahsiyet ve dış dünya kalmamışdır. Şahsî şuur, *brahman-âtman*'a varacak kadar derinleşmişdir.

Böylece derhal "kurtuluş„ *mokşa*, elde edilmiştir. Çünkü *Âtman*, ruh, mutlak ruh *brahman* ile ayni şey olarak, şahsiyetin köleliğinden, yapılan işlerin, eserlerin, *Karman*'in, aşağıda anlata-

cağım zaruretlerinden, tenasüh, *Samsâra*'dan kendisini kurtarmıştır: "Hakikaten her şeyde *âtman*'ı; her şeyi âtman'da görenler, artık âtmandan asla ayrılmayacaklardır. Yüksek birliği, her şeyin bir ve aynılığını görenler için, artık ne elem, ne keder olabilir?„ (*Îça*). "Parlak varlığı, kudretli yaradıcıyı, bizzat *brahman* ile bir ve ayni olan ruhu gören, her türlü ihtirasdan kurtularak iyi ve fena diye ayırd edilen seviyeyi aşarak, yüksek birliği anlar... Kemâle, derin bir sulh ve sükûnete erişib, külliyetle birleşir. Her şeye nüfuz eden *âtman*'a kavuşur. Ummana karışıp ad ve şeklini kaybeden nehirler gibi ad ve şeklinden kurtulan hekîm, ötenin ötesi, ruhun parlak hakikatinde kaybolur... Yüksek varlık *brahman*'ı tanıyan, bizzat brahman, olur„ (*Mundaka*). "Alemşümul yaradıcı, kalpde pek derin olarak saklı duran *Âtman*'ı bulmuş kimsedır. Her şeyi yaradan odur. Kâinat onundur. Kendisi de bizzat kâinatdır.„ (*Brhadâranyaka*).

II *Upanishad*'lar din bakımınından, hint zihniyetinin bundan sonra, hususiyetini teşkil eden bir vukufu dahi, ruhların tenasühü itikadını inkişaf ettirmişlerdir. Vakıa ölümden sonra ruhların insan, hayvan, nebat kılığına girmek üzre tekrar dünyaya dönmesi itikadı yalnız Hintlilere münhasır olmayıp, birçok iptidaî dinlerde bulunan esaslı itikat ise de, fakat *Upanishad*'lar bu itikada yeni unsurlar, iyi ve fena, sevap ve

günah, *Punya* ve *Pâpa* vukuflarını dahi ekliyerek buna hususiyet vermişlerdir.

Yukarda *Véda*'larda ölüm ve ahret hakkındaki kanışları anlatırken ölüler ruhlarının *Yama* ülkesinde dünyada olduğu gibi yaşadıklarını söylemişdim. Halbuki *Upanishad*'lar, bir kimsenin dünyada yaşadığı müddetçe yapdığı iyi ve fena işlere, *Karman*'larine göre, öbür dünyadaki hayatının taayyün edeceği fikrini meydana koymuşlardır. Bir varlığın bu dünyadaki hal ve mukadderatı, bundan önceki varlıkları esnasında yaptıklarının neticesinden başka birşey olmadığı gibi,şimdiki yaptıkları da tekrar gelişindeki hal ve mukadderatını tesbit edecektir. En eski *Upanişhad* lardan biri olan *Brhadâranyaka* da *Jarathkâvara* adındaki bir talebe hocası *Yajnavalkya*'ya şu sualleri sormuşdur : "İnsan olünca nefesi rüzgâra; sözü ateşe; gözü güneşe; fikri aya; işitmek hassası göklere; vücudü yere; saçları nebatata; kanı ve menisi; havza gidiyor. Bu takdirde bizzat insan nerede kalmışdır ?„. Bu suale karşı hocası,«Elimi tut,bu mesele hakkında seninle bu mecliste değil, fakat ayrıca aramızda konuşalım„ diyerek dışarı çıkmışlar ve konuşmuşlardır. Bu hususta konuşdukları ise, bir insanın yapdığı *işler*, *Karman*'lardir. Hocası "bir kimse, hakikaten iyi işler ile *iyi*, fena işlerle *fena* olur„ dedi. Diğer bir cevabında bu fikri daha ziyade açarak: "Bir insan, yaptığı işlerine göre doğmuşdur. *iyilik* yapanlar, *iyi adam*, *fenalık* yapan-

lar, *fena adam*, olarak doğmuşlardır. Bir kimse kutlu işlerle kutlu, fena işlerle fena olur. Bunun için, insan arzulardan ibarettir, denmiştir. İnsanın arzuları, içi gibidir. İçi de yaptığı işler, *Karman* gibi olduğundan, mukadderatı *yaptığı işlere* göre taayyün eder„.

Bir insanın evvelki yaşayışlarında yapdığı işlerle, sonraki bir sıra hayatlardan herbirine yüklü olarak gireceğine dair kuvvetli itikat, *kurtuluş* mes'elesine yeni bir mana, yeni bir zaruret vermiştir: bir kimse ilelebet dönen ölüm ve tekrar doğum çarkından kendisini nasıl kurtarabilir? İşte bu derin endişe Hintlileri felsefeden kurtarıcı bir bilgi, dinden kurtarıcı bir yardım aramağa mecbur etmiştir. İşte bu derin bilgiyi kavrayabilenler, kendilerini şahsiyet vehim ve hayâlinden, bu hayalin bütün neticelerininden, arzu ve alâkalar kayıtlarından kurtarırlar. Herşeyi elde etmiş birkimse, artık daha ne istiyebilir? "Böyle kimselerin evvelce yapdıkları işler ateşe atılan sazlar gibi yanar.„

Upandishad'ların ahlâk telâkkisi:

Upanishad'ların ahlâkî talimleri, bir sistem içinde değil, fakat dagınık bir halde bulunmaktadır. Bu talimler, günlûk hayatta itidal, ibadette samimiyet, hakikat, muhabbet tavsiye etmektedirler. Diğer kutlu kitaplar arasında felsefî ve metafizik doktrinlerinden ziyade, Upanishad'lara büyük bir ehemmiyet verdiren bu ahlâkî mahiyetleridir. Bu dünyanın her türlü tuzaklarından

kurtulup yüksek varlıkla nihaî birleşmeyi, kurtuluşu arayanlar için, nefse hâkim olmak, ulüvvü cenap, sevgi, şefkat, en esaslı faziletler sayılmışlardır. Fakat *Upanishad*'ların ahlâkî talimleri, maksat ve hedef mütemadiyen dönen tekrar tekrar doğmalar çarkından kurtulup orijinal ve ezelî kaynağa dönmek olduğuna göre, menfi, yani nefsi, şahsî alâkadar eden bır fazilettir. İyilik etmenin haddi zatında meydana getirdiği zevki tatmakdan ziyade, dünya bağlarından kurtulmaya mani olan her şeyden çekinen bir gayret teşvik edilmiştir. Dinî bir hayat mefkûresi, herşeyi bırakıp derin ve fasılasız bir düşünme içinde geçen *Sannayâsin* hayatıdır. *Upanishad*'larda izah edilmiş bu doktrin üzerine çizilmiş olan *Bouddhisme*, hiç değilse *Hinâyâna* mektebinin istediği temiz ve kâmil bir keşişlik mefkûresi, *Upanishad* talimlerinin sistemleştirilmiş, zühtü takvayi, nefse eziyeti son haddine kadar götürmüş olan sonraki *Yoga* felsefesile yakından münasebettedir. Fakat nefse hâkim olmak için hertürlü eziyetleri caiz gören bu doktrin, esas itibarile Upanishad'lar devrinden daha eski olduğu gibi, Hint dinî hayatının bazı şekillerinde aslî gibi görünen bu sert ve çetin riyazetların lüzumunu temin etmiştir.

XVI

BRAHMAN'LIĞIN FELSEFE SİSTEMLERİ

Felsefe; Hindindistanda başka yerlerden daha ziyade dinde doğmuş ve dinde inkişaf etmiştir. *Véda*'ların Allah sözü, vahy olduklarını kabul ettirmekten başka birşey istemiyen *Brahman* dininin daima göstermiş olduğu müsaadekârlık, felsefenin ilerlemelerini kolaylaştırmıştır. Hindistan, vicdan serbestliğine son derece riayet etmiş, bu sebeble zulümler ve tazyıklar tanımamış bir ülkedir. Feylesoflara *Nastikâ*, Allahsızlar demiş sofuların bu ittihamlarını hiç bir vakit ciddiyetle karşılamamıştır. Diğer taraftan felsefede, pek erkenden vicdan hürriyetini temin etmiştir.

Sonraları büyük bir ehemmiyet kazanmış olan *Jainisme*, *Bouddhisme* gibi, *Véda*'lar ve bunların Allah sözleri olduklarını ret eden itizalci mezhepler çıktığı vakit, Brahman'lık o zamana kadar dağınık ve karışık bir halde bulunan fikirlerini

kat'î sistemler halinde tesbit etmek ihtiyacını duymuş, bunları başlıca altı sistemde toplamıştır.

Bu sistemler hakkında, dinler tarihi el kitaplarının verdikleri beş on satırlık malumattan, hatta mahiyetleri hakkında bile, açık bir fikir edinmek kabil değildir. *Véda*'lar dinini anlatırken söylediğim gibi, türk medeniyetinin hint dinleri üzerindeki derin tesirleri düşünülünce, bu felsefelerde de onların herhalde büyük hisseleri olmak icabeder. Bundan başka, islâm kelâmı, felsefe ve ilâhiyatının kaynaklarından birisi bu sistemlerdir. Şimdiye kadar bu sahada hiç bir şey yazılmamış olduğundan, ileride yapılacak tetkiklerin müsbet esaslara dayanılabilmesi için tafsilât vermeği zarurî gördüm.

I. — Sankyha :

En eski hint felsefesinin adıdır. Bu sistemi kuran zat, şüphesiz tarihe değil, fakat üstureye aid **Kapilâ** dır. Bu sistemin kaynağı, **Upanishad**'ların mefkûreci monizmine karşı yükselmiş bir irticada aranmalıdır. Bu felsefe, **Budismi,** meydana getirmiş olan muhitte doğmuş olmalıdır. An'aneye göre : **Sankhya** felsefesi **Budda**'dan daha eski olduğu gibi, **Budda** bu felsefeyi kendi sisteminin esası olarak kullanmıştır. Doktrine ait izahlardaki birçok benzeyişler ve uygunluklar, bu an'anenin doğruluğunu, tasdik etmektedirler. **Sankhya,** sisteminin eskiliğini, bu felsefeye aid kitapların daha çok sonraki tarihlere aid bulunmalarile reddetmek mümkün değildir. Bu sistemin zamanımıza kadar tam bir halde gelmiş olan en

eski kitabı, **M. S.** beşinci asra aittir.

Bu felsefenin, doğrudan doğruya **Brahman**'lara karşı muhalefetle başlamış olduğu onların merasimciliği aleyhindeki sözlerinden anlaşılmaktadır. Fakat **M. E.** birinci asırda Brahman'lar bu sistemi kabul etmeğe başladıklarından, buna mukabil bu felsefeyi temsil edenler, mukaddes Brahman'ların, hiç olmazsa sözde yanılmaz olduklarına muvafakat etmişler, bu suretle **Sankhya**'da Brahman'lığın sünnî sistemler denilen felsefeleri arasına girebilmişdir. Bu felsefe, bilhassa Milâdın ilk asırlarında terakki etmiştir. Bu zamanlarda, Hindistan ile İskenderiye arasındaki sıkı münasebetler göz önünde bulundurulursa, gnostik sistemler ve yeni platonculuğun **Sankhya**'dan birçok şeyler almış olduğuna hayret edilemez. Bundan başka, Hint edebiyatının yine bu devirleri **Mahâbhârata** ve **Manu** kanununu meydana getirmiş olduğu için, bilhassa mitolojik **Purana**'lar **Sankhya** doktrinlerile dolmuşdur.

Sankhya felsefesi, **Upanishad**'lardan ayrı sınıfa mensup amelî bir mütefekkir tarafından işlenmişdir. Bu sistemi kurduğu söylenen **Kapilâ, Upanishad**larda olduğu gibi, kâinatta birlik bulmaya değil, fakat nevileri, tenevvüü gözetmiştir. Diğer felsefelerin **mutlak ruh,** dediği yalnız Brahman'ı değil, Allahların varlığını da şiddetle red ve inkâr etmiştir. Buna mukabil halkın itikatlarına hürmet etmek için halk dininin bu sistem bakımına göre geçici şekillerinden başka bir şey olmayan Allahları, yarı Allahları, şeytanlarını da kabul ediyormuş gibi görünmüş-

dür. Fakat bu sistemin, kâinatı yaradan ve idare eden ezelî ve ebedî Allah olarak iman ettiği bir varlıkla, hiç bir münasebeti yoktur. **Sankhya** felsefesinin hususiyeti de zaten böyle bir Allahın inkâr edilmiş bulunmasındadır. Bundan dolayı bu sisteme gayet açık olarak **Allahsız,** denmişdir.

Sankhya, başdan başa, rasyonel bir felsefedir. Bu felsefe, biri diğerinden esaslı olarak ayrı, yaradılmamış, ezeliyettenberi var olan iki cevher tanımıştır : **Upanishad**'ların tam zıddi olarak, vehim ve hayâl gibi değil, fakat tam manasile bir hakikat olan madde.Âlemşumul yahut mutlak ruhdan çıkmış sayılmayarak, **nihayetsiz çokluk** olmak üzere kabul edilmiş şahıslara ait ruhlar.

Sankhya, felsefî bir metoda riayet ederek, maddî kâinatı, ilk sebep, ilk illetten çıkarmıştır. Muayyen bir safhada,eser, tekâmülün **maddî sebeb**inden başka birşey olmadığı,önceki safhaların, önümüzde bulunan, duran safhalardan istidlâl edilebileceği tezinden başlıyan **Saukhya**, nihayet kendisi eser olmayıp, fakat yalnız sebep mahiyetini haiz bulunan ilk prensibe çıkmışdır. Bu ilk prensip ise, **ilk madde, prakrti** dir. Kâinat, bu ilk maddeden itibaren muntazam bir yürüyüş ile tekâmül etmiştir. Bu maddî kâinatta birbirinden farklı ve başka başka nisbetlerde birleşmiş üç eevher vardır: Bunlardan birincisi, hafiflik, ilham, neş'e, sıfatlarla muttasif **Sattva**; ikincisi, hareket, heyecan ve ıztırap **rajas**; ağırlık, karanlık, mümaniat **Tamas.** İlk madde dahi, bu üç cevherden mürekkeptir. İnkişaf etmemiş olan ilk madde, bu üç cevher,

günah'ın müvazenede bulunduğu "hal„ dir. **Sankhya** sisteminin açık olarak anlatmadığı, bir karışıklık neticesinde cevherler arasındaki bu muvazene bozulup önce pek ince unsurlar, bunlardanda canlı mahlûkatîn ruhları, sonra maddenin unsurları, nihayet maddî kâinat, meydana gelmiştir. Kâinat devrinin sonunda ise, mahlûkat şimdi anlattığım silsilenin tersine bir hareketle, inkişafın önceki safhasına ve nihayet bu suretle ibtidaî maddeye dönecektir. maddenin bu suretle kendisini tekrar emen bu teselsülile, madde tekâmülden önceki devirde bulunduğu hâli tekrar almaktadır. Fakat tekâmül,varlık ve inhitat devirlerinin ise, başlangıcı olmadığı gibi, sonuda asla bulunmıyacaktır.

Şuhalde önce şuursuz olan madde, yukarıda söylediğim sabit muvazenesinden çıkınca tekâmül başladığı gibi, kâinat mevcut olduğu devirdede mütemadiyen yeni eserler, verimler meydana getirmektedir. Bu felsefede teselsül için bir sebep kabul edilmesi zarureti duyulmuştur: Çünkü ruhanî bir prensibin tesiri bulunmasaydi,âtıl maddenin mütemadî inkişaflar ve imtizaçlarının izah edilmesi mümkün olmıyacaktı. Bu prensip, kendi kendiliklerinden herhangi bir faaliyette bulunmaları mümkün olmayan,ezeliyyettenberi maddenin hareketine bir seyirci vaziyetinde bakan, sayısız insan ruhlarının, müştereken yaptıkları tesirlerdir. Vakia ruhların madde üzerinde tesiri şuurlu bir tesir değilse de, bu tesir, bir miknatısın demire tesiri gibi, mihaniki surette maddeyi harekete, inkişaf etmeğe tahrik eden bir tesirdir.

Sankhya felsefesinin bizi hususile alâkadar eden kısmını burada görüyoruz: Bu sistemin hareket noktası, madde ile ruh arasında mutlak ve esaslı bir fark ve ayrılık tanıdığı için, birbirlerile uzlaşmıyan **ikilik** "dualité„dir. Yalnız bu ikilik bir noktada, madde ve ruhun başlangıçları ve sonları bulunmamasında birbirlerine benzemektedirler, Buna mukabil, ruh ezelî ve ebedî olarak değişmediği halde, madde ezelî ve ebedî olarak değişmeye müstait bülunduğundan dolayı, yine aralarında önceden pek esaslı bir ayrılık vardır. Ruh, "saf bir cismi lâtif„ olarak tarif edilmiştir. Müsbet olarak, ruhu bundan daha iyi tarif ve tavsif etmekte mümkün değildir. Bundan gayri söylenilen herşey, ruhu menfi manada anlatabilir. Ruh, sıfatsız, unsursuz olduğu için mahvolmaz. Hareketsiz mutlak surette faaliyetsiz ve duygusuz, haz, keder veya sair heyecanlardan tesirsiz, her ihtisasa karşı kayıtsızdır. Bu suretle menfi olarak anlaşılmış olan ruh, değişmek yalnız ve ancak maddenin şâni olduğundan, bizim için idrâk, duyğu, tefekkür... gibi psikolojik sahalara mensup görünen bütün hâdiseler ve haller, değiştikleri, bozulduklarından dolayı, **Sankhya** felsefesinde madde sınıfına aittirler.

Bütün Hint felsefe sistemleri gibi - şüphesiz materyalistik olanlar müstesna - **Sankhya**'da insanları dünyevî varlîğın ıztıraplarından kurtarmak maksadını taşımaktadır. Fakat bu husustaki görüşü pek ümitli değildir. Çünkü bütün şuurlu varlık, ıztıraptır. Pek sayılı kimselerin taliine tesadüf eden nimetler içinde

bile keder saklıdır. Herkese mutlaka ıztırap mukadderdir. Bundan dolayı "hakîm olan kimseler zevki dahi keder sayarlar.„

Ruhun ıztırapla münasebeti, bedende yahut iç uzuvda bulunan kederi, meş'ur hale getirmesinden ibarettir. Ruh ile ıztırap yahut iç uzuv - ayni şeylerdir - arasındaki bu hususî münasebet, ruh için esaslı bir şey değildir. Çünkü böyle olsaydı, ıztırabın sonu olmazdı. Ruh ile ıztırap arasındaki bu münasebeti **Sankhya** felsefesi. "ayırt etme ihtiyacı„ ile izah etmektedir. Yani bu ıztırap, ruh ile madde arasındaki esaslı ayrılığı tanımaktaki noksan ve kusurumuzdan çıkmaktadır. Bu ayırt etmek ihtiyacının sebebi ise, son varlıktan mukadder bir miras, bu varlıkta ayırt etmek ihtiyacının neticesi olarak, insanda fitridir. Her fenalığın kökü işte bu ayırt etmek ihtiyacında olduğu için, tek kurtuluş çaresi de, ruh ile madde arasındaki ayrılığı sezecek "ayırt edici bir bilgi„ dir. Her hâdisenin maddede vukubulduğunu, ruhun **ben, nefs**, - ego - ın hiç bir hareket, hiç bir ıztırap ve kederle alâkası bulunmadığını, bu gibi hallerden ayrı olduğunu, bu itibarla ruhun doğup, ölmiyeceğini anlıyanlar, derhal kurtulurlar. Çünkü akilli maddenin ruhu, seyredenler tamamile doyunca, bir dansözün dansını artık bitirmesi gibi,faaliyetini bırakır. Fakat kurtulanlar, bu bilgiyi elde eder etmez, ölmezler. Fakat bu hayat, yapılan işlerin neticesi olduğu için "çömlekcinin bir darbasından aldığı iptidaî süratle çömlek yapıldıktan sonrada dönmekte devam eden çömlekçi kasnağı gibi„ yine bir hayli zaman

muztarip olmakta devam eder. Çünkü bu ıztırabın tohumu, kurtarıcı bilgiye kavuşulmazdan önce, fışkırmıştır. Bu işler tamamile kemale gelmek için, hayatın devam etmesi lâzım geldiği halde, buna mukabil, henüz tohumu fışkırmamiş olan işlerin açılmak kuvveti, bu "kurtarıcı bilgi ile söndürülmüştür.„ Bu hayatta meyve taşıyan işlerin kudreti artık tükendikten sonradır ki kurtulmuş adama, ölüm yetişip çatar. Artık böyle bir kimse için tekrar doğum, yokdur.

Kurtulmuşun ruhu, cismanî hayatın bitmesile, hürriyete kavuşur. Ruhla alâkadar olan iç uzuv, dağılır. Varlığın muhtelif şekillerinde şimdiye kadar gezişin mütevakkıf bulunduğu ince, lâtif beden mahvolur. Ruh ise, kurtuluş, hürriyet içinde, yani maddeden nihaî ayrılış halinde münferiden mevcut olmakta devam eder. Fakat bilgi ve tecrübe için maddî bir esas icap ettiğinden şuursuzluk içinde kalır.

II — Yoga :

Yoga kelimesi **Yuj** = **Jungo** "bağ, alâka, münasebet„ den gelir.

Hintliler **Yoga**'dan iki mana anlıyorlar : Muntazam ve kat'î bir san'at haline getirilmiş düşünüş, teveccüh, istiğrak. Bu düşünüş, teemmülün, felsefî esasi. Şuur ve duyguların en yüksek hallerine varmaya vasıta olarak kullanılan düşünüş, istiğrak usulü, Hindistanda pek eskidenberi caridir. Budism'in kuruluşunda bu cereyanın büyük tesirini göstermeğe hususile **Herman Beck** (1) çalışmıştır. Fakat **Yoga'**-

(1) **Herman Beck,** Buddhismus. (2 edit. 1916).

nın bir sistem halinde kurulduğu tarih, kat'î olarak tayin edilememekle beraber, her halde Budism'in zuhurundan sonraya aittir. Bu sistemi izah eden ilk kitabı yazmış **Patanjali'**nin **Yogasûtra,** adını taşıyan eseri de hangi tarihde yazılmış olduğu bilinmemektedir. Umumiyetle Hintliler bu sistemi **Patanjali'**nin kurduğunu, kabul etmekte, bundan başka bu zatla **M. E. 2.** inci asırda yaşamış ve **Mahabhasya** adlı eseri yazmış olan gramerci **Patanjali** ile ayni kimse olduğunu sanmaktadırlar. Fakat **Herman-Jacobi** (1). felsefî ve tarihî sebeplerden dolayı, **Yogrsûtra'**nın ancak milâtdan sonra **420** yıllarına doğru yazılabileceğini, bu kitabı yazan **Patanjali'**-nin gramerciden başka birisi olduğunu iddia etmiştir. Buna mukabil, **Bruno Liebich,** bu iki **Patanjali**'nin ayni kimseler olduğuna dair, filolojik şayanı ehemmiyet bazı delilller göstermiştir (2). Bu mes'ele henüz kat'î surette halledilmediğinden biz de öyle bırakıyoruz. Fakat muhakkak olan bir şey varsa, **Yogasûtra**, da anlatılan tekniklerin **Maitri-Upanishad** da tamamile inkişaf ettirilmiş olduğu için, **Yoga,**sistemindeki başlıca esasların, **Patanjali**'den daha önceki tarihlere ait bulunmasıdır.

Sankhya, felsefesinin Kozmoloji, Fisyoloji, Psikoloji'ye dair bütün doktrinleri, sade **Yoga** sistemi tarafından kabul edilmiş olduğundan dolayı, Hint edebiyatında bu sistem, **Sankhya'**nın bir şubesi gibi,

(1) **Herman-Jacobi,** Journal of the American Oriental Society, XXXI (1911), p. 24 ff.

(2) **Bruno-Liebich,** zur Einführung in die Indische Einheimische Sprach-Wissenschaft, 1. Katantra, 1919, p. 7 ff.

sayılmıştır. Hakikaten, kurtuluşa kavuşmak için ruh ile maddenin tam ve kat'î olarak ayırd edilmesi lâzım geldiği hususundaki kanışı, bunun için ileri sürdüğü nazariye, **Sankhya'**nın aynidir. Bazı ehemmiyetsiz noktalardaki ayrılışlardan başka, **Yoga** felsefesinin hususiyeti, **Sankhya'**nın Allahsız bakışını reddetmesi, kurtuluşa kavuşduran bilgiye varmak için en müessir çarenin teemmül, istiğrak olduğunu kabul etmesidir. Zaten **Yoga**, sistemini dolduran, bu sistemi adlandıran şey de, istiğrak nazariyesinin teknik teferruatıdır : Yukarda söylediğim gibi "bağ„ alâka demek olan **Yoga** kelimesinin bu sistemde teknik manası, «duyguların dış dünyadan çevrilmesi, fikrin kendi içerisine toplanması» dır.

Yoga sisteminin **Sankhya** felsefesi zıddına, şahsî bir Allah kabul etmekteki maksadı, Allaha itikat edenleri de memnun edip, **Sankhya** da izah edilen kâinat hakkındaki nazariyesinin halk tabakaları arasında yayılmasını kolaylaştırmak içindir. Bu sistemde Allah fikrinin esaslı bir kanış olmayıp, buraya ancak narin bir bağ ile bağlanmış olduğunu, **Yogasûtra** da Allah hakkındaki fıkraların birbirile irtibatsız, **Yoga'**nın umumî görüşleri ve hedefile doğrudan doğruya zıt, bulunmalarından da anlaşılmaktadır. Zaten bu felsefede kâinatı yaradan ve idare eden, insanların gördüğü işlere göre mükâfat yahut, cezalandıran, Allah değildir. **Yoga'**nın, hiç değilse, en eski doktrinine göre,insanları kurtuluşa teşvik eden saikın yüksek hedefi, Allaha kavuşmak, onunla birleşmek, değildir. Allah, ezelî ve ebedî olan insanların ruhla-

rından farksız olan yalnız «husnsî bir ruh» dur. Ayrılık, yalnız Allahın madde ile alâka ve münasebeti tarzındadır. Allah, da kurtulmuş bir ruh gibi, madde ile alâkası tamamile kesilmiş olan bir varlık, değildir. Çünkü aksi takdirde, Allahın şuursuz olması icap edecekti. Bundan dolayıdır ki, **Yoga** doktrininde,ilâhî ruh, aşağı maddî unsurlardan tamamile temizlenmiş maddenin en asîl ve en temiz cevherlerile ezelî ve ebedî olarak ayrılmaz münasebette bulunduğu farzedilmistir. Bunun için bu ruh, yüksek kudret, hikmet, iyilik sahibidir. Yine bunun içindir ki : Allah, sefaletle dolu dünyevî varlıktan yahut tekrar doğumlar dairesine girmekten münezzeh, sevap ve günah işlemeden, bütün diğer canlı varlıkların yüklü bulunduğu saikler ve tehlikeli tabiatlardan müteessir olmadan, ezelî ve ebedî bir saadet içinde yaşamakdır. Böyle anlaşılmış olan bir Allah vukufunda, Allah hakkında ilâhiyatçıların mu'tad tasavvurlarından hiç bir şey bulunmadığı meydandadır. Bu karışık fikirlerin asıl maksadı ise, yukarda da söylediğim gibi, bu sistemin Orijinal Allahsız mahiyetini saklamak ve Allah hakkındaki ca'li nazariyelerini, esas tâlim ile gevşek bir uygunluğa sokmaktan ibarettir. Bu iddianın en kuvvetli delili, hakikî **Sankhya-Yoga,** da şahsî bir Allaha yer verilmemiş olmasındadır. Zaten bu iki sistemin bir olduklarını anlatmak için, çok defa fiilen birbirlerile birleştirilmişlerdir. Bununla beraber, her ne maksat ve kanışla olursa olsun, bir kere **Yoga** sistemine Allah fikri sokulunca, yalnız kendi kendisi için yaşaması manasız olduğundan dolayı,

Allah ile insanlar arasında bir münasebet, bir alâka göstcrmek zarureti de kendiliğinden çıkmıştır. Dünyevî ve uhrevî saadet Allahın lutfile değil, yalnız şahsî liyakat ile elde edilebilen bir şey olduğu için, Allah ile insanlar arasındaki bu münasebet, kendisine sadık ve bağlı olanlara Allahın beslediği merhametten dolayı, kurtuluşa kavuşmaya çalışanların yolu üzerinde duran güçlükleri kaldırmak hususundaki yardımında görülmüştür. Fakat sonraki **Yoga** edebiyatında, bilhassa **Yoga'ya** dayanarak kurulmuş ve bu sistemin doktrini olan yeni bir çok **Upanishad'**-lar da Allah telâkkisi, daha çok muayyen ve kat'î bir yer kazanmıştır. Bu gibi **Upanishad'**lar da Allah tedricen daha şahsî bir vaziyete çıkarılmış ve Allah ile insan arasındaki münasebet daha ziyade sıklaştırılmıştır.

Yoga, felsefesinin en esaslı mevzuu, fikrin bir nokta üzerine toplanmasıdır. Bu sistemi izah eden kitaplar, duyguların, nasıl duygulara vesile olan mevzulardan çekilip atıl bir hale getirileceklerini, bütün vazifeleri dış dünyanın tesirlerine tabi olan müfekkerenin nasıl iptal edilerek tamamile **Âtman** üzerine toplanacağını, nihayet, istiğrakın son merhalesinde fikir ile mevzuun tam manasile birbirlerile karşılacaklarını uzun uzadıya anlatmışlardır. **Yoga** temrinleri muntazaman yapıldığı takdirde, tabiî temayüllerimizden kurtularak bizi kurtarıcı bilgiye ulaştıran güçlükler ortadan kalkar. Bu kadar yükseğe çıkabilen, yahut daha ziyade bu kadar derinliklere gidebilen istiğrak, fikrin artık başka mevzulara sapma-

sına meydan vermez. Başka yerlere yahut fena yollara gitmeğe meyyal olan müfekkire artık bu temayülü gösteremez. Ruh ile madde arasındaki derin ayrılık, hadsî bir anlayışla kavranıp, beşerî gayret nihaî hedefine erişmiş olur. **Yoga,** talimi; mensuplarının geçmesi icap eden bir sıra merhalelerden ibarettir: Bu dereceler içinde **Âsana** denilen, nefes alıp vermeyi saymak, fakat bilhassa nefesi tutup gözleri muayyen bir noktaya—burunların ucuna, göbeğe...— dikmek gibi muhtelif hareketler vardır. Bu idmanlar kurtuluştan önceki bir derece sayılmış ve şuuru kaybetmeğe çalışmaktan ibaret olan bu dereceye **Yoganidra,** «**Yoga** uykusu» adı verilmiştir. **Yoga** uykusu esnasında hayatın söndüğüne inanılmıştır. Halbuki Hintlilerin harikülâde bir hâdise olarak anladıkları **Yoga** uykusunun ipnotik bir uykudan başka bir şey olmadığı meydandadır. Her nekadar sonraki tarihlere ait bulunsalar da, eski bir an'aneye dayandıkları muhakkak olan bazı **Yoga** metinleri, **Trataka** adı altında, yaşlar akıncaya kadar, gözlerin küçük bir noktaya dikilmesini de emretmişlerdir. Bu temrin neticesinde "vücudun bir odun parçası gibi sertleştiği" yani kataleptik bir hale geldiği bildirilmiştir. **Yoga,** saliklerinin, yani **Yogin**'lerin sun'î bir ölüm için tatbik ettikleri bir metodun adına **Klecari,** demişlerdir: **Klecari,** gözler sabit bir halde kaşlar arasında bir noktaya bakarken dili uzanabildiği kadar dışarı çıkarıp ucunu boğaza sokmaktan ibarettir. **Yoga**'nın kullandığı bu gibi pratiklerin hepsini burada kaydetmeğe lüzum yoktur.

Hintlilere göre : **Yoga** idmanları doğru ve mütemadi surette yapılınca seririî — Thérapeutique — ve diğer bir çok neticeler, harikülâde kuvvetler elde edilir. Bu kuvvetler insanı kurtuluşa bir an evvel kavuşturur.

İzlerini **Véda'**larda dahi gördüğümüz, **Yoga** sisteminin zahidane bir istiğrak için yapdırttığı şeyler, başlangıçları iptidaî milletlerin vecit verici âyinlerine kadar giden uzun bir inkişafın nihaî neticesidir. Yüksek âlemle münasebete girmek vasıtası gibi sayılmış Vecid hâli, başka dinlerde oruç ve riyazet ile te'min edildiği halde, Hindistanda ruhanî hayatın nefsi müşahede, tetkik etmek mahiyetinden dolayı, teemmül ve istiğraka, gittikçe daha ziyade ehemmiyet vermiştir (1).

III — Mîmâmsâ :

Mîmâmsâ, Sanskritce : "Tetkik ve tahkik„ , "izah ve şerh„ demektir.

Brâhmana ve **Upanishad'**larda tesadüf ettiğimiz

---

(1) *Zühd* ve tekva, riyazet demek olan **Tapas**, önce "sıcaklık„ edebiyatta mecazi olarak «şevk ve gayret» manalarını, sonra «riyazetden çıkan tad», "riyazetle meydana gelen derunî sıcaklığın şartı„, yani "Vecit„, fikirlerini vermiştir. **Rig-Véda'**yı idare eden fikirlerin zahidane pratiklerle temas noktaları az olduğu için, **Tapas** kelimesinin ilk defa olmak üzere mecazi manada ancak **Rig-Véda'**nın son ilâhilerinde kullanılmış olması, bu fikirler ve tatbikatının fevkalâde eskiliği aleyhinde bir delil gibi gösterilemez. Buna mukabil, **Tapas** kelimesine **Yajur** ve **Atharva-Véda'**lar da, daha ziyade, **Brâhmana** ve **Upanishad'**lar da sık sık tesadüf edilir. Bu edebiyatta **Tapas**, Kozmognik bir kuvvet olarak kabul edilmiştir.

mevzuları metodik bir surette izah etmiş olan bu sistemin, aşağıda söyliyeceğim **Védânta** ile sıkı bir münasebeti vardır. Bu münasebet, **Mîmâmsâ**'nın mensikî. **Védânta**'nın bilgi vasıtasile kurtuluşa götürecek doktrinleri ihtiva etmek suretile, kül teşkil etmelerinden çıkmaktadır. Bundan başka, bu iki felsefe birbirlerine referans verdiklerinden, her iki sistemin birbirlerine yakın zamanlarda yazıldıkları anlaşılmaktadır. **Mîmâmsâ**'nın doğrudan doğruya felsefe ile bir alâkası bulunmadığı halde, bu sistemler arasına girmesi **Védânta** ile bu sıkı münasebeti ve yazılış şekli sayesinde olması muhtemeldir.

Bu sistemin taşıdığı **Pûrva Mîmâsâ** yahut **Karma Mîmâsâ** "ilk şerh" yahut "âyinlerin izah ve şerhi" kelimelerinin kısaltılmış şeklidir. Bu adlar, bu sistemde **Védânta** ya **Uttara** yahut **Mîmâmsâ-Brâhma** "ikinci izah" yahut "mutlak ruhun izahı" dendiği için **Védânta** ile münasebeti ile izah edilmişlerdir.

Mîmâmsâ'nın en eski ve en mühim metin kitabı, **Jaimini**'nın **Mîmâmsâ-darsana**'sıdır. Büyük Hint mütehassısı **H. Jacobi** bu eserin —muasırı **Védânta** yahut **Brâhma - Sûtra**'nın dahi ikmal edilmesini—milâttan **200** ile **400** yılları arasında yazıldığını farz etmektedir [1].

Mîmâsâ, Véda'ların **Brahman**'lığa ait metinlerini doğru izah ve tefsir etmek için kaideler göstermiştir. **Véda**'larda merasim müphem anlatıldığı gibi, ibadetteki hareketler ve aletlerin mistik manalarına

[1] **Herman Jacobi, Journal of The American Oriental Society, XXXI (1911), p. 1 ff.**

dair verilen malûmat karma karışık bir halde bulunduğu, halbuki merasimde yapılacak en küçük bir yanlışlıktan çıkacak en ağır neticeler korkusundan kurban edenleri korumak için böyle yardıma şiddetli bir ihtiyaç duyulmuştur. **Mîmâsâ,** kurban ve bütün teferrüatından çıkabilecek her şüpheyi hal ettiği gibi **Véda'**lardaki bu sisteme göre zahiri telâkki edilen ihtilâf, tenakuzları dahi telif etmiştir. Bu sistemde ayni zamanda, sahih surette kurban edenlerin kazanacakları savaplar da anlatılmıştır. Böylece **Védânta** yahut **Brâhma-Mîmâmsâ**'ların, hususî İlâhiyatlarının bir hülâsası da sayılabilir.

Kurban ve neticeleri hakkında verdiği hükümler için dayandığı otorite, **Véda'**ların ezelî ve yaradılmamış olmalarından çıkan bir otoritedir. Védalar vahyi, yalnız ezeldenberi mevcut olan şeylere mahsus, kendiliğinden belli olan bir vahiydir. Védalar hakkındaki bu kanaat, eski ilâhîleri yazmış olan şairlerin, Allahlardan daima beklemiş, istemiş oldukları menfaatlere rağmen, Hintlilerde sarsılmadan devam etmiştir. Bununla beraber **Mîmâmsâ** muallimleri, **Véda'**yi bu eski ilâhilerden ziyade, bu edebiyatın ikinci devrini teşkil eden mensikî metinler, şairlerinin şahsiyetleri pek belli olmıyan ilâhiler hakkında kullanmışlardır.

Mîmâmsâ, Véda'ların mevzularını, bir takım başlıklar altında tasnif etmiştir. Her mevzu, diğer mekteplerin dahi kendilerine örnek tuttukları, mantıkî bir metoda göre izah edilmişdir. Bu metod şun-

lardır: (1) Kaziyye; (2) Doğruluğu hakkında şüphe; (3) Bir mes'eleyi tetkik etmenin yanlış usulü; (4) yanlış usulün, doğru delil ve isbat ile reddedilmesi; (5) Tetkikin neticesi. Bunlardan başka, hususî doktrinleri isbat etmek maksadile, **Mîmâmsâ'**da felsefî şumulü olan mes'eleler dahi münakaşa edilmiştir. Fakat bu gibi mes'elelerden başlıcaları, sesler ile kelimelerin manalarile münasebetlerinin ezelî olduklarına dairdir. **Mîmâmsâ'**nın bu husustaki nazariyesinde esas, kelime ile mana arasındaki münasebetin umumî kabule vabeste olmayıp, tabii olarak kelimede mündemiç olmasıdır. **Mîmâmsâ**, bu nazireyi, her insan eserinin maruz bulunduğu yanılma ihtimalinden **Véda**'ları kurtarmak maksadile ileri sürdüğü bellidir. **Véda'**lar bazı şairlerin yazdıkları manzumeler gibi değil, fakat ezeldenberi kendi kendilerine mevcut ve yaratılmamış bir varlık sayıldıkları takdirde tabiatile **Véda'**lardaki kelimelerin, manalarile münasebetleride insan faaliyetinin neticesi olamaz: Kelimeler ve kelimeleri teşkil eden seslerinde, ezeldenberi varolması icap eder.

IV. — Védânta:

Sanskrit dilinde **Anta** "hedef, gaye„demektir. Védânta, Védaların gayesi, yani Véda'ları gayesine göre tefsir etmek demek olur. **Védânta** önce **Upanishad**'lar için söylenirken, umumiyetle Brâhman'ların, burada anlatmakta olduğumuz, altı sisteminden birinin adı olmak üzere kullanılmıştır.

Yukarda **Upanishad'**ları anlatırken fikirlerinin bir sistem içinde toplanmamış olduğunu söylemiştim. iş-

te bu fikirler **Védânta'**da sistemleştirilmiş felsefî bir temele oturtulmuştur. **Védânta** felsefesini, kat'î şeklinde **Védânta - Sûtra** yahut **Brâhma - Sûtra** adlı eserinde tefsir eden, ilk muallim **Bâdarâyana'**dır. Fakat bu zatın risalesi, **Sûtra** yahut diğer felsefe mekteplerinin "ip uçları„ dedikleri vecizeler şeklinde yazılmış olduğu için, anlaşılması güç, bu felsefeyi bu kitaptan lâyikile öğrenmek mümkün değildir. Bundan dolayı **Bâdarâyana'**nın risalesini, bir çok Hintli müellifler ayrıca tefsir etmişlerdir. Bunlar arasında en meşhuru M. S. **800** yıllarında yaşamış olan meşhur Védântist filozof, **Çankara'**dır. Bundan başka **Upanishad'**lara dair tefsirlerle, ayrıca **Védânta**, felsefesi hakkında birçok risaleler de yazmıştır. **Çankara** esas itibarile **Bâdarâyana'**nın görüşlerini kabul etmiştir. Avrupa kültüründe yetişenler çıkarılırsa, bugün bütün Hintliler **Védânta'**ya mensup oldukları gibi, bunlar arasında dörtte üçü de **Brâhma- Sûtra'**nın **Çankara** tarafından yapılmış tefsirini kabul etmişlerdir. Diğerleri de, bu felsefenin diğer müfessirlerinin içtihadını takip ederler.

Védânta, hareket noktası olarak fikri değil, vahyi kabul etmiştir : **Véda'**lar bilhassa **Upanishad'**lar onun için münakaşa edilemiyen bir otoritedir. Halbuki **Upanishad'**lar bir çok mütefekkirlerin mensup bulundukları muhtelif mektepler tarafından asırlar esnasında meydana gelmiş oldukları için, **Védânta** felsefesi, aşagıda görüleceği gibi, bazan tezatlara düşmüştür.

Védânta, felsefesinin en esaslı doktrini, eski **Upanishad'**ların akidesine uygundur : Bu felsefenin

en yüksek kanışında da **Âtman** - bizim zat, nefsimiz kendimiz - **Brâhman** - mutlak, yüksek zat, nefıs, **Paramatman** - ile bir ve aynidir. Herşeyde işliyen büyük kudret, ezelî ve ebedî, hudutsuz olan **Brâhman**, unsurlardan toplanmış olmadığı gibi, değişikliklerede mahkûm değildir. Değişikliklere müsteit bulunan her şey ise fanîdir. Mahvolur. Her insan Brâhman'ın bir kısmı değil, fakat onun tamamile ayni olan ve ondan ayrılması mümkün olmıyan bir **Brâhman**'dır. Kâinatta **Brâhman**'dan gayri hakikat olan birşey yoktur. Bunun hakikatını tarif etmek için **neti** - saf varlık - dan başka birşey söylenemez. Bu hakikat gözle görünen maddî birşey değil, ruhanî bir hakikattır. Tekliğe uymıyan bir sıfat değil, esas, cevherdir. Bu hakikatın anlaşılmasındaki güçlükte buradadır. Çünkü hariçte maddî ve düşünülen birşeye, mevcuda iftikar etmeksizin, düşünen, bilen nefis; tek varlık olması keyfiyeti bu güçlüğü çıkarmaktadır. Halbuki zavahir âleminde görünen varlık, aslı faslı olmıyan şeyleri, duygularımızı aldatarak bize varmış gibi gösteren sihirbazın marifetleri gibi, vehmü hayalden başka bir şey değildir. Bunun için **Çankara**'nın tefsir ettiği **Védânta**'ya "ikilik yokluğu„ non-dualité felsefesi denmiştir.

Buna mukabil **Védânta**'nin yukarıdaki bu esaslı kanaatlarının tam zıddı olmak üzere, tecrübelere, görüşlere binaen değil, fakat **Véda**'lar şeriatına göre, eşyanın tenevvüü, çokluğu dahi bu felsefede yer bulmuştur. Bunun için ruhların tenasühü, mükâfat ve mücazat itikadı, böylece ayrı ayrı ferdî ruhların mev-

cudiyeti de kabul edilmiştir. **Védânta** düşdüğü bu açık tezadı, ruhun kendisile kendi bedeni arasındaki derin farkı ayırt etmesine, tecrübe ile anlaşılan kâinatin vehmü hayalden başka bir şey olmadığını kabul etmeğe mani olan fıtrî "cehaletten„ **Avidya'**dan neşet etmekle telif etmiştir. Hakikatta ise, bütün hâdiseler âlemi, bir **fata morgana [1]** gibi yakından bakılınca kaybolan yahut uykuda olanlara hakikat olduğu halde, uyanınca bu hakikatten hiç bir eser kalmıyan rûyalar gibi, sadece boş zihaplardan ibarettir.

Kâinatta, bu vehmü hayal kuvvetinden müteessir olmıyarak, olduğu gibi tabiî halinde devam eden yalnız bir şey vardır ki: O da, **zat** ve **nefsimiz, kendimizdir.** Bu zat isbat edilemez. Fakat haddi zatinde kendisi her delil ve isbatın esası olduğu için isbat edilmeye de muhtaç değildir. Bunun için bir isbatın imkânından önce doğru olduğu gösterilmiştir. Buna mukabil varlığı inkâr da edilemez: Onu inkâr etmek mevcut olduğunu kabul etmek demektir. Bundan başka, yalnız var olan **Brâhman** olduğu için **zat, nefis, Brâhman'**dan başka birşey olamaz **Brâhman** hakkında söylenilen saf, ruhanî, her yerde var, mekândan münezzeh, ezelî ve ebedî olmak gibi sıfatlar ve meziyetler, bizim **nefsimiz** içinde doğrudur. Bu bilgiyi nefsimizden beklemeliyiz. Kâinatın sır ve muammasını çözecek yolu insan, yalnız kendisinde, kendi varlığının derinliklerinde bulabilir. Bu hakikat böyle öğrenilebilir.

---

[1] İtalya'nın cenubunda Calabre kıyılarında vukubulan serap. **Védânta** felsefesini tetkik eden müellifler, tipik bir misal olarak bunu aldıklarından, biz de naklettik.

Eşyanın hakiki hal ve şartlarını bizden saklayan "cihalet„ in nereden çıkdığı sualini **Védânta** sormayor. Yalnız cihaletin bilgi, **Vidya,** yahut "âlemşümul, küllî idrâk„, **Samyag—darsana** ile izale edileceğini bildiriyor. İşte bu âlemşümul idrake sahib olan, bu suretle ruha aid bulunmıyan her şeyin hayâlî mahiyetini, ruhun Brahman ile ayni şeyler olduğunu anlayabilen kimse, ruha dünyevî varlık için cebreden şartları ortadan kaldırmış olur. Dünyevî varlık, hayalî bir görünüşden başka bir şey değildir. "Ben Brahman'im !„ diyebilenler, kendilerini **Samsara**'dan kurtarmışlar demektir.

Upanishad'ları otorite olarak kabul etmiş bundan dolayı onların bütün talimlerini göz önünde bulundurmak mecburiyetinde kalmış olan, **Çankara,** şimdi izah ettiğimiz doktrine, bir dereceye kadar muhalif, yanyana iki sistem meydana getirmişdir: Biri yukarda anlattığımız gibi, mutlak hakikat olan Brahman doktrinini talim eden yüksek, gizli bilgi,**para Vidya;** ötekisi ise tecrübeyi esas ittihaz ederek kâinatı tamamile dinî bakımdan anlatan "aşağı„ yahut "açık bilgi„ **Apara Vidya.** Yüksek bilgi de **brahman,** her türlü sıfatlar ve keyfiyetler,**Nirguna**'dan münezzeh olduğu halde; aşağı bilgi de şahsiyetin **Saguna'**nın sıfatlarile muttasıfdır. Yüksek bilgiye varamıyanlar için de bir ibadet mevzuu bulunmak icabettiğinden, cihalet sebebile Brahman'a bu sıfatlar isnad edilmişdir. Bundan dolayı aşağı bilgi de Brahman, kâinatı yaradan ve idare eden, insanların yapdıkları işlere göre mükâfat ve ceza veren şahsî bir Allah olarak

görünmüştür. Kâinat dahi hakiki bir varlık sayılmış, ruhun sayısız bedenler, kaliplar arasında dolaşması hakkındaki **Upanishad**'ların söyledikleri şeyler doğru sayılmışdır. Bunun için sıfatlar sahibi olan bu aşağı **Brahman** ile bir olmak, ancak aşağı bir talidir. Tam bir kurtuluş ise, yalnız yüksek **Brahman**, sıfatları olmıyan **Brahman** hakkındaki bilgiden çıkar. Kendi kendini ezelî ve ebedî, ayrılması mümkün olmıyan **Brahman**; aşağı Brahman'ın ise, cihalet mahsulü olduğunu bilenler, sıfatların kendisine aid olmayan ibadet maksadile isnad edildiğini, bu yüksek bilginin saçtığı nurlar sayesinde görenler için, aşağı bilginin öğrettiği her şey, manâsız ve kıymetsizdir. Bu bilgiyi elde edenler, kendilerini saran hayalî görünüşe inanmazlar. Dünyanın akışına tamamile kaydsız, ömürlerinin sonunun gelmesini beklerler. Nihayet ölümle **Brahman**'da kaybolurlar.

Védânta'yı meşhur **Çankara**'dan başka türlü tefsir, muhtelif mezheblerin felsefî ve dinî görüşlerin den birini yahud ötekisini temsil edenler arasında, en meşhuru, hakkında aşağıda kâfi derecede malûmat verdiğim, milâddan sonra 11 inci asırda yaşamış olan **Ramanuja**'dır. **Ramanuja**, **Çankara**'nın aşağı ve açık bilgi talimine yaklaşırsa da, **Bâdarâyana**'nın talimine, hakiki **Védânta** doktrinine yabancı olan hıristiyanlık esaslarına yakın fikirler ileri sürer. **Ramanuja**'ya göre : Ferdî ruhlar, yüksek ruh, yahut kendi söylediği gibi, Allah ile bir değildir. Fakat yukarda söylediğim **Sankhya - Yoga**, sisteminde olduğu gibi, Allahdan ayrı ve başka ruhlar-

dır. Bu ruhların dünyevî yaşayışlarına sebep "cihalet" değil, imansızlık, itikatsızlıkdır. Kurtuluş ise, Allah ile bir olmaktır. Bunun için lâzım olan "bilgi" değil, Allah hakkında imanlı bir muhabbet, **bhaktî**'dir.

V. — Vaiçesika:

Brahman'lığın altı felsefe sisteminden birisinin adı da Vaiçesika, **Vayçesika**'dır.

Yukarda Brahman'lığın en eski felsefesi olan **Sankhya** ile **Yoga**; **Mîmâmsâ** ile **Védânta** aralarındaki münasebetleri göstermiştik. Şimdi anlatacağımız **Vaiçesika** felsefesi de, sistemlerin soruncusu bulunan **Nyâya** ile alâkası bulunduğundan, üçüncü çifti teşkil ederler. Kâinatın kaynağını Atom-**Anû, pramânû, Kena**- larda gören bu iki felsefe, Brahman'lık tefekkürüne tamamile yeni bir unsur eklemişlerdir. Bundan başka, her iki sisteme nüfuz ve şöhret vermiş olan mantıkî fikirlerinin tertipleri ve tarifleri birdir. Bu iki felsefe arasındaki bu sıkı münasebetler ve iştirakler, Hindistanın sonraki felsefî edebiyatında bu felsefelerin tamamile birleşmesini ve Hint tefekkürü tarihini tetkik eden bazı yabancı bilginlerin bu iki felsefeyi birbirlerinden ayırt edememelerine sebep olmuştur. Şimdi orijinal kaynaklardan istifade edilmiş olduğu için, bu iki sistemin asıllarındaki ayrılıklar tamamile meydana çıkarılmışdir.

Vaiçesika, felsefesini kuran zat, **Kanâda**, **Kanabhaska** yahut **Kanabhuj** adını taşımaktadır. Bu adların manası, «Atom'ları yutan, mahveden» demektir. Bu felsefenin Atomistik mahiyetine mebni, bu lâ-

kabların bidayette, bu sistemi tezyif etmek maksadile verilmiş olduğunu sanıyoruz. Bu gibi lâkaplar, Hintlilerde daima görüldüğü gibi, zamanla hakiki adlar olmuşlardır.

Bu felsefeyi kuran **Kanâdâ**'ya istinat edilen el kitabı **Vaiçesikasûtra**'nın milâttan sonra **200** ile **400** arasında yazılmış olduğu zannedilmektedir. Kâinatta bilinebilen her şey, bu kitapta altı takım içine konmuştur. Bu takımlar ve ikinci derecedeki tasnifler münakaşa edilirken, pek muhtelif meseleler, hususile Kozmoloji, psikoloji meselelerinden de bahsedilmiş, tam bir felsefe sistemi kurulmuştur. **Vaiçesika**'nın kabul ettiği altı takım şunlardır. (1) Cevher, **Dravya;** (2) sifat, **Guna;** (3) hareket yahut faaliyet **Karman;** (4) cemaat, iştirak **Śâmânya;** (5) fark, ayırdetme **Viçesa;** (6) merbutiyet **Samvâya**.

Cevher takımında, kâinat, yani bütün uzvî bedenler ve uzvî olmayan cevherler, su, ateş, hava, esîr, zaman, mekân ruh, tefekkür, **Manas,** vardır. **Kanâda**'nın cevherler telâkkisi, sifatlar ve hareket sahibi olan, hadiselerin vasıtasız esasıdır. Zaman ve mekân vukufunun mahiyeti hususundaki güç mesele, bütün Hint felsefesinde ara sıra ve tesadüfi olarak münakaşa edilmiştir. Bu hususta **Sankhya**'nın diğerlerindaha ayrı ve müstakil bir görüşü vardır: Zaman ve mekânı, ezeli ve ebedi maddenin bir birlik gibi görünen, iki sifatı olarak tanımıştır.

Cevher takımının izahı ise, **Kanâda**'ya Budist kaynaklarından alınmış **Atomik** mezhebini meydana koymak için fırsat olmuştur. **W. Handt,** bunu Vaiçesika

felsesesine dair yazdığı mühim bir eserde (1) ispat etmiştir. **Kanâda'**ya göre: Toprak, su, ateşin atomları ezelidirler, yaradılmamışlardır. Bu atomlar her nekadar, kendi kendiliklerinden büyüyemezlersede, mütecanis olmayan mahiyetleri, **Atom**'ların imtizaclarının görülebilmesi ve genişliyebilmesinin sebebidirler. Bu nasıl anlaşılabiliyor? Bu imtizacların görülebilmesi nerede başlıyor? Bu cihetlere dair, **Vaiçesikasûtra**'nın bir şey söylememesinden hükmedilince, **Kanâda**'nın bu hususta derin her hangi bir görüşü bulunmadığı anlaşılmaktadır. Bu mektebin sonra ki muallimleri ise; üç **Atom**, **try-anuka**'dan toplanan bir mecmuun – başkaları buna üç çift Atom **Dvy-Anuka** diyorlar — genişlemek kabiliyeni haiz bulunduklarını ve güneşli günlerde toz zerresi, **Traşarenu**, halinde görüldüğü nazariyesi ileri sürmüşlerdir.

Yukarıki iddaların hepsi, **Védanta**, **Sankhya** felsefeleri mensuplarının şiddetli itirazlarını davet etmiştir :Büyümek,genişlemek, hassası olmayan atomlardan teşekkül eden bir mecmuun genişliyemiyeceğini bir mahsulün her bir sıfatı onun maddi sebebinin ayni sıfatile taayyün edeceğini ileri sürerek Vaiçesika'yı tenkit etmişlerdir.

Vaiçesika, sisteminin Kozmogoni'si de atomlar nazariyesine dayanır. By nazariyede, kâinatın yaradıllması ve mahvolması devirlerinin muntazam bir sıra ile birbirini takip, her devirde tekâmül ve inhi-

(1) W. **Handt**, Die atomitesche Grundlage der Vaisesika philosphie nach den Quellen dargestellt, Rostock, 1900

tatın aynı tarzde olduğu ve ayni sebeplerden çıktığı hakkında umumî Hint telâkkiside hâkim olmuştur.

Kâinatın mahvolması devri esnasında — ezelî ve ebedî olan, değişmeyen, üç cevher, esir, mekân ve zaman bu dağılmadan mahvolmadan müteessir olmazlar —, saf halde bulunmayan maddenin dört unsuru arasında imtizaç olmadığı gibi, sayısız ferdî ruhlarla **Atom**'larda birleşmezler. Fakat bu dağılmalara rağmen, ruhlar meziyet ve kusurlarını gizli bir halde muhafaza ederler. Meziyet ve kusurların ictinabı kabil olmayan bütün neticelerile beraber karışlık kuvveti — mükâfat ve mücazat veren kuvvet —, diğer Hint felsefelerinde olduğu gibi,burada dahi kâinâti yürümeye,devam etmeğe süren bir kuvvettir. Bu kuvvet tekrar meydana gelince, kâinatın dağılması devride derhal durur. Ruhlar tekrar atomlar ile birleşirler. Bu suretle maddî kâinatın yeni bir yaradılış devri başlandığını anlatan atomik unsurlarda bir hareket de başlamıştır. Bu hareket, önce havada çift atomları meydana getirmekle başlar. Bu atomlar vasıtasilede, ileri doğru hücum eden ve mekânı dolduran maddî hava yapılır. Bunun üzerine, suyun atomları, hava unsurları içinde imtizaç ederek, kâinattaki büyük umman meydana gelir. Bu ummanda, toprak atomları birleşerek, çift, üçlü atomlar hasıl olduktan sonr,katı toprak kütlesi teşekkül eder. Nihayet, ateşin atomlarıda, ayni suretle,birleşerek ateş unsurunu çıkarılar. Ateşin keynağı, sudur. Suyun buradaki vazifesi, kâinat tekâmülünün uzvî akışına, ateşli unsurun yakıcı, mahvedici kudretini karışmaktan meneden

bir muhafıza benzer. Kainat bu suretle meydana geldiktensonra, ruhlar için tecrübî varlık tekrar başlar. Yaptığı işlerin neticelerine tevfikan, ruhların bedenlerle birleşmesi, yine önceki dünyadan tamamile ayrılmamışlardır. Yeni bir sıra varlıklarda, kendileri için meziyet ve kusur topladıkları gibi, devir sonuna gelinciye kadar mükâfat ve mücazat kazanırlar. **Sankhya** felsefesinde, kâinatı dağılmaya zorlayan bir sebep gösterilmemiştir. Buna mukabil **Vaiçesika** da kâinatın dağılması silsilesi, şayanı dikkat bir surette izah edilmiştir.Sayısız bedenlerde mütemadiyen gezmiş ve dolaşmiş, olan ruhlar, kendilerini toplayabilmek uzun bir zamana mühtaç olacak derecede zayıflayıp bitap düşmüşlerdir. Günlük yorgunluklar ve iztiraplardan sonra geceleyin uyuyarak bir müddet her türlü hazlar ve kederlere karşı şuursuz kalan dünyadaki canlı varlıklar gibi, kâinat üzerindede âlemşümul bir gece yayılarak, bu zaman zarfında insan ruhları tenasüh, **Samsara**'nın verdiği iztiraplardan kendilerini toplayabilirler.Ruhların sıfatları olmadığını idda eden **Sankhya** felsefesinde, yorgunluk ancak duyan, bilen isteyen, bir ruh için tasavvur edileceğine göre, böyle bir anlayış mümkün değildir. **Vaiçesika** felsefesinin ise ruhları hakikaten kendi iradelerinin sıfatlarile müttasif olarak telâkki ettiğini ikinci takımın tetkikindan anlaşılıyor.

Kâinat şu silsile ile dağılmaktadır: İnsan ruhlarında, meziyet ve kusur faaliyetinin sebep olduğu muhabbet; beden, duygular, diş âlem arasında alâka ve bağ teşkil eden temayül kaybolunca, varlık silsi-

lesini muhafaza eden muharrik kuvvet, faaliyetinden menedilmiş olur. Böylece maddî atomlar ile ferdî ruhlar arasında liyakat ve kusur kuvvetile mevcut olan bağda kırılır. Dört atomik kuvvet, muntazam bir silsile ile, toprak suya; su ateşe; ateşte havaya dağılır. Atomik unsurların dağılması sırası ise, atomlardan maddî şeylerin meydana gelmesi sırasının aksine vukubulmaktadır. Önce üçlü atomlara tesir ederek bunları mahvettikten sonra yalnız çift atomlar kalınca, sıra ile bunların üzerine yapışarak bu suretle dört unsurdan her biri varlıklarını ayrı olarak saklarlar.

Vaiçesika sistemine dair orijinal metinlerin **cevher** takımile alâkadar olmak üzere gösterdikleri kozmolojiyi yukarıda anlattık. Şimdi **sıfat,** makulesini göstereceğiz :

Bu takımda, yemek, tatmak, koklamak, temas, adet, genişleme, şahsiyet, bilgi, münasebet, ayrılık, öncelik, sonralık, haz, iztirap, istek, nefret, irade, gibi fikirler, sıfatlar vardır. **Vaiçesikasûtra'**yı tefsir etmiş olan **Sankaramisra,** bunlara, hernekadar yukarda kaydedilenler içerisinde bulunuyorsa da, hususile tebarüz ettirilmeğe läyık gördüğü diğer yedi sıfat daha eklemişdir ki şunlardır:Ağırlık, seyyaliyet, yapışıklık, ses — dalgalanmaların vasıtası olan esirin hususî sıfatı, — tesirin neticesi — yahut kendi kendini tekrar meydana getirme— **Samskara,** üç türlü olur : Muayyen bir darbenin verdiği hareketin devamı olarak, yahut elâstikiyet, hareket gibi— meziyet ve kusur.

Kanâda, bu sıfatlar takımında, psikolojisini anlatmışdır, **Védanta** ve Sankhya felsefelerinin zıddı olarak, **Vaiçesika** sistemine göre, zihnî sıfatlar, yukarıda görüldü gibi, doğrudan doğruya ruha, fakat yalnız temayüller, mizaçlar, huylar şeklinde bağlıdırlar. Kendisini ayrılmış bir halde bulan ruh için psikolojik teselsül mümkün değildir. Ancak fikir ile birleşmek suretile, ruhun melekeleri faaliyette bulunabilir. Ruhlar ve müfekkere ezelî ve ebedî cevherlerdir. Fakat müfekkere bir atom olduğu halde, ruh zaman ve mekâna bağlı değildir. Ruh ile duygular arasında mutavassit olan atom, ruh tarafından teşvik edilerek, ruhun atom vasıtasile anlamak ve hareket etmek istediği duyguya, her fırsatta gider **(1).** Böylece idrak yahut bedenî faaliyet, devam ettiği müddetçe, tefekkür uzvu da hareket ve faaliyette devam eder. Ruhlar hareketsiz kaldıkları takdirde, ruhun duygularla ittihadı biteceği için artık idrak, hareket yahut anlamak ta mümkün olmaz.

Muhtelif idrakler yahut psikolojik teselsüller, her nekadar sık sık birbirlerini takib etseler de **Kanâda**-ya nazaran yine ayni zamanda ve birlikte değil, fakat birbirlerini takib ettikleri için,müfekkere de bir atomdur. Müfekkerenin hacmi dahi bir atom kadar küçük olmasına mebni, muayyen bir anda ancak tek bir duygu ile birleşebilip, ancak tek bir mevzuun intibaını nakledebilir. Eğer tefekkür uzvu da,

(1) Hintlilerin görüşüne göre: Yürümek, konuşmak.. duygular sayıldığı için, idrak ve hareket, faaliyet gibi arası ayrılmışlardır.

ruh gibi her yerde bulunsaydı, yahut ruh bilginin mevzularile vasıtasız münasebete girebilseydi, her mevzular ayni zamanda idrak edilmiş olurdu. Tefekkür uzvu bir taraftan ruha çabuklaştırmak kuvveti verirken, diğer taraftan da, ayni zamanda bir defadan fazla işlemesine mani olduğu için, bir nevi kontrol vazifesini görmektedir.

Hareket yahut faaliyet, cemiyet takımlarının ehemmiyeti azdır. Beşinci takım olan ayrılık, başkalığın **Vaiçesika** sisteminde büyük bir yeri vardır. Çünkü kâinatın teşekkülüne imkân veren şey, atomlar arasındaki ayrılık, başkalıktır. Bundan dolayı bütün sistem adını, ayrılık, başkalık demek olan **Vaiçesika** kelimesinden almışdır.

Altıncı takım,bağlılık, yahut ayrılamamazlık, sıfat takımının talî taksimi olmak üzre kabul edilmiş olan tesadüfî yahut tefriki kabil olan alâkadan, tamamile ayırd edilmiştir. Burada mevzu bahsolan bağlılık yahud ayrılamamazlık, bir kül ile cüzler, cins ile neviler, umumî fikirlere karışmış olan hususî şey, bir şey ile onun hassaları, hareket ile, hareket eden şey arasında olduğu gibi, birbirlerinden ayrı olarak tasavvur edilmesi mümkün olmıyan alâka ve münasebetlerdir.

Bu felsefenin sonraki muallimleri, buna yedinci bir takım olmak üzere **yokluk** u eklemişlardır. Bu takım da dört tâli sınıfa ayrılmışdır. Hintliler “müstakbel varlık„ yerine, “yokluktan önce„, “geçen varlık„ yerine de “yokluktan sonra„ diyorlar. Birbirlerinin aynı olmayan iki şey arasındaki münasebete

(1), "müstakbel yokluk„ kısır bir kadının çocuğu olması gibi, bir şeyin bilfiil imkânsız bulunmasına da „mutlak yokluk„ denmiştir.

Yukarda söylediklerimi, varlıkları yapan ve bozan kuvvetin, meziyet ve kusur, kudreti olduğu, bu kuvvet ruhlarda yaşadığı ifadesinde hülâsa edebilirim. Vakıâ ruhlar, iradeli, kastlı bir illet mucibe değilseler de, kör bir kuvvetin faaliyeline de benzetilemezler. **Vaiçeska** sistemi, tam manasile bir hürriyet olmasa bile, hiç değilse, ruhun harekâtında, faaliyetinde, muhtariyete sahip bulunduğunu iddea etmiş olan bir felsefedir. Kurtuluş manasında hakikî hürriyet, harekette değil, bil'akis bedenden kurtulmaktadır. İnsan, tabiî ve aslî halinde ruh olduğuna göre, bir Âtman'dan, mutlak bir prensipden yaradılmıştır. Bu prensibe, vazifesi cismanî uzuvlar vasıtasile, idrak ve hareket,faaliyette olan Atomik bir müfekkire, **manas**, ilâve edilmiştir. İşte **Âtman**'nın bu **manas** ve bedenin yabancısı oldugu anlaşıldığı takdirde, kurtuluşa varılmış olur.

VI. — Nyâya:

Nyâya, sanskritce "mantık„ demektir. Altı felsefenin sonuncusu, **Nyâya**'dır.

Nyâya, felsefesinin **Gautama,** yahut fena manasını kaybederek, asıl ad yerine geçmiş"gözleri ayaklarına bakan„ demek olan **Aksapâda,** tarafından kurulduğu söylenmiştir. Bu sisteme mantık denilmesinin sebebi, mantık usulünü etraflı surette tetkik ettiği,

(1) Hintlilerin bu hususta kullandıkları misal, bir çömlek ile bir elbise arasındaki ayrılığa benzedilmiş olan münasebetidir.

kendisine bunu başlıca mevzu olarak aldığı içindir. Milâtdan sonra **150** tarihlerine doğru **Gautama** tarafından yazılmış, bu felsefenin el kitabı olan **Nyâya-Sûtra** da **16** mantıkî esas gösterilmiş, bunların hakikî mahiyetlerini bilenlerin nihaî kurtuluşa kavuşacakları,yani ruhun varlıklar içinde gezmesinden kurtulacağı bildirilmiştir. Bu da, **Nyâya**, sisteminde mantıkın hâkim vaziyetini açıkça gösterir.

Gautama'nın mantıki, Hindistanda büyük bir şöhret kazanmış, bu felsefenin ıstılahları, bütün mekteplerin en son metin kitapları tarafından kabul edilmiştir. Bundan dolayı, felsefî araştırmaların temeli, uzun zamanlar hep **Nyâya,** olmuştur. **Nyâya,** mantık ve Cidel dairesinde kapalı kalmak istemiyerek, mükemmel felsefî bir sistem olmaya çalışmıştır. **Nyâya,** bu bakımdan atomlar ve kâinatın kaynağı, hattâ psikolojisi hakkındaki düşüncelerini **Vaiçesika,** sisteminden almakla beraber, bu sistemi işliyerek tamamlamıştır. **Vaiçesika,** da olduğu gibi, **Nyâya'**-da da, hudutsuz ve ezelî olan ruhların, muayyen vasıfları vardır. Tecrübe ve bilgiyi, yalnız müfekkirenin maddî uzvu vasıtasile elde edebilirler. Yalnız **Nyâya Vaiçesika'**dan, daha eski sistemler gibi, her şeyden ziyade, hareket için arzuyu kaldırmak isteyen zahidane iddiası, bu münasebetle dünya sefaletinden kurtuluşu, yani insan gayretinin en yüksek hedefi olmak üzere **Vaiçesika'**nın gösterdiği mutlak şuursuzluk halini, ehemmiyetli surette ta'dil etmiş olmasile ayrılmaktadır.

Bütün Hint sistemlerinde,bilgi sahibi olmanin va-

sıtaları münakaşa edilmiştir. Fakat bunu **Nyâya,** kadar etraflı surette izah dtmiş olan hiçbir sistem yoktur. **Nyâya,** hakikî bilginin dört kaynağı olduğunu göstermiştir. (1) İdrak, **Patyaksa;** (2) İstidlâl, **Anumâna;** (3) Kıyas, **Upamâna;** (4) İtimada şayan şahadet **Çapda**. Fakat felsefî bilginin yegâne kaynağı, istidlâl sayıldığı için, diğerlerinin ehemmiyeti ikinci derecede kalmıştır. Buna mukabil, üç türlü, istidlâl vardır : (1) Sebepten neticeyi çıkarmak, **Pûrvavat:** Bulutları görüp yağmurun yağacağını, yahut duman olduğu yerde, evvelce ateş görülmüş olduğu için, bundan sonra her duman görülen yerde ateş olduğunu çıkarmak gibi. (2) Neticeden sebebi çıkarmak, **Çesavat :** Nehirlerin kabarmasından, dağlara yağmur yağdığını istidlâl etmek gibi. (3) Müşterek mahiyetlere sahip olmak dolayısile istidlâl. **Sâmânyato drsta :** İnsanların yer değiştirmesi, bir hareketi icap ettirdiği, güneş te şarktan garba doğru yerini değiştirdiği için onda da bir hareket prensibi bulunacağını çıkarmak gibi. **Aristo**'dan itibaren, garp mantıkında, istikra ile istintaç arasında gösterilen ayrılık, Hint filozoflarını meşgul etmemiştir.

Nyâya, sisteminde kıyas, bu felsefede tipik olarak, dağdaki dumandan istidlâl edilen ateş misalile izah edilen beş kaziyyeden ibarettir :

(1) Kaziyye, **Pratijina :** Dağda ateş vardır.

(2) Sebep, **Hetu :** Çünkü dağda duman vardır.

(3) Temsil, **Drstanta :** Hernerede duman varsa, orada ateş vardır. Ocak gibi.

(4) Sebebin tekrar hülâsası, yani hususî bir hale

tatbik edilmesi, **Upanaya:** dağda duman var.

(5) Netice, **Nigamana**: Zira dağda duman vardır.

Yukardaki kazıyede daima kayıtsız ve şartsız olarak dumanın ateşe bağlanıp, aksi söylenmemesi, dumansız ateş olabileceğinin tasavvur edilebileceğine mebnidir. Bu telâkkilerle tatbikatı, yalnız **Nyâya**, sisteminin değil, fakat diğer felsefelerin edebiyatındada geniş bir yer tutmaktadır.

Nyâya, felsefesinin sebebiyet, illet, telâkkisi yalnız iki türlü, maddî ve filî sebepler kabul eden daha eski sistemlerden farklıdır.Bir şeyin maddî sebebi **Upadana Karana,** o şeyin çıkdığı, yahud o şeyin ondan müteşekkil, ibaret bulnnduğu sebepdir.

Filî sebep, **Nimitta Karana,** ise o şeyin neş'et ettiği muharrik kuvvet, ve meydana geldiği vasıtadır. Muayyen bir şeyin maddî sebebi, daima aynidir. Bundan dolayı ona,başlıca sebep denmiştir.Diğer taraftan ekseriya müdahale eden bir sıra filî sebepler, ayni hallerde, ayni olmıyabilirler. Bunlara tâlî sebepler, **Sahakari Karana,** denmiştir.

Nyâya felsefesi "maddî sebep„ yerine, **Vaiçesika** nın altıncı takımında, tamamile ayni manada bulunan «yapışık, cibilli» sebep,**Samavayi Karana** tabirini kullanmıştır.Buna,surî diyebileceğimiz,"yapışık olmayan sebeb„i**Asamavayi Karana**,yı eklemiştir **Nyâya** kitaplarının bu hususta kullandığı misal şudur : bir halının iplikleri, halının yapışık, cibilli sebebi; ipliklerin birleşmesine de "yapışık olmıyan sebep„ ; dokuyucunun aletleri, gayret ve mahareti, bizzat dokuyucunun kendisi de, filî sebebi, teşkil ederler Halı-

nın kendisi, Kalitelerinin yapışık; ipliklerin kaliteleri, halının kalite'lerinin "yapışık olmıyan„ sebebleridir.

Nyâya, felsefesinin hususiyetlerini yukarda anlattım. Bunlardan başka, bu sistemde bir çok mantıkî telâkkiler, söz yanlışlıkları, gayet iyi işlenmiş tasnifler içinde tetkik edilmiştir. Bunların bahsımız ile doğrudan doğruya bir alâkası bulunmadığı için diğer mühim bir noktaya işaret ederek bu sistem hakkındaki söyleyeceklerimizi bitireceğiz.

İki felsefenin el kitapları olan **Vaiçesika - Sûtra** ve **Nyâya - Sûtra**'da Allah hakkında hiç bir şey söylenmemiştir. Ruh ve maddenin ezelî ve yaradılmadıklarını iddia etmesi, Hintlilerin umumî kanaatlerine tevfikan ferdin mukadderatı, bu yahut bundan önceki varlıklarında yapdıkları iyi ve fena işlerin neticesi gibi sayılmış bulunması, bu iki sistemin önce Allahı kabul etmediklerini anlatmaktadır. Bunu **Sankhya** felsefesinin tesirine isnat edebiliriz. Bu felsefeler bir çok noktalarde **Sankhya**'ya muhalif olsalar bile, başlıca prensiplerinde yine bu felsefeye bağlı oldukları anlaşılmaktadlr. Sonraları **Vaiçesika** ve **Nyâya** sistemleri birbirine karıştıkları vakit. bu birleşik mektep, Allahın varlığına inananların görüşünü kabul etmiş isede, hiç bir zaman bu Allahı maddenin yaradıcısı saymamıştır. Bu sonuncu mektebin ilâhiyatı **Udayanacharya**'nın **Kusumanjali**'sinde (M. S. 1300), bundan başka bu iki sistemi birlikte tetkik eden diğer sonraki eserlerde izah edilmiştir, Bu kitapların **Yoga** doktrinine uyan iddialarında Allah diğer, insanlar gibi ezelî ve ebedî

olan ayrı bir ruhdur. Bununla beraber, Allah, kâinatı idare eden bilgisi, mutlak kudreti ile, diğer ruhları varlık devrine sokan sıfatları olmaması ile diğer ruhlardan ayrıdır.

Bibliyografi (1)

Véda'**lar dini :**

P. D. Chantepie De la Saussay, Manuel D'Histoire des Religions, p. 318 - 346 ; **Louis de la vallé Poussin, christus,** de, p. 400 - 418 ;— L'inde jusque vers 300 Av. j. - c., p. 316 - 325, p. 249 - 265 ; **C.Clemen,** Les Religions du Monde, p. 103 - 107 ; **René Grousset,** Histoire de l'Extrême - Orient, T. 1. p. 12 - 16 ; **Paul Masson - Oursel,** Esquisse d'une Histoire de la philosophie Indienne, p. 22 - 38 ; **Alfred Roussel,** La Religion Védique, 33 - 209 ; **Monier Williams,** Hinduism, p, 17-42; **John Muir,** Original Sanscrit Texts, 5 vols. hususile vol. **IV** ve **V**, Vèda'ların kozmogoni ve mitolojisi ciltleri.

Âranyaka'lar :

Aitareya ve **Taittiriya - Âranyak,** 1872 ve 1876 yıllarında Kalkuta'da"İndica Bibliotheca„ külliyatında basılmışlardır.

Ö. Böhtlingk, Brhadarânyaka'yı 1889 yılında

(1) Hususî bir noktayı derinleştirmek maksadile notlarda kaydettiğimiz makaleler, eserleri burada ayrıca bildirmeğe lüzum görmedim.

Leipzig'de bastırmışdır. Başka tercümelerde vardır.

Kausitaki - Âranyaka'nın ilk iki **adhyaya**'sını **W. Frienländer,** 1900 yılında Berlin'de basdırmışdır. Bu kitabın **III—VI** adhyaya'larını **E. B. Cowell** ingilizceye çevirerek 1901 yılında Kalkute'de neşretmişdir.Geriye kalanlarını da **A. B. Keith,** ingilizceye çevirmişdir.

Soma **kurbanı :**

J. Muir, Original Sanscrit texts, T. II. p. 469 ; V. p, 258 ; **E. W. Hopkins ;** The Religions of India, p. 112, 579. Bu kitap, kendisinden önce **Soma,** ya dair yazılmış bütün eserlerden istifade etmiş **Soma** ilâhilerini ingilizceye çevirmiştir.

Brahmanisme :

A. Barth, Religions of India, pp. 38,43, 81 ; **F. Max Müller,** History of Ancient Sanscrit literature, pp. 468, ff. 475 ff.

Upanishad'**lar :**

P. Deussen, The Philosophy of the Upanishads ; **M. Bloomphield,** The Religion of the Veda, Lect. VI; **A. S. Geden,** Studies in the Religions of the East, pp. 255 - 301; **A. Barth,** the religions of India, ch. II, pt. 2, "philosophic speculations of the Upanishads„ ; **A. A. Mocdonell,** A History of Sanscrit Literature, pp. 218 - 243, 442 ff ; **C. Formichi,** La pensée Religieuse de l'inde Avant Bouddha, p. 122 - 198.

Upanishad'**larin tercümeleri :**

F. Max Müller, Upanishad'ları **Sacred Books of the East,** külliyatının **I** ve **XV** inci ciltlerinde

İngilizceye çevirmiştir (1879, 1884).

Rammohun Roy, Translations, one of the chapters of the Sama Veda...; — Translations of the İshopanishad, one of the chapters of the yajur Veda...; **F. Roer,** The Brihad Aranyaka Upanishad, with the Commentary of Sankara Acharya, the Gloss of Ananda; — The Upanishads, the Taittiriya Aitareya, Svetasvatara, Isa, Kena, Katha, Prasna, Munduka and Mandukya (1907). Bu İngilizce tercümeye, **Manmatha Nath Dutt,** bir mukaddeme yazmıştır. **S. Sitarama Sastri,** The Upanishads; **Srisa chandra vasu,** The Upanishads: **Rajram Tukaram Tatya,** The twelwe Principal Upanishads (1906); **Swami virajananda,** the Minor Upanishads (1913); **K. Naraya Nasvami Aiyar,** Thirty Minor Upanishads (1914); **L. D. Barnett,** Some Sayings from Upanishads (1905); **J. Murdoch,** Selections from the Upanishads (1895).

Brâhman'**lığın felsefeleri:**

Sankya:

A. Barth, Religions of India; **F. Max Müller,** The six Systems of Indian Philosophy, ch. VI; **Monier Williams,** Indian wisdom, 4ed..; **Cowell and Gough,** Sarva-darsana-Sangraha, ch. XIV.

Yoga:

F. Max Müller, The Six Systems of Indian Philosophy, ch. VIII; **Cowell and Gough,** Sarva-darsana-Sangraha, ch. XV; **P. Tuxen**, yoga; **F. H. Woods,** The yoga System of Patanjali; **T. W. Bois sevain,** yoga-Sootra's door Patanjali.

Mîmâmsâ :

Mîmâmsâ darsana, ed. Mahesachandra Nyaratna, Calcatta; **Arthasan Graha,** ed. G. Thibaut; **A. Barth,** Religions of India; **F. Max Müller**, the Six Systems of Indian Philosophy, ch. V; **B. Cowell and A. F. Gough,** Sarva-darsana-Sangraha, ch. XII.

Védânta :

F. G. Hall, Bibliography of the Indian Philosophical Systems. Bu bibliyoğrafi,de **Védânta**, felsefesine dair sanskritce yazılmış **310** kadar eser vardır. Hatta bu felsefe hakkında şimdi bile, Hindistanın her tarafında kısmen Sanskritce kısmen İngilizce bir çok eserler neşredilmektedir. **Çankara**'nın tefsirine göre bu felsefe için yazılmış en eyi kitaplar şunlardır: **F. Max Müller,** The Six Systems of Indian Philosophy, ch. IV; — Three Lecture on the vedanta Philosophy; **G. Thibaut;** Vedanta-Sutras, with Commentaries of Sankara and Ramanuja, **Sacred Books of the East,** vols. XXXIV, XXXVIII, XLVIII; **Cowell and Gough,** Sarva - darsama - Sangraha, ch. XI.

Vaiçhesika :

F. Max Müller, The Six Systems of Indian Philosophy, ch, IX; **B. Faddegon,** The veisesika System; **Cowell and Gouhg,** Sarva-darsana-Sangraha, ch. X; — Vaisesika Aphorisms.

Nyâya :

F. Max Müller, The Six Systems of Indian Philosophy, ch. VIII; **F. B. Cowell and A. E. Gough,** Sarva-Darsana-Sangraha, ch. XI.

İKİNCİ BAHİS

CAYNİSM

LE JAİNİSME

Önsöz

Milâddan önce altıncı asırda, hindistanda ev barklarını bırakıb cemaatle her türlü alâka ve münasebetlerini kesen, kendilerine muhtelif yollar ile "kurtuluş„ arayan, gezginci yahud münzevî bir çok kimseler vardı. Bu gibileri bu hayata sürükliyen saik, iyi işlerin, irade ile yapılmış bütün işler gibi, öbür dünyada kendilerine mahsus neticeleri bulunan bir iş, *Karma* olması, böylece insanları tekrar doğumların mütemadiyen dönen çarkına bağlamasıdır. Bu çarkdan, Allahlara kurban kesmek, ahlâkî kemal, başkalarına eyilik ederek sevap toplamak ile kur-

tulmak mümkün değildir. Tekrar doğumlar, *Samsara*'dan tek kurtuluş çaresi, bir kimsenin "bu, benim işim değildir, bu, ben değilim!„ diyebilmek için elde etmesi icabeden, *yüksek bilgi* dir.

Hindistan'da şimdi de olduğu gibi, bu yolda kurtuluş arayanların bidayette, münzevî zahidler olması pek muhtemeldir. Fakat bilhassa altıncı asırda, böyle bir hayat sürenler arasında bazılarının vaizleri, yaşayışları "kurtuluş„ için örnek tutülabilecek derecede ciddî sayıldığı için, yanlarına başkaları da toplanarak, kendilerine mahsus kaideleri ve doktrinleri bulunan az çok muntazam bazı "tarikatler„ yahud "kardeşlıkler„ teşkil ettiklerini anlayoruz. Bu gibi teşekküller hakkında bize malumat veren ilk kaynaklar, her nekadar *Caynism*, *Budism* gibi mezheplere ait kaynaklardan gelmekte ise de, yine bu dinî hareketin bu tarihlerden belki birkaç asır önce başlamış olduğuna inanmak için kâfi derecede sebepler vardır.

Bu "tarikatler„, "kardeşlikler„ arasında ikisi, *Caynism* ve *Budism* sonraları büyük bir ehemmiyet kazanmışlardır. Birincisi, Hindistan'dan silinip, gayretli misyonerleri tarafından başka ülkelere götürüldüğü halde, ikincisinin Hindistan'da bugün de müminleri vardır.

I. — Caynism'in kuruluşu :

Jaina — Cayna — mezhebini, milâddan önce VI ıncı asırda *Vardhâmana* kurmuşdur. Fakat

Cayna'larda yaşayan bu tarih, mezhebin başlangıcını değil, islâh edilerek tekrar ehemmiyet kazanmış olduğu, devri gösterir, Cayna'ların diğer bir an'anesine göre, uzun fasılalar ile zuhur eden birçok — yirmibeş tanedir — *Jina*'lar arasında, sonuncusu olan *Vardhâmana*'dan *250* yıl önce yaşadığı söylenen *Pârçva*'nın tarihî bir şahsiyet olduğunu bilginler kabul etmeğe mütemayildirler. Bu takdirde Caynism'in bu zat tarafından kurulduğu, bu hareketin başlangıçlarının M. E. 850 yıl önceye konulması icabeder. *Caynism*, kitaplarına göre, *Parçva*'nın kurduğu bu mezhep de, öldürmemek, *Ahimsâ ;* hakikati söylemek *Sûnrta* ; çalmamak ; *asteya ;* afif olmak *brahmâcarya,* esaslı kaideler idi.

Mezhep kitaplarında *Mahâvîrâ* "büyük kahraman„ ; *Bhagavat* "mes'ut„ ; hatta *Bouddha* "mülhem„ bu mezhebe ad olmuş *Jaina* "muzaffer„ gibi şeref lâkapları taşıyan *Vardhâmana*, Vaiçali [1] şehri mülhakatından *Kundagrâma*'da doğmuştur. *Jnâta* klânına mensup Kshatriya sınıfından idi. Babası *Siddhârta*, anası yüksek bir aileye mensup *Triçala*'nın *Vardhâma* ikinci çocukları idi.Bu ailenin hepsi *Parçva*'nın kurduğu mezhebe ibadet ediyorlardı.

Vardhâmana, *Yashodâ* adında bir kadınla evlenmiş, bundan *Anojjâ* adlı bir kızı olmuştur. Vardhâmana, otuz yaşlarında bulunduğu sırada babası ve anası ölmüş, ağabegisi *Nandi Vardhana*, baba-

[1] Patna'nın 27 mil şimalinde, şimdiği Basârh.

sının meşgul olduğu işi deruhte etmiştir. Agabegisinin müsaadesile, mutat Jaina ayinlerine tevfikan rahip olmuş, on bir yıl, gezginci zahit hayatını riyazatler ile geçirmiş, her günah ve yanlışlıklardan kurtularak, yüksek mutlakın saflığını kazanmıştır; alâkalar bağlarını çözmüşdür. Bu yükselişin hareket noktası, *Parçva*'nın yukarıda söylediğim dört "and„ından başka, şahsî mal ve mülk sahibi olmamak *Aparigraha* andı da vardır. Bundan sonra 24 yıl içinde Koçala, Videha, Anga, Magadha; yağmur mevsimlerinde; Vaiçali, Çravasti, Râjagraha'da oturarak yüksek hakikatleri vaız etmiş, on iki şakirdine[1] ders vermiştir. Vardhâmana yetmiş iki yaşında *Pava*'da öldü. *Nirvâna*'ya girdi. Ölümü *467* ve *545* yılları arasında muhtelif tarihlere isnat edilmiştir. [2]

Bu mezhebin en eski adı *Nigrantha* "bağsızlar, azat olanlar, kurtulmuşlar„ yani *Karman* "faaliyet, iş, eser„ in bağlarından çözülmüş olanlardır.

Mahâvîrâ yahut *Jina* kendi yaşayışının tam bir feragat ve safiyeti, çok şiddetli bir Zühdü takvasının verdiği salâhiyetle, insan kendi faaliyetleri

---

[1] Talebelerin adları şunlardır: Indrabhûti, Agnibhûti, Vâyubhûti, Ârya Vyakta, Ârya Sudharman, Manditaputra, Mauryapeutra, Akampita, Achalabhrâtr, Metârya, Prabhâsa.

[2] Nirvâna'dan 155 yıl sonra **Chandragupta**'nın tahta oturduğunu bildiren Jaina an'anasile bu hâdisenin M. E. 321 yahut 322 de vuku bulduğunu bildiren tarihi birleştiren **Herman Jacobi**, **Mahâvîrâ**'nın M. E. 476 yahut 477 yıllarında öldüğü neticesine varıyor.

hareketlerine hâkim olarak, bu bağlardan kurtulabileceği imanını vaız etmiştir. *Jina*'nın bu iddiası, insanlarda ahlâkî ihtiyarı, muhtariyeti inkâr eden *Akriyavâdin*'lerin tam zıddıdır. Fakat *Jina*, bu iddiasile, henüz yaşadığı esnada salikleri arasında, faaliyetin kıymeti hakkında, zuhur eden ihtilâflara şahit olmuştur.

Yeğeni ve damadı olan *Jamalî*, henüz tamam olmamış bir faaliyetin, bir hareketin, bir işin, tesrizliğini, hükümsüzlüğünü ileri sürerek "her fiil, faaliyet yapılır yapılmaz bitirilmiş demektir„ diyen *Jaina*'ya karşı koyduğu gibi, *Makkhali* nin oğlu *Gosâla*'da ayrı bir mezheb, *Ajîvika*'lar mezhebini kurarak, bir iş yapan kimsenin bunu kendi serbest iradasile değil, fakat zaruret, tesadüf, tabiatile, *Niyati-Samgati-bhâvaparinatâ* yapmış olduğundan, mesuliyetin manasızlığı akidesini yaymaya çalışmıştır.

II. — *Caynism* cemaati:

Kalpasûtra'ye göre, *Jaina*, Nirvâna'ya girdiği vakit, Bu mezhepte 4200 rahip bulunmakta idi. Jayik cemaatin daha ziyade kalabalık olduğu muhakkaktır. Kadın rahiplerin dahi manastırlarda oturmalarına müsaade edildiği için, onlarda erkekler gibi, kutlu, *Sadhvî* olmuşlar, alâkalar bağlarından çözülmüşlerdi. Zaten kadınlara din hayatında bir yer veren, şeref kabul eden, sunnî brâhman'lıktan ziyade, mezheplerdir.

Dünyaya kapılarını tamamile kapamış olan bu manastırlarda, *Karman*, kendisini besleyecek

bir şey bulamadığı için, kurtuluşu kolaylaştırdığı gibi, hemde çabuklaşdırıyordu. *Jaina*'dan daha eski olan bir kaideye göre *Nigrantha*'lar kurtuluşu, yiyeceklerini azaltıp vücut zayıflığını son haddine kadar götürmekle temin etmişlerdir.

Manastırlarda bu suretle vakit geçiren rahipler, mezhebin akidelerini okutmak, vazetmekle meşgul olurlardı. Rahipliğe namzet olanlar, brâhman'lıkta olduğu gibi bir muallimin,hem talebeliğini yaparlar,hemde hizmetini görürlerdi.Rahipliğe girdikten sonra, ruhanî başlığın, Sûris'lerin otoritelerine tabi olurlardı. Ruhanî başlığın en meşhur silsilesi, eski *Sthavira*'lar, yani *Jaina*'ya yahut on bir talebesinden birine, bunların talebesinbirine mensup olanlardır.

Caynism mezhebi çabuk büyümüştür. Mezhebin an'anelerine göre, meşhur imperator *Chandragupta*, bir kıtlık neticesinde manastıra girip, açlıkla intihar etmiştir. Hıristiyanlıktan bir asır önce Caynism, Orissa'dan şarka doğru, şimalî garbide *Mathurâ* kadar ilerlemiştir. Milâttan sonra on birinci asırda Guzerate ve Kathiawar de kuvvetli surette yerleşmiştir.

Milâttan önce *IV* üncü asirda başlayıp, fakat M. S. *79* yahut *82* yıllarında patlak vermiş olan bir ihtilâf, *Jaina*'ları *Çvetambara*,"beyaz elbiseliler„ ile *Digambara*, "gök-bulut, yani çıplaklar„, olmak üzere, ikiye ayırmıştır. Bir kıtlık esnasında ruhanî baş *Bhadarabâhu*, cemaatin bir kısmile beraber Mysore'a gittiği vakit açlık tecrübelerine

daha iyi dayanmak için Magadha'da kalmış olanlar, çıplaklıktan vazgeçmişlerdi. Mysore'a gidenler dönüşlerinde, bu bidata kızarak onlara "beyaz mantolular„ *Çvetâmbara*, demişler, kendilerine de *Digambara*, "çıplaklar„ adını vermişlerdir. Fakat elbiseye ait bu münazaa altında, her halde daha derin, dogmaya ait ihtilâflar gizli olmalıdır. Çünkü *Çvetâmbara*'lar *Parçva*'nın koyduğu kaidelere riayet etmekte devam ettikleri halde *Digambara*'lar *Jaina*'nın daha sert esaslarına sadık kalmışlardır.

III — Caynism'in esaslı itikatları :

Caynism'in esaslı itikatları, yukarıda da söylediğim gibi, milâddan önce VII inci asra kadar çıkmaktadır. Bundan dolayı bu mezhebin felsefî kanaatlerile, *Sankhya, Vaiçesika ;* ilk Budism arasında sıkı münasebetler vardır. Başlangıçları uzak bir geçmişe kadar giden bu muhtelif sistemlerin, az çok yakın zamanlarda tedvin edilmiş olmalarına rağmen, müşterek bir esası vardır : Tabiati hepsi atomistik, az çok materyalistik prensipler, ara sıra ruhî vazifeler ile izah etmişlerdir. Ruhların tenasühüna iman, felsefeyi kurtuluş peşinde koşmak vasıtası haline çevirmezden önce, bütün bu sistemler ve mezheplerde, Hint düşüncesinin eski metafiziği hâkimdir. *Karman* nazariyesinin Budism'de aldığı nihaî telâkki ise *Jaina*'ların bu vukufda tesadüf ettikleri güçlükleri halletmek için daha ince, daha derin bir gayreti ifade etmektedir.

Caynism canlı *Jîva*; cansız *ajiva* olmak üzre iki türlü cevher, *dravya,* kabul etmiştir. Bizim cevherler değil, fakat kuvvetler, varlık tarzları, yahud görüşler olmak üzere anladığımiz: fezaya yayılma, *âkâça;* hareket *dharma*; sükûnet *adharma*; madde *pudgala,* gibi şeyler cansızlar arasında bulunmaktadırlar. Bu hakikatler, taksim edilemiyecek derecede küçüklüğü dolayisile bu cevherleri tarif edemezlerse de, yine atomlar denilebilecek, basit — harfiyen küçük *anu,* yahud fevkalâde küçük *paramanu* — unsurların tevezu ettiği yerlerden ibarettir. Şu halde birkaç çeşid varlık tarzları vardır: Basit, karışık, basitlerden toplanmış küme *Skandha;* bir çeşitte bulunan basitlerin diğer çeşit kümelere nüfuz etmesi, maddenin ruhanî kümelere girişi gibi, hareket yahud sükûnetine göre,bir kümenin az çok genişliyebilmesi. Ruhun kendi kendisi üzerine toplanması yahud vücude ve dışarıya yayılması imkânı bundan çıkmaktadır. Vak'aları ve tesbit edilecek ahlâkî yahud dinî gayreti aydınlatan anahtar işte bu fizikde bulunmaktadır.

IV — Ruh ve kurtuluşu:

Caynism, *Véda*'ların Allah sözü olduğunu, onları bir otorite olarak kabul etmediğinden dolayı "ehli sünnete muhalif„ sayılmiştır. Varlıkların tasnifinde Allahları da bir sınıf saymakla beraber, tıpkı insanlar gibi, tekrar doğmak bedbahtlığında onlarda ortakdırlar. Şu halde Allahlari, ne de yüksek bir Allahın, *Içvara* varlığınl kabul eder.

Varlıkların felâketi, ruhanî *Jîvan*'ın madde tarafından istilâ edilerek bağlanmasından çıkmaktadır. Böyle felâketler ise, bundan önceki varlıklar esnasında yapılan işlerin bırakdığı tortulardır. Bu felâketler, *Karman* yığınından ibarettir. Şahsımız, bağlar *bandha* ile bağlıdır. Bu bağ tabiri, Hint tefekküründe bir "bağ„ olmak üzere telâkki edilmiş *kölelik* kelimesinin müteradifi olarak kalacaktır. Bu engeller ise, yalnız tamamile ruhanî, *Vîrya* teşebbüsleri bağlamakla kalmazlar. Fakat aklımızı dahi karartıp, şaşırtırlar. Şu halde cihalet, derinleştiği, kalınlaştığı vakit, insanlara yol gösteren bir halâskâr lâzımdır.

Kurtuluş yolu, ıztıraba nihayet veren yol, *Karman*'ın tekrar birikip yığılmasına karşı koymak, birikmiş olan *Karman*'ı yakarak, eriterek, içimizden dışarı atmaktır. Riyazetlerden meydana çıkan sıcaklık ise,işte *Karman* tortularının erimesini çabuklaştırarak, her cevheri yerli yerine koyup bizi fitrî saflığımıza götüren bir "temizlik„ tesiri yapar.

Caynism'in en esaslı kaidesi, kurtuluşa giden en son yol olan, riyazettir. Caynism'in disiplin ve dogmasında, asırlar zarfında hemen hemen hiç bir değişikliğe düçar olmamış, çok eski fikirler ve itikatlar vardır.

Yukarda Caynism, münzevilerinin, gezgincilikten pek çabuk kurtulup, manastirlarda yerleşmiş olduklarını söylemiştik. Son asırlarda bu manastırlar, birer bilgi, filoloji, edebiyat - hususile yıl-

dızlar ve Heyet - merkezleri olmuşlardır. Hint mimarlığı ve heykeltraşlığının ilerlemesinde Caynaların büyük yardımları dokunmuştur.

Ruhların tenasühünü kabul etmiş olan dinler için, canlı her şeye karşı yapılan fenalıklar tabiatile büyük bir suç sayılır. Hiçbir Hint din ve mezhebi, canlılara karşı saygıyı, Caynism kadar ileri götürememiştir. Yerde yaşayan haşarat,hayvanlara zarar vermemek için toprağı ekmedikleri gibi, hatta yağmurlu havalarda ellerinde taşıdıkları süpürgelerle ezilmelerine mani olmak için, önlerini hafifce süpürürler. Suyuda sıkı dokunmuş bir tülbentten süzerek içerler...

Bibliyografi

Jainisme'in kutlu kitapları kırk beş **Agama**'lardır. Bunların içinden onbir tanesi en eskisidirler. Bunlarda, esas itibarile **Mahâvîra**'nın doktrinleri bulunmaktadır. Bu kitapları,büyük hint mütehassısı **Herman Jacobi, Gaina - Sûtra** adile Prakrit dilinden İngilizceye çevirmiş, **Jainisme** tarihi, edebiyatına dair pek kıymetli mukaddemesile beraber Sacred Books of the East külliyatının **XXII, XLV** ciltlerinde neşretmiştir. (1884, 1895).

George Bühler, on the Indian Sect of the jainas; **R.Hoerenb,** Jainism and Buddhism; **M. Stevensen,** Notes on modern Jainism; — The Heart of jainism; **Jagmanderlal jaini,** outlines of jainism; **M. Bloomfield,** The life and Stories of the jaina Saviour Pârçvantha; **J. Charpentier,** uttaradhyayanasûtra; **Herbert Warren,** jainism in western Garb, as a solution to life's great problems; **H. d. jhaveri,** the First principles of the jain Philosophy.

ÜÇÜNCÜ BAHİS

HİNDUİSM

L'İNDOUİSME

Önsöz

Hinduism, **Milâdın ilk asırlarından itibaren, zamanımıza kadar Hindistan'da en kalabalık halkın mensup (1) bulunduğu, içtimaî, dinî, mües-**

---

(1) 1901 yılında yapılmış nüfus istatiklerine göre, umumî nüfus 294361056 dan 207147026 kişisi (% 73,3) kendilerini *Hindu* olarak kaydettirmişlerdir. Bunlar içinde 207050557 kişi *Brahman*'lığa, gerisi ise; aşağıda anlatacağım *Brahma Samaj*, *Arya Samaj*'lar gibi modern mezheplere mensup bulunduklarını bildirmişlerdir. Nüfusun geri kalan kısmından 2.195,339 *Sikh*; 1334148 kişi de Jaina'dır.

Hindu nüfusun muhtelif eyaletlere düşen nisbetleri birbirlerinden çok farklıdır. En koyu Hindu eyaleti, Bengal'da Orissâ dır ki : Umumi nüfusun % 94.7 nisbeti Hindu, dir. Bundan sonra sırasile Mysore, % 92 ; Madras % 89.1 ;

seselerin hepsini birden anlatan bir tabir olarak kullanılmaktadır. Bu dinî müesseselerin bazıları uzun bir geçmişden gelmelerine yahud muhtelif kaynaklara aid bulunmalarına rağmen, Hinduism bugün dahi yaşayan bir dindir.

Yukarı hindistanda *Budism,* cenub ve garbda *Caynism*, hükümdarların teveccüh ve himayelerine mazhar olarak devlet dinleri payesine çıkdıkları vakit bile, *Brahman*'lık şeref ve ehemmiyetinden birçok şeyler kaybetmiş olmasına rağmen,yine büsbütün silinmemişdi. Fakat Hinduism'in Brahmanlıktan nasıl inkişaf ettiğini bize gösteracek tarihî vesikalar, kıtdır. *V. A. Smith*, bu meseleyi azçok aydınlatabilmek maksadile, yunan seyyahları, Budist hacılarının verdiği malûmat; kitabeler ve paraların tetkikinden edindiklerini tasnif etmiştir.

Yukarıda bazı münasebetlerle söylediğim gibi, Budism'i devlet dini yapmış olan imparator *Açoka-Vardhana* ile *Maurya* hanedanı şevketinin en yüksek noktasına varmış, fakat bu imparatordan sonra, devleti de inhitat etmeğe başlamışdır. Milâddan önce *184* yılında *Puşyamitra Çunga*, *Maurya* sülâlesine mensup son hükümdarı devirerek, onun yerine *Çunga* hanedanını geçirmişdir.

Sind ve Gujerât hariç olmak üzre Bombay % 88 9; Haydar abad yahud nizamın ülkeleri % 86.6; Agra ve Oudh birleşik eyaletleri % 85.4; orta eyaletler % 82 7; orta Hindistan 80.9; Baroda % 79.2; Pencap ile beraber şimali garbî hudut ayaleti % 35 6; Sind % 23.4; Burma % 4 3, nisbetlerindedir.

Çunga'lar M. E. *184* den *78* yılına kadar Gange vadisinde ve Mâlva'da imparatorluk etmişlerdir. Brahman'lığa tamamile bağlı olan *Pusyamitra*, Budda dini aleyhinde çok çalışmış ve bu mücadelenin ciddiyetini göstermek itibarile ehemmiyeti bulunan,eski beygir kurbanını, *Açvamedha*'yi ihya etmiştir.

Çunga'lar yerine geçen *kanva* hanedanı (M. E. 73—28) zamanında ise hükümdarın, aşağıda malûmat vereceğim *Manu*, kanunlarinin mefkûreci hükümlerini tatbik etmek istediğini, ve *Brahman*, nazirlarının tavsiyelerile memleketi idare ettiğini anlayoruz. *Andhara*, hanedanı ise, hususile *Brahman*'lık ibadetlerinin mümessili olmuşlardır. Bunlar arasında kral *Hâla* - M. S. *69* - *74* —, Prâkrit edebiyatının hâmisi olarak şöhret bulmuşdur.Bu hanedan *Pahlava*, yani Türk*Part*'lar tarafından yıkılmıştır.

Bunu takib eden devirlerde, yukarı Hindistan'ı tekrar Türk *Saka*'lar ve *Part*'lar istilâ ettiler. Bu istilâların tarihleri, uzun uzadıya münakaşa mevzuu olmakla beraber, fakat takriben milâddan sonsa 60 yıllarında, birinci *Kozulo* yahud *Kuyûla Kara* — Kadphises I — Hindistan'ın şimali garbîsinde, *Yueci* yahud *Kuşhan*'lar devletini kurmuşdur. İkinci *Kadphises* — *Vêmo* yahud *Vima* — ise, Pencapdaki fütuhatı tamamladıkdan başka, buna *Doâb* ve *Aoudh* eyaletlerini de ekledi. Burada, doğrudan doğruya dinler tarihini alâkadar etmemekle beraber bu siyasî vak'alara kısaca

işaret etmeğe mecbur oluşumuzun sebebi, Türk hükümdarlarının istilâ ettikleri bu yeni muhitin dinî hayatına çabuk iştirak ederek, *Hinduism*'in ilerlemesine hizmet ettiklerini, hatta kendilerine *Çiva, Vishnu* Allahlardan alınmış, *Maheçvarasa* — Kadphises II —, *Vâsudeva* gibi adlar takdıklarını göstermek içindir. Bu sonuncu hükümdar, bastırdığı paralara *Çiva* Allahın sembolünü koydurmuşdur (1).

Bu tarihlerden sonra, Hinduism'in yürüyüşünü takib edebilmek için *Chandragupta*—M. S. *326 — 375* — nin kurduğu *Gupta*, imparatorluğuna kadar, elimizde hiç bir vesika yokdur. Oğlu *Samudragupta, Brahman*'lık için büyük bir alâka göstermiş, yüksek kudretin sembolü olan beygir kurbanı takdim etmiştir (2).

Sebebleri ne olursa olsun, Sanskrit dilile beraber, Brahmanlık dininin, milâddan sonra ikinci asırda ehemmiyetli surette ihya edildiği, üçüncü asırda bu hareketin hayli ilerlediği, dördüncü asırda ise *Gupta* imparatorlarının bu hususta büyük muvaffakıyetler gösterdikleri vak'aları kâfi derecede isbat edilmişlerdir. Bu hükümdarların kendilerine Brahman müşavirler kullandıkları, Sanskritceyi iyi bildikleri muhakkaktır.

Gupta, imparatorluğunu M. S. 500 yıllarında

(1) J. Kenndy, journal of the Royal Asiatic Society, 1907, p 967.

(2) Rice, Mysore and Coorg from the inscriptions, 1909, p. 209 f.

Ak Hün'ler—Sanskrit: *Hûna ;* çince : *Ye-ta* — yıkdılar. Hintliler, *Hün*'leri, Kshatriya, yani savaşçı sınıfına kabul etmişlerdir. Bu Türk istilâsının Hindu itikatları üzerinde bırakdıkları tesirler, her halde çok ehemmiyetli olmalıdır. Fakat resmî Brahman'lık edebiyatı, Türk idaresi ve himayesi altında kurulup ilerleyişi hakkında az malumat vermişlerdir.

Harsa — M. S. *606 - 645* — nin kurduğu millî hükûmet zamanda *Hinduism*'in vaziyeti hakkında daha ziyade malûmat vardır. Aslen *Hindu* olmakla beraber, bu hükümdar hayatının sonlarına doğru Budism'i de himaye etmiştir. Vakit, vakit *Çiva*'ya yahut güneşe ibadet ettiği halde Budda dinine de inanmış, üçüne de mabetler yaptırmıştır. Fakat tebasından çoğu da, mezheblerin Allahlarına ibadet etmişler, kendilerine hami olarak istedikleri Allahları seçmişlerdir. Böylece yukarı Hindistanda modern mezhebler için ibadetler kurulmuştur. Böyle bir hareket *Calukya*, hanedanına mensup *Pulakeçin*— M. S. *550 - 608* — zamanında Deccan'da başlamıştır. Bu hükümdar *Açvamedha*'da dahil olduğu halde, Brâhman'lık kurbanlarının hepsini takdim etmiştir. Milâttan sonra *500 - 800* yılları arasında bir çok mağara mabetlerinin yapılmış olmasıda, yeni imanın faaliyetini gösterir.

Şimdi Brâhman'lığın Budda ve Cayna, dinlelerine karşı tamamile muvaffak olup, bugünkü kuvvetli şeklinde *Hinduism*'in kurulduğu safhayâ

geldik. Bu devirde, Hint cemiyetinin kanun ve içtimaî müesseselerini murakabe edenler *Brâhman* lardır. Sınıflar tekrar ve tamamile kabul edilmiş, Brâhmanlar cemiyetin başına geçmişlerdir. Brâhman'lara karşı Kshatriya'ların idare ettiği hareket, muvaffakiyetsizlikle neticelenmiştir. Brâhman'lara ait olanlardan başka felsefeler atılmışlardır. Fakat *Véda*'ların âyınları, Allahları, dili, ilâhiyatı bu mücadelede hep kaybolmuştur. Şimdi, halk kendi Allahlarına, ibadet etmeğe başlamıştır. Yeni Allahlara da, arasıra kanlı takdimeler, verilmişsede, artık bu kurbanlara Brâhman'lar başlık etmiyordı. Brâhman'lık edebiyatıda, *Véda*'lar Allahlarına ibadet etmeyenlerinde teveccüh ve yardimi kazanmak için, bu yeni ibadetin yürüyüşünü takip etmeğe mecbur olmuştu. Geçmişi, Brâhman'ların iddialarına uygun getirmek maksadile, tarihin her manası tadil edilmek zaruretinde kaybolmuştur.

***Hinduism*, başlıca iki yol ile, *destanlar* ve *Purâna*'larda anlatılmış olduğu veçhile, ilâhî şahsiyetler ile, bunlar hakkında halk itikatlarından alınmış olan menkibeler, yerine geçtikleri sistemlerle birdereceye kadar münasebeti olan ananelerin, tekrar bir araya getirilmesi; *Brâhman*'lık dişinde ka'an ırklardan alınmış uluhiyetler, üstüreler ve ibadetlerin kabul edilmesi suretlerile inkişaf etmiştir. Birinciye misal, Deccan, Kon-**

kans, Benarés, Himalaya, gibi muhtelif yerler ve cenubî hindistanda, *Mahâbhârata*'nın Allahlaştırdığı kahramanlara, beş *Pandâva* kardeşe edilen ibadetlerdir. İkincisinin misali ise, Hinduism'in mahallî Allahlari kendisininde temsil etmesidir. Bu hal, misallerini Samî ve Mısır dinlerinde dahi gördüğümüz, *Hindu* çok Allahcılığının, bir hususiyetidir. İptidaî göçebe milletlerde, orman ruhlarına müphem bir ibadet, evli barklı yerleşmiş ziraat hayatile beraber, toprak, hayvan, sürülerin, insanların çoğalmak ve bereketini temin için, ruhlar ibadetine yükselmiştir. Farza *Manipur*'de muayyen şekli bulunmayan ruhcu itikatlar kütlesinden, kat'î surette takerrür etmiş olan dört tarikat çıkmıştır (1). Bu mahalli Allahlardan biri Dravit'lerin başlıca Allahı olan, yukarı hindistanda umumiyetle *Devî*; cenupta *Grâmadevatâ* ve *Aiyanâr* adlarile anılan Türk Allahı nihayet, kendisini Brâhman'lara zorla kabul ettirecek derecede şöhret bulmuştur. Bu gibi Allahlar zamanla, büyük Allahlardan birinin tezahürü yahut şahıslanması sayılmışlar, bu suretle şeref ve ibadetlerinin hudududa buna göre daha ziyade genişlemiştir. Hususile köy kadınlarının ibadet ettikleri Allahlar sınıfina mensup bulundukları halde, gösterdikleri büyü kudretleri, mucizeler, verdikler şifalarla, bu dereceyi çok aşmış bulunan Vindhya, tepelerinin *Devî* yahut *Kali*, Oudh'da *Devî Pâtan*, *Tuljapur*'da *Bhavânî* gibi Allah-

(1) *Hodson*, The Meitheris, p. 96

lar, hep böyle yükselmişlerdir. Bunun'la beraber bu tekâmülün tam sebeplerini takip edebilmek, her vakit için mümkün olmamıştır.

I.

HİNDUİSM'İ TARİF DENEMELERİ

Hindistanın dinler tarihinde tekâmülün yürüyüşünü takip ederken, *Hinduism*'i bugünkü görülen şeklile bir tarif çerçivesi içerisine almak çok güçtür. Bu hususta ileri sürülenlerden hiç birisi onun bütün karakteristik noktalarını bir kadro içinde toplayamamıştır. Bu hususta bir fikir vermek için bazılarını aşağıda gösterdim :

***Hindu*, "ölüsünü yakdıran bir kimsedir„ diye tarif edilmek istenmiştir. Fakat Pencap'da *Bishnoîs*'lar; Deccan'da bazı Hindu münzevileri, ölülerini, bu tarifin tam zıddı olmak üzere, daima gömmektedirler.**

Bir *Hindu*: "İbadetini Brâhman'lar vasıtasile yapan„ denmiştir. Fakat Pencap'da bütün *Sikh* köylüleri, hatta *Jaina*'lar bile, komşuları Hindu'lar gibi,Brâhman'lara hürmet ederler, ibadetlerini de onlar vasıtasile ederler.

Yukarıda görüldüğü gibi, *Hinduism*'i bir tarif çerçivesi içerisine sığdırmaktaki güçlük, Hindu tabiri altında itikadı, mensiki, yaşayış tarzları birbirlerinden çok ayrı bulunan muhtelif sınıflar bulunmasından çıkmaktadır. Okumuş Brâh-

man sınıfı, *Védânta* felsefesine mensuptur. Avrupa veya Amerika'da tahsil etmiş münevverler tek Allahcı modern mezheplerden,yahut agnostik'dirler. Dağlarda oturan, yiyeceklerden hiç birisini *tabou* [1] saymıyan kabileler, Brâhmanlık mitoloji'si itikadı, âyini hakkında heman hiç bir şey bilmemekle beraber; kabilesi yahut köyüne ait Allahın oturduğuna inandığı şeyler için saygı beslerler, önünde eğilirler. Nihayet, yukarı Hindistanda *Churâ* yahut *Bhangî*; cenupta *Parya* adını taşıyan ve halis Hindu'lar tarafından nefret edilen bir sınıf vardır. İşte bütün bunlar, Hinduism'in tam bir tarifini yapabilmekteki güçlükleri arttırmaktadırlar.Bir nufus sayımı raporunda Hindu'lar şöyle tarif edilmişlerdir:

"İslâm, Jaina, Bouddhiste, Hıristiyan, Parsi, Yahudi, yahut dünyanın bilinen dinlerinden birisine salik olmayıp, ibadet şekli tek Allahcılıktan Fetişisme [2] kadar hepsini kavrayan, ilâhiyatı ise, Sanskrit dilinde yazılmış bulunan, her yerli Hintli, *Hindu*„ dur [3].

Fakat garp bilginlerinin *Hinduism*'den anladıkları mana, onun yalnız dinî tarafı olmadığından, bu dahi tam bir tarif sayılamaz. Bunun için bir *Hindu* müellif, "*Hinduism* bir *Hindu*'nun yaptığı şeydir;„ yani Hindu'ların mensikî ve içtimaî âdet-

---

[1] **İptidaî dinler** adlı eserimizde, **tabou** bahsine bakınız.

[2] **Fétichisme** hakkında, **iptidai dinler**, adlı eserimizde Totemcilik bahsine bakınız.

[3] **Census Report Baroda**, 1901, I. 120 f.

lerini yapmaktır tarifini teklif etmişdir. [1]

Esasen Brâhman'lık, Hindu'luk gibi tabirler, garp bilginlerinin koydukları tabirlerdir.

Bununla beraber, pratik maksatlardan dolayı, *Lyall* [2] ın teklif ettiği şu tarif, umumiyetle kabul edilmiştir: "Mukaddes kitaplar ve Brâhman'ların kaidelerile müeyyet, Brâhman'lar tarafından okutturulup öğretilmiş itikatlar, an'aneler, âyinler, ibadetler, mitolojilerin heyeti umumiyesi, *Hinduism*'dir. Bir *Hindu* ise bilhassa yiyecek ve evlenmek, Allahlara ibadet etmek hususunda bu kaideleri takip eden kimsedir.„

Pencap nufus yazma raporunda ise, bir Hintli müellif, *Hinduism*'i şöyle tarif etmiştir:

"Bir *Hindu*, Hinduism'den başka bir dine mensup bulunmıyan bir ana, babadan doğan, Hinduism'in kaidelerine göre evlenen, Allaha inanan, ineği tazim eden, ölüsünü yaken bir kimsedir„ [3].

---

[1] **Guru Prosad Sen**, Introduction to the Study of Hinduism, p. 9

[2] **Lyall**, Religious Systems of the world, p. 114

[3] **Census Repsort Pencâb**, 1912, I. 1909. Hinduism'i tarif için teklif edilen diğer tarifler ve tenkitleri hakkında bakınız: **Census Report**, 1912, United Provinces, I, 121, Madras,I, 50 f. Trawancore, I, 198 ff.

II.

VÉDA'LARDAN HİNDUİSM'DEKİ BAKİYYELER

***Véda*'ların Allahları *Hinduism*'de ehemmiyetlerini çok kaybetmişlerdir. Bunlar arasından Hinduism'in kabul ettikleri bile, *Véda*'lara nisbetle, şimdiki yerleri çok aşağıdır. *Véda*'lardan Hinduism'e geçmiş olan başlıca Allahların, yeni şartlar içindeki hallerini aşağıda kısaca gösterdim:**

(*a*) **Varuna:**

Véda'lar devrinde gök Allahı **Varuna,** şimdi müphem surette havaya mensup küçük Allahlardan biri sayılmıştır. Hindistanın garp kıyılarında ise **Varuna**'nın denizde, kuyularda, akıntılarda bulunduğuna inanıldığı için gemiciler, yahut seyyahat edenler kendisine takdimelerde bulunurlar. Bir gemi kızaktan indiği vakit,gemici **Varuna** namına akıntıya bir takdime atar. **Deccan**'da yüksek sınıfa mensup olanlar arasındaki nikâhlarda **Varuna**'ya dua edilmektedir.

(*b*) **Indra :**

Hinduism'de **Indra,**ehemmiyetinin büyük bir kısmını kaybetmiştir.Hindistanın dinler tarihinde, **destan devri,** diye anılan devirde ise savaşlarda ölenlerin ruhlarını götürdüğü, zevkler cennetinin sahibi olduğuna inanılmışdır. **Newar**'da her sınıf halk, her yıl, alaylar, maskeli danslarla, onun namına **Indrajâtra,** denilen büyük bir bayram yapmaktadırlar **Indra**'nın

resimleri **Kâthnândhu,** şehrinde her tarafda görülmektedir.Ovalarda oturan **Hindu'**lare göre, **Indra**'nın gökü **Svarga**, mukaddes **Meru**, dağındadır. Buradaki sarayda **Indra,** perilerin danslarını seyrederek vakit geçirirmiş.

(*c*) **Agni :**

Hinduism'de **Agnihotra**,adile bilinen bazı **Brâhman** lar, **Manu** kanununa tevfikan, mukaddes ateşin sönmemesine, mütemadiyen yanmasına bakarlar (1). Mukaddes ateş, bazı mabetlerde daima yakılmaktadır. Pencab'da **Juâlamukhî**'de dişi Allaha **Devî**'nin, kendisini küçük mabedi yakınlarında yerden fışkıran gazde gösterdiğine inanılmıştır. Bundan başka **Hinduism**'de de ateş, kurban kokusunu Allahlara götüren bir vasıta olarak tazim edilmektedir.

(*d*) **Güneş ibadeti :**

Véda'lar devrinde **Âditya,Savitar,**adlarile de tanılan **Sûrya'**ya, güneş ibadeti, şimdi **Sûraj Nârâyan** namına yapılmaktadır. Bütün dindar Hintliler, doğan güneşe ibadet ederler. Mukaddes ırmaklarda yıkanırken, evde ibadet edilirken, hep güneşe dua edilir. Fakat Hinduism'de güneş, güneşe ait faaliyetlerin **Vishnau**'ye geçmesi dolayısile, küçük bir Allah sayılmıştır. **Orissa,Kanârak,Bengal,Gayâ,**birleşik eyaletlerde **Ayodhya** mabedleri,her nekadar güneşe ithaf edilmişler ise de,fakat mezheplerin Allahlarina ait olanlar ile mukayese edildikleri takdirde,çok az sayılabilir, Kabile Allahı olmak üzere güneş ibadeti, orta asyadan nisbeten sonraki tarihlerde hicret etmiş olan

(1) **Manu,** III, 67; XI, 61

Gurjara'ların bir şübesi olup, garbî Hinistanda yerleşmiş bulunan **Kâlhî**, gibi kabilelere münhasırdır(1). Yalnız güneşe ibadet eden **Saura** mezhebinin artık söndüğü anlaşılmaktadır (2).

Védal'ların unutulmuş olalan Allahları :

Mitra, Ushas, Açvin'ler, **Vâta, Vâyu, Marut**'lar **Pushan...** Bu Allahların **Hinduism**'de adlarında başka bir şey kalmamıştır. Yerlerini kabileler, köylerin Allahları almış yahut ibadetleri mezhebci Allahların ibadetlerine girmiştir. **Véda**'ların yıldızlar, mukaddes hayvanlar, dağlar, nehirler ibadetleri ise, şimdi iptidaî ananeye uzaktan bir benzeyişi bulunan şekillere bürünmüştür.

III

BRÂHMAN'LIK DEVRİNDEN HİNDUİSM'E GEÇENLER

Brâhman'**lık devrinden** *Hinduism*'**e geçmiş olanlar şunlardır:**

(*a*) **Védanta:**

Védanta, Max Müller'in ifadesile, her Hindu'nın küçüklükten itibaren teneffüs ettiği hava puta tapanlarda dahil olduğu halde her ibadet şekline, filozofların deşüncelerine, dilencilerin sözlerine kadar

(1) **Kennedy,** journal of the Royal Asiatic Society, 1907 p. 987.

(2) **H. H. Wilson,** works, I, 19

girmiş olan bir akıdedir(1). Kökünü **Rig-Véda**'daki bir ilâhiden (2) almış olan bu derin itikat, yukarıda söylediğim gibi **Upanishad**'larde inkişaf etmiştir. Zamanımızdaki **Hinduism**'in en mühim hareketlerinden biriside budur.

(*b*) **Brâhman'ların yüksek yeri:**

Yukarda Brâhman'ların nasıl Hint cemiyetinin en yüksek yerine geçtiklerini anlattığım için burada bu bahsi tekrar etmiyeceğiz. **Manu** kanununda: "bir Brâhman, ister cahil, iater âlim olsun, ateş gibi büyük bir Allahdır...„ (3) denmektedir, Zamanımızdaki Brâhman'lar ise, eski mukaddes kitapların, **Manu** kanunlarının kendilerine verdikleri hakkları istemektedirler. Bazı Brâhman'lar **Gujerât**'ın **Nâgar**'ları **Malabar**'ın **Nambûtiris**'leri gibi, dinî manada temiz olmak için her türlü **Tabou**'lara riayet etmektedirler. **Orissa**'da ise, halktan uzak, kendi muhitlerinde yaşadıklarından dolayı **Jaipur**'da patriklerile beraber, Hindistanın diğer Brâhman'larından ziyade itibarları vardır.

Cenubî Hindistanda Brâhman'lara gösterilen saygı ve itibar, ırk, tarihe ve muhite tabidir. Cenubu şarkide **madras**'da, Tajore'da, Brâhman'ların içtimaî ve dinî işlerde nüfuzları büyüktür. **Véda**'ların kurbanlarını yaparlar; ilâhilerini okurlar; şeriatı iyi bilirler. Sanskrit'ce felsefî risaleler neşrederler. Hasılı burada **Brâhman**'lığın faaliyeti canlıdır.

(1) X, 90

(2) **F. Max Müller**, India, what can it teach us?, p 49

(3) IX, 317.

Bitişik **Madura**, mıntakasında ise, vaziyet başkadır. Bizzat **Madura** meşhur bir Brâhman'lık merkezi bulunduğu halde, halkın dinî duygusu **dravit**'dir. Halk Brâhman'lık Allahları için hiç bir mabet yapdırmamıştır. Köylüler küçük dravit Allahlarına ibadet etmektedirler. Bundan başka, burada **Çiva** Allahın ibadeti hâkimdir. Halk dügünlerde ve cenaze merasimlerinde Brâhman'ları davet etmezler [1].

Bellary'nin şimal kazalarında halkın hakikî ibadeti **Hanumân** - maymun Allah - ile köy mabudelerine aittir [2].

Şark kıyılarında, bazı kabilelerin oturdukları **Gödâvarî** kasabasında ise, halk sünnî Allahlardan başka, diğer üç sınıf Allaha, esas itibarile mahallî mahiyeti haiz, köy mabudelerine, sınıf, aile, Allahlarına ibadet ederler. Aileden erken ölen birinin ruhu olan bu Allaha **Virudu** denilmektetir (3).

Deccan, Brâhman'ları hakkında **Shridhar V. Ketkar** der ki:

"**Marâtha**, Brâhman'ları, yalnız Brâhman olduklarından dolayı değil, fakat Hindistandaki bütün diğer Brâhman'lardan da kendilerini yüksek ve insanlığın güzideleri olarak sanırlar..." Yukarı Hindistan Brahmanlarını, bütün diğer Brahmanların Sanskrit'ceyi bile doğru konuşamadıklarını iddia ederler. Siyasî ve ame hikmete sahip oldukları id-

(1) **W. Francis**, Gazetter of **Mudura**, Madras, 1906, I.

(2) W. **Francis**, Gazetter of Bellary, Madras, 1904, p. 63 ff.

(3) F. R. **Hemingway**, Gazetter of the Godâvarî District, Madras 1. 704, 52 f.

dialarına binaen **Marâtha**, Brâhman'lari, popüler değillerdir (Sa: 87 f). Brâhman'lar hâlâ bir kuvvet olmakla beraber, iktidarları mahduttur. Bir müşavir vaziyetindedirler. Hanği hareketin muvafık hangisinin kudsî müeyyidesi olup olmadığını bildirebilirler. Fakat diğer hiç bir sınıfı herhanği bir şeyi yapmaya icbar edemezler„ (1).

Yukarı Hindistanın Brâhman'ları yabancı hâkimimiyeti altında uzun müddet bulunduklarından dolayı, o kadar iddiacı değillerdir. **Keşmir** ve **Rajputana**, Brâhmanları, dinî hususlarda gevşekliklerile şöhret bulmuşlardır.

Jât yahut Râjput'lar gibi cesur Türk ırklarının işgal ettikleri yerlerde ise, rahipler sınıfı önce sahip bulundukları nüfuzu çok kaybetmişlerdir (2). Bunlardan Gayâ'nın **Gayawâl**; Allah abadın **Prayâgwâl**; Mathura'nın **Chaubê**'leri, mukaddes yerleri ziyarete gelenlere delillik ederler. Köylerde ise Brâhman vazifelerini bırakıp, cenaze ve diğer bayramlar münasebetile kazandıklarile geçinirler. Büyücülük ve müneccimllik eden Brâhman'ların itibarı, hususile an'anevî ev âyin lerine bağlı kadınlar yaninda kuvvetlidir.

(c) Kurbanın tesiri:

Bârhman'ın cemiyette hâkim bir sınıf vaziyetine çikmasile, kurbanın tesiri dogması birbirine karıştırılmıştı. **Taittirya - Brâhmana**: "Allahlar, kurbanlar

(1) **Shridar V. Ketkar**, An Essay on Hinduism, its formation and Future, pp. 87, not, 80-83

(2) **J. Wilson**, Indian Caste, II, p. 139, 143, 151; **Ibbetson**, Puncap Ethenography, p. 120.

takdim etmekle göge nail olmuşlardır.„ diyor (1). **Véda'**larda ise: "Bir an bile kurban takdim edilmediği takdirde Allahlar artık insanların kurban vermekten vazgeçtiklerini sanarak, yağmur yağdırmayacakları gibi, muayyen zamanlarda sabah ve akşamı yapmazlar, mahsulâtı yetişdirtmezler„(2) denilmektedir. Buna mukabil usulü dairesinde verilen kurbanların faydalarını yukarda anlatmıştım.

Hinduism iki çeşit, kanlı ve kansız kurbanlar kabul etmişdir. Kanlı kurbanlar,umumiyetle Anne Allah namına yapılmaktadır. Bu gibi kurbanlar Allahın hiddetini teskin etmek, fena ruhları yatıştırmak, hastalık ve felâketlerin önünü almak, yahut bir adağı yerine getirmek gibi maksatlarla yapılır. Kurban bazan mabedin mezbahına yatırılarak hayvanın yalnız kulağı kesilmek suretile takdim edildiği de vardır. Kansız kurbanlar yahut takdimeler ise, güzel kokusu Allahlara kadar çıkarak onları memnun etmek maksadile ateşe tereyağ atmak yahut Allahın heykeli önüne, üstüne, Bugday, meyve, çiçekler, yahut bazan mukaddes ağaçlar, nebatlar konulmak suretile yapılır. **Budda'**nın kurduğu insanî dinin an'aneleri sezilen **Vishnuism'**in kurbanları ise, hep kansız takdimelerden ibarettir.

(*d*) **Tenasüh** :

Hususile brahman'lık devrinde resmî bir akide olarak kabul edilmiş olan dogma, ruhun tenasühü

(1) **Monier Williams**, Hinduism, p. 36

(2) **Barth**,Religion of India, p. 36

yahut islâm mutasavvuflarının kullandıkları tabir ile, devr ve seyri itikadıdır. Bu itikat, **Véda**'larda yokdur, Fakat **Çatapatha-Brâhmana**'da âyını doğru olarak yapmayanların ölümden sonra tekrar doğup öldüklerini bildirmiştir (1). **E. S. Hartland**'ın ispat ettiği veçhile, başlangıcında felsefî bir mahiyeti bulunmayan bu itikad, sonraları metafizik bir ehemmiyet kazanmıştır (2).

Ruhların tenasühü itikadı, bugünkü **Hindu**'larda da yaşayan bir itikattır. Yukarı Hindistan'daki **Hindu**'lar yanlış, kusurlu, haksız yapılan işlerin büyük Allah, **Parameshvàra**'yı müteessir ettiğini, bu gibilerin bu dünyada, fakat mutlaka öbür dünyada, iztiraplar çekeceklerine inanmaktadırlar. Fakat **Karma** kanununun her halde tesirini göstereceğinden şüphe edilmediği için **Parameshvara**'nın ayrıca ceza vermesine pek de lüzumu yokdur. Bu itibar ile öbür dünyada görülecek cezanın, günahkârların bu dünyada çekmeleri melhuz olanla, bir suretle münasebete konulduğu belli değildir (3). Hıristiyanlığın Hindistan'da ilerlemeyişinin başlıca sebeplerinden biri de ruhların tenasühü itikadile, günahların affedileceği hususunda hıristiyan imanının birbirlerine tamamile zıd bulunmasındandır.Bazı ocakların sahip oldukları, nesilden nesile geçtiğine inanılan kara büyü yapmak yahut hastaları iyi etmek gibi kuvvetlerini, **H. A. Rose**, tenasüh nazari-

---

(1) **Çatapatha-Brâhmana**, X. 4.3.
(2) E. S. Hartland, Primitive Paternity, I. 192 ff.
(3) Census Report United Provinces, 1901, I, 76

yesinin bir inkişafı gibi saymaktadır. (1) Böyle kuvvetler ile sahiplerinin içtimaî şartları arasında, velev ki en hakir ve en sefil bir hayat sürseler bile, hiç bir münasebet yoktur.

IV

HİNDUİSM'İN MUKADDES EDEBİYATI

Hinduism'in dinî, edebî tekâmülünü, **Mahâbhârata** ve **Râmayâna** adlarını taşıyan iki destan göstermektedir. Fakat Hinduism'in bu yeni ilâhiyatını kuran tekâmülün safhalarını takib etmek güçtür. bugünkü metinlerde bulunub daha eski hikâyelerin parçaları sayılabilecek menkibelerin eskiliği, mevzularının çok defa brahmanların gittikçe artan iddialarına karşı savaşçı sınıfın mukavemetlerine işaret etmesinden de anlaşılmaktadır.

(1) Mahâbhârata :

Mahâbhârata, yahud "**bharata** oğullarının mücadelesine dair büyük destan„ umumî mevzuu üzerine, az çok yapma, yahut istirdat mahiyetini haiz birçok hikâyelerin eklenmesinden meydana gelmiştir.

Bu destanda bulunan esaslı mevzular, kısaca şunlardır: **Delhi** civarında, ay sülâlesine mensup **Hastinâpura** kralı **Pându,** Himalaya'da avlanırken ölür. Yerine kör olan ağabisi **Dhrtarâstra** geçer. Bu hükümdarın birçok çocukları **Kaurava**'lar ile yeğen-

(1) **H. A. Rose, Census** Ruport **Pancâb, 1901, I. 161 ff.**

leri **Pândava**'lar arasında, kralın hakkaniyet dairesinde ettiği muameleye rağmen,kavga çıkmak geçikmez. **Pândava**'ların idmanlarda gösterdikleri fevkalâda muvaffakıyeti kıskanan **Kaurava**'ların ağabisi **Durydhana**, onları ormana sürdürür. Bir müddet sonra bu beş kardeş **Pâncala** kralının kızı **Droupadî** ile evlenmek maksadile, giderler. Bu kardeşlerden biri bulunan **Arjuna**, ok atmakta çok mahirdir. Dağlıların adetine binaen, **Droupadî**, bu beş kardeşin hepsine birden karı oluyor. Böylece **Pancala** kralile hasıl olan akrabalıktan kuvvetlenen Pândava'lar, babalarından kalan mirasdan bir kısmını geri vermeğe amcazadelerini, mecbur ederek **Indraprasthâ** (Delhi) de yerleşiyorlar. Fakat cesur olmakdan ziyade farfaracı, çok kumarbaz olan ağabileri **Yudhisthira**'yı,**Durydhana** zar oyununa davet ederek oyunda yapdığı hileler ile,krallığını,kardeşlerini kendisini,hatta karısını dahi kumarda kaybettirdiğinden, burada barınamıyorlar. **Droupadî**'ye hakaret ediliyor. Amcaları **Dhrtarâstra**'nın lütfile, **Pândava**'lar **Droupadî** ile beraber ormana sığınabiliyorlar. Çekdikleri cezanın sonunda, babalarının mirasını tekrar istiyorlar.

Fakat **Kaurava**'lar reddediyorlar. Bunun üzerinede savaş başlayor. Bu sefer, hile, ihanetten kaçmayan **Pândava**'lar muzaffer oluyor. Gösterdikleri kahramanlık harikalarına rağmen, **Kaurava**'ları son kişisine kadar öldürüyorlar. **Dhrtarâstra,** tahtını **Pândava**'lara bırakıp dağa çekiliyor. Bir az sonra ormanda çıkan bir yangın esnasında, kendine gök

ve saadeti temin etmek için, yangından kaçmayarak yanıyor. **Hastinâpura'**da yerleşen **Pândava'**lar ise mes'ut yaşayorlar.

Mahâbhârata'nın XII inci **Çanti-Parvan,** sükûnetin — siyasî ve felsefî — kitabı„; XIII üncü **Anuçâsana Parvan,**"şeriatın talimi„kitapları adlarından da anlaşıldığı gibi, siyasî ve felsefî meselelerden bahseder. Felsefe, burada pisikoloji ve amelî hikmet ile karışmıştır Felsefesinde **Sankhya'**nın ikilik telâkkisi yanında, **Yoga** prensiplerine yakın, tam bir **Monistik** görüş vardır. Bazan bütün bu görüşler, güzel temsiller ve şairane teşbihler ile süslenmişlerdir.

XIII üncü kitap, destana oldukça sonraki tarihlerde ilâve edilmiştir. Bu kitabın müellifi yahut müellifleri eski zamanlarin kanun mecmualarını bildikleri anlaşılmaktadır. Fakat hususile Brâhman'lar hakkında âlicenap davranmak lüzumu üzerinde ısrar edilmektedir.

Mahâbhârata'yı dolduran tekrarlar ve tezatlar, uonu uzun bir zaman zarfında meydana geldiğini göstermektedirler. Bu destanın dil ve şiir bakımlarından tetkikleri de bu neticeyi vermiştir. Hint mütehassıslarından **Hopkins'**in kanaatına göre **Mahâbhârata,** milâttan önce **400** den sonra **400** yıllarına kadar sekiz asır süren uzun bir zaman zarfında meydana gelmiştir (1).

Destan iki beyitli kıt'a **Çloka'**lar ile yazılmıştır. Dil, **Véda'**lar ile, Hint renesansı dili arasında bulunmaktadır. Bu dil mes'elesi de bazı münakaşalara sebep olmuştur. Bir kısım müellifler, **Mahâbhârata'**nın

(1) **E. W. Hopkins, The Great Epric of India, p.** 398.

orijinal dili, bu olmadığını, destan önce **Prâkrit**'ce yazıldıktan sonra Brâhmanlık devrinin yüksek sınıfları tarafından istifade edilmek üzere, çok sonralara ait bir tarihde Sanskrit'ceye çevrildiğini iddia etmişlerdir. **A. Barth** bu fikrin hararetli bir müdafiidir [1]

Mahâbhârata'nın iptidaî şeklini tekrar meydana çıkarmak teşebbüsleri, destanın orijinal hikâyeleri bile zamanımıza kadar bozularak geldiklerinden dolayı, muvaffakıyetli olamamıştır.

Bütün destan zahidana fikirlerle meşbudur: Kral **Çibi**, bir güvercinin hayatını, ağırlığı kadar altınla satın alıp kurtardığı, Videha, kralı **Janaka**'nın: "Bana ait hiç bir şey olmadığı için servetim sonsuzdur. **Mithila** [2] yansa bile, bana ait hiç birşey yanmıyacaktır„ dediğini okuyoruz.

XII inci kitapta, kederli bir hikâye, **Karman** itikadından Hindu'ların anladıkları sebebiyet fikrini izah etmektedir: Bir dulun biricik oğlunu yılan sokup öldürür. Fakat bundan mes'ul olan yılan değildir. O ancak **Mrtyu** ölümün aleti, vasıtasıdır. Yılanı bu çocuğu sokmaya gönderen **Kâla**, zaman yahut kaderdir. O halde, tali, kader nedir? Mukadderat, yapdığımız işlerin verdiği neticelerdir, Bundan önceki varlıklarımız neticeleri, **Karman**'ımızdır. Bunun için zavallı dul, tali ve kaderini bizzat kendisi yarattığı için, bu felâketten kaçılmaz olduğunu, ıztıraplara, bir sıra varlıklarda kendisinden başka hiç kimsenin bir çare bulamıyacağını anlıyor.

---

[1] A. **Barth**, œuvres, T. II, p. 398.
[2] Hükümet merkezi.

Véda'ların büyük Allahları, **Mahâbhârata**'da ehemmiyetlerini kaybetmişlerdir. Allahların üstüne zahitler, insan cemiyetinin başınada Brâhman'lar geçmişlerdir. Bununla beraber, destanda savaşcı sınıfla, Brâhman'lar arasındaki mücadelelere dair, imalar eksik değildir. Fakat bu mücadeleler, Brâhman'ların manevî yüksekliklerinin tasdik edilmesile bitmiştir.

Mahâbhârata, hikâyelerle doludur. Bu hikâyelerden bir çoğu, **Budda**'nın hayatını tasvir eden halk hikâyelerine benzer.

Mahâbhârata, takriben 220,000 mısra'lı muazzam bir destandır. Bu destan 18 **Parvan**, yahut kısma ayrılmıştır.

Bu destanın sonuna konmuş, **Harivança** adlı kitap ise, **Krishna**'nın doğumunu, nesebini ve çocukluğunu hikâye etmektedir. **Hari**, **Vishnu**'nun adlarından biridir. **Vança**, nesep demektir. Bu kitap, **Vishnu**'nun **Krishna**'da görünüşünün tarihidir. Burada **Krishna** bazan **Pândava**'ların Himâlaya eteklerindeki çobanlar Klan'ının başı, bazanda **Bhagavad-Gîtâ**'nın tek Allahı, yüksek Allah **Vishnu**'nun şahıslandığı **Arjuna**'nın arabacısı, nihayet bugün dahi Déccan'da bir çok mezhepdaşları tarafından hararetle ibadet edilen, pek aziz Allah, Hindu menkibesinin çocuk **Krishna**'sıdır.

II — Râmâyana:

Mahâbhârata'nın esaslı kısımları, çok eski bir tarihe ait ise de, destanın kendisi, **Râmâyana**'dan sonra yazılmıştır. Aslı çok kısa olan **Râmâyana**'yı sonradan yapılan ilâveler, 24,000 Çloka'ya kadar çı-

karmıştır. Bu destan yedi kitaba ayrılmıştır. Destandaki dil, edebî ve bediî kuvvetli bir kültürü göstermektedir.

Mahâbhârata, Râmâyana'yı **Vâlmikî** adındaki bir şairin yazdığını söyleyor ve bu zat hakkında bir menkibe anlatıyor: Gençliğinde haydutluk eden **Vâlmikî**,bir Brâhman'ı öldürmekle affedilmesi imkânsız olan bir cinayet işlemişti. Fakat **Vâlmikî**'nin **Çiva** Allaha ettiği halis ibadetler, bu ağır günahı temizlemiş ve kendisine asalet vermiştir. Bu destan muharriri hakkında anlatılmış böyle bir menkibeye dayanarak yapılan tetkikleri verilen bu malûmatın tarihiliğini retyahut teyit edemiyeceği üstureye ait bir an'ane haline geçdiği zamana ait bulunması, **Râmâyana**'nin eskiliğini anlatmaktadır.

Destanın birinci kitabı olan **Bâla Kânda**"Kahramanın çocukluğu,, ; sonuncu kitabı olan **Uttarakânda**, hakiki **Râmâyana** - **II — VI** ıncı kitaplar - dan çok sonra yazılmışlardır. Fakat destanın hepsi, milâttan sonra ikinci asırda yazılı bir halde bulunduğu anlaşılmaktadır.

Râma'nın dramatik tarihi, Himalaya ile Vindhya, arasında geçmiştir. Bu destanın mevzuu kısaca şudur : Güneş sülâsine mensup Ayodhya kıralı **Dasaratha**'nın oğlu **Râma,** üvey annesi **Kaikey**'in kendi öz çocuğu **Bharata**'yı babasının tahtına varis yapmak için gösterdiği kıskançlığa binaen,karısı **Sîtâ** ve kardeşi **Laksmana,** ile beraber ormanlara çekilmeğe mecbur olur. Karısı **Sîtâ**'yı ormanda yalnız bırakmamak için gösterdiği ihtiyata rağmen, bir geyiğin pe-

şine düşmekten kendisini alamaz. **Râma**'nın önüne bu tuzak avı çıkarmış olan **Râksasas'**ların âşık Râja'sı **Ravana, Sîtâ'**nın yanlızlığından istifade ederek kandırmaya çalışır. Muvaffak olamayınca zorla kaçırıp, havada uçan arabasile **Lankâ** —Ceylan— adasındaki sarayına götürüp, **Sîtâ'**yı da diğer karıları arasına kapatır. Karısını bıraktığı yerde bulamayan **Râma,** önce muztarip ve meyus zamanlar geçirdikten sonra, nihayet karısını kaçıranı aramaya başlar. Kendisine yardım eden maymunlar ona iz gösterirler. Bu maymunlardan en mahiri **Hanumat,** bir sıçrayışta duvarı aşarak **Sîtâ'**nın yanına kadar varıp teselli eder. Bir az sonra **Râma'**nın kumanda ettiği maymunlar ordusu, **Lankâ** surları dibine kadar dayanırlar. Savaş başlar. **Sîtâ'**yı kaçıran **Râvana** öldürülür. **Râksasas'**lar mağlup olur. **Râma,** karısı **Sîtâ'**yı kurtarıp **Ayodhyâ'**ya döner. Diğer kardeşlerile de buluşup, kırallık tacını giyer.

Meşhur Hint mütehassısı, **A. Barth,** Sîtâ ve hattâ Râma'nın şahsiyetlerinde ziraate ait bir üsture'nin izlerini görmüştür : **Sîtâ,** "sapanın açtığı hark„, toprağın kızıdır. **Râma,** diğer adile **Râma Candra,**"parlak Râma,ay-Râma„, bazan ; nebatatın hayatı üzerinde müessir olduğuna inanılan ay ile birleştirilmiştir. Şu halde bu Râma'lar;tohum ekmelerin Allahları demektirler. Bundan başka, burada söylenmeğe değen bir noktada "dilber„ demek olan **Râma'**nın aynı zamanda "kara„ manasına da gelmesidir. **Râma,** aşağıda görüleceği üzere, **Krishna,** gibi tasavvur olunmuştur. Her ikiside **Vishnu'**nun bir görünüşü

oldukları, birine ait hususiyetin diğerine geçmiş bulunması muhtemeldir.

Râmâyana'da brâhman'lar ile Kshatriya arasinda mücadelelere dair imalar bulunmaktadır.

Bugün yaşayan Hint dillerine de çevrilmiş olan **Râmâyana,** Hindu'lerin pek sevdikleri bir destan, **Râma,** ise, en çok beğenilen bir kahramandır. Hinduism, **Râma'**ya Vishnu'nun diğer görünüşü olan **Krishna,** kadar tazim eder. **Râma,** namına bir çok mabetler vakfedilmiştir. **Ellara'**da kayalar içine oyulmuş olan **Kailâsa** mabedinin duvarları **Râmâyana** destanın sahnelerile süslenmiştir. Allahabad'ın şimalî garbisinde, **Citra-Kâta** tepesi **Râma** ile **Sîtâ'**nın ormanlara çekilmelerini müteakip, mesut günler geçirdikleri yer olmak üzere hacıların ziyaretgâhıdır. **Vishnu'**ya ait mabetlerin girilecek yerlerinde, çok defa **Hanumat'**ın heykelleri bulunmaktadır. Eski **Ayodhyâ,** şehrinde halâ muazzam bir **Hanumat** mabedi yükselmektedir. Bugün bile hac yerlerinde daima halkın masrafile beslenen maymunlar bulunmaktadır.

Yukarı, aşağı, doğu Hindistanda dahi **Râma'**ya tağzim edilmekte, destanını halk heyecanla dinlemektedir. Kahramanlık, aile, feragat, şeref ve faziletini terennüm eden bu destan kadar, geniş bir coğrafî sahaya yayılmış eserler pek azdır. **Kalidâsa** ve **Bhavabhûti,** gibi şairler, en güzel eserlerini **Râma** dan aldıkları ilhamlara borcludurlar. **XVI** inci asırda meşhur şair **Tulsî Dâs, Vâlmikî'**nın bu destanına dayanarak 90 milyon Hindu'nin adeta mukaddes bir

kitabı olmuş olan ahlâki ve dinî bir destan yazmıştır.

III. Pûrana'lar:

Pûrana, "eski zamanların rivayetleri" demektir. Bu eserlerin tarihlerini kat'î olarak tesbit etmek güçtür. Naklettiği rivayetler eski olan bu kitaplar, milâttan sonra **500** yılı etrafında yazılmış oldukları halde **Vayu Pûrana**'dan 4 üncü asırda bahsedilmiştir. Bu günkü şekillerinde başlıca **Pûrana**'lar Sanskrit diline ait tetkiklerin yeniden canlandığı **Gupta** devrinde —M. S. **320 : 480** — de tekrar toplanıp yazılmıştır (1). Bununla beraber, sonraki tarihlere ait olan ve eski tarzı taklit eden edebî mahsullerde çok defa **Pûrana,** unvanını takınmışlardır.

Amarakoça, adlı mükemmel bir lûgat yazmış olan **Budîst** âlim, bir eserin hakikaten **Pûrana** olması için, icap eden şartları göstermiştir: Bir **Pûrana**'da dünyanın yaradılmasından, dünyanın mükannen zamanlarda mahvolmasından, sonra tekrar yaradılmasından, Allahlar ve hekîmlerin nesillerinden, her biri yeni bir **Manu,** yani ilk insan tarafından idare edilen dünyanın muhtelif devirlerinden, nihayet güneş ve aya mensup hanedan nesillerinden bahsedilmiş ol-olmalıdır. Fakat pek az **Pûrana**'lar da bu şartların hepsine birden riayet edilmiştir. Bir çokları **Vishnu** yahut **Çiva** ibadetlerine ayrılmışdır. Bu gibi **Pûrana** larda Allahın şahıslandırılmış kuvveti olan **Çakti** ibadeti, diğerlerine nisbetle daha ehemmiyetlidir.

Pûrana'lar hakikatte geçmişe ait hatıralar olduk-

---

(1) **Vincent A. Smith,** Early History of India, p. 19 f; A. **Macdonell,** A History of Sanskrit Literature, p. 299

ları halde, bu eserlerdeki imalar, kehanetler şeklindeki tarihî malumat gelecek zamanlâra aiddir. Dünyanın mahvolmasını takib edecek olan devre **Kaliyuga** denmiştir. Bilginler, hususile **V. A. Smith** (1), **Hün**'lerin hindistanı istilâ etmeleri hatıralarının, korkunç **Kaliyuga** devrine ait kehanetler için örnek tutulmuş olduğunu zannetmektedir.

Hindu'lar Pûrana'ların, **Mahâbhârata**'nında muharriri bulunan **Vyâsa** tarafından yazıldığını kabul etmektedirler. Fakat bu zat tarihten ziyade menkibeye ait olmalıdır. Sanskritçe bilmekle beraber, kendileri brahman olmıyan destan okuyucular, **Sûta** sınıfında muhafaza edilmiş olan **Pûrana**'ları orta sınıfa mahsus ikinci derecede mukaddes kitap sayıyorlar. Halk sinesinden topladıkları eski mitik ve kozmogonik bir temele, bu gibi destancılar, bazan mensikî bilgiler, bazan tarihî hatıralar, ilâhiler, hatta bir Allah yahut mâbudenin şerefine yazılmış bütün bir destan dahi ilâve ediyorlardı. Bu destanların yanında, **Sankhya** felsefesinin kısa bir takriri, çok defa **Yoga**'nın bir örneği de beraber bulunurdu. Bugün **Véda**'ları okumamış olan her Hindu'nun' bile bildiği **Pûrana**; edebiyatı böyle meydana gelmiştir. Dindar aileler her gün, hiç olmazsa bundan bir parça okurlar.

Pûrana'lar, **Mahâbhârata**'dan daha büyükdür. **Vishnu**'ya ait olan **Sattvika Pûrana, Padma**'da **50,000**; **Çiva**'ya mahsus bulunan **Skanda**'da muasırlarının dediklerine göre **500,000, Çloka,** yani beyt vardı.

---

(1) **V. A. Smith,** Farly History of India.

Pûrana'lardan en eski ve en mühimi **Râjasa Pûrana, Mahâbhârata'**da **Yudhisthira**'ya **Savitrî**'nin tarihini anlatan hekîm **Mârkandaya** isnad edilmişdir. Bu hekîm, bu **Pûrana**'da da talebesine dünyanın yaradılmasını, devirlerini, nesbleri anlatmaktadır. Bu **Pûrana**'nın büyük Allahları, **Brahmâ** ve **Indra**; yahut hatta daha çok eskiden gelen **Véda**ların Allahları olduklarından, bu kısımların **Vishnu** hatta **Çiva** ibadetinden önce yazılmış oldukları zannedilmektedir.

Pûrana'lar ahlâkı düzeltmek için büyük bir gayret gösterirler.

Vishnu-Krishna, salikleri olan **Bhâgavata'**ların meşhur sevgili kitabı, **Bhâgavata-Pûrana** (12 kitaba ayrılan bu Pûrana'da **18000** beyit vardır) dır. Bu kitap, **XVIII** inci asırdanberi avrupada bilinmektedir. Mevzuu **Vishnu** saliklerinin mukaddes kitabı olan **Vishnu Pûrana**'nın aynidir.

Diğer **Pûrana**'lar ise kısmen **Vishnu**, kısmen **Çiva** Allaha mahsusdurlar. Bunlarda yüksek Allah bazan **Çiva**, bazan da **Vishnu**'dur. **Vishnu**'nun kaplumbağa şekline girişini anlatan **Kûrma-Purâna**, bineği kartal **Garuda**'nın **Vishnu** ilâhiyatını öğrettiği **Garuda-Pûrana**'da **Vishnu** yüksek bir Allah olmak üzere tazim edilmekle beraber, **Çiva**'nın mistik ibadeti de izah edilmiştir.

Pûrana'lar Hint orta devrinin bütün bilgilerinin bir Ansiklopedisi sayılabilir.

IV. Vaisnava Dharmaçastra:
ve
Mânava Dharma Çastra:

Hinduism, ile alâkadar ikinci edebiyat takımı, hukuk kitaplarıdır. Bunlardan en mühim olan ikisi, **Vaisnava Dharma Çastra,** ile **Mânava Dharma Çastra,** bugünkü şekillerini milâttan sonra **200** yıllarına doğru aldıkları zannedilmektedir. **Mahâbhârata** ile yakından münasebette bulunan, **Mânava Dharma çastra** yani **Manu** kanunları, bu destandan bir çok beyitler iktibas etmiştir [1].

Fakat **Bühler'**in görüşüne göre, **Manu** kanunları destandan doğrudan doğruya iktibasta bulunmamış, her iki muharrir de, ayni malzemelerden istifade etmişlerdir. Bu malzemeler, hukuk ve felsefeye dair yazılı ve sistematik risaleler değil, felsefe ve şeriat mekteplerinde zaten ötedenberi bilinen darbı meseller, amelî hikmetleridir.

Manava Dharmaçastra, **Manu** kanunları adıle bilinen mecmuadır. Fakat bu kitap bizim anladığımız manada, kanunlar mecmuası olmaktan ziyade, yukarda söylediğim gibi,yukarı Hint cemiyetinin bütün hikmetlerini,örf ve âdetlerini kavrayan bir ansiklopedidir.

Manu, kanunları on iki kitaba ayrılmış olup her kitabın mevzuları şunlardır: (1) Yaradılış, (2) sınıfların kurtuluşu, rahip şakirtlerinin vazifeleri, (3) evlenme, (4) maişet sebepleri, (5) oruç, dinî temizlenme, kadınların vazifeleri, (6) itikaf edenlerin vazifeleri; (7) krallar ve savaşçı sınıfın vazifeleri, (7) Hâkimlerin vazifeleri, suçlara dair kanunlar, medenî ka-

---

[1] **Bühler, Manu Laws, Sacred Books of the East,XXV. introduction, XXI; Macdonell, A History of Sanskrit Literature, p. 428.**

nun, (9) Suçlara dair kanunlar ve medenî kanunlar, son iki sınfın vazifeleri, (10) Karışık sınıflar ve felâket zamanları, (11) Tövbe ve kefaretler, (12) ruhların tenasülıü ve öbür dünyadaki saadet. Fakat bu kitaplara rağmen, hakikatta muhtelif mevzular birbirlerine çok karışmıştır. Bundan dolayıdır ki bahislerden birini hülâsa edebilmek hemen hemen imkânsız bir şeydir.

Manu kanunu, ilk insan **Manu'**nun bir vahyi ve tebliğı sayılmaktadır. Bu kanun mecmuası, kâinatı idare eden, vakit vakit mahvedüp tekrar yaradan yüksek bir Allah, **Brahmâ** yahut **Paramâtmâ** büyük ruh„ kabul etmiştir. **Manu** kanunlarında, **Brahmâ**, **Vishnu** ve **Çiva'**dan teşekkül eden Hinduism'in teslisinden **Trimurti**, bu sistemin daha sonraları kurulmuş olması yahut **Manu** kanunlarının daha muhafazakâr bir muhitte meydana gelmiş bulunmasından doayı bahsedilmemiştir. **Manu** kanunlarında **Vishnu** ve **Çiva** adları ancak bir defa geçmektedir Dünyanın yaradılıp mahvolmasında hiç bir rolleri yoktur. Herşey yalnız ve tamamile **Brahmâ'**ya bırakılmıştır. Vishnu'nun diğer görünüşleri bilinmediği gibi, burada adları yazılı Allahlar, güneş, ay, ateş, gibi **Véda'**lardan itibaren, en son edebiyata kadar kaybolmamış mitolojik simalardır.

Manu kanunlarının başlıca müfessirlerinden biri bulunan **Koulloûka - Bhatta** yaradılış kitabını **Sankhya**, felsefesine göre izah etmiştir. Fakat böyle bir tefsirde bulunabilmek için metin ve kelimelerin manalarını pek aykırı şekilde tevil etmeğe mecbur ol-

muştur. Bir çok Hindu müfessirleri bu kanunların ilk insan **manu** tarafından, Simdi içinde bulunduğumuz dördüncü **Kali** devri hariç olmak üzere,kâinatın yalnız üç devri **Krita, Treta, Devopara,** devirleri için ilân edildiğine inanmışlardır. Bundan dolayı mühim müfessirlerden **Kratou,manu** kanunlarının bu husustaki hükümlerine rağmen, şimdiki "**Kali**, devrinde, "bir dul ölen,kocasının kardeşinden çocuk yapamaz. Evlenen bir kız, artık ikinci defa evlendirilemez. Bir boga kurban olmak üzere takdim edilemez. İlâhiyat talebesile bir kap su getirtilemez„ diyor.

V

HİNDUİSM'İN ALLAHLARI

Yukarıda görüldüğü gibi *Hinduism'***de Brahman'lık devrinin başlıca büyük Allahları tamamile kaybolmamakla beraber, fakat şimdi ön sıraya hususile yeni üç ilâhî şahsiyet,** *Brahmâ, Vishnu,Çiva* **geçmişlerdir.Bu üçlük,***Trimurti,* **milâddan önceki son asırlarda Brahman'lığın Budda dini aleyhine gösterdiği faaliyetlerde yavaş yavaş kurulmuş,** *Brâhmana, Upanishad'***lar** *Védânta* **gibi felsefî sistemler, yaradıcı Allah,** *Brahmâ,* **fikrini hazırlamışlardır. Fakat bunlar içinde** *Brahmâ'***dan daha canlı olan diğerlerinin kaynakları halk ibadetindedir. Bunların her birisi hakkında aşağıda kısa malumat verilmişdir.**

Brahmâ :

Brâhmâ, yukarıda da işaret ettiğimiz gibi, halk Allahı olmakdan ziyade daima filozofların Allahı olmuşdur. Bundan dolayı da diğerlerine nisbetle ehemmiyetini çabuk kaybetmiştir. Bu safhaları *Mahâbhârata*'dan takib etmek mümkündür. Umumiyetle, *Râjputana*'da *Puskara*'da tek bir mâbedi bulunduğu söylenmiş ise de, fakat *Gujarât*'da Mâhi Kantha hükûmetinde *Khed Brahmâ*'da da başka bir mâbedi bulunmaktadır. İbadeti cenubî Hindistan'da daha kuvvetlidir. Aile içinde, tali, kader *Vidhâtri*'nin şahislanması şekli altında ibadet edilmektedir.

Çiva :

Hinduism'e *Véda*'lardan geçen Allahları anlatırken, mahiyetini *Çiva* altında saklıyarak zamanımıza kadar gelebilmiş, ilâhî şekli altında tabiatin kuvvetlerini, bolluğunu şahislandıran aslen Türk Allahı, *Rudra*'dan da bahsetmiştik. *Rudra*, bazı *Upanishad*'larda yavaş yavaş *Çiva*' — merhametli, hayırlı, demektir — ya değişen bir lâkab almışdır (1). Bu Allahın korkunç, yırtıcı tabiatleri karşısında merhametli, hayırlı gibi sıfatlar taşıması, ilk bakışda garib görünürse de, kendisine iman etmiyenlerin görecekleri dehşetli cezalara mukabil, hulus ile ibadet edenlere bir çok lûtuflarda bulunduğundan dolayi, hakikî bir tezad görünmemektedir.

Bu Allahın adı yalnız *Çiva*, değildir. *Mahâbhârata*'da bu Bu Allaha *İça* "hükümdar„ ; *Mahâ*-

[1] J. Muir, Original Sanscrit Texts, IV, p. 339.

deva "büyük Allah„; *Devadeva* "Allahların Allahı„ *Trisûlin* "üç dişli yaba taşıyan„; *Tryaksa* "üç gözlü„, yahut *Ûmapatî* "*Umâ*'nın kocası„ gibi adlar taşımaktadır. *Umâ*, anne demektir. Allahların da büyük annesi yerindedir. Bu anne Allah ile, Türk anne Allahı *Umây* arasındaki münasebete gelince: *Çiva* ibadetinin kuruluşunda *Hün*'lerin büyük tesirleri olmuştur. Şuhalde *Umâ*, yeni muhite ğöre, hususiyetler kazanmış, Türk kadın Allahı *Umây*'dan başkası değildir. Taşıdığı *Durga* "dağlı„ *Parvatî*, "dağ kızı„ *Haimavatî* gibi adlarda bu Allahın dışardan Hindistana girmiş olduğunu göstermektedir. Türk anne Allahının, bütün kılâsik dünyada mazhar olduğu geniş teveccüh,bu görüşü teyid eden diğer kuvvetli bir delildir.

Umâ, kocası *Çiva* kadar düşmanlarına karşı gaddar davrandığı halde, müminleri için iyilikten başka birşey düşünmez. Bu haysiyetle, Hindu'ların dinî hayatında zamanımıza kadar büyük bir rol oynamış, çok defa kocasını geride bırakmıştır. Bizzat *Çiva*'da tabiattan alınmiş bir hususiyetin ifadesi olmak üzere dağlarla münasebete konmuş, en yüksek tepeler, karlı dağlar, bu Allahın sembolü sayılmıştır.

Tabiatın Allahı olan *Çiva*, onun koruyucusu hemde yıkıcısıdır. *Çiva* ayni zamanda zahidler, istigrak içinde yaşayan filozoflar; hekîmler, şen dağlıları temsil eder. Bu Allahın birbirlerine uymayan şahsiyetleri, kâinâtın *Çiva*'da inkişaf etti-

ğine inanan brâhman filozoflari ; onu hayat kaynağı ve bolluğu sırlarile karışdıran köylüleri, kendisine çekmiştir.

Çiva'nın çok eskidenberi kutlu hayvanı, kuvvet, öfke, tenasül kudretini ifade eden, boğadır. *Çiva*'ya ait her mabedin girilecek yerinde, yahut içinde taşa oyulmuş bir boğa resmi vardır. Bugün dahi Bénarés sokaklarında *Çiva* nın kutlu boğaları serbest serbet dolaşırlar.

Her varlığın yüksek yardımcısı sayıldığından itibaren, bu hayvanda temsil edilmiş olan yaradıcı kuvvet, *Çiva*'nın esaslı bir mahiyeti olmuştur. Çiva'nın diğer sembolü ise, erkek tenasül alleti,*Linga*'dır.Kadininkile beraber,bu sembol, her *Çiva*,mabedinde bulunmaktadır.*Çivaït*'lerinAllah ile ruh birleşirken, vücudün alacağı vaziyetlerin bu birleşmeyi kirletmeyeceğini düşündükleri şüphesizdir.Yalnız böyle bir ibadet,âsîl kalmak için,sefahatten ziyade, riyazete ehemmiyet vermesi icap ederdi. Böyle olduğu halde, bu ibadet, pek çabuk sefahat âyinlerine dönmüştür. Bugün dahi şubat ayında yapılan ve her türlü sefahatlere sahne olan büyük *Çivaratrî*, "Çiva gecesi„ bayramı bunu göstermektedir.

Çiva ibadeti, birçok mahalî Allahları kendi görünüşleri olmak üzere, kendi sinesine alarak, halk tabakalarına kadar girmişdir. Bunlardan en ziyade tazim edileni,*Ganapati* yahut*Ganesa*,Allaha hizmet eden şeytanlar sürüsü sahibidir. Bu ibadet, *Pûrana* devrinden başlamışdır. Çünkü *Ma-*

hâbhârata'nın şimal nushasında bulunan bir menkibesinden başka, bu Allah hakkında destan edebiyatında malumat yokdur.BuAllahın sembolleri fil ve faredir. Bu Allah, şimdi söylediğim gibi *Çiva* gurubu Allahları arasında bulunmakla beraber, daima mezheplerin üstünde kalmış, her mezhep ona tali Allahı olarak tapmışdır. Ayni sınıfa mensup diğer bir Allah, Hindistan'ın garbındaki bazı hanedanların aile Allahı olan, şimdi *Subhramanya* adı altında cenubî hindistanda pek meşhur bulunan *Skanda*, yahut *Kârttikeya*'dır. Bu gurupun başka bir Allahı da şimdi Deccan'ın, başlıca koruyucu uluhiyeti *Khandoba* yahut *Khanderâv*'dır.

VI

VİSHNU

Vishnu, *Véda*'lar devrinde ehemmiyeti ikinci derecede olan bir Allahtı. *Rig-Véda*'da *Indra* ile birlikte sena edildiğini gördük. Yalnız *Vishnu* hakkında *Rig-Véda* şairlerini teshir eden, onun kâinatı üç adımda geçmesidir. Hinduism'in destan edebiyatı, bu üstureyi işlemiş ve izah etmiştir.

Önce *Bali* adlı bir cin üç dünyaya - Gök, yer, ahiret - hüküm ederken, *Vishnu* bu cine bir cüce kıyafetinde müracaat ederek üç adımlık bir yer istemiş, *Bali* bu ricayı cücenin haline bakup alay ederek kabul etmiştir. Fakat cüce üç adım-

da kâinatı geçmiş, böylece cinlerin hükûmetini bitirerek, kâinatta Allahların idaresini başlattırmıştır. Bu menkibe, güneşe ait bir üsture olmak la izah edilmiştir: *Vishnu* müşfik güneştir. Gök, yer, ahireti geçmek üzere attığı üç adıma, sabah oğle, akşam, denilmiştir. Hakikaten *Vishnu* gibi bir Allahda güneşe ait vasıflar bulunması imkânsız değildir. İnsanlara iyilik etmeği seven bütün ilâhî varlıklar ile akraba sayılmıştır.

Vishnu, kelimesi *Arya*'ların dilinde bulunmadığı gibi, *Sanskrit*'ce ile akraba olan bütün dillerdede yoktur. *Brâhman*'lık devrinde yüksek bir talii olmıyan *Vishnu*, Hinduism ile birden parlamış ve yüksek bir Allah olmak şerefini kazanarak, *Prajâpati*, *Brahmâ* ve diğer yaratıcı Allahların adlar ve mahiyetlerini almıştır. Hinduism'in başlıca üç Allahı içinde en ziyade sevilen bu Allahtır. İyi, merhametli, daima mütebessim duruşile *Budda*'ya pek ziyade benzetilmiştir. Büyük hekîm, *Mahârshi* birgün gelip, *Vishnu*'yı denemek için gögsüne bir tekme atmıştı. *Vishnu* bu hakarete kızmamış, sadece: "Oğlum fenalık etmedin mi?" diye sormuştu.

Vishnu'nun karısı, aşk ve güzellik, bolluk ve evlenmek mabudesi olan *Lakshmî* yahut *Crî*'dir. *Vishnu* ibadetinin, en ehemmiyetli ciheti, onun başka şeylerde görünmeleri, şahıslanmaları, yani *Avatâra*-harfiyen: İnişler, inmeler - larıdır. Allahlar ve kendi mü'minleri bir tehlikeye düşdüğü vakit *Vishnu* onları bu tehlikeden kurtarmak için, muh-

telif kıyafetlere girerek yer yüzüne iner. Fakat *Vishnu*'nun bu *Avatâra*'ları ilk sayısında kalmıyarak, gittikçe çoğalmıştır. Bunlardan başlıcalarını aşağıda gösteriyoruz:

I. Vishnu'nun cüce kıyafetine girmesi:

Yalnız **Véda**'lardan öğrendiğimiz bu şahislanma, **Vishnu**'nun orijinal menkibesidir: Allahların annesi olan **Aditi, Indra** Allahin kudretini gasbetmiş olan cin **Bali**'ye karşı koymak için **Vishnu**'yu cüce doğurmuştu. Yukarıda söylediğim gibi, **Bali'**den üç adımda geçebileceği kadar yerde hüküm etmesini rica etmiş, cin de bu ricayı istihfafla kabul etmişdir. Fakat **Vishnu** üç adımda üç dünyayı geçerek böylece kâinatı kazanmıştır.

II. Yaban domuzunda görünmesi:

Eski bir devirde — **Krita** devri — yaşayan insanların ağırlığı, diğer bazı metinlere göre de kâfirlerin işledikleri günahlardan dolayı, dünya uman içine batip mahvolurken, **Vishnu**, boynuzlu bir yaban domuzu kıyafetine girerek boynuzile dünyayı suların üstüne çıkarmıştır.

III. Kaplumbağa kıyafetine girmesi:

Allahlar ölmezlik içkisi, **Amrita** yapmak için bahri muhiti dökdükleri vakit, **Mandara** dağını yayık, değek olmak üzere de yılan **Vâsuki**'yi kullandılar. Fakat Bahrimuhitin dibinde dağa dayanacak bir şey lâzımgeliyordu ki, bunu da cesim bir kaplumbağa şekline girmiş olan **Vishnu** temin etmişdir.

Bu menkibeyi nakleden **Mahâbhârata,** henüz **Vishnu** ile kaplumbağayı birbirine karıştırmaktadır.

Kaplumbağayı, bir **Avâtara** sayan **Râmâyana** ile **Pûrana**'lardır.

IV. Balık şeklinde görünmesi :

Dünyanın şimdiki devrini, üçüncüsünden ayıran tufan zuhur ettiği vakit, **Vishnu** boynuzlu bir balık, **Matsya,** kıyafetine girdi. Boynuzuna bağlı bir iple, **Vivasvat**'ın oğlu **Manu**'nun hububat ve her nevi hayvanlardan birer çift alıp iltica ettiği gemiyi sular üstünde çekerek yüzdürdü.

V. İnsan — arslan şeklinde görünmesi :

Mahâbhârata ve **Râmâyana,** destanlarının bilmediği bu şahislanma,**Pûrana**'ların en güzide hikâyelerinden biridir : Cinlerin annesi olan **Diti**'nin çocuklarından birisi de **Hiranyakacipu** idi. **Brahmâ**'dan, Allah, insanlar, hayvanlar tarafından öldürülmemesi vadini almış olan bu çocuk, fevkalâde iktidar sahibi olarak üç dünyanın hakimiyetini kazanmış ve Allahlara verilen kurbanları da gasbetmeğe başlamışdı. Bu cinin dindar oğlu **Prahlâda Vishnu**'ya dua ettiği vakit, oğlunu da öldürmeğe kalkmışdı. Fakat **Vishnu**, bir direkten **Nara-Sinha,** insan - arslan şeklinde zuhur edip **Hiranyakaçipu**'yu parça parça etmiştir.

VI. Parâçu-Râma şekline girmesi :

Paraçu - Râma, baltalı Râma demektir. Taşıdığı addan başka Râma ile hiç bir münasebeti yokdur. Vishnu, burada Kshatriya sınıfının Brahmanlara karşı gittikçe artan gururunu kırmak için, ikinci devrin üsturesine mensup, **Bhrigu** neslinden bir brahman, **Jamad-Agni**'den doğmuştur. Garip mücadele-

ler ile şöhret bulmuşdur : Annesinin sadakatsizliğinden şüphe eden babast **Jamad-Agni**'ye karşı derin saygısını ispat etmek için, annesi **Renaka**'yı öldürmüşdür. Fakat annesinin masum olduğu sonradan anlaşıldığından tekrar diriltmiş, buna mukabil kendisi de ölmezlik saadetini kazanmışdır. Fakat bilhassa şöhretini mucip olan kahraman **Arjuna** —**Mahâbhârata**'daki değil —ya karşı kazandığı muzafferiyettir. Bütün asîllerin başkanı olarak hareket eden **Arjuna,** babası **Jamad-Agni**'ye hücum ederek öldürmüş, **Râma** da babasının intikamını almak için, bütün asîl sınıfin erkeklerini öldürmüşdür. Asîl sınıf büsbütün mahvolmamak için, dul kadınları brahmanlar ile evlenmeğe mecbur olmuşdur.

VII. Râma'da görünmesi :

Râmâyana destaninin kahramanı **Râma** burada **Vishnu**'nun bir şekli olmuşdur. **Vishnu,** bu kıyafete şeytan **Râvana**'yı mahvetmek için ikinci, yahut **tretâ** devrinde girmişdir.

VIII. Krishna'da görünmesi :

Krishna, Hinduism'in hepsinden ziyade halkî olan Allahıdır. Önce **Krishna** ile **Vishnu** arasında bir münasebet yokdu. **Krisha**'nın pek eski bir Klan olub, sonraları tarihde Türk Râjput kabilesi olarak gördüğümüz, **Yâdava**'ların bir kahramanı olduğu anlaşılmaktadır. Fakat genç, güzel, çapkın sayılan bu Allahın menşei hakkında elimizde hiç bir şey yokdur. **Krishna**'nın tarihini, folklor, pek ziyade zenginleştirmiştir. Cin **Kansa**'nın istibdadına bir nihayet vermek için **Vishnu,** ay ırkına mensup

Vasudeva'nın sekizinci oğlu olarak, dünyanın üçüncü yahut **Devâpara** devrinin sonunda doğmuştur.

Krishna'nın son zamanlarına dair tafsilât, **Mahâbhârata** sonlarında bulunmaktadır, Fakat **Krishna**-nın, bu destan kahramanı olmadığı muhakkaktır. Burada hakikî kahramanlar — **Pândava** — arasında yer almak istiyen büyük bir reis olarak görünmektedir. **Krishna**'nın çocukluk ve gençlik maceraları hakkinda, **Mahâbhârata**'nın en eski kısımlarında bir şey yokdur. Bu devri **Harivansa** ve **Pûrana,** hususile **Bhâgavata-Purana**'nın onuncu kitabından öğrenmekteyiz : **Vasudeva — Yadu** nesline mensup, **Yayâti** oğulları olan **Puru** ile beraber aya mensup sülâlenin iki kısmını teşkil etmektedirler — nin **Rohinî** ve **Devakî** adlarında iki karısı vardı. **Krishna, Vasudeva**'nın **Devakî**'den olan sekizinci çocuğu idi. Bu çocukların biri, anneleri **Devakî**'nin amcazadesi olup **Mathurâ** kralı bulunan **Kansa**'yı öldüreceği önceden bir kehanet olarak söylenmişdi. Bunun için **Kansa, Vasudeva** ve karısını hapsetmiş, ilk altı çocuğunu öldürtmüştü. Yedinci çocuğu **Bala - Râma, Devakî**'nin rahminden çıkarılarak ortağı olan **Rohinî**'nin rahmine konmak suretile bu çocuk kurtarılmışdı.Sekizinci çocuk,karatenli doğan **Krishna** idi (1). Babası **Vasudeva,**çocuğile beraber **Mathurâ**-dan kaçmış, Allahların lûtfile, karısı **Yaçoda**'nın henüz dünyaya bir kız çocuk getirmiş olduğu çoban **Nanda**'yı bulmuşdu. Oğlu **Krishna**'yı bu çocuğa

(1) **Krishna**'nın doğduğu tarih, Hindu'ların **Janmâshtamî** adını verdikleri en büyük bir bayramdır.

verib, yerine kız çocuğu alarak **Devakî**'ye gönderdi. Çoban **Nanda, Krishna**'yı **Gokula** yahud **Vraja,** sonra **Vrindâvana** memleketine götürdü. Burada **Krishna,** kardeşi **Bala-Râma** ile beraber ormanlarda gezerek, çoban çocuklarının oyunlarına karışarak büyüdü. Henüz daha çocuk sayılacak bir yaşta yılan **Kâliya**'yı öldürdü. **Krishna**'nın halkı, **Govardhana,** ibadetine teşvik etmesinden muğber olarak tufanla halkı boğmak isteyen **Indra**'ya karşı **Gopin**'leri — çoban kadınlar — kurtarmak maksadile Govardhana dağını kaldırıp bu dağı halka siper yapmıştı. **Krishna**'nın çoban kadınları ve kızlarile daimi bir aşk hayatı yaşadığı uzun uzadiye hikâye edilmiştir. **Krishna,** sekize varan sevgilileri arasında bılhassa **Râdhâ**'yı çok severdi. Gujarât'da Dvârakâ şehrini kurduran Krishna, kıral **Kansa**'yı öldürdükten sonra ahalisini bu şehre naklettirmiştir. Fakat kendisi, soyu bu şehirde felâkete düşmüştür.**Yâdava**'lar ile şiddetli bir muharebe esnasında, kardeşinin ölümünü görmüş, düşmanı son kişisine kadar öldürdükten sonra, kendiside topuğundan aldığı bir yaradan ölmüştür.

IX Budda'da görünüş :

Vishnu'nın Budda'da görünmesi, Brâhman'larla Budist'ler arasında uzlaşma teşebbüsüne atfedilebilir. Fakat **Vishnu** müminlerinin kanaatlerine göre, bu görünüşün sebebi, cinleri —**Daitya**— günahkârları, **Véda**'lardan nefret, sınıflarına mahsus vazifeleri ihmal, Allahların varlıklarını inkâr ettirip, bu suretle kendi kendilerini mahvetmeğe sürüklemek içindir.

X. Kalki yahud Kalkin'de görünüşü :

Dördüncü yahut **Kali** devrinin sonunda — Kâ-

inatın tamamile mahvolduğu devirdir — günahkârları mahvedip, dünya üzerinde salihler devrini, **Satyayuga** devrini kurmak için **Vishnu** zuhur edecektir. Diğer bir itikada göre **Vishnu**, gökte beyaz bir beygire binip, elinde yıldız gibi parlayan bir kılınç ile görünecektir. Bu görünüşte beygir mühim bir rol oynadığı için, buna bazan **Ashvâvatâra** denmişdir. Hindistan'da bazı aşağı sınıflar, çekdikleri sefaletlerden kendilerini kurtaracak müstakbel halâskârın **Kalki** olduğuna inanirlar, onda teselli bulurlar.

***Bhâgavata-Purana*'da Vishnu'nun görünüşleri yirmi ikidir.Sonraki metinler ise,bunu daha ziyade çogaltmışlardır. Kâinat yahut insanlara bir suretle faidesi dokunan Allah, insan, canlı cansız bütün varlıklar, bu iyi Allahın bir görünüşü sayılmışdır. Allahları doktoru *Dhanvantari*; hekîm *Nârada*; *Kapîla*, bunlar arasındadır.**

Yukarıda görüldüğü gibi, Vishnu bütün bu görünüşlerinde, kurtarıcı, iyilik eden bir Allahdır. *Vishnu* ibadeti, *Krishna*'da en yüksek noktasına varmışdır. Buna mukabil *Krishna* ibadeti de, Hindistanda *Vishnu*'nun bir *Avatâra*'sı olarak sayıldığı vakit, genişlemişdir.

VII

VİSHNU İBADETİNİN İNTİŞARI

Çiva'da olduğu gibi, *Vishnu* ibadeti de birçok muallimlerin mütemadi çalışması neticesinde hindistanda yayılmıştır. Bu muallimlerin ilki *Emburumanar* dahi denilen *Râmânujâchârya*'dır. *Râmânuja*, an'aneye göre milâddan sonra *1127* yılında *Srî Parmatûr*'da doğmuş, *120* yaşında Trichinopoly'de ölmüş, *Srîranganâtha* mâbedinde gömülmüştür.

Râmânuja'nın anladığı manada *Vishnuism*, yahud *Srîvaishnava* mezhebine göre : *Vishnu*, *Brahmâ*'dır. Kâinattan önce vardır. Her şeyin sebebi ve yaradıcısıdır. Bu mezhep, *Vishnu* ile kâinatın bir ve ayni şeyler olduğunu iddia ettiği halde, yine *Védânta* prensipleri hilâfına olarak, uluhiyyetin her şekil ve sıfattan münezzehliğini kabul etmiyerek, *Vishnu*'nun her iyi sıfatlarla muttasıf olduğunu, biri yüksek ruh yahut sebeb *Paramâtma* ; kâinat yahut madde olmak üzre, iki şekli bulunduğuna inanır. Bundan dolayı bu mezhebe, *Visishtad vaita*, yahut "sıfatlarla ittihat„ mezhebi denmiştir. Biri yaradıcı, diğeri kâinat olmak üzere,ilk ve ikinci şekillerinden başka,*Vishnu*, yukarıda görüldüğü gibi, mahlûkatına her suretle yardım edebilmek için, muhtelif zamanlarda hususî şekillerde görünmüştür.

Râmanuja'nın talimini, yukarı hindistanda

Srî Vaishnava mezhebi takip etmiştir. Bu mezhebin itikadına göre, tek ve yüksek bir Allah olan *Vishnu*, her nekadar sebep olarak görünmezse de, fakat netice olarak, maddî kâinatta, ikinci bir şekilde görülebilir. İslâh edilmiş *Vishnu*, cemaatleri içinde, bu mezhep salikleri, en ziyade saygı görenlerdir. Bunlar *Krishna*'nın karısı *Râdhâ*'ya ibadet etmezler. Bu mezhebin *Tengalai*, "cenupdakiler„ ve *Vadagalai*, şimaldakiler, olmak üzre iki şubesi vardır.

Vishnu, ibadetinin yapılmasında büyük gayretleri görülmüş olan ikinci muallimde, Milâddan sonra *1200* yılında, cenubî *Kanara*'da *Udipi*'de doğmuş olan, *Mâdhva* yahut *Ânandatîrtha*'dır. Bu muallim, *Vishnu* ibadetinin daha yüksek olduğunu kabul etmekle beraber, *Çiva* ibadetini uzlaştırmaya çalışmışdır. *Mâdhva*, *Çankara*'nın monistik yahut *advaita*, doktrinleri hilâfına olarak, ikilik *dvaita* felsefesini talim etmiştir. Ezelî ve ebedî olarak iki prensip bulunduğunu, bunların birbirlerine karşı olan vaziyetlerinin, müstakil ve tabi ; efendi ve hizmetçi ; hükümdar ve teba vaziyet ve münasebetlerinde bulunduğunu iddia etmiştir. Müstakil prensip, *Vishnu*'dur. Tabi ve hizmetçi vaziyetinde bulunan diğeri ise,insan ruhu,yahut daha ziyade insan ruhlarıdır.

Yukarı Hindistanda *Vishnuism*'in yayılmasına çalışan üçüncü muallim, hakkında pek az şeyler bildiğimiz, *Râmânanda*'dır. *14* üncü asrın sonlarile *15* inci asrın başlarında yaşadığı zannedil-

mektedir. Taliminin hususiyeti, *Vishnu*'nun yukarda söylediğim görünüşleri arasında *Râma* ile *Cîtâ*'ya daha ziyade ehemmiyet verilmiş olmasıdir. Bu mezhep salikleri, diğerleri gibi münzevî olarak yemek yemekte ifrata varmadıkları gibi, *Râmânuja*'nin mezhebilede yakından münasebeti vardır. Şimdi, *Râmânandi* adı, mutadan *Bairâgîs*'lerinbir şubesine verilmektedir. Filhakika *Râmânanda*'nın faaliyetine kadar, bu tarikin büyük bir ehemmiyeti yoktu. *Râmânanda*'nın mezhebi, daha eski, daha sıkı mezheb reislerine karşı, serbest şimal mektebinin bir isyanını ifade ettiği söylenmiştir. *Râmânanda* mertebe, sınıf farkından çıkan şahsî her türlü imtiyazların, mukaddes tabiatta kaybolduğunu müdafaa etmiştir. Bir çok muallimlerin yalnız Brâhman ve Kshatriya sınıflarına tanıdığı imtiyazları, aşağı sınıflara da teşmil ederek, mezhebine bunları da kabul ettiği anlaşılmaktadır. Böylece esas itibarile halkî olan bu mezhep ve hareketin çıkardığı eserlerde, Sanskrit'ce değil, fakat bütün yukarı Hindistan, hususile pancap'da mühim neticeler meydana getirmiş olan Hindu dilinde yazılmışlardır.

VIII

BHAKTİ - MÂRGA DİNİ

Hinduism'in Allahlarını yukarıda kısaca anlattım. Şimdi bu Allahlar hakkında müminlerin bes-

ledikleri duyguları göreceğiz: Bu duyguda esaslı ve müşterek vasıf, Hinduism'in Allahlarından yalnız birine sevgili bir iman ile ibadet etmektir. Şahsî bir Allaha edilen bu ibadete *Bhakti-Mârga* denilmektedir.

Bhakti-Marga - sevgili iman yolu - *Karma-Mârga* işler yolu - kurban ve âyinler - ve *Jnâna-Mârga* "bilgi yolu, Brâhman'ların eski talim ve terbiyeleri„ hilâfına olarak, kurtuluş vasıtasını *Bhakti* yahut sevgili ve zahidane imanda gören, modern Hinduism'in bu gibi mezheplerine verilmiş umumî bir addır.

Bhakti, doktrini, bugün Hindistanda lâakal *150* milyon halkın dini olan, *Vishnu* yanında toplanmış, âdeta Hinduism'in temeli olan bir dindir. Müminlerinin sayısı itibarile, bundan sonra gelen diğer din, *Çivaism*'dir. *Çiva* dini mensuplarının oturdukları yerlerde bile, *Vishnu* müminleri bulundukları gibi, birçok *Çiva* mezhepleri de, *Çiva* Allaha tevcih edilmiş olan bir *Bhakti* talim etmektedirler. *Çiva* ibadetinin en ziyade yayıldığı sahalar, Bénarés tulünün şarkına düşen taraftır. Bu çizginin garbinde kalan bütün Hindistan, tabiatile Hindu'luk mevzuu bahs olduğu kadar, tamamile *Vishnu* müminleridirler.

Bhakti kelimesile *Bhagavat* ve *Bhâgavata* gibi birbirlerine yakın kelimeler Sanskrit dilinde "tapmak„ demek olan *Bhaj* kökünden çıkarlar. Şu halde *Bhakti* kelimesinin ilk manası "tapınma„ demek olduğu halde, *Bhagavat* tam mukabili bu-

lunmadığı için "mes'ud„ diye tercüme edilen "tapinilan varlık„ *Bhagavata* ise "tapınılan varlığın bir mümini„ demektir.

Bhakti, dinî bir tabir olmak üzere, bu dinin metin kitabında "Allaha tevcih edilmiş sevgi„ diye tarif edilmiştir [1]. Fakat bu sevginin *Anurakti* tapınılan Allahın sıfatları hakkında bir bilgiden çıkan sevgi *rakti* olduğu tasrih edilmiştir.

Bhakti, teknik bir kelime olmak üzere, milâttan önce ikinci asra ait olan Bhagavat - Gîtâ'nın en eski kısımlarında kullanılmıştır. Bundan sonra Sanskrit edebiyatında sık sık kullanılmıştır.

Bhakti dininin yüksek Allahı önce *Vâsudeva* iken, *Bhagavat*'lar bu Allahı, *Vishnu - Krishna*'da birleştirmişlerdir.Fakat böyle olmakla beraberHinduism'in diğer Allahları *Brahmâ* ve *Çiva* dahi ret edilmemiştir. Yalnız *Brahmâ*, eski yüksek yerinden düşmüş, sonra *Bhakti* Allahın verdiği emirlerin umumî tatbikatına bakmak için yaradıldığına inanılmıştır.

Buna mukabil *Çiva* müminlerinin çokluğundan dolayı, *Brâhma*'nın vaziyetine inmeğe kolay kolay razı olmamıştır. Bunun böyle olduğunu *Mahâbhârata*'dan öğreniyoruz: Bu menkibede *Rudra* ile *Bhakti*'nin yüksek Allahı arasında müthiş bir savaş vuku bulmaktadır. Bu esnada *Bhakti* Allahının yüksekliğini kabul etmiş olan *Brahmâ* araya girerek *Rudra*'yı teskin ettikten sonra, yüksek Allah *Rudra*'ya hitaben: "Beni bilenler, seni bi-

[1] Sandilya, Aphorism, 1, 2.

lir. Seni kabul edenler, beni kabul ederler; her ikimiz arasında fark yoktur.„ demiştir [1]. Yine bu destanın diğer bir menkibesine göre: Bir devrin sonuna doğru, yüksek Allah, dünyanın günahkârlığından dolayı öfkelenerek alnından *Rudra* **doğmuştur [2].**

Bütün bu menkibelerin anlatmak istediği şey, *Bhagavata*'**ların** *Çiva*'**yı yüksek Allahın diğer bir şekli olarak kabul ettikleridir. Böylece menkibelerde, en dindar** *Bhagavata*'**ların, faraza** *Chandrahâsa*'**nın yüksek Allaha,** *Rudra* **yahut** *Durgâ* **mabedinde, sabah duasını ettiğini görüyoruz. Hinduism'in diğer bir çok Allahları ise, yüksek Allahın arzusunu yerine getirmek maksadile hususî vazifeler yahut kudretler verilmiş, bu büyük Allahın emrine tabi varlıklar olmak üzere, tasnif edilmişlerdir.**

Bhakti **dini hakkında başlıca kaynaklarımız,** *Bhagavat - Gîtâ; Mahâbhârata*'**nın XII inci kitabı,** *Nârâyanîya* kısmı; *Bhagavata-Purâna* **ve** *Bhakta - Mâla,* **bunlardan istifade edilerek yazılmış olan eserlerdir. Bu kitaplara** *Bhagavat* **dininin mukaddes kitapları denilebilir. Bu kaynaklara göre,** *Bhakti* **dininin başlıca hususiyetleri şunlardır:**

I. Tek ve merhametli, affeden bir Allah:

Bhagavat adlı, tek Allah vardır. Bu Allah ezeliyetten ebediyete kadar vardır. Bunun için bu Allaha "sonsuz„ **Ananta** "ebedî„ **achyuta** "mahvol-

[1] **Mahâbhârata,** XXII, 344 13293
[2] **Mahâbhârata,** XXII, 343

maz„ **avinâshin** denmiştir. Herşeyi maddeden yaratan bu tek Allahtır. Yukarda görüldüğü gibi maddeye **Sankhya - Yoga** felsefesinde kullanılmış bir tabir ile, **Prakrti** "tabiat„ adı verilmiştir. Madde, tabiat hakkında **bhakti**'nin ilk fikri, yüksek Allahın maddeyi yokdan var etmiş olması idi. Fakat bu dinin karışık felsefesinde, **prakrti**'nin her ezelî varlıktan müstakil olduğuna dair, **Sankhya-Yoga** felsefesinin ikilikçi nazariyesinin dahi kabul edilmiş olduğunu gösteren beyanatı da vardır. Bütün ruhlar. **Jivâ** Allahtan çıkmıştır. Bundan dolayı, şahıslardan ayrı olarak ilelebed vardırlar ve mahvedilemezler. **Brâhma, Çiva**'yı ve sayısız küçük Allahları, dünyayı idare etmekteki emirlerini yaptırmak ve hakikî dini yaymak maksadile yaratan, bu yüksek ve tek olan Allahdır.

Dünyayı günahdan yahut müminlerini türlü türlü sıkıntılardan kurtarmak için kendi kendisini mühtelif şahsiyyetlere sokan yine bu yükseh Allahtır.Bu şahıslanmaların en büyük ve en mükemmeli **Râma-Chandra** ve **Krishna** dakilerdir, Bu şahıslanmaların hepsi, yukarda söylediğim gibi, yirmi üçtür. Birisi de ilerde zuhur edecektir.

II. Yaradılış :

Bhakti, dinine göre, yaradılış usulü, **Sankhya - Yoga** felsefesinde izah edilmiş olan nazariyeye benzemektetir. Fakat maddî olmıyan **Vâsudeva**'yı maddî dünya ile münasebete koymak zaruretine mebni, bu usul **Bhakti** dininde daha ziyade karışıktır. Bu münasebetle **Vâsudeva** denilen yüksek Allah, üç

Vyûha, yahut nisbî, şarta bağlı ruh safhalarını bir biriarkasına geçmiş olduğu bildirilmiştir. **Vâsudeva** önce kendi kendisinden, Sankhya felsefesinin vasıtasız ilk maddesi, **prakrti** tabiatı meydana getirirken, ayni zamanda **Samkarshana** denilen, nisbî ruh safhasına geçmektedir.

Samkarshana'nın prakrti ile iştirakinden, Sankhya felsefesinin **buddhi**, yahut zihnî melekeleri'nin karşılığı demek olan, **mana**'lar çıktığı gibi, ayni zamanda da bu **Samkarshana, Pradyumna** denilen nisbî ruh safhasına geçiyor. **Pradyumna**'nın **mana** ile iştirâkinden **Sankhya**, felsefesindeki **Ahamkâra** yahut "şuur„ çıkarken **Pradyumna, Aniruddha** denilen nisbî ruhun üçüncü safhasına geçmektedir. **Ahamkâra** ve **Aniruddha**'dan **Sankhya** felsefesinin **mahâbhûtata**'ları yahut mütekabil sıfatlarile beraber, saf olmıyan unsurlar ve ayni zamanda **Brahmâ** Allah meydana gelmektedir. **Brahmâ**'da bu unsurlardan dünya ve içindekilerini yaratmıştır.

III. Bhakti ve kurtuluş :

Yüksek ve tek Allaha tevcih edilmiş olan **Bhakti** yayut muhabbetli bir ibadet, kurtuluşun tek yoludur. **Vâsudeva**'ya yahut onun yukarda görünen, görünüşlerinden birine ibadet edilmelidir.

IV. İşler ve kurtuluş :

İnsanların yaptığı işlerin, kurtuluş meselesindeki rolünü tayin etmek mühimdir. **Bhagavata**, işlerin kurtuluş üzerinde dolayısile müessir olduğunu bildirerek bu meseleyi halletmiştir: Her işin, iyi veya fena bir neticesi, yahud bu dinin tabirile bir meyvesi,

phala, vardır. Meyveleri sevgi ile yapılmış olan iyi bir iş, öbür dünyada ruhun mes'ut olması neticesini temin edebilirse de, fakat bu geçici olan bir saadetdir. Çünkü bu meyveler tükenir tükenmez, ruh yine bu dünyaya, yorucu doğumlar çarkına döner. Fakat bir iş, **nishkama**, lâkayd ve hasbî bir irade ile, yani onun meyveleri uğurunda değil, sadece yüksek Allahın huzuruna konmak için yapılmış ise, Allah ouu kabul ederek bu işlerin meyvelerine ölmezlik lûtfedecek, işleri böyle yapanların kalbine **Bhakti** ihsan edecektir. Ezelî kurtuluş temin eden de işte bu **Bhakti**'dir.

V. Ruhun ölmezliği:

Şahıslara ait ruhların, Allahın bir cüzü, **Amsha,** olduğunu, onun tarafından ayrı ve şuurlu bir varlık olarak yaradıldığını, bundan dolayı, şuurlu bir mahiyet ve hakikat olmak üzre ilelebet var olduğunu, yukarda söyledim. Ruhların tenasühü hakkındaki umumî hint itikadına göre, ruh bhakti vasıtasile kurtuluncaya kadar, doğumlar ve tekrar doğumlar zincirile bağlıdır. Bununla beraber, bazı ruhlar, ilâhi varlıkların ruhları gibi, ilkinden de kurtulmuş olabilir. Böyle bir ruha, **mitya-mukta,** ezeliyetten kurtulmuş denir. Fakat umumiyetle insanlar, bu saadete mazhar olmuş değillerdir. Bunun için ruhların vaziyeti dört sınıfa ayrılmışdır : (*a*) **baddha**, bu hayatın gidişine "bağlı„ olanlar, henüz kurtuluş yoluna giremiyenler. (*b*) **Mumukshu**, kurtulmak için kendilerinde bir şuur uyanmış,fakat bu kurtuluşu istedikleri halde,henüz kâfi derecede ehliyetleri bulunmayanlar, (*c*) **Ke-**

vala yahud **bhakta**, kalben temiz olan böyleleri, yalnız yüksek Allaha sevgi ile ibadet ederek bu suretle kurtuluş yoluna girmiş olanlar. (*d*) **Mukta** yahut çözülmüş, kurtulmuş. Bu gibiler Allahın huzurunda, ebedî, şuurlu ve müstakil bir varlıkda yaşamaktadırlar. Bütün zevkleri Allaha hizmet etmek ve ondan ummaktır. Bu kimseler Allah olmazlar ise de, ona benzerler. Ebedî olarak mes'utturlar.

VI. Günah :

Bhakti ile uymayan her şey. günahdır. Her günah ise, bir iş, **Karma**'dır. Her işin, iyi veya fena bir meyvesi vardır.Günahlar, istemiyerek, bilmiyerek **ajanâta**; istiyerek, bilerek, **Jnâta** yapılanlar, diye ikiye ayrılmışdır. İstemiyerek yapılan bir günah, merasime ait yapmalar ile affettirilebilir.İstenerek yapılmış günahlara gelince : **bhakti**, yolunda yürüyen bir kimse, zaten böyle günahlar yapmaz. Şayet tesadüfen yapmış ise,iyi işlerin sahibi olan Allah,bu fena işin günahını da afffeder. Bu hususda **bhakti**'nin kaynak kitaplarında hoşlanılan misal, evde doğmuş bir köle ile, ücret mukabilinde çalışan bir işçinin, bazı menfaat mukabilinde işler gören bir kimsenin temsilidir : Ücretli bir işçi, yaptığı her zararı tazmin etmekle mükellef tutulduğu halde, sevgisinden dolayı iş gören, yani gördüğü işin neticesine lâkayt olan sadık bir kölenin yaptığı zararları, köle değil, fakat efendisi tazmin eder (1).

(1) **Bhakta - Kalpadruma**, *in Jaurnol Royal Asiatic* Society, 1908, p. 347.

Yukarıda verilen malûmat, *Bhagavata* dininin milâttan sonra *15* inci asırda varmış olduğu tekâmülü göstermekle beraber, *Bhakti-mârga*'nın esaslı doktrinleri olarak bugüne kadar yaşamışlardır.

12 inci asırdan başlayarak sonraki asırlarda *Bhagavata*'da meydana gelmiş olan intibah neticesinde *Bhakti-mârga*, dört cemaate, *Sampradâya*'ya ayrılmıştır: Haklarında mücmel malûmat verdiğiğimiz bu cemaat şunlardır: *Srî-Sampradâya; Brâhman-Sampradâya; Rudra-Sampradâya; Sanakâdi-Sampradâya.*

Bu cemaati, birbirinden ayıran başlıca ihtilâf, *Çankara* tefsirine göre, *Védânta* felsefesine karşı, bu mekteplerin birbirlerinden ayrı görüşlerinden çıkmaktadır. Fakat *Bhagavata*'ya dair eser yazmış olan Hindu müellifler, bu ihtilâfın ancak zahiri olduğunu, hakikatte ancak tek bir mektep bulunduğunu idda etmişlerdir (1). Bundan başka her mektebin, ayrıca mezhepleri varsada bunlardan hiç biri ana mektebin esaslı akidelerine zıd değildirler.

Védânta, felsefesini kâfi derece izah ettiğimiz için, burada yalnız *Bhagavata* ıslahatçılarının bu felsefede itiraz ettikleri noktalara işaret edeceğiz: *Bhakti-mârga*, tamamile "tek Allahcı„ olduğu için, umumiyetle *Advaita-mata*, yahut ikilikci olmayan bir doktrin olmak üzere maruftur. *Védânta*, bilginleri ise, kendilerinin *Smârta*, yani an'anacı

(1) Harischnandra, Vaisnava-Sarsva, adlı eserinde böyle idda etmiştir.

sünnî olduklarını idda etmelerine mukabil, ***Bhagavata*** **an'anayı itham etmektedir. Fakat en ziyade itirazı mucip olan** ***Mâyâ,*** **Vehmü hayaldir. Bunun için** ***Çankara*** **taraftarlarına** ***Mâyâ-Vâdin,*** **vehmü hayal ilâncısı lâkabını vermişlerdir.** ***Çankara'*****ya göre şahsiyyeti ve sifatlari olmayan Brâhma (1), yalnız** ***Mâyâ*** **ile iştirak ettiği vakit, zahiri, asılsız, Vâhi bir varlık kazanabilir. Ruh ise,** ***Mâyâ*** **ile birleşerek şahsileşmiş** ***Brâhma'*****nın hakiki bir cüzidir.** ***Mâyâ'*****dan kurtulan ruh, tekrar** ***Brâhma'*****da birleşip hüviyetini kaybeder.**

Bhagavata'**lar ise,** ***Mâyâ*** **doktrinini, bütün neticelerile beraber ret ederler. Yüksek Allah,** ***Bhagavat,*** **mahiyeti itibarile, şahsidir. Ruh, yukarıda da söylediğim gibi, şahsî ve mahiyeti itibarile, ayrıdır. Bir defa yaradılınca ebedi olarak yaşar. Hiç bir vakit** ***Bhagavat'*****da birleşip kaynaşmaz.**

Şimdi ***Bhakti-Mârga'*****ya mensup dört mektep hakkında ayrı ayrı biraz malümat verilmek icap eder.**

Srî - Sampradâya' yı **Ramanuja** kurmuşdur. Bu mektep Çankara, Védântacılığını reddettiği halde, eski **Brahmaisme'e** tamamile sadık kalmış olan, en mühim **Bhâgavata** mektebidir. Bu mektepte Bhâgavata, **Upanishad**'ların **Brâhma**'sile bir sayılmakla beraber, tasavvur edilebilen her iyi sıfatla muttasıf,

(1) **Upanishad**'larde şahsiyeti olmayan, sifatsız, bitaraf **Brâhma** yahut Brâhman, Hindu üçlüğünün—Brahmâ. Vishnu Çiva—erkek **Brahmâ** yahut Brâhman'ı birbirlerine karışdırılmamalıdır

şahsî bir Allahdır. Madde ve ruh, bu tek Allahdan çıkar. Her şeye nüfuz eden bu Allahdır. Bunun için bu mezhebin doktrini tek Allahcıdır. Bu doktrini **Çankra**'nınkinden ayırmak için, **Vishistâdvaita-mata**, yahut salâhiyetli ikiliksiz denmiştir.

Bu mezhepte yaşayan an'aneye göre, mezhebin akidelerini yüksek Allah, önce karısı yahud kudreti olan **Lakshmi** yahut **Srî**'ye, **Srî** de yarı Allah **Visvat - Sêna**'ya o da **Satha - Kopa**'ya sıra ile, **12** inci asırda yaşamış olan **Ramanuja**'ya öğretmişlerdir.

Madhva'nın kurduğu **Brahma-Sampradâya** mektebi **Sankhya-Yoga**, ikiliğini kabul etmiştir. Bunun için bu mezhebe, **Dvaita-mata**, denmiştir. Bu mektep, **Çankara**'nın **Védânta**'sını, gizlenmiş bir Budism olarak saydığı gibi, (1) Allah ile ruh arasında (2) Allah ile madde arasında (3) Bir ruh ile diğer ruh arasında (4) maddenin bir cüz'ile diğeri arasındaki, ezelî ayrılıklara dikkati çekmekdedir. Bu mektebin diğer cihetlerdeki talimi, **Bhâgavata** doktrininin ayni ise de, **Madhva** yüksek varlığa, **Bhagavat,** yahut **Vasudeva**'dan ziyade **Vishnu** adını kullanır. Bu mektebe mensup olanlar kendilerine **Mâdhvas** yahut **Madvâchârîs** derler. Bu mektep, doktrinlerini, **Brahmâ**'dan aldığını, **Brahmâ**'dan itibaren altıncı talebe ve üstat, mektebi kurmuş olan **Madhva** olduğuna inanmaktadır. Bundan dolayı bu mektebin adı **Brahmâ-Sampradâya**'dır.

Rudra-Sampradâya, mektebini, **15** inci asrın ilk yarısında yaşamış olan **Vishnusvâmin** kurmuşdur.

Fakat bu mektebe mensup olanlar, mekteplerine eskiliğin otoritesini vermek maksadile, mektebin **4500** yıl önce kurulup doktrinlerinin ilk defa o tarihlerde takarrur ettiğini iddia etmişlerdir. Bu akideler önce yüksek Allah terafından **Rudra** yahut **Çiva**'ya bildirilmiş, o da insanlara öğretmiştir. On beşinci talebe ve üstat **Vishnusvâmin'dir**. Bu mektep en ziyade Gujerât'da taraftar kazanmıştır. Talebelerden biri bulunan, **Lakshmana Bhatta**, yukarı hindistana hicret etmiş, oğlu **Vallabha** — yahut **Vallabhâchârya** — bu mektebin orada gayyur bir rusulu olmuşdur. Şimdi, bu mektebin mensuplarına, bu zatın adına nisbetle **Vallabhâchârîs** denmektedir. Bu mektebin akideleri, **Suddhâdvaita-mata**, saf "ikiliksiz„ doktrin olarak maruftur. Bu mektebe göre, yüksek Allahın **sat** "varlık„, **chit** "şuur„, **ânânda** "saadet„ olmak üzre üç sıfatı vardır.

Nimbârka yahut **Nimbâditya**, tarafından kurulmuş **Sanakâdi-Sampradâye Bhagavata** mekteplerinin en eskisi olduğu muhakkaktır[1]. Bu mektebin doktrinine **dvaitâdvaita-mata** yahut, ikilikci ikiliksiz, denmiştir. Ruh ve maddenin yüksek Allahtan ayrılığını kabul etmesine mukabil, "bir yılânın halkalarile yılanın; dalgalar ile denizin münasebetleri„ gibi, ruh ve maddenin yüksek Allah ile bağ ve alâkaları bulunduğu da iddia ettiği için, bu mektebe böyle bir ad verilmiştir. Vakıa, yüksek Allah, haddi zatında anlaşılamaz bir varlık isede, fakat kendisini yine tabiat kitabında if-

[1] Milâttan sonra, on birinci asra ait olan **Prabôdha Chandrôdayâ**'da **dvaitâdaita-mata**'dan bahsedilmiştir.

şa etmiştir. Bu tabiatta tabiata, ait olan herşey, kelimeleri teşkil eden harflerdir. Harfler, muhtelif alfabelerde başka başka olsalarda, sesler yine birdir. Bundan dolayı bunların arkalarında duran Allahın sevgisini okuyabildiğimiz müddetçe, görünüşün hakikatleri hakkında söylenen şeylerin doğru yahut yanlış olmasinin ehemmiyeti azdır. Bu mektebin **Jaina**'lar tarafından imha edildiği, fakat **Nivâsa** adlı birisi tarafından tekrar ihya edildiği söylenmiştir.

Çiva Allah için Bhakti :

Bhaktı - mârga mü'minlerinin hemen hepsi, bir kaide olarak **Vishnu** Allaha ibadet ettiklerini söyliyebiliziz. Bununla beraber, cenubî Hindistanda **Çiva** için sevgili bir iman besleyen mezhepler de vardır. **Vishnu** adına olan Bhagavatism'in yukarı Hindistanda, milâdın ilk asırlarında **Brâhmaism'**den müteessir olduğunu söylemiştim. Cenup ise, tek Allahcılığa daha sıkı sadık kalmak maksadile, şimalî Hindistanın kısmen panteist bir görüş ile **Brâhma** ile birleştirdiği Vishnu'ya mukabil, Çiva'ya ibadet etmeği tercih etmiştir. Bundan başka, Vishnu'yu takliden, Çiva'da **Vîrabhadra** gibi bazı görünüşlerile zenginleştirilmiştir [1]. **Védânta** felsefesini Hindistana yayan **Çankara** bu mezhepte **Çiva**'nın bir görünüşü sayılmıştır.

Bu münasebetle, **Tamil** mezhebi olan **Sittar**'lar hakkında da bir kaç söz söylenmelidir.Bu mezhep mensupları **Çivait** iselerde,"Allah ve sevgi bir şey olduğunu„talim eden sıkı tek Allahcıdır.Cenubî Hindistanda,**Çi**

[1] E. W. Hopkins, Religions of India, p. 488

vaism'i **Bhagavatism** ile uzlaştırmaya çalışıldığını gösteren bazı deliller vardır. Bunlar arasında, en ehemmiyetlisi, yukarda söylediğim, **Madhva**'nın kurduğu **Brâhma - Sanpradâya**'dır. Fakat **Çiva** yahut görünüşlerine, hakikî **Çiva-Bhakti** ibadeti hakkında bildiğimiz şeyler, azdır.

IX

BHAGAVAD — GÎTÂ

Mahâbhârata **destanının altıncı kitabına, istirdat olarak girmiş** *Bhagavad-Gîtâ,* **Hindistanın en güzel, en müessir, dinî ve felsefî şiir mecmuasıdır. Bhagavad-Gîtâ'nın hikâye ettiği başlıca vakıa şudur :**

Birbirlerile yakın akraba olmakla beraber,yükseklik iddiasile birbirine düşman olmuş. **Kaurava** ve **Pândava** Klan'ları,kendi kuvvetleri ve müttefiklerile birlikte, savaş etmek için, şimdiki Delhi yakınlarında **Kurus** vadisinde karşılaşıyorlar. Vakıa, bu iki aile birbirlerinin çok yakın akrabası bulunmak dolayısile **Kaurava** adını taşımaya ayni derecede haklı bulunuyorlarsada, fakat bu unvan umuminetle kör kral **Dhirtarashtra** ailesine hasredilmiştir. Krala, savaşın başladığını,nasıl cereyanettiğini,anlamak hususunda fevkalâde kudret sahibi olan arabacısı **Sanjaya** haber vermiştir. **Sanjaya**'nın krala anlattıkları arasında en ehemmiyetlisi **Krishna** ile **Arjuna** arasında konulmuş şeylerdir. Bu konuşmaların adına **Bhagavad**

Gîto panishad "mes'udun bildirdiği gizli akide„ denmiştir. Umumiyetle **Bhagavad-Gîtâ** yahut yalnız **Gîtâ** olmak üzere kısaltılmıştır.

Pâdava'nin beş oğlu arasında en cesuru ve ayni zamanda en şefkatlisi bulunan **Arjuna** en yakın akrabalarını düşman safında görünce, muharebe etmekte tereddüt etmiştir. Fakat insan şekline girerek Arjuna'nın arabacısı olan **Krishna,** böyle mütereddit vaziyete düşmüş olan **Arjuna'**yı vazifeye davet eder. **Krishna**'nın verdiği bu nasihatlar, gittikçe daha ziyade ciddileşir, kudretlenir. Sonunda kendisinin **Yâdava** ırkının kahramanı şekline girmiş, kâinatların tek Allahı olduğunu ifşa eder.

Yukarda *Krishna*'nın tarihî inkişafları hakkında bazı şeyler söylemişdik. Brâhman'lık Krishna yı kendisine alarak, *Vishnu*'nun bir görünüşü saymış, bu suretle Bhâgavata'lar cemaati üzerinde nüfuz kazandığı gibi, *Bhagavata*'lar *Brâhman*'lık ile karışmıştır. *Bhagavad-Gîtâ*, önce yalnız Bhagavata'ların mezhep kitabı iken, zamanla bütün Brâhman'cı Hindistan için büyük bir ehemmiyet almıştır. Son zamanlarda bütün okumuş Hintliler, *Bhagavad-Gîtâ*'yi incililerin büyük rakibi saymaktadırlar. Güzellik, yüksek düşünüp, ifadenin parlaklığı itibarile, Hindistanın hiç bir edebi verimi, bununla ölçülemez. Bn şiirin metafizik esasında, Sünnî felsefe sistemlerinde bulunmayan, yüksek bir ahlâk vardır.

İnsan kıyafetine girmiş Allah olan Krishna, insanlara kendi dininin kanışlarını bildirmekle

beraber, içtimaî vazifelerin tamamile yapılmasını, fakat her şeyden önce, iman, sevgi, fedakârlık lâzım olduğunu söylüyor. Allah sevgisinin mükâfatı olarak, öbürdünyada mümini huzuruna kabul edeceğini, kendisile arkadaşlık edeceğini müjde ediyor. Şiirin büyük bir kısmını kavrayan ve mümkün olduğu kadar şahsî telâkki edilmiş bulunan bu tek Allah fikri yanında, çok defa, yüksek ilk prensip olmak üzere *Brâhman* —bitaraf—, *mutlak*, kabul edilmiştir. *Krishna*, bir yerde kendisinin tek, yüksek; yaradıcı, kâinat ve içinde bulunanların Allahı olduğunu bildirmesine mukabil, diğer bir fıkrada da, *Brâhman* ve *Mâyâ* — vehmü hayal — hakkında Védânta felsefesinin anlattığı gibi, yüksek hedefin, bu kâinata mensup vehmü hayalden kurtulup, Brâhman ile birleşmek olduğunu anlatıyor.

Yukarıda görüldüğü gibi, tek Allah kanaatile, panteistik kanışlar,birbirlerine karışmıştır. Bazan bu kanışlar birbirini bozmadan biri ötekisini ta kik ettiği halde, arasıra bu münasebetler gevşemektedirler. Bu iki kanaat, kıymet itibarile, aralarında hiç bir fark bulunmayormuş gibi, talim edilmiştir. Bu tezadlar ise, sonradan eklenmiş fikirler oldukları kabul edildiği takdirde izah edilebilir. Hangisinin sonradan eklendiği meselesine gelince: Şiirin bütün maksadı, sahsî bir Allah iddası etrafında toplandığı açıkça anlaşıldığından, önce tamamile teistik bir mahiyet taşıyan bu şiirin, sonradan *Védânta* felsefesi bakı-

mından panteistik bir hedefe uydurulduğu görülmektedir. *Bhagavad-Gîtâ*'**nın Orijinal şeklinde** *Krişhna*, **bizzat kendisinden;** *Arjuna*, *Krishna*'**dan şahsî, şuurlu bir Allah olarak bahsettikleri halde, elimizde bulunan nüshada,** *Brâhman* **— bitaraf — ilâve edilmiş olan kısımlarda ise bu** *Brâhma*'**nın nihaî yüksek sayıldığı, arasıra***Krishna* **ilede birleştirildiği görülüyor. Halbuki asıl şiirin hakikî vakaları** *Sankhya-yoga*, **felsefesine dayanmış olan bir** *Krishnaism*'**dır. Sonrakiler** *Védânta* **dan alınmışlar ve ikinci safta kalmışlardır.**

Elimizde bulunan nüsha, *Bhagavad-Gîtâ*'**nın aslı olmadığı öteden beri bilinmektedir. Esaslı tadilâta uğramış olan şimdiki şeklinde,** *Krishna*'**nın talimlerinde,panteistik ve monistik fikirlerle,Allah hakkındaki halis ve derin bir iman birleşmektedirler.**

Sankhya yoga'dan alınmış unsurlarla ehemmiyetli derecede tadilâta uğrayan *Bhagavad-Gîtâ* **nın esaslı imanı denilebilecek, doktrin'leri şunlardır:**

Bhagavad Gîtâ'**nın talimlerini ilâhiyat ve işlere ait itikatlar olmak üzere ikiye ayırmak kabildir.**

Allahın şahsiyeti:

Allah, şuurlu, ezelî, kadiri mutlaktır. Başlangıcı olmıyan kâinatın, büyün Rabbidir (X, 3). Bütün mahlûkatın ruhlarından ayrı olan bir ruhtur. Maddeyi tekâmül ettiren tohumu Allah koymuştur (XIV. 3, 4). Bundan dolayı Allah bütün mahlûkatın babası, madde ise,annenin meşimesı mesabesindedirler (XIV. 4).

Kâinatı Allah yaratmışdır. O bitirecektir (X. 7,8, 10). Allaha, kâinatın başı ve sonu bu manada denmiştir (VII. 6; X. 8). Allahın kendi kendisi için bir isteği olmadığından, bütün faaliyetlerini yalnız kâinat uğrunda sarfeder (III.22, 24).Mahlûkatın mukadderatını, insanlarin yaptıkları işlere göre mükâfatı tayin eden o dur.Ezelî Allah,zulmün çoğaldığı, adaletin kaybolduğu yerlerde, iyiyi müdafaa ve vikaye, kötüyü mahvederek hakkı iade etmek maksadile, yeni şekillere girer (IV. 6-8). Allah, insanlarla yalnız mükâfat ve mücazat maksadile değil, fakat kendisini bilenlere ve bütün kalbile ibadet edenlere, sevgili bir münasebette de bulunur (VII. 17; XII. 14-20; XVIII. 64, 65, 69).

Madde :

Kâinatın tekâmülünü, her ne kadar Allah idare etmekte isede, yine her iş, hareket, maddeye isnat edilmiştir (III. 27; V. 14; XIII. 20-29). Kâinat iptidaî maddeden çıkmıştır.Tekrar ona dönecektir (VII. 18-19). Kâinat devirleri nazariyesine benziyen bu tekâmül, maddede tekrar emilme telâkkisi, **Sankhya**-dan alınmıştır. **Bhagavad-Gîtâ**'nın madde hakkındaki bütün görüşleri umumiyetle **Sankhya** felsefesine uygundur. Üç **guna, Sankhya**'da olduğu gibi, buradada mühim bir rol oynamaktadır. Ruh bunların tesirlerile bağlıdır (XIV. 5 ff). **Bhagavat-Gîtâ**'nın XVIII ve XVII inci kitaplarında tafsilâtile hikâye edilmiş olduğu vechile, bu **guna**'ların faaliyette bulunmaları kendilerini bütün hayatta duyurtmaktadır. Duygular hakkındaki anlayışlarıda **Sankhya** sistemindendir (III. 40,42; XIII. 15). Bununla beraber, **Sankhya** felsefe-

sile bu uygunluklardan hiç birisi, **Bhagavat-Gîtâ**'nin ikinci kitabında bahsedilmiş olan, maddenin mahiyeti hakkındaki telâkki kadar, Bhagavat-Gîtâ için ehemmiyetli değildir: Maddeyi yaratan Allah değildir. Madde ezeldenberi vardır. Fakat mütemadiyen değişdiğinden dolayı, maddenin eserleri de geçicidir. Maddenin eserleri, tesirleri, bilhassa zevk ve kederi gelip gider. Bunun için insanların hareketlerini, bunlara göre uydurmak doğru değildir (II. 4).

Ruh :

Ruh ile medde arasındaki başlıca ayrılık, ruhun değişikliklere asla maruz bulunmayışıdır. Beden içinde duran ruh, mutlak surette faaliyetsizdir: "Ruh ne hareket eder, ne de hareketi mucip olur„ (V. 13-15). Maddenin bütün tesirler ve hareketlerinden ruh müteessir olmaz. Bu düşünce **Bhagavad-Gîtâ**'nın ikinci kitabında daha ziyade işlenmiştir. Ruhun hakikî **ben** olduğunu bilenler, eski elbiseyi çıkarıp yenisini giyenler gibi, eskimiş, hırpalanmış bedenleri bırakarak yenisine girerler (II. 22). Bütün bunlar **Sankhya** doktrinleridir. Fakat **Gîtâ** da ruh telâkkisi, **Sankhya** sisteminden başka, felsefî olmaktan ziyade dinîdir: Bütün insan ruhları, ezeldenberi ayrı bir varlık olmayıp, ilâhî ruhdan bir parça olarak ayrılmış olduğu için, şahıslara ait ruhların kaynağı da ilâhîdir. Değişiklik yapmak iktidarında olmıyan madde ile birleşen ruhlar, kâinata hayat ve şuur vermişlerdir. İnsanın vazifesi, tekrar ruhu kendi kaynağına, Allâha döndürebilecek surette hareket ettir mektir.

Şimdi Bagavad-Gîtâ'nın amelî talimlerine geldik:

Kurtuluş :

Burada birbirlerine uymayan iki türlü kurtuluş yolu gösterilmişdir : Birisi dünya hayatından çekilib, bilgi aramak, Ötekisi ise, vazifeye uygun hareketlerde bulunub, istekden kurtulmaktır. Bu ikincisinin daha yüksek bir kurtuluş olduğu def'atle söylenmiş iss de (III. 8; V. 2; XVIII. 7), birincisi de tamamile reddedilmemiştir. Bununla beraber, birbirlerine uymayan kurtuluş telâkkilerini uzlaştırmak için, muvaffakıyet ve şahsî menfaat uğurunda yapılmayarak sırf vazife görülmesi için sarfedilen faaliyetlerin, meyva vermiyeceğini, dolayısile dünyevî varlığın devamını icab ettirmiyeceğini kabul etmiştir. Bu mahiyette olan faaliyet, bilgi yolile faaliyetten kaçınmağa muadil tutulmuştur. Bunlardan başka, muhtelif fıkralarda da, tıpkı **Sankhya** felsefesinde olduğu gibi, ruh ile madde arasını ayırt etmek, kurtuluşun sükûnet yolile elde edilen bilgisi sayılmışdır (XIII. 23; XIV. 19). Bu ayırd etmenin neticesi, insanı tekrar doğumlar çarkına girmekten kurtarır (XIII. 23). Bu itikat, umumiyetle Bhagavad-Gîtâ'nın görüşü, kurtarıcı bilginin sade ruh ile maddeyi ayırd etmesine münhasır olmadığı için, saf bir **Sankhya** mefkûresinin burada ayrıca kabul edilmiş olduğunu göstermektedir. Ruh ile maddeyi ayırt etmeye, **Bhagavad-Gîtâ**-kurtuluşun ilk şartı olarak bakmaktadır. Allah bilgisine, yüksek kurtuluşa, hakiki yol açan da bu bilgidir.

Kurtuluşun ikinci yolu, vazifelerin hodbin maksatlar uğurunda yapılmaması yolü ise, pek muhtelif

tarzlarda anlatılmıştır: Vazife; meyva, eser beklemek ümidile yapıldığı takdirde, insanı yüksek hedefe götürmez. Emredilen vazife, ihtirassız, sükûnet, itidal ve temkin ile, hatta herkes için saygı ile, zevk ve iztiraba, iyi kötü talie kaydsız olarak istek izi, şahsî menfaat duygusu bulunmayarak yapılmalıdır. Geçici olan maddelerin neticeleri için kendilerini sıkmayan (II, 14), yalnız vazife ve ilâhî misalin kaidelerine göre (III, 22), bütün işlerinin neticesini Allaha bırakarak hareket eden bir kimsenin faaliyeti, mükâfat ve mücazat kanununa bağlı değildir (IV. 22, 23; IX. 27,28; XVIII. 12, 17).

Bhagavad-Gîtâ'nın bu düşünceleri, işlerin kıymetine dair **Véda**'ların telâkkisini ret etmektedirler. **Brâhman** mensiki'nin bütün merasimleri, baştan başa, şahsî menfaatler için yapıldığından, Gîtâ'nın ahlâkî mefkûresine tamamile aykırı düşmektedirler. **Gîtâ** bütün âyinlerin terkedilmesini istiyor (XVIII.66). Bu husustaki kayıtsızlığı, kurtuluşun bir şartı sayıyor (II. 52-53). Maddî dünyaya ehemmiyet vererek geçici nîmetler vadeden **Véda**'lar hakkındaki istihfafını saklamıyor (II. 42-45; IX. 20-21).

İster bu, ister öteki kurtuluş yolunda yürünülsün, insanın cibilliyetinde duran (III. 3) engeli yenmek lâzımdır. Allah gibi doğan insanlar ile, şeytan varlığında doğanlar arasındaki ayrılık (XVI. 1 ff) mukadderatın önceki yaşayışlarda kazanılmış nimetleri veya suçlarının bir tesiri,bir neticesi olarak sayıldığını göstermektedir. Fakat mukadderat hakkında daha açık bir şey söylenmemiş, ahlâkî hürriyete daha geniş bir

yer verilmiştir. Kurtuluş yolunda duran engeller ile, insanın mücadele edip etmemesi, aşağı yahut yukarı hedefe varmıya çalışmak insanın kendi ihtiyarına bırakılmıştır.

Yüksek hedefe varmak yolunda duran cibilli bilmemezlikler, bilginin kullanılmasına engel olmaktadırlar.(V.16) Tabiî istekse, vazifenin yukarda anlattığımız şartlara göre, hatta bizzat yapılmasına da düşmandır (III. 37, 47). Fakat bundan daha meş'um olan şey, itikatsızlık, imansızlıktır (IV. 40), itidal ile yapılan zahidane — yoga — hareketler, bu engelleri muvaffakıyetle yendiği için yapılması (V. 27, 28; VI. 10 ff; VIII. 10, 12 ff). hatta zihinleri muvaffakıyetli tecritler yapamıyan kimselerin müsait şartlar içinde tekrar doğup, nihayet yüksek hedefe erişmeleri için (II. 40; VI. 41), **Yoga**, metodlarina müracaat etmeleri hususile tavsiye edilmişdir.

Bütün şiir, yukarıda söylediğimiz gibi, **bhakti**, Allaha imanlı bir sevgi, şaşmayan mutlak bir sevgi, fikrile doludur. Zaten bütün şiir bu maksat etrafında yazılmışdır: Allah sevgisinden, Allah bilgisi çıkar (XVIII. 55). Mümin bütün işlerini Allaha bırakdığı gibi, neticelerini de ona bırakır. **Bhakti,** insanın doğduğu sınıfa, önceki yaşayış tarzlarına bakmaksızın, herkesi en aşağı sınıfları bile kurtuluşa eriştirir (IX. 30—32). Fakat bu sevginin geçici saiki mevzuubahis olamaz. İnsanın bütün varlığı, Allah için, değişmiyen bir duygu ile dolu olmalıdır. Böyle olduğu takdirde, bir insanın düşünceleri, hatta ölüm anında bile, Allaha dönmüş olacaktır (VIII. 5, 9, 10, 13).

Fakat varlığın bu şekline yükselmiş, ölürken bile Allahları düşünmüş bir kimse (VIII, 6), dünyevî varlıktan kurtularak Allaha erişince, ruhun vaziyeti ne olacaktır ? Şuursuzluk **Sankhya-Yoga**, sistemile uygun mudur ? İlâhi ruhun bir parçası olan insan ruhu, kendi kaynağına döndüğü vakit, şahsiyetini kaybediyor mu ? Hayır ! Kurtuluş, ruhun mes'ut hali olduğu, hayatının Allah huzurunda da devam ettiği kubul edilmiştir. Buna mukabil, **Sankhya-Yoga** felsefesinde farzedildiği gibi, ruhun madde ile münasebete girmeksizin, nasıl şuurlu bir varlık sürdüğünü, **Bhagavad-Gîtâ**, izah etmektedir. **Sankhya-Yoga**-dan alınmış olan unsurlara rağmen, **Bhagavad-Gîtâ**-da da bu iman, iki felsefenin birbirlerine zıd bulunan doktrinlerine karşı, yer almışdır.

Bhagavad-Gîtâ'nın yazıldığı tarihi tesbit etmek güç'ür. Bununla beraber aslının milâddan önce ikinci, bugün elimizde bulunan şeklinin, milâddan sonra ikinci asırlarda meydana geldiğini söylemek, büyük bir yanlışlık sayılmaz.

X

GURU'LARA İBADET

***Guru*'lara, yani ruhanî muallimlere, mürşidlere ibadet modern Vishniusm'in, hususile *Bhakti*, dininin bir esası olmuştur. Mürşidlere ibadet, Allaha ibadet etmektan hiç bir suretle farklı sayılmayor. Fakat *Guru*'lar hakkındaki bu derin say-**

gıyı, *Manu* kanunlarıda emrettiğinden (1), haddızatında temamile yeni bir fikir değildir. On ikinci asırdanberi, bir mezhep kurmuş olan *Guru*'lar; *Budda* yahut Cayna derecesinde, hürmet ve tazim görmüşler, islâmların peygamberi, gibi Allah tarafından vahiy nazil olmuş olan, bir haleskär saymışlardır. Guru'larda Allah gibi, sevgili bir imana lâyık görülmüştür. Mezhebin an'aneye dayanan bir mertebe silsilesi varsa böyle Guru'ların halefleri de az çok bu imtiyaza nail olmuşlardır. Bunlar arasında *Râmânuja*, *Râmânanda*, *Ânandatîrtha*, *Bâsava* gibi Guru'lar; küçük mezhepler kurmuş olan diğerleri; kudsiyetleri, şairliklerile temayüz edenler, eski bir tarihdenberi, Allahın *Avatâra*'ları sayılmışlardır(2).

Şimdi Bengal'ın bazı Guru'ları hususile, yukarda söylediğim gibi, merkezi Gogul'da bulunan *Vallabhâchârya* mezhebindekileri, ayni iddade bulunmaktadırlar. Madras'da *Çiva* Allahın gurularıda böyledir. Fakat yakın zamamlarda, otoriteleri bir hayli azalmıştır.

Vallabhâcharya, milâttan sonra *1478* yılında, cenubî Hindistanda doğmuş, ilk muvaffakiyetlerini Vijayanagar'da kazanarak, yukarı Hindistanın bütün mukaddes yerlerini dolaşıp,*Brindâban* da bulunduğu sıralarda *Krishna* kendisine görünmüştür. *Krishna*, çocuk sığırtmaç Allahın *Bâla Krishna*, yahut *Bâlgopâl*, yeni ibadetini kurmasını

(1) II. 130; IV. 251 f; XI. 1; IX. 235 ff

(2) A. Barth, Religion of India, p 229

emretmiştir. Bu mezhep, bugünde, bu Allaha ibadet etmektedir. Son zamanlarda zahidane hayatını bırakan *Vallabhâcharya*'nın evlenerek çocukları olmuş, *1531* yılında, Benares'de ölmüştür. Müminleri, mefkûreci bir hayatın, inziva ve riyazetlerden ziyade, içtimaî zevklerden çıkdığını idda ederler.

Bu mezhebin başlıca doktrini müminlerinin can, baş, mali *tam, man, dhan* emrine âmade olmak üzere *Guru*'nun Allahlığa çıkarılmasıdır. Bu mezhebin en çok mensupları, *Gokul* ve garbî Hindistanın ticaret şehirlerinde oturmaktadırlar.

XI

HİNDİSTANDA TEK ALLAHCILIK HAREKETİ

İslâm Türklerin Hindistanı zapt etmesi Hinduism'in tekâmülünü durdurmuştur. Burada islâm dininin Hîndistandaki tarihini yazacak değiliz. Bu bahis islâm dininin umumî tarihine aittir. Biz Hindistana, islâm dini girdikten sonra *Hinduism*'in vaziyetini göstereceğiz. İki dinin böyle birbirlerile doğrudan doğruya münasebete girmesi, tabiatile karşılıklı tesirler yaptı. Yukarı Hindistanda, devlet dini olmuş olan islâmlığın mutlak tek Allahcılığı, *Hinduism* üzerinde bazı akisler yapmıştır. Buna mukabil, islâmiyette bir çok Hindu itikatlarını kendi sistemine aldığı

gibi,mahalli Allahları'da islâm velilerine çevirdi.(1) Diğer taraftan, *Hinduism*'in ruhculuk itikatlarını da kabul etmiş olan Hindistandaki islâm dini, bugün dahi çalışmakta bulunduğu bir gayeye yürümeği, yani kendisini Hindistanın millî bir dini haline koymak vazifesiei üzerine aldı. Hinduism, mitolojik ibedetleri ve mezhebci Allahları kaldırmak, kâinatı idare eden kadirimutlak tek Allah tanımak hususunda sarfettiği gayretleri, islâm, hıristiyan, yahudi dinleri gibi, yabancı din lerin tesirlerine borçludur.

Tek Allahcılık uğrunda dinî, hareketlerin neneticeleri, zamanımıza kadar devam eden *Vishnu*, doktrin'lerinin halkileşmesini, ozamana kadar ibadet dışında bırakılmış olan aşağı sınıflarında kurtuluş için, bir ümit besliyebilmelerini mucip oldu. Aşağı sınıfa mensup bir dokumacı *Kabîr*, berber *Senâ*, debbag *Râmâs*... gibi kimseler, bir çok mezhepler kurdular. Böyle bir hareketin bir çok bakımlardan faydaları dokunmuş olmakla beraber, ıslahatcıların elinde büyük kudretler toplandı. İlâhiyattan ziyade, amelî işlere dair itikatlar ile birbirinden ayrılan *Çiva* mezhepleri, bir kaide olarak, şahsî olmayan ünvanlar taşıdıkları halde, bilâkis *Vishnu*'ya mensup mezhepler, bu mezhepleri kuranların adlarını almışlar, bunun zarurî neticesi de, mezhebi koruyan Allahın ehemmiyeti ikinci safa inerek,mezhebi kuranlar, yarı Allah yahut Allahlık payesine çıkarılmıştır.

(1) Census Report Madras, 1912, I, 52

Hinduism ile tek Allah ibadetini uzlaşdırmak hareketinin en büyük mümessili, *Râmânanda*'nın on iki seçme talebesinden biri olan *Kabîr* (M. S. 1488 – 1512) dir. Fakir bir dokumacı olan *Kabîr* in islâmlığı; Hindu, *Bhakta* olmasına mani olmamıştır. *Kabîr*'in eserleri, hıristiyanlık, sofuluk, Védânta'cılıktan alınmış unsurların şayanı hayret bir uygunluğunu gösterirler.Bununla beraber, kurduğu mezhebin sonraki mensupları, mefkûresini devam ettirememişlerdir. Mezhebin şimdiki müminleri, tek Allah ibadetile, puta tapınmak arasında bulunmaktadırlar. Bazılarıda büsbütün *Brâhman*'lık nüfuzuna düşmüşlerdir. Bugünkü köylüler, *Kâbîr*'i, bir din ıslahatcısi olmaktan ziyade, bir ilâhici sayarlar. Ahlâkî ve dinî sözleri, Hindu orta sınıfının, ağzından hiç bir zaman düşmez. Merhamet ilham eden bu sözleri, halk duygusunda derin tesirler bırakmıştır. *Sikh*'lerin mukaddes kitabı, *Âdi-granth*, *Kabîr*'in tesiri altında yazılmıştır.

XII

SİKH'LER

Sikh, dinini *Nanak* —M. S. *1496 : 1539* — kurmuştur. *Kabîr*'in bu zat üzerinde büyük bir tesiri olmuştur. Başlangıcında dinî bir ıslahat namına ortaya çıkan bu mezhep, zamanla siyasî bir teşkilât haline girmiştir. *Nanak*'ın halefleri hususile

Govind-Singh — M. S. 1675 : 1708 —, zamanında bu teşkilât daha ziyade ilerlemiştir. Bu dinin en esaslı itikadı, tek Allah *Vishnu*, diğer adile, *Hari*'ye ibadet etmektir. Sikh dini, diğer Allahları, puta tapmayı, Hinduism'in büyük mukadaes yerlerini ziyaret etmeyi, fallara, itikat etmeyi tamamile ret etdiği gibi, içtimaî bir sistem olmak üzere, sınıf farklarını ve onun zarurî neticesi olmak üzere, Brâhman sınıfının diğerlerine nisbetle yüksekliğini, bütün aile âyınlerını kaldırmıştır.

Sikh'lerin mukaddes kitabı, başlıca *Kabîr*'in sözlerinden toplanmış olan *Âdi-granth*'dır. *1708* yılında ölen *X* uncu Guru, *Govind-Singh*'in halefi bulunmadıgından bu kitap, *Sikh* cemaatini bir araya toplayan, birbirine bağlayan bir otorite olmuştur. XIV inci asrın başlangıcında müstakil bir *Sikh* hükûmeti kurulmuş isede *1845* yılında İngilizler tarafından yıkılmıştır.

Daha yakın zamanlarda buna benzeyen bir haraket, aşağı sınıflar arasında başlamıştır. *Madras* eyaletinin aşağı sınıflarıda bir teşkilât yaparak, yüksek sınıfların kendilerinden esirgedikleri hakları istemişlerdir. Fakat bu hareket, yüksek sınıfların "dokunmazlar, temas edilmezler„ adını verdikleri aşağı sınıfın dilekleri kabul edilmediği takdirde, bu sınıflara mensup olanların daima yaptıkları gibi, Hıristiyan olacaklarından korkdukları için Hindu reisleri arasında büyük bir telâşı mucip olmuştur (1).

(1) Ceusus Report Baroda, 1912, I 262; Madras, 1912, I. 161 f.

Brâhman, hâkimiyetine karşı isyan etmiş olan birleşik eyaletlerin *Satnâmîs*'leri, şimdi birbirlerine rakip iki zümreye ayrılmışlar, bu guruplar, birbirleri arasında evlenmeği yasak etmişlerdir. Bu mezhep, *Vishnu* ibadetinin daha ziyade halkçı olan itikatlarını, kabul etmiştir (1).

XIII

BRÂHMA SAMAJ

Râm Mahan Roy — M. S. *1772 : 1833* — tarafından kurulmuş olan *Brâhma Sâmaj* "Allaha ibadet edenler cemaati„, Hıristiyanlığın, Hindu itikatları üzerindeki tesirlerini gösterir. Hıristiyan İslâm dinlerini tetkik etmiş,misyonerlerle münasebette bulunarak,ibranî ve yunan dillerinide öğrenmiş olan *Râm Mohan Roy*, Hinduism'in esaslı görüşlerile, Hıristiyan iman ve ahlâkını birbirile uzlaşdıran, tamamile ruhanî bir din kurmuştur. Bu dine, Hintli meşhur şair *Rabîndranath Tagor*'in büyük babası olan *Dvâranath Tagor*'da büyük hizmetler etmiştir. Bu dinin temeli, *Upanishad*'lar; *Védânta* ve *incillerden* alınmış fikirlerdir. Bu dinde protestanlığa yakın bir şekilde ibadet edilmiştir. Fakat dinî olan bu hareket, temamile, içtimaî meselelerle de karşılaşmışdır.Dul kadınların ateşte yakılması adedetini, *Râmmohan 1829* yılında İngiltere hükûmetine kaldırtmaya sebep olmuştur.

(1) Census Report Central Provinces, 1901, I, 89.

Birden fazla kadın almak, küçük yaşlarda evlenmek adetlerile dahi mücadele etmiştir. Buna mukabil, sınıf ayrılıklarını kaldırmak cesaretini gösterememiştir.

Bu cemaate, *1857* yılında girmiş olan genç *Keshab Candra Sen*, az zaman içinde kendisini göstermiştir. Sınıf ayrılığını kaldırmış, kıtlık, salgın... gibi felâketlerde halka yardım edecek teşkilât yapmıştır. Madras, Bombay'a kadar gönderdiği misyonerleri oralardada böyle teşkilât meydana getirmişlerdir. *Keshab*'ın bu muvaffakiyetleri, kendisine bütün Hindistanı kavrayacak bir *Brâhma Samaj* kurmak fikrini verdi. Fakat sınıf ayrılıklarının temamile kaldırılmasını, ayrı ayrı sınıflara mensup olanlar arasında evlenmeği, dulların tekrar evlenmesi gibi ıslahatı hoşnutsuzlukla karşılayan *Debandranâth Tagor, Keshab*'dan ayrılarak kendi ve taraftarlarile birlikte *Âdi Brâhma Samaj*, yani ilk, asıl *Brahma-Samaj* cemaatini kurdu. Bu ceaatin gayesi, Hindu'lar arasında yalnız tek Allah itikadını yaymak olmuştur. Bu mezhep, Hindu hissiyatına hürmet ediyor, kendi an'anelerine göre yaşamak, yahut içtimaî ıslahattan anlayabildikleri derecede yeniliğe uymak hususunda cemaat azasını temamile serbest bırakıyordu. Fakat bu kat'iyetsizlik ve açık olmamazlik, cemaatimin gittikçe azalmasını mucip olduğundan; bugün ancak bazı aileler bu mezhebe mensup bulunmaktadırlar.

Keşhab, 1866 yılında yaşamak imkânları daha

kuvvetli görünen yeni bir cemaat daha kurmuşdur: Bu yeni mezhepte, ibadetin vaiz suretile edilmesi, ibadet esnasında ilâhilerin çalgı ile beraber okunmasını kabul etti. Bu cemaata mensup gençler, umumî hayattan temamile ayrı yaşamakta olan kadınları bu münzeviyane yaşayiştan kurtarmaya çalışdılar. Avrupa âdetlerine göre yeni evlenme merasimi kabul ettiler. Dulları tekrar evlendirdiler... Fakat kadınların böyle sistematik surette serbestliğe kavuşmasından korkanlar, *Keshab*'a güçlükler çıkarmaya başladılar. Bundan başka, *Keshab*'ın Allahdan hususî emirler almakla iftihar etmesi, bu mezhep mensuplarını, *Guru* makam ve haysiyetinin, bu suretle suiistimal edilmesinden çıkacak neticelerden korkuttu.

Böyle bir vaziyete düşen *Keshab*, *Râma Krishna* adlı bir zahidin teşvikile, birdenbire hindu mefkûrelerine döndü. Kurduğu mezhebin kendisine en yakın bazı muallimlerile birlikte, Calcutta yakınlarındaki bir ormanda düşünmeye çekildi. Mezhebin misyonerlerini, *Yoga*, *Bhakti*, mütalea, yahut insanlığa hizmet etmek suretile, Allahla birleşmek uğurunda gösterdikleri istidatlara göre, dört sınıfa ayırdı. Bununla beraber, eski taraftarlarile uzlaşmak maksadile yapmamış ise, en esaslı prensiplerinden birini feda ederek, hükümdar ailesine mensup birile kızını Hindu merasiminde evlendirdi. Fakat *Keshab*'ın bu harekati, nüfuzuna kat'î bir darbe vurdu. Bunun üzerine *Keshab*, *Sadhâran Brâhma Samaj* adlı

başka bir cemaat kurmaya mecbur oldu.

1881 yılında ise, hinduism ile Hıristiyanlığı uzlaştırmak maksadile, *naba bidhân* "yeni kaide, emir„ adını taşıyan diğer bir mezhep kurdu. Bu mezhepte, kurtuluşa, erişmek için bir taraftan Hindu âdetlerine riayet etmeyi, *Durgâ* ve *Vishnu*-ya ibadet etmeği; diğer taraftan ahlâkî bir örnek olmak üzere, İsâ'yı almayı Hıristiyanlar gibi vaftiz olmayı, emretti. Geçmişin büyük azizleri tarafından ziyaret edilmiş olan yerlerde meclisler kurdu. Kendisinin *İsâ*, *Vaftizci Yahya*, *Pavlos* ile doğrudan doğruya münasebette olduğuna, konuşduğuna inanırdı. Bu inanışı, yalnız sembol olarak değil, fakat Allahın kendisini gösterdiği bir vasıta olmak üzre putlar ibadetinin tekrar bu mezhebe girmesini mucip oldu. *Keshab*, bunlara Allahın üç şahis da, baba, oğul, ruh da bir olması, akidesini de ekledi. Yalnız Keshab'a göre Allah baba olmakla beraber, ayni zamanda büyük annedir. *Brahma* dini Keshab'a göre : Yalnız basit bir din değil, fakat bütün diğer dinler gibi, saf bir cevherdir. Allah, emirlerini doğrudan doğruya tebliğ ettiği mülhemlerde gösterir.

Keshab sarfettiği bütün gayretlerine rağmen, *1884* yılında ölümünden sonra, bu mezhepler yaşayamadı. Bugün bu mezhebin mümessili, dünyanın her tarafından gelen talebeye, her dilde ders veren bir üniversite açmış bulunan meşhur şair, *Rabîndranath Tagor*'dur.

XIV

ÂRYA SAMAJ

Hinduism ile Hıristiyanlığı birbirlerile uzlaştırmak gayretlerine mukabil, Hinduism'i müdafaa etmek maksadile çalışan hareketlerde vardır. Bu hareketlerin tipik misali, *Ârya Samâj*, "Aryalılar cemaati„ dir. Bu mezhebi, *Dayânanda Sarajvatî* , — M. S, 1824 : 1883 — kurmuşdur. Daha pek genç yaşında, *Çiva*'nın putlar ibadetinden nefret ederek, riyazet ve zahidane hayata başlamışdır. Önce *Yoga* felsefesini tetkik etmek için, büyük gayretler sarfetmiş ise de, sonra bundan da hoşlanmıyarak, gramer, felsefe tahsil etmiş, böylece Hindu âdetlerinden gittikçe uzaklaşmıştır. Putlar ibadetinden kurtulmuş saf, tek Allahcılık itikadını okumuş sınıflar arasında yaymağa, Sanskrit dilinde vermiş olduğu nutuklarile çok çalışmış ise de muvaffak olamamışdır. *Calcutta*'da *Keşhab* ile münasebet tesis etmiş, onun tavsiyesi üzerine halk dilinde propaganda etmek suretile, halkı kazanmaya muvaffak olarak *Arya Samaj*, mezhebini *Lahora*'da kurmuştur. *Arya*'ların saf ımanı, *Véda*'larda olduğunu iddia ettiği için, bu mezhebin en esaslı kanişi "Véda'lara dönüş„dür. Putlar, resimler ibadetinin *Véda*'larda bulunmadığı hakkındaki iddiası, tarihî hakikata uygun olmakla beraber, bu ilâhilerde saf bir tek Allah itikadı bulunduğunu göstermek hususundaki gayretleri, tabia-

tile hayalî tefsirlere müracaat etmesine sebep olmuştur.. *Dayânanda*, *Véda*'larda Allahın saf bilgisini görüyor, en yeni icatlar ve tekniklerin bile esasını onlarda buluyordu. Bu kanaatin neticesi olarak, *Ârya-Samaj* mensuplarının vazifeleri, Allaha ibadet için putlar, resimler kullanmamak, *Véda*'ların ilâhilerini okumak, dinlemek, insanlığa her suretle iyilik etmek, modern ilimler de dahil olduğu halde, her türlü bilgileri öğrenmek oluyordu. Bu cemaatte sınıf farkı yokdur. Kadın, erkek cemaata girebilir. Allahın başka kıyafetlerde görünmesi itikadı bu mezhepte yokdur. Bütün kanlı kurbanlar, haclar, reddedilmişdir. Gençliği okutturmakta, bu mezhep büyük gayretler göstermişdir. *Ârya-Samaj*, Penjab da çok ilerlemişdir.

Bu mezhebin dinî prensipleri yanında, bir de siyasî gayesi babalardan kalma dine hürmet ve onu müdafaa etmek, siyasî istiklâl kazanmakdır.

Bu münasebetle, yukarda söylediğim *Srî Râma Krishna*'danda ayrıca bahsedilmeğe değer. *1884* yılında, sunnî fakir bir Brâhman aileden doğmuştur. Taşıdığı bu adı, sonradan zahit olmak sıfatile aldığı gibi, ancak çok yüksek kudsiyete varmış şahsiyetlere verilen *Paramahamsa* yüksek kaz„ [1] şerefini de kazanmıştır.

Fevkalâde dikkate şayan bir şahsiyet sahibi olan *Râma-Krishna* eski *yoga* temrinlerinin üstadı

[1] Eskidenberi Brâhmanların senbolü kazdır

olarak tanılmıştır. Hintlilerin metafizik kıymetinin daima hayranı kaldıkları her türlü düşünce ve tefekkürün üstüne yükselmek kudretini göstermiştir. Dinin en ulvî tebliğlerini, ayni ateşle aramıştır. Çok sevgili *Durgâ*'yı, şan ve şerefinin bütün parlaklığında seyretmek için sarfettiği gayretleri daima anlatılır. İnsanların bütün batıl itikatlarını yenip, en hakir sınıfların hizmetlerini görmüş, kendisinde her gururu öldürmek için, en sefil adamların yemek artıklarını yemiştir. Diğer dinlerde de yüksek gördüklerini almıştır: bir zaman İslâm dinine göre yaşamış, İsa ve İsanın getirdiği şefkat dinine hayran olmuştur. Böylece iki büyük dine nüfuz ederek bütün dinlerin hak olduğu, fakat birbirlerinden ayrı yollardan ayni hedefe yürüdükleri neticesine varmıştır. Her kesin bu yollardan kendisine gösterileni takip etmek mecburiyetinde olduğunu, bir Hindu için kendisine binlerce yıllardanberi yadigâr kalmış bu dinden daha iyi bir şey olmadığını iddia etmiştir.

"Allah sevgisile sarhoş„ denilen bu zat, Sanskrit, İngiliz dillerini bilmediği için hiç bir eser bırakmamışsada, fakat Hinduism'in emsalsiz kıymetini kalplerinde taşıyan birçok müminler bırakmıştır. *1883* yılında ölmüştür.

Bu zatın başlıca talebesi, *Svâmi Vivekânanda* -M. S. *1862: 1902*- dir. Üstadının bırakdığı ruhla Hinduism için beslediği derin sevgi, ona maddî ve hodbin görünen garp medeniyetini mahkûm ettirmişti.

Böylece üstadının dinî doktrinleri, kendisini siyasete sürükledi. *Vivekânanda'*nın yalnız Hindu dininin kıymetli olduğu bilgisinden, siyasî milliyetçilik dogar prensibi, Hindistanın yeni zamanlar tarihinde, bir dönüm noktası olmuştur.

Üstadının kurup, *Vivekânanba'*nın ileri götürdüğü yeni *Védânta'*cılık hususile Amerikada dikkatı çekmiştir. Bu itibarla hakkında birkaç söz söylemek faydalıdır.

Vivekânanda diyor ki: "Doktrinler, dogmalar, mabetler için düşünme. Her insanda varlığın hakikati olan ruhaniyet ile, bunlar ölçülünce ehemmiyet vermeğe değmezler. Ruhanilik bir kimsede nekadar inkişaf ederse, o kimse iyilik etmek için o kadar kuvvetli olur„ [1]. Hindistanda çok Allah ibadetçiliğinin bulunmadığını söylüyor: "Her mabette durup bakan bir kimse, ibadet edenlerin Allahın mekândan münezzeh olma, her yerde hazır bulunmak sıfatları da dahil olduğu halde, bu sıfatların suretlere kullanılmış olduğunü görecektir. Fakat bu çok Allah ibadeti değildir [2].

Vîvekânanda için, mefkûrevî din, "Hindistanda *Yoga* denilen, Allah ile insan arasında birlik, aşağı ile yüksek nefis ve zat arasında, birliktir„ [3]. "Modern ıslahatçılık hareketlerimizin çoğu garbin vasıtalar ve iş metodlarının düşüncesiz taklitleri olduğundan, bunların hindistanda bir

[1] Speeches and writings of Swami wivekânanda p. 31
[2] „ „ „ „ „ p. 46
[3] „ „ „ „ „ p.

işe yaramıyacağı şüphesizdir„ [1].

Hindistanda en kuvvetli imanın ilham ettiği siyasî istiklâl uğrunda sarfedilen faaliyetlerde ilk sırada iki şahsiyet görünmektedir: Bunlardan birisi 1920 yılnda ölen *Bal Gangadhar Tilak*, diğeri bugün yaşayan *Mohandas Karamchan Gandhi'*dir. Her ikisinin gayesi de, Hindistanın tam bir istiklâle nail olması isede, fakat tuttukları yol ayrı idi. Bu iki zat, Hint milletinin iki büyük Allahı olan *Vishnu* ve *Çiva'*nın karakterlerini, kendi faaliyetlerinde ifade etmişlerdir.

Fevkalâde zekâ ve enerji sahibi olan *Tilak*, istiklâl uğrunda, *Çiva'*nın korkunç ve kan dökmeği sever; tabiatile uygun olan, kanlı süi kasıtlara müracaat etmiştir. Mukaddes dava için canlarını feda eden gençlere, büyük anne *Durgâ'*nın aguşunda ebedî saadet vadetmişti. Okumamış halka, yabancı kâkimiyet altında yaşamanın ne kadar büyük bir zillet olduğunu, mukaddes şeylerin nasil taarruza uğradıklarını anlatmak için,-ineğin taarruzdan korunmasını millî bir senbol gibi kullanmıştı:

İnek, yabancıların çaldığı Hindistanın eski zenginliğidir. İnek yabancı bir hâkimiyetin, iyi beslenmiyen bir millete ret ettiği bol yiyecektir. Bu anne vatanının kültürü, kudsiyetinin timsalidir.

Gandhi, *Tilak'*dan büsbütün başka bir yoldan

[1] Speeches and Writings of Sivami Wivekânanda, p. 462 ff.

yürümektedir. Tatlılık, insanlara sevgi, hiç bir varlığı incitmemek prensibi, bir sözle *Vishnu* dini siyasî programinin ana hatlaridir.

Gandhi, İngilterede hukuk okumuş, bu münasebetle Hıristiyan dinini de tetkik etmek fırsatını bulmuştur. Bazı tereddütlerden sonra, Hıristiyan dininde yüksek ve kıymetli gördüğü esasların, kendi milletinin eski edebiyatında da bulunduğuna inanmiştir.

Gandhi'nin başlıca dokterinleri şunlardır: Hintliler, Zühdü tekvâ ile beslenmiş bir irade kuvvetile, ruh yüksekliğile, fakat düşmanlarından nefret etmeksizin, Hindistanda yabancı hâkimiyeti imkânsız bir hale getirmelidirler. Hintliler sevgili bir imanla, Allaha ne kadar yaklaşırlarsa, bundan maddiyete tapan Avrupanın dayanamıyacağı o kadar büyük mistik bir kuvvet çıkar. Fakat bunun için, Gandhi'ye göre, ahlâkî, siyasî ıslahat, sınıf imtiyazlarının kaldırılması, sınıflar dışında kaldıkları için, hiç düşünülmiyen, fakat nufusları *50* milyon kişiye varan *Parya*'ları da yükseltmek, Hindu'ların kardeşleri olan İslâmlar ilede bu müşterek davada birleşmek lâzımdır.

XV

HİNDUİSM TEOSOFİK

Bugünkü Hinduism ile modern tarakkileri uzlaştırmak maksadına çalışan, bir harekete,

Hinduism Théosophique **adı verilmiştir. Madam** *A. Besant*'**an idaresi altında bulunan bu hareketin merkezi Benares'de"Central Hindu College" dır.**

Bu hareketin mahiyetini anlatan «Hindu din ve ahlâkına mensup çocuklar ve kızlar için akait kitabı„ (1), ezelî ve ebedî din **Sanâtana Dharma,** adı verilmiş olan Hinduism'in esaslı prensiplerini gösteriyor. Bu dinin talim ettiği hakikatler ezelî oldukları için Hinduism. bütün diğer dinlerin en eskisi bulunduğunu iddia etmektedir. Bu din, dört **Véda, Manu** kanunları, büyük **pûrana'**lar; **Mahâbhârata** ve **Râmâyana** destanları gibi, mukaddes kitaplardan çıkmışdır. Bu dine göre : yalnız **Îçvara,** kâinat ve içinde yaşayan mahlûkatın müşfik babası, olarak kendisini gösterdiği vakit bilinen, ezelî bir varlık, tek brahman, yahut **Parabrahman,** vardır. Bu tek varlık, her biri kendisine ait bulunan küçük bir parçayı gösteren, muhtelif şekiller almak suretile kendisini bize ifşa etmektedir. Bu şekiller, büyük üç Deva, **Brahmâ, Vishnu, Çiva** yahut **Mahâdeva'**dırlar. **Brâhmâ,** yaradır, **Vishnu** yaradılanı korur, **Çiva** ise, eskiyib faydasiz kalan mahlukâtı, mahveder. Bu tek varlık, kendisini, rüzgâr Allahı **Vâyu**, ateş **agni, Varuna,** kâinatın muhafızı **Kubera,** şekillerinde dahi göstermektedir. Bu Allahları insanlara öğreden **Sarasvatî** ve **Ganesha** Allahlardır. Bu tek Allah bizde, kalplerimizde, en iç nefsimizde yaşar. Temiz bir insanın üzerinde parlar.

(1) Catechism for Boys and Girls in Hindu Religion and Morals, Benares, 1907.

Lekeli, zalimler üzerinde bulutlanır. Hatta bütün hayvanlarda, nebatlar, taşlarda da bu tek Allah vardır. Her yerde, herkese yardım eder. Hiç bir şeye, onu incitmeksizin fenalık edilemez. Bu tek Allah, hususile **Vishnu**'nun **10** şahislanmasında görünmektedir. İnsan, **İçvara**'nın bir kısmı olan ruh, **Jîva'**dan mürekkeptir. Ruh ölmez, öldürülemez, ölen bir kimsenin ruhu, "eskimiş bir elbise gibi„, bedeni bırakıb, diğer bedenlerde giyinerek, öbür dünyaya, sonra bu bedenlerden diğerini çıkarıp **Svarga**'ya gider. **Svarga** bedeni de eskiyinceye kadar, mes'ut bir halde yaşar.

Çok iyi bir adam, öbür dünyada mes'ut olursa da, burada çok kalmaz. Fakat fena adam, pek bedbahtdır. Bir çok iztirap çeker. Yalan söyleyen, sarhoş olan, kadınlara, çocuklara, hayvanlara fenalık edenler, iztiraplar içinde uzun zaman kalırlar. **Svarga** bedeni eskiyince, Allahların yardımına mazhar olan ruh, yeni elbiseler giyen bir kimse gibi, kendisine yeni bedenler yapar. Sonra tekrar dünyaya gelib, çocuk olarak doğar. Yeni doğumunun hal ve şartını, önceki hayatlarının istekleri, düşünceleri, faaliyetleri idare eder. Her şeyi tayin eden **Karma** kanunudur. Bundan sonra gelen ikinci kanun ise, **Yajna**, yahut kurbandır. İçlerinde ruhlar olan bedenleri, ancak diğerleri besliyerek, ruhların başka yerlere gitmelerinin önüne geçerler. Madenlerde yaşayan ruhların bedenleri, nebatları beslemeğe giderler. Nebatlarda yaşayanlarınki, hayvanları, insanları beslemeğe gider. Hayvanlarda ve insanlarda ya-

şayan ruhlar, kendilerini yaşatmak için başka bedenleri kurban ettiklerinden, bunlarda bilmukabele kendi bedenlerini, etraftakilere feda etmelidirler. Böylece bir genç, ihtiyara, hizmet etmek, yardım etmek, kendi bedenini feda etmek suretile kurban etmelidir. Babalar ve anneler kendi bedenlerini, çocuklarına bakarak feda etmişdirler... Herkes, herşeyi ihsan eden Allaha ibadet, kurbanını takdim etmeli, etrafındakilere iyilik etmelidir. Başkalarına eza etmekten kaçınan bir kimse, hangi bedenleri kullanacağını bilir. Yağlar, ve kökler, yapraklar ve meyvalar, sebzeler ayıklanıp yendiği takdirde, bu varlıklar eziyet çekmezler. Büyük **Bhîshma,** eziyet ve ıztırap vermekten kaçınmanın en büyük kurban ve fedakârlık olduğunu söyler.

“Umumî Hindu âdetler ve âyinleri„[1], **Mantra,** yahut mistik, düsturu tarif etmekle başlamaktadır. Bu mistik düstur, “muayyen bir sıradaki seslerin tevalisi gibi, bizi **Îçvara** yani tek Allahtan koruyacak, yahut onun yardımını temin edecek surette, tanzim edilmiştir. Hususî bir sıraya göre çalınan notalar, nağmeler çıkardığı halde, sıraların değişmesile kaybolduklarından, kelimelerin sıraları da mühimdir. Hint çalgısile çıkarılan bir nağme, notalarının hepsi Avrupa çalgilarinda bulunmadığından dolayı, başkalarinda çıkarılamıyacağı için, bir mantra'da yabancı dile çevrildiği takdirde, tesirini kaybeder. Dinin esaslı şartları **Samskâra,** bedenleri ruha daha faydalı kılmak için, hayatın hususî zamanlarında yapılan merasim-

[1] “General Hindu Religious Customs and Rites„.

dir. Bu merasimin başlıcası, mukaddes iplik verme **Upanâyana** ve evlenmek **Vivâha**'dir. Cenaze âyini **Srâddha** beden öldükten sonra ruhun gideceği Svarga dünyasına, daha çabuk varmasına yardım eder. Temizliğe **Saucha** riayet, pislik, zehirli, fena kokular Allahların verdikleri hastalık haberi olduğu için, elzemdir. İbadet, **Îçvara**'nın sevgisidir. Ona ibadet edeni, onu düşüneni, ona şükür ilâhisi okuyanı, herşekilde ona hizmet edeni şefkatle kabul eder„.

XVI

KÖYLÜ SINIFLARIN İTİKATLARI

Köylülerin animistik itikatlarını[1] Brâhmanlık, bir dereceye kadar tadil edebilmiştir. Hindu köylüler, umumiyetle, kurban, büyüler [2], muskalar, gibi vasıtar ile kovulan yahut uzlaşılabilen her tarafı şerir ruhlar ile dolu bir muhitte yaşadığına inanmıştır. Tabiat kanunu hakkında hiç bir bilgisi yoktur.

Büyük Allahların,günlük hayatın ehemmiyetsiz işlerile meşgul bulunmaya tenezzül etmiyeceklerine inandığı için,daha ziyade küçükAllahlardan yardım beklemektedir. Her işte doğru, yanlışı gösteren miyar, ahlâkî birkanun sayılan, âdetlerdir. "Hatırlanamıyacak kadar uzak zamanlardanberi muntazam bir silsile ile gelen âdete...Faziletli adamların hareketi denmiştir„[3].Müb-

[1] **Iptidaî Dinler;** adlı eserimizde bu bahse bakınız.
[2] **İptidaî Dinler;** adlı eserimizde büyü bahsine bakınız.
[3] **Manu;** II. 18

hem surette anlaşılmış olan bu ruh ibadeti münasebetile âyinler, mukaddes yerler yahut mabetlerde değil, umumiyetle bazı ruh uğrağı yerlerde, yahut evlerde mutaden, ailenin babası tarafından yapılmaktadır. Bazan bu gibi ibadetlerde rahip dahi bulunmak icap ediyorsa, aşağı Brâhman sınıfına mensup olan bir köy rahibi dahi çağırılır. Yerli olduklarından dolayı, yeni gelenlerden daha iyi mahallî ruhları bilen ve onları teskin veya kovmakta daha ziyade tecrübeleri bulunduğuna inanılan, ormanlarda sâkin kabilelere mensup kimseler tercih edilmektedirler.

Bu âyınların idaresi, bazanda ruhların tesirlerine karşı keskin duyguları, bu gibi vazifeler için kendilerine hususî bir istidat verdiğine inanıldığından dolayı, kadınlara bırakılmıştır. Resmî Allah yahut Allahların ibadetini, az çok intizam ile erkekler ettikleri halde, köy Allahlarının ibadetleri, yahut ruhların teskin edilmesi, dinle alâkadar olan şeylerde erkeklerden daha muhafazakâr olan kadınlara bırakılmıştır,

Yukarı Hindistanda, köylünün günlük ibadeti doğan güneşe, yahut onun adına eğilmek yahut bir az su dökmeğe münhasırdır. İşe giderken, köyün mukaddes yerindeki Allaha yahut Allahlararda hürmet edilir. Daha dindarane bir saygı için, ***Çiva*** **yahut** ***Vishnu*'ye ait görnüşlerden birinin adını söyler. Dinin diğer isteklerini, arasıra mukaddes bir nehre girmek, yahut ziyaret yerinde yıkanmak, başlıca mabetleri ziyaret etmek, bir, iki brâhman'ın karnını doyurmak, tica-**

ret yahut eğlenceye bir dua ekleyerek dinî bir mahiyet verilen köy bayramlarında bulunmakla, yapar. Doğum, evlenme, ölüm münasebetile yapılanlardan gayrı, aile içinde başka bir ibadet yoktur. Bunlardan ilk ikisi aile rahibi *Purohita*, üçüncüsüde cenaze rahibi sıfatile hareket eden brâhman tarafından yapılmaktadır. Arasıra, dindar bir adam, mezhep kitaplarından birini okutmak için brâhman tutup, bu okuma *Kathâ*'da bulunmaya dostlarınıda çağırır. Tüccarlar arasında, doğdukları köylerde yahut mukaddes yerlerde mabetler yapılması için paralar vasiyet etmek adettir. Köylü sınıfın, şehirlilere nisbetle dinî hayati daha gevşek olduğu meydandadır. Günlük hayatta dinin daha geniş yer tuttuğu ancak bazı köyler vardır. Bunlardan biri olan Pencab'ın şarkındaki yerlerde, ruhların devir ve seyrine dair itikat, yoktur. Fakat islâmlığın tesiri altında olduğu muhakkak görünen bir itikada göre, bu dünyada iyi olanların, cennette mes'ut, fena olanların bir cehennemde sefil olacakları bir ahret hakkında müphem bir fikir vardır. Şeytanlara, mukaddeslere ve Allaha takdimelerini, muvakket fenalıkları geçiştirmek yahut muvakkat takdisleri temin etmekten ziyade, ahrete ait ümitleri kuvvetlendirmek maksadile yapmaktadırlar... Bir Allahın şefaatte bulunmasının ehemmiyeti hakkında müphem bir kanaat vardır. Allahı unutmadıklarını anlatmak için Ram!, Rrm!, Ram! kelimelerini mırıldanıyorlar. Yahut sabahleyin

kalkınca, diğer bir Hindu Allahın adını tekrarlayorlar. Bununla beraber, teskin etmeğe çalıştığı bir çok azizler ve Allahların üstünde, her şeyi bilen, iyiyi mükâfatlandıran, kötüyü cezalnadıran, *Nârayan* yahut *Parameshvar*, dediği yüksek bir Allahada müphem surette inanmaktadır(1).

Gujarat'da köylüler uyanır uyanmaz, koruyucu Allah, *Mahâdeva* yahut *Çiva*, *Thâkurji* yahut *Vishnu*, anne Allah *Ambâbhvânî*'nin adını mırıldanırlar. Bir parça sanskrit'ce bilenlerde "ölüm korkusunu kaldiran, Allahların Rabbini bu sabahta hatırlarım!„ duasını okur. bir adak adamış olan layık bir kimse, hususî Allahının ilâhisini okuyarak, onun sıfatlar ve kemallerini düşünür. Brâhman yahut yüksek sınıfa mensup bir kimse ise, daima yıkanır, güneşden niyaz eder. Namına su döker. "İnek ağzı„ *Gaumukhî*, denilen süslü bir torbaya sağ elini sokar. Evinde *Bâlmukund*, yahut çoçnk *Krishna*'nın; *Çiva*, *Ganesha*, *Durgâ-Devî*, güneş Allahı *Sûrya*, maymun Allah *Hanumân*, diğer Allahların, küçük heykellerini bulundurur. Onları yıkar, giydirir. Başlarına taç koyar, çiçeklerle süsler, önlerine takdimeler koyar.

Berâr'da köylü, yüksek tek Allahla beraber, bu Allahın emrine tabi diğer Allahlarada taparlar. Hususî Allahları köy muhafızı, aile koruyucu Allahi olan *Mârutî*, maymun Allahtır. Halkın başlıca dinî vazifesi, yukarda söylediğim gibi, mukad-

---

(1) **Wilson,** Settlement Report of The Sirsa District p. 138

des yerleri ziyaret etmeksede, bu da mecburî değildir. İyi veya fena işlerinin yazıldıgına inanır. Ekseriya, fakat umumiyetle öbür dünyada mükâfat veya ceza göreceğinden emindir. Mezarın ötesinde bir yer olduğuna dair itikadı sağlâmdır. Bu yerde müstahak olduğu muamelelerle karşılaşacak, cennetin nimetinden istifade yahut işkencelere düçar olduktan sonra, bu dünyada yaptığı iyi veya fena şeylere göre, tekrar dünyaya bir insan,hayvan suretinde geri gönderilecektir(1).

Bibliyografya

L. D. Barnett, The Heart of India, 1909; — Brahma - Knowledge, 1907; — Hinduism, 1906; **H. T. Colelrook ;** Essays on the Religion and Philosophy of the Hindus; **J. N. Farquhar,** A primer of Hinduism, oxford, 1912; **R. W. Frazer,** Literary History of India, 1898; **C. N. Krishnaswami Aiyer,** *S*ri Madhwa and Madwaism, Madras, tarihsiz; **C. N. Krishaswami** and **Pandit Sitanath Tattvabhushan,** Srî Sankarâchârya: his Life and Times, his Philosophy, 2ed. tarihsiz; **A. C. Lyall,** Asiatic Studies, 2 ed. 1907;**J.Murray Mitchell,** Hinduism Past and Present, 2 ed. 1897; **M. Monier willians,** Hinduism 1878— Brâhmanism and Hinduism, 1891; — Indian wisdom, 1875; **J. Morrison,** New Ideas in India during the 19 th cent, 1907; **Guru Prosad Sen,** İntroduction to

(1) **Census Report Berar,** 1901, I, 54 f.

thd Study of Hinduism, Calcutta, 1893; **Shridhar V. Ketkar** An Essay on Hinduism, its Formation and Future, 1911; **T. E. Satler,** The Higher Hinduism in Relation to Christianity, 1902; **W. Ward,** View of the History, Literature and Religion of the Hindoos, 1817; **W. J. Wilkins,** Modern Hinduism, 1887.

Hinduism'in mukaddes kitaplarının tercümeleri :

G. Bühler, Sacred Laws of the Âryas, institutes of Manu; **J. Jolly,** Institutes of vishnu: **K. T. Telang,** Bhagavad-gîtâ; **Emil Burnouf,** La Bhagavad Gîtâ, 1923; **Kesari Mohan Ganguli;** Mahâbhârata, 1893-1896; **R. T. H. Griffith,** Râmâyana, Benares, 1895; **F. S. Growse,** Râmâyana of Tulsî Dâs, Allah abad, 1877-1880; **J. E. Padefield,** The Hindu at Home, 1896.

DÖRDÜNCÜ BAHİS

BUDİSM
LE BOUDDHİSME

Önsöz

Budism, bu kitapta tetkik ettiğimiz, Shintoism, Hindu, Greco-Romain, Judaism... gibi millî bir din değil, fakat cihanı kavrayan mefkûrelerinden dolayı, millî hududlar içinde kalmayarak, her tarafa yayılmış olan, bir dindir. Vakia, Zerduşt, yahudi... dinleride kısa bir zaman için, cihana yayılmak ideallerini taşımışlar ise de, sonunda kendi, muhitlerine, kapanmaya mecbur olmuşlardır.

Hayat yükü altında ezilen, inleyen, muztarip beşeriyetin ezelî derdina bir derman bulmak vazifesini üstüne alarak ortaya çıkmış olan, Budda dininden asırlardanberi milyonlarca insan, teselli

ve şifa aramıştır, milyonlarca insana rahmü şefkat kaynağı olmuştur. Bugün beş yüz milyon mümini olan bu dini,öz bir türk,*Budda* kurmuştur.

Cihanı kavrayan dinler — Hıristiyan, islâm—, arasında, her tarafa yayılmak için, ülkeler zaptı, cebirler, mukaddes savaşlar gibi, kanlı vasıtalar kullanmamış olan tek din *Budism*'dir. *Budism*'in bu hususta kullandığı vasıta, «iyi örnek» olmak ve "vaaz ve nasihat„ gibi medenî bir silâhtır. cihanı kavramış bütün dinler gibi, *Budism*'de aile devlet... gibi birlikler ve toplulukların dini değil, fakat ayrı ayrı insanları kurtuluşa götüren bir dindir.

Budism'de büyük dinler gibi, mezheplere, bu mezheplerde ikinci derecedeki mezheplere ayrılmışlardır.

Nihayet *Budism*, her şeyden önce ahlâk ve felsefe ile uğraşmış bir dindir. Budism'in bu ahlâk ve felsefesi ise,hiç olmazsa ilk zamanlarinde, en saf ve ayni zamanda en asîl bulunanlar arasındadır. Budism'e diğer bütün büyük dinler içinde kıymet verdiren şey bu meziyetidir.

Bu dini, aşağıdaki tasniflere göre, tetkik etmek bilginler arasında tabii görülmüştür:

I. *Başlangıç*: *Budda*'nın hayat ve eseri.

II. *İptidaî Budism*: Talim ve teşkilâtı.

III. *Hindistanda Budism'in sonraki şekilleri*: Değişip bozulmaıarı, doktrinlerinin millileştirilmesi, mezhepleri.

IV. *Hindistan dışındaki Budism*: Orta Asyada,

Çinde, Kora, Japonya, Tibet'de...

Böyle bir tasnifin bazı iyilikleri vardır : Bir kere basittir. Sonra vakaların Kronoloji itibarile sıralarına uygundur. Fakat Budism hakkındaki tetkiklerin henüz başlangıcında bulunduğumuz, elde bulunan malzemeler ve bunlara dair bilginlerin düşündükleri şeylerin birbirlerinden çok ayrı bulundukları bir devirde, ortaya cür'etli fikirler atmaktansa, yukardeki kadroya tamamile bağlanmamak tercih edilmiştir. Çünkü bugün bile, iptidaî Budistliğin ne olduğuna dair bilginler arasında henüz takarrur etmiş bir kanaat yokdur.

I

BUİDİSM HAKKINDAKİ BAŞLICA KAYNAKLAR

Budism hakkında bize malumat veren vesikalar, geniş surette intişar etmiş olan bir dinden bekleneceği gibi, yayıldığı muhtelif ülkelere ait olmak üzre çok zengindir.

Bununla beraber, Budism, şimal ve cenub olmak üzre iki büyük cemaata, buna mukabil, iki şeriata ayrılabilir. *Nepal*, *Tibet*, *Çin*, *Japonya*,... Şimal şeriatına, *Seylan*, *Birmanya*, *Siyam*, *Pegu*, ise cennb şeriatine mensupturlar. *Cambodge*, *Cava*, *Sumatra*, dahi önce bu kilisede idiler.

İptidaî Budist'liğe en yakın olan cenup şeriati olduğu için, en ehemmiyetlisi budur. Bu

şeriat *pâli*, dilinde yazılmıştır (1). Fakat bizzat *Budda*'nın konuştuğu dil, *Koçala* lehcesidir (2). Buna mukabil, Budda, ilk vaizlerini *Magadha* lehcesinde vermiş, bu lehce şeriati bir araya toplamış olan *Pâtaliputra* keşişleri tarafından dahi kullanılmış olmalıdır.

***Pâli*, pek çabuk, cenub *Budism*'nin edebiyat dili olmuşdur.**

Budism, hakkında malumat veren kaynaklardan, *Sutta-Nipata*'da *Mahâvagga* gibi bazı parçaların, hakikaten, bizzat *Budda*'ya yahut ilk talebelerine kadar çıkması muhtemeldir. Fakat bu metinlerden en uzun ve en mühim kısımların, *Budda*'nın ölümünden biraz sonra *Vaiçali*'de toplanmış olan, ilk ruhanî meclisde bilinmekte idi. Şu halde bu vesikalar, henüz an'anenin emin ve sağlam olduğu bir devirden, başlamışdır. Şeriatin eski kısımlarını, şekil ve muhteviyat itibarile, yenilerinden kat'î olarak ayırd etmek mümkündür : Eski kısımlarda, mühim ve esaslı

---

(1) **Pâli**, dili, diğer edebî diller gibi, muhtelif lehcelerin karışmasından çıkmışdır. Bu dil şimalde **Çurasena,** şarkda **Sanchi** ve **Barhut**'un biraz ötesinden geçen bir hatla, aşağıda **Vindhya** dağları, garpte **Nasik;** yani iki uçları şimali şarkide **Kauçambi,** cenubu garbide **Ujjayani** olan bir muhittte doğmuşdur. Bakınız : **M. J. Przyluski,** La Légende de l'Empereur Açoka, p. 72.

(2) **Rhys Davids**, Journal of The Royal Asiatic Society, 1931, p. 481.

kaideler, vecizeler, tabiî, saf nakiller, sanatsız manzumeler vardır. Yeniler ise, sonraki ilâveler olduklarını belli edecek kadar sun'î, uzun, fevkalâde muğlakdırlar.

Budda dini hakkındaki malumatımızın başlıca kaynağı bulunan *Tipitaka* **- Sanskrit :** *Tripitaka* **- "üç sepet„ adını taşıyan edebiyattır.** *Tripitaka,* **adından dahi anlaşıldığı gibi, üç kısımdır.**

I. Vinaya-Pitaka :

Bu sepette, manastırı, tarikati, keşişler ve kadın rahiplerin günlük hayatını idare eden kaideler vardır. Tarikate kabul edilmek şartları, günahların itiraf edilmesi, yağmur mevsımi esnasında hayat, giyinme, ilâçlara dair kaideler bu sepette bulunmaktadir.

Vinaya-Pitaka'da, şu mecmualar vardır :

Vinaya-Vibhanga, Patimokkha "beraetler, vazifeler„, denilen günahlar itirafında yazılı olan **227,** ikrarı izah eder.

Khandakâs, yirmi risaledir. Tarikate, günahların itiraf edildiği meclise girebilmeğe dair ahkâmı, oturacak yerlere, cemaatten çıkarılmayı mucib olan hareketlere, cemaata tekrar alınmaya.,. dair olan hükümleri bütün tafsilâtile bildirir. Bu da iki kısma ayrılmışdır : **Mahâvagga** "büyük kısım„ ; **Cullavaga** "küçük kısım„.

Parivâsa, "Zeyl„ : sonraki tarihe aittir. Tarikata girmeğe hazırlanan gençlerin okuyacakları bir muhtıradır.

II. Sutta-Pitaka :

İkinci sepetin adı, **Sutta-Pitaka**'dır. **Budda** dini

ve ilk sâlikleri hakkında en iyi kaynağımız bu sepettir. Manzum ve mensur Budist edebiyatının en mühim verimleri olan bu sepet, **Nikâya** denilen beş küçük mecmuada toplanmıştır. İlk dördü, **Budda**nın konuşmaları, vaizleri, **Sutta** "meviza, muhavereler„ ından ibarettir. Bu dört **Sutta,** mahiyeti itibarile birbirlerine yakın ve mütecanisdirler. İhtiva ettikleri doktrinlerde ayrılık yokdur.

Sutta'lar uzunluğuna ve sırasına göre taksim edilmişdir.

(1) **Dîgha Nikâya :** "Uzun mevizeler mecmuası„, **34 Sutta**'dır. Bu **Sutta**'lardan herbiri, **Budist** doktrinlerinden birini veya birkaçını tetkik eder.

(2) **Majjhima-Nikâya :** "Orta uzunlukdaki mevizeler mecmuası„. Budist dininin her meselesine dair olan **152** vaiz ve muhaverelerden ibarettir.

(3) **Samyutta-Nikâya :** "Karışdırılmış, toplanmış mevizeler mecmuası„, elli altı kısımdır. Budism'in dört hakikatı, **Sachcha,** umumiyetle **Benares** vaazi denilen meşhur **Dhamma-Chakkappavattana-Sutta** "şeriat tekerleğini çevirme mevizası„ bu mecmuada bulunur.

(4) **Anguttara - Nikâya:** Mütezayid rakkamlara göre tanzim edilmiş mevizalar mecmuası„, onbir fasla ayrılmış **2300 Sutta**'dan ibarettir. Bunların, birincisinde mevzuları bir nevi, ikincisinde iki nevi meseleden bahseden **Sutta**'lar olmak üzre tanzim edilmişdir.

(5) **Kudda-Nikâya** "küçük parçalar mecmuası„. Önceki parçalar ikmal edildikten sonra, sonraki ta-

rihde ilâve edilmişdir. Muhteviyatı muhtelif tarihlere aittir. Bazıları en son **pâli** şeriatına ait bulundukları halde, diğerleri en ilk devirlere kadar gitmektedir. Büyük bir kısmı manzumdur. Bu mecmuada şu metinler vardır:

(1) **Kudda-Pâtha:** "Kısa metin„, tarikata girmeğe hazırlananların okumasına mahsus yahut ibadette dua gibi okunacak dokuz kısa metindir.Bunlardan birincisi iman, ikincisi keşişlere dair olan on emir, dokuzuncusunda, hakikî Budist ibadetinin bütün mahlûkata merhamet ve şefkat göstermekten ibaret olduğu söylenmiştir.

(2) **Dhamma-pada:** "Dinin sözleri„. Budism'in ahlâkî doktrinlerini ihtiva eder. Hepsi **423** dür.

(3) **Udâna:** "Resmî beyanat„. Budist hayat mefkûresini, **Nirvân**'nın sonsuz saadetini sena eden manzum ve mensur hikâyelerdir.

(4) **İtivuttaka:** "Budda'nın sözleri„. Hepsi **iti vouttam bhâgavata** "Mes'ut böyle söyledi„ diye başlayan, Budda'nın **120** kadar sözlerini ihtiva eder. En eski kısımları, **Budda** zamanına kadar çıkar.

(5) **Suttanipâte:** Manzumdur. Bunlardan büyük bir kısmı, Budism'in başlangıçlarına kadar gider. Budda'nın ilk talebeleri arasında yapılmış olmalıdır. Bunlar Budda'nın ilk doktrinleri, bundan başka,en ilk değilse,Budda'nın hayatı hakkında verilmiş en eski malûmati ihtiva etmek itibarile mühimdirler.

(6) **Vimâna Vatthu,** (7) **Petavatthu:** "İlâhî saraylar ve cehennemler hikâyeleri„.

(8) **Thera-Gâthâ:** (9) **Therî-Gâthâ:** "Rahib ve

rahibelerin ilâhileri„. Edebî büyük kıymetleri olan, dinî mefkûre olarak zihnî huzuru sena eden, Budism'in ahlâkî kıymetini şahsî tecrübeler olmak üzere tasvir eden şiirlerdir.

(10) **Jataka,** "doğumlar„ : Budda'nın **Bodhisattva,** tarihî Buddadan önceki Budda doğumlarını anlatan tahminen **550** hikâyeden mürekkep bir kitaptır. Bu kitap kısmen manzum kısmen de mensurdur. Fakat yalnız manzum kısmın şer'î kıymeti vardır.

(11) **Niddesa : Sutta-Nipâta**'nın tefsiridir.

(12) **Apadâna** "Kudsiyetin gazaları„.

(13) **Buddhavamsa :** Tarihî Buddadan önceki yirmi dört Budda'ya dair menkibelerdir.

(14) **Cariyâpitaka : Budda**'nın on kemali nasıl elde etmiş olduğunu anlatır.

III. Abhidharma :

Abhidharma Pitaka, "En yüksek dinin sepeti„, **Sutta-pitaka** gibi ayni mevzuu tetkik etmekle beraber, ondan daha skolastik mahiyeti haiz olmasile ayrılır. Bir ilmihal kitabı gibi. soraklı ve cevaplıdır.

Bu sepette şu kitaplar vardır :

(1) **Puggalapannatti :** Şahsiyet nazariyesi.

(2) **Dhâtu Kathâ :** Ruhî hâdiseleri meydana getiren unsurlar yahut âmiller.

(2) **Dhammasangani :** Ruhun muhtelif hallerinin beyanı.

(4) **Vibhanga :** Yukarıki mes'elelere dair darçalar

(5) **Patthâna** ve (6) **Yamaka :** Müsbet ve menfi şekillerde sorulan sogular.

(7) **Kathâvatthu:** Rahiplerin istifade etmeleri için mübahasalara ait el kitabı.

Şimdiye kadar söylediklerimiz içinde, muharriri ve yazıldığı devir bilinen tek kitap budur. Bu kitap imparator **Açoka**'nın sarayında, milâttan önce **250** yıllarına doğru, **Moggaliputta**'nın oğlu **Tissa** tarafından yazıldığı zannedilmektedir.

Pâli dilinde yazılı şeriat kitaplarını yukarda gösterdim. Bunlardan en eskisi, ilk iki spettir. **Abhidharma** ise,bu ilk sepette bulunan mevzular ve doktrinleri sonradan daha ziyade derinleştirmiş olan bir tedkik mahiyetindedirler.Yukarda saydığımız metinlerin ekserisi, imparator **Açoka**'nın **Patâliputra**'da toplamış olduğu büyük Budist ruhanî meclis zamanında mevcut olmuş olmalıdır. Çünkü hususî bir sepet olan **Abhidharma** bu ruhanî meclisten sonra meydana çikmiştir.

Cenup Budism'nin şer'î olan bu metinlerinden başka, diğer mühim birçok eserleri vardır ki bunlardan başlıcaları şunlardır : **Milinda Panha** "hükümdar Ménandre'in sorguları,,. Bu eser, milâttan önce 2 ve 1 inci asırlarda Budisd filozoflarının fikrî faaliyetlerini göstermek itibarile pek ehemmiyetlidir. Nâgasêna adlı bir hekîm ile, aşağıda görüleceği veçhile mübahase etmiş olan bu hükümdar, mübahasayi kaybederek Bedda dinine girdiği söylenmiştir.

Kathâ-Attha ve **Nidânakathâs,** yukarda söylediğim **Jataka**'ları izah ederler.

Milâtdan sonra beşinci asırda yaşamış olan Budda dininin büyük müfessiri,**Buddhaghosha**'nın yazmış olduğu tefsirler.

Yine ayni tarihlerde Ceylan'da yazılmış olan iki tarih, **Dîpavamsa, Mahâvamsa,** Budda'nın **Nirvâna** ya girmesinden, milâttan sonra 300 yılına kadar **Budda** dininin tarihidirler.

Şimdi şimal Budism'inin Sanskrit dilinde yazılmış olan başlıca kaynaklarını göstereceğim: Bu kaynaklarda, cenubunki gibi ayni unsurları ihtiva etmekle beraber,şimal kilisesinin, cenup gibi tek bir an'anesi olmayışı, şimalin bir çok mezheplere ayrılmış olması, mevzuu bahs kaynaklarda bu mezheplerin muhtelif fikirleri ifade edilmiş bulunması sebebile, esaslı noktalarda birbirinden ayrılmışlardır. Bundan başka, *Nepal* **mecmualarında,** *Pâli* **dilindeki** *Vinaya*'**nın tam mukabili olabilecek metinler yoktur. Bn metinlerin yerini uzun menkibeler,***Avadâna*'**lar almışlardir. Buna mukabil, şimal Budism'inde** *Abhidharma*'**nın hususî bir ehemmiyeti vardır.** *Abhidharma* **septinde bulunan mecmualardan ehemmiyetlileri, budism metafiziği'nin bir hülâsası olan,** *Prajnâparamita* **ile, budism doktrinlerinin bazı noktalarını,** *Mahâyâna* **mektebi bakımından tetkik etmiş olan** *Saddharmapundarîka* **"iyi şeriatın Niluferi„ (orijinal şekli milâttan sonra II inci asır) dır.**

Hînayâna mektebine ait kitaplardan **Mahâvastu** "büyük hâdiselerin kitabı„, Sanskrit dilinde yazılmış, Budda'nın menkibeye ait bir tercümei hâlidir.

Lalitavistara,budda menkibesinin başlangıçlarından, bütün Allahlardan üstün çıkarılıncaya kadar geçirdiği

inkişafı göstermesi itibarile ehemmiyetlidir.

Kâranda-Vyûha: (M. S. 400) "bütün varlıklara dünyaya merhametle bakan rab„ bu eserde Budda-nın bütün varlıklar kurtulunciya kadar **budda'**lığı ret ettiği hikâye edilmiştir.

Sukhâvati-Vyûha (M. S, 100) "saadet ülkesinin mufassal izahı„**Buddha-Amitâbha'**nın senasına mahsustur.

Ganda-Vyûha: Mahâyanâ ibadet ve san'atinde yüksek bir yer tutan **Bodhisattva-Manjusrî'**yı tazim etmiştir.

Lankâvatâra-Sûtra: Budda'nın Ceylan'da şeytan **Râvana'**ya ziyaretini anlatır. **Budda, Râvana'**-nın dine dair sorduğu bir çok sorgulara, **Yogâchâra** mektebi - bu mektebi **Asanga** kurmuştur - doktrinlerine göre cevap verdiği görülmektedir. Felsefî mekteplerin doktrinleride bu kitapta münakaşa edilmiştir.

Daçabhumîç vara: Budda'nın **Indra** Allahın gökünde, **Budda'**lığa erişmesinin on safhası hakkında verdiği bir vaiz.

Samâdhi-Râja: "Mürakebelerin hükümdarı„ bir **Bodhisattva'**nın, mürakebenin muhtelif safhalarile en yüksek nura nasıl kavuşduğuna dair **Budda'**nın bir muhaveresidir.

Suvarna-Prabhâsa: (M. S. 600) kısmen felsefe, kısmen menkıbeye ait malûmat veren bir eserdir.

Râstrâpala - Sûtra: (M. S. 600 den önce) bir **Bodhisatva'**nın meziyetleri hakkında Budda'nın verdiği malûmattır.

Budisme dair Sanskrit edebiyatının belli başlı

kaynaklarını yukarıda gördük. Bu eserlerin çoğu, M.S.*IV*den *VII* inci asrın başlarına kadar Çinceye çevirilmişlerdir.

Şimal Budism'inin edebiyatı,cenubunkinden ziyade intişar etmiştir. Milâttan sonra *VII* inci asırdan itibaren Sanskrit yahut *pâli* asıllarından çevirilmiş şerî ve şeri olmıyan metinlerden toplanmiş Tibet'in zengin edebiyatı kaydedilmeğe değer: Bunlardan biri 100 ciltten mürekkep *Kahgyur* ile *225* ciltlik *Tangyur*'dur. Bu büyük kolleksiyondan en ehemmiyetli olanlarını garap bilginleri tetkik ve tercüme etmişlerdir. Bu husustaki faaliyete bugün dahi devam edilmektedir.

Çin kaynakları daha mühimdir. Yalnız, yukarıda söylediğim *Tripitaka*'nın Çinceye tercümeleri muazzam bir yekûn tutmaktadır.

Bunlardan başka, Budda'nın doğduğu yeri, imanlarını kuvvetlendirmek, yadigârlar, hususile mukaddes metinler getirmek maksadile, ziyaret eden Çinli hacıların seyahatnameleri, ayrıca birer vesika teşkil ederler.

Bunlar arasında M. S. 629 ve 646 yılları arasında Hindistanı gezmiş olan *Hiuen Tsang*, gördüğü yerlere dair verdiği coğrafî malûmattan başka, bu tarihlerdeki Hint mezhepleri hakkında sonderece kıymetli şeyler yazmıştır.

Budism hakkındaki Japon vesikalarında ise, yalnız *pâli* ve *Sanskrit* asıllarından yapılmış tercümeler değil, Fakat Hindistandan götürülmüş Sanskrit dilinde metinlerin istinsahlarida vardır.

Bu tetkik sahasını açmak şerefi *Max Müller* ile talebesi olmuş olan Japonyalı *Bunju Nanjio*'ye aittir. Bu husustaki mesaiye bir taraftan Japon, diğer taraftan garp bilginleri hararetle devam etmektedirler.

Benim burada tetkik ettiğim budism,milât yıllarına kadar gelen ilk asırların Budism'idir. Böyle bir tetkik için istifade ettiğim kaynaklar, menkibeler, hikâyeler ile bir roman haline getirilmiş şimal Budism'inin vesikaları değil, fakat orijinal dinin en sadık vesikalarını muhafaza etmiş olan *pâli* şeriatıdır.

II

BUDDA'NIN HAYATI

Budism'in tarihi, milâttan altı asır önce, *Gôtama*, adlı bir kimsenin yanında toplanmış, gezginci rahiplar cemaatile başlamıştır. Bu cemaati bir araya toplamiş olan mefkûre, "dünyevî her varlığın ıztıraptan başka bir şey olmadığı, ancak feragat ve ebedî sükûnet ile bu ıztıraptan kurtulmak mümkün olduğu„ düsturudur. Üstadı gibi talebeleride, oradan oraya mütemadiyen gezen bu cemaat, bu tarihlerden altı asır sonra Filistin'de, *Galile*'de dolaşarak, her gittiği yerde: "ilâhî hükümet, yakındır!„ müjdesini dağıtmış olan İsa ile havarileri gibi, kendilerini dinleyen halka: "Kulaklarınızı verin, ölümden kurtuluş çaresi bulundu!„ sevincini yaymışlardır.

Fakat, bu cemaati kurmuş, beşeriyetin, hakikî iztirap kaynaklarını görüp, kurtuluş çarelerini göstermiş olan *Budda* kimdir? İsa gi-

bi (1), müminlerin istekler, emeller, ümitler, mefkûrelerinden doğmuş bir simamıdır?

Budda'nın tarihiliği, uzun uzadıya münakaşaları mucip olmuştur. *H. Kern* (2) in temsil ettiği mektebe göre, *Budda, Krishna* gibi, tarihin değil, üsturenindir. Başında *Senart* (3) bulunan mektepte ise, *Budda,* hakikaten yaşamış olan bir şahsiyettir. Yalnız, masallar, menkibelerle örtülmüş olan bu simanın asıl hüviyetini gösterebilmek, hakkında bilinen şeylerin hangileri tarihe, hangilerinin menkibeye ait bulunduğunu ayırmak güçtür. *Oldenberg*'in (4) temsil ettiği, pek meşhur Hind mütehassıslarının da iştirak ettiği, üçüncü mektebe göre : *Seylan* vesikalarına — pâli şeriati — dayanarak, *Bouddha*'nın şahsiyetini, hayatını, bir sözle tarihiliğini tekrar göstermek, pek mümkündür. Son zamanlarda yapılan keşiflerde, *Oldenberg*'in iddiasına tamamile hak vermiş, *Budda*'nın tarihçiliğini kat'î olarak isbat etmiştir. Bugün hiçbir ciddi bilgin, onun tarihî bir şahsiyyet olduğundan artık şüphe etmemektedir.

Budist an'anesine göre, Budda, *Lumbinî* ko-

(1) Bakınız: **A. Hilmi Ömer**, İsa Meselesi.

(2) **H Kern**; Histoire du Bouddhisme dans l'inde, Revue de l'histoire des Religions, Vol. V (1882) p. 49-88 et p. 149-226; **H. Beck**; Buddhismus, I. Der Buddha, p. 28-68.

(3) **Senart**; Essai Sur la légende du Bouddha. **M. Senart**, bu eserinin ikinci tabında - 1882 - Budda'nın tarihiliğine daha geniş bir yer vermiştir.

(4) **H. Oldenberg**, Le Bouddha. 4 edit.

ruluğunda doğmuştur. *Pâli*, edebiyatında da, iki yerde böyle kaydedilmiştir : *Sutta-Nipâta*'da *Nalaka-Sutta*'nın başında bulunan bir şiirde, insanlar dünyasının iyilik ve saadeti için *Bodhisatta* "eşsiz, tek mücevher„ in, *Sakya*'lar kasabasında, Lumbinî toprağında — *Janapade Lumbineyye* — de doğduğunu, gökte sevinen Allahların hekîm *Asita*'ya haber verdikleri hikâye edilmişdir. İkinci referans ise, pâli şeriatının en son kitaplarından biri bulunan *Kathâvatthu*'dadır. *Budda*'nın doğumuna dair *pâli*, şeriatinin daha ziyade tafsilâtlı olarak bildiği malûmata, ilk defa olarak, *Jâtaka*'ya dair yazılmış bir tefsir mukaddemesinde rastgelmekteyiz. Burada verilen malûmata göre, kiraliçe *Mahâmâyâ*, doğum günlerinin yaklaştığını anlayınca, *Devadaha*'da oturan babasının yanına gitmek istemiş, fakat, yolda *Lumbinî* koruluğunda dinlenmek için arabadan inince, ağrıları sıkışdırıp çocuğunu, yani müstakbel *Budda*'yı burada doğurmuştur. Budda'nın doğumu ve hayatı hakkında inanılmayacak şeylerle dolu tafsilât veren eserler, yukarı hindistan Budism'ine ait, *Mahâvastu* (II, 18) ; *Lalitavistara* (bahis : 7) gibi, Sanskrit dilinde yazılmış kitaplardır (1). Bu

---

(1) Şimalin kitapları, **Bouddha Çâkyamuni**'nin hayatıni, o zamana kadar gelmiş ve geçmiş bütün Budda'larınki gibi, on iki kısma ayırmışlardır : (1) Allahlar arasından dünyaya inişi, (2) Anne rahmine girişi, (3) Doğumu, (4) Gençliği, evlenmesi, (5) Evlilik hayatı, (6) Prenslik hayatından vazgeçmesi, (7) Zahidane hayatı, (9) Nur, ilham, **Bodhi** ara-

eserlerden hiç birisi ise, milâddan sonra *3* ve *4* üncü asırlardan daha önceye çikamaz.

Budda'nın hayatına dair, itimadı sarsan, masallar, harikalar ile karışmamış bir tercümeihalin *Pâli* mukaddes metinlerine kadar gidemeyişi, bize nekadar garip görünse de, bir şahsın hayatını, bir tetkik mevzuu saymak,bu devre tamamile yabancı kalmış bir fikir olduğu için, tabiî görülmek icabeder. Buna mukabil, erkenden cemaat, mualliminin vaaz ettiklerini yazmaya başlamış, bu yazılar cemaat içinde elden ele geçerek okunmuşdur. Fakat, Hint dinleri tarihini tetkike başlarken de söylediğim gibi, "bir gün...„ yahut, "*Mes'ud*, bu zamanda filân yerde oturmakta idi...„ ile başlayan bu vaizlerin tarihine, *Budda*'nın hangi yılda, ne münasebetle, kimler önünde söylediğini kayd etmeye ehemmiyet verilmemiştir. Bundan başka, Budist cemaati için, *Budda* gibi bir münzevinin hayatında, birbirine benzeyen yıllar içinde, bu gibi sözlerin ne vakit söylendiklerini aramak, zaid sayılmış olabilir. Bunlardan dolayı, *Budda*'nın gezginci hayatındaki bazı menkibeler, mühim şahsiyetler, hekîmlerle görüşmeleri, mevsuk veya uydurma olan, vaazların hatıralarına bağlanmışlardır. Bu gibi hatıralar arasında ise, tabiatile Budda'nın vaaz etmeğe başlaması, ilk dinleyiciler, bunların bu dine girmeleri, cemaat içinde vaazları, nihayet ölümü,

ması ; (9) Şeytan, **Mâra** ile mücadelesi, (10) İlhama kavuşması, (11) Şeriat tekerleğini çevirmeğe başlaması, (12) Nihayet, kurtuluşa, **Nirvâna**'ya kavuşması.

en ziyade ehemmiyet verilen şeyler olmuşlardır. Bunun için, en eski vesikalar olmak üzre, elde bulunanlar, tam değil, fakat bu mevzulardan biri veya ötekisi hakkında tutulmuş, tercümeihal parçalarıdır. Sonra, *Budda*'nın bir tercümeihali yazılmak ihtiyacı duyulduğu vakit, bu eski malzemeler kullanmışlardır. Bu eski kaynaklarda ise, yukarda söylediklerimizden anlaşılacağı gibi, Budda'nın vaaz etmeğe başlamazdan önceki, yani henüz Budda, olmazdan evvelki hayatına dair, pek az malûmat vardır. Çünkü : Cemaat, Budda'nın şahsına ancak *mes'ud, mukaddes Budda*, olduktan sonra ehemmiyet vermiş, bundan sonra söylediklerini bilmek istemiştir. Bunun dışında kalan her şey, bu ehemmiyetli mesele karşısında silinmişdir. Budda'nın daha önceki hayatını, türlü türlü hayaller, inanılmayacak şeyler ile süsleyenler, sonraki asırlardır.

1896 yılına kadar *Budda*'nın doğduğu yer hakkında bilinen şey, yukarda söylediğim *pâli* şeriatının verdiği malûmattan ibaret idi. Bu tarihlerde *pâli* şeriatının ehemmiyeti, henüz lâyıkile takdir edilemediği için, buna da pek kıymet verilmeyordu. Fakat *1896* yılında, imparator *Açoka*'nın bir kitabesi bulunmuş, bu kitabe Budda'nın doğduğu yer hakkında hiç bir şüphe bırakmamıştır. Kitabenin bulunduğu yer, daha evvel tesbit edilmiş olan *Kapilavastu* şehrinin birkaç mil şarkında, Nepal'ın cenubunda, şimdiki birleşik ayaletlerde, *Basti* kazasının birkaç mil şimalinde *Lumbinî* koruluğudur. Bu kitabe,

Koçala lehcesile yazılmışdır. *Budda* dinine yirmi yıl hizmet ettikten sonra *Açoka*, Budda'nın hayat ve faaliyetine sahne olan yerleri ziyaret etmek maksadile, buralara da gelerek, bu kitabeyi koydurmuştur (1). Kitabenin tarihi, *Açoka* saltanatının umumiyetle kabul edilmis olan Kronolojisine göre : Milâddan önce *245*, yılıdır. Nepallılar ve dağlıların şimdi, Rupadi adını verdikleri buradaki mukaddes bir yerde *Budda*'nın doğumunu tasvir eden bir kabartma vardır.Yine bu yerin yakınlarında, *1898* yılında keşfedilmiş bir odada, bir çok kaplar bulunmuştur. Bunlardan bir kavanozun dışında, eski bir dil ve yazı ile "*Sâkya ailesinden, yüksek Budda'nın yadigârlarını*

(1) Kitabe, bugün yazılmış gibi. okunaklıdır. Yalnız bir kaç kelimenin manâsı anlaşılamamışdır. Muhtelif Hint mütehassıslarının esasda birleşmekle beraber, teferruatında birbirlerinden biraz farklı olarak anladıkları bu kitabenin tercümesi şudur : "Allahların sevgilisi, hükümdar **Piyadesi** — yani **Açoka** — Sâkya'ların hekîmi, Buddha'nın burada doğmuş olması keyfiyetini tes'it edip, tazimlerini arzetmek maksadile, şahsen buraya gelmiş, taşdan bir beygir (?) — doğduğu yerin etrafını çeviren ve kapadan taşdan bir duvar — ve taşdan bir sütun dikilmesini emretmiştir. Burada bir mukaddes doğmuş olduğu için, **Lumbinî** kasabasını sekizde bir vergiden affetmiştir„. Bu J. F. **Fleet**'in tercümesidir. Bakınız : Journal of Royal Asiatic Society, 1908, p. 486; W. A. **Smith**, Indian Antiquity, XXXIV, p. 4 (1905) de yaptığı tercümeyi parantez içinde gösterdiğimiz gibi anlamıştır. **Budda**'nın burada doğduğunda bilginler birliktir. Bakınız bu hususta : A. **Führer**, Büddha Sakyamuni's Birthplace, Allahabad, 1907.

muhtevi olan bu kab, hemşireler ve kadınlarla beraber, kardeslerin vakfıdır„ **yazılmışdır.**

Bütün bu vesikalar, adını kurduğu din taşıyan, *Budda*'nın hakikaten tarihde yaşamış bir şahsiyet olduğunda şüphe bırakmamışlardır.

Tarihî kıymeti bulunmayan an'aneleri bir tarafa bırakırsak, *Budda*'nın hayatına dair elimizde sağlam ve tarihen müsbet vak'alar olmak üzre şunlar kalmaktadır :

***Buddha,* şahsî bir ad gibi çağırılmakta olan *Gautama* — pâli şeklinde : *Gôtama* — ya verilmiş bir unvandır.**

Sonraları şöhret bulunca kendisine *Şidharta* "maksadını yapmış„, *Baudha Çakyamuni "Sakaların* hekîmi Budda„ denmiştir. Hintlilerin Buddaya verdikleri bu unvandan da anlaşılacağı üzre, Budda, *Saka* türklerindendir (1). Babası da, yine *Saka*'lardan arazi sahibi *Çuddhadana,* annesinin adı *Mâya*'dır. Yukarda söylediğim gibi Budda, milâddan önce *560* yıllarında, bugünkü Nepal ile Aoud ayaleti arasında bulunan *Kapilavasta* (2)

---

(1) Milâttan önce VI ıncı asırda, yukarı Hindisianda nufusu tahminen bir milyon kişi kadar olan **Saka** Türklerinin bir cümhuriyeti vardı. Hintlilerin **Çakya**, İranilerin **Çaka**, Yunanlıların **Scythe**, İbranilerin **Ashkenaz**, Asur kitabelerinin **Azguzai** dedikleri **Saka**'ların Türk olduklarını isbat eden bütün vesikalar için, hazırlamakta olduğum **Budda** adlı eserime bakınız.

(2) **Saka** cümhuriyetinin merkezi **Kapilavastu** şehridir. Bu Türk cümhuriyeti, sözde **Koçala** krallığına tabi bulunuyordu. Diğer böyle küçük cümhuriyetlerle beraber **Saka**'lar bir konfederasyon yapmışlardır.

şehri yakınlarında *Lumbinî* köyünde doğmuştur. *Gautama*, kendi sınıfı içinde bulunan çocuklar gibi büyütülmüş, kendi devrinin her kültürünü almıştır. *Yachodera* adındaki bir kadınla evlenmiş,bu kadından olan çocuğu *Rahula*,sonra babasının kurduğu dine girmiştir.Çocuğu olduktan sonra, yirmi dokuz yaşlarında bulunduğu esnada, bu devrin hayat vazifeleri hakkında beslediği telâkkilere (1) binaen, başkalarınında yapdığı gibi, evini barkını bırakıp *kurtuluş*, aramaya çıkmıştır. *Gautama*'nın kurtuluş namına, evini barkını, çocuğunu feda etmesini anlatmak isteyen sonraki devir, bunu zengin bir hayal ile süslemiş, muhteşem arabasına binip gezmek için sarayından çıkan *Gautama*'nın yolda bir rahip, bir ihtiyar, bir hastaya ras gelerek, bu tesadüflerin onda nasıl, ferağat ve fedakârlık hayatının saadetlerine dair kuvvetli intibalar bıraktığını, bu derin tesirler altında artık sarayını bırakmaya karar verdiğini, ailesinden ayrıldığı son gece, masumane uyuyan çocuğuna, kendisini çok seven karısına merhametle baktıktan sonra, nasıl sarayından çıkıp gittiğini... Uzun uzadıya, hikâye etmişlerdir. Bugün bize masal gibi gelen bütün bu hikâyeler, o devrin zengin hayâller ile süslenmiş şiirlerinden başka bir şey değillerdir.

Evini barkını bırakıp, bu devrin dilile "asîl

(1) Asîlâne yaşanılan bir ömrün, muhtelif safhaları hakkında, yukarda **Âranyaka**'lar münasebetile, kısa malûmat vermiştik.

sükünetin en yüksek hâli„, "yokluk„, *Nirvâna* "ezelî ve ebedî hal„ e, kavuşmayı aramaya giden *Gautama*, yedi yıl, arka arkaya, meşhur iki muallimin derslerini aldı. Bu muallimler, ötedenberi Hindistanda pek ziyade itibarda olan, sonra bizzat Budda dininde ehemmiyetli bir yer tutmuş olan bazı hareketleri, zihni her türlü muayyen fikirler ve düşüncelerden kurtarmaya mahsus temrinler yaptırttılar. Bu temrinler ile kendisinde "Nefisde ölmek„ diyebileceğimiz, patolojik hali meydana getirmeye çalışdılar. Fakat *Gautama* bütün gayretlerine rağmen, bunda istediği sekineti bulamıyarak, muallimlerini bırakıp, *Magadha*'da bir müddet dolaşdıktan sonra *Ourouvêlâ* (1) kasabasına geldi. Ormanları, tabiî güzellikleri ile pek şairâne olan bu kasabada, yıllarca süren en şiddetli riyazetler yaptı. "Bağdaş kurup, dilini damağına yapıştırarak, zihnini bir noktaya verdiği„ halde, ilham gelmesini mütemadiyen beklediyse de, bütün bu riyazetlerine rağmen, bir türlü kavuşamadı. Fakat meyus olmıyarak, riyazetlerini gittikçe daha ziyade şiddetlendirdi. Maddî ihtiyaçlarının asğarî haddinden de kendisini kurtarmak istiyerek,nefesini tutuyor, yiyecek yemiyordu. *Gautama*'nın bu riyazetlerini hayret ve takdir ile takip eden, talebesi olmak, onun gösterdiği yolda yürümek için, ilhama kavuşmasını bekliyen, beş münzevi vardı. Bu

---

(1) Şimdi **Patna**'nın cenubunda, **Gayâ** civarında, **Ourel**'dir.

şiddetli riyazetler, nefsine reva gördüğü eza ve cefalarla bitap düştüğü halde, kendisini hedeften halâ çok uzakta gören *Gautama*, ilhama kavuşmak hususunda riyazetlerin hiçbir faidesi olmayacağını, bütün gayretlerinin boşa gittiğine kanaat getirerek riyazetleri, birdenbire bırakdı. Bitap düşen vücudünü kuvvetlendirmek için, bol bol yiyip içmeğe başladı. Bunu gören münzeviler, kurtuluşa erişmek için girişdiği çetin mücadeleye artık Budda'nın dayanamıyarak düşdüğüne hükmettiler. Artık ondan hiçbirşey beklenemiyeceğini sanarak yanından gittiler. *Gautama*'nın yedi yıllık ömrü işte böyle geçmişti. Fakat bundan yine meyus çıkmamıştı.

Bir gün *Néranjâra* nehri (1) yanında bir ağaç altında — bu ağaca o zamandanberi, *bilgi*, ağacı denmiştir — oturup düşünürken, zihninde birdenbire bir şeyin parladığını duydu: Tekrar doğumlar — *Samsâra* — çarkından kurtulamıyan ruhların, dalâlet içinde kaldıklarını, iztirapların hangi kaynaklardan akmakta olduklarını,bu iztirapların nasıl kurtulabileceklerini gördü. Bununla o zamana kadar olsa olsa bir münzevî olan *Gautama*, *Buddha* "uyanmış, hakikate kavuşmuş„ oldu. *Budda*'nın bu bilgi ağacı altında uyandığı geceyi,Budistler, mukaddes bir gece saymışlardır.

Bu suretle uyanan, hakikate kavuşan *Budda*, an'aneye göre, neşredeceği hakikatleri kavrayabilecek kabiliyyetde saydığı *Yoga* mezhebine mensup, ilk muallimlerini düşündüyse de, öldük-

(1) Neranjâra, nehrine şimdi Phalagou denmektedir.

lerini öğrenmesi üzerine, *Ourouvêlâ* ormanında, riyazetten fütur getirmesi üzerine, itimatları kırılarak kendisinden uzaklaşmış olan beş münzevînin şimdi *Benarés*'de oturduklarını işitmiş, vaiz etmek üzere oraya gitmiştir. Eskidenberi Budistler, Budda'nın "kurtuluşa dair olan ilk vaiz„ ini Benarés'de veriğini, ilk müminlerini orada kazandığını, kabul etmişlerdir. Bu vaazın ne olduğunu aşağıda göreceğiz.

Budda'nın son zamanlarına, *Râjagaha*'dan *Kousinâra*'ya yaptığı son seyahetine dair mufassal malûmat, pâli dilindeki şeriatta vardır (1). Bu esnada Budda, artık seksen yaşına ğirmiş, yaşadığı bu uzun yılların kırk dört senesini vaizler ve bu dini yaymak için sarfettiği mütemadî gayretler ve faaliyetler ile geçmişti. İradesinin kuvvetile atlattığı ilk hastalıkdan sonra, yolda *pâva*'da tekrar hasta düşmüş, *Kousinârâ* şehrine (2) rahatsız olarak gelmişti. Burada *Hiranyavattî* nehri kenarındaki ormanda vakitsiz çiçek açmış iki ağaç arasında yatağını yaptırmıştı.

Kousinârâ eşrafı, kadınlar, çocuklar, ormana *Budda* hakkındaki son vazifelerini yapmak, onun vazını dinlemek için koşmuşlardır. *Budda* ile konuşmak istediği halde, o zamana kadar bir türlü fırsat bulamıyan,başka bir mezhebe mensup rahip, *Soubhada*'da tam vaktinde yetişerek,*Budda*'yı

(1) Mahâparinibbâna - Sutta.

(2) Şimdi, **Ghata-Gandak**, üzerinde **Gorakhpour**'un şarkında **Kasia**'dır.

görmeğe muvaffak olmuş ve bu dine girmişdir.

***Budda*, ölümünden az önce, *Ânanda*'ya şunları söylemiştir : "Ey Ânanda, olabilir ki hikmet, üstadını kaybetti. Bizim artık üstadımız yoktur diye düşünebirsin. Ey Ânanda, böyle düşünmek doğru değildir. Ey Ânanda, öğretip vaaz ettiğim mezhep,kaide işte ben öldükten sonra senin üstadın olacak şeyler, bunlardır„. Etrafında toplanmış olanlara dönerek "Ey müminler, hakikaten size derim ki : Her mahlûk fanîdir. Fasılasız mücadele ediniz...„. Bu *Budda*'nın son sözleri olmuşdur.**

Bu andan itibaren, vecitlerden vecitlere ve istiğrakın bütün safhalarından geçerek yükselip *Nirvâna*'ya kavuştu. *Kousinârâ* eşrafı, bir hükümdar cenazesine yapılan hürmet ve saygılarla, Budda'nın cenazesini şehrin kapısı önünde, güneş doğarken yakdılar. *Budda*, milâddan önce *480* yılında, *80* yaşında ölmüştü.

III

BENARES VAAZI

Yukarda *Ourouvêlâ* ormanlığında kendisine arkadaşlık etmiş olan beş münzevinin *Benares*'de oturduklarını öğrenmesi üzerine, bildiği hakikatleri onlara vaiz etmek üzre, *Budda*'nın oraya gittiğini söylemiştik. *Benares*'de *Isipatana* parkında oturan bu münzeviler, uzakdan *Budda*'nın geldiğini görünce, Budda'nın riyazetlere dayana-

mıyarak vazgeçtiğini hatırlamışlar, kendisine saygı göstermiyerek konuşmamaya karar vermişlerdir. Fakat *Budda*, kendilerine yaklaşınca, verdikleri bu kararda duramamışlar, karşılayıp birisi elinden keşkülünü, diğeri mantosunu alırken, ötekiler de oturacağı yeri, ayaklarını yıkayacağı suyu, iskemleyi hazırlamışlardır. Fakat bu münzeviler, *mes'uda*, *Buddha* değil, kendisinin asıl adı olan *Gautama*, diye hitap ederek, sadece "dost„ demişlerdir. Benares vaazı diye anılan asıl vaiz bundan sonra başlar. Kendisine böyle söyledikleri için, *mes'ud* bu münzevilere :

"Ey rahipler, **Kâmil, Tathagâta** [1]yi, adile çağırarak, ona dost [2] demeyiniz. Ey rahipler, **Kâmil** mukaddes, yüksek **Budbha**'dır. Ey rahipler, kulak veriniz, ölümden kurtuluş çaresi bulundu. size mezhebi öğretiyor, vaız ediyorum. Asîl gençlerin bu uğurda evlerini bırakıp gezginci dindarlar hayatı yaşamağa çıktıkları talimi vakit geçirmeksizin sizde takip ederseniz, mukaddes maksatların meydana gelmesinde sizlerin dahi hisseleri olacaktır. Hakikati bu hayatta bilecek, onu karşı karşıya göreceksiniz„

Buddha, böyle söylerken beş rahip Mes'ude: Dost **Gautama** evvelce isteklerin, temrinlerin, riyazetlerinle, kemale,mukaddeslerin nasibi olan sezği ve yüksek bilgiye erişmemişken, şimdi, refah içinde ya-

---

[1] Burada **Kâmil**, Tathâgata diye tercüme edilen bu kelime, kendisinden bahsederken Buddha'nın kullanmağı itiyat ettiği bir sıfat olduğu anlaşılmaktadır.

[2] Dost **Avusö**; rahipler, kendilerine müsavi yahut daha aşağı bir kimseye böyle hitap ederlerdi.

şadığın, emellerini bırakdığın, kendini bolluk ve refaha verdiğin halde, nasıl kemale, mukaddeslerin nasibi olan, sezgi ve yüksek bilgiye nail olmak ve erişmek isteyorsun ? „ dediler.

"Böyle söylerken Mesut menzevilere : Kâmil refah içinde yaşamadı. Gayretlerini bırakıp, kendisini bolluk ve refaha vermedi. **Kâmil** ey rahipler, mukaddes, yüksek **Buddha**'dır. Ey rahipler, kulak veriniz, ölümden kurtuluş bulundu. Size mezhebi öğretiyor, vaiz ediyorum. Asîl gençlerin bu uğurda evlerini bırakıp gezginci dindarlar hayatı yaşamağa çıktıkları talimi vakit geçirmeksizin sizde takip edersiniz. mukaddes maksatların meydana gelmesinde, sizlerin dahi hisseleri olacaktır. Hakikati bu hayatta bilecek, onu karşı karşıya göreceksiniz.„

"Beş rahip, yukardaki ayni ihtarı iki defa tekrar ederler, Buddha, onlara ayni cevabı verir.„

Rahipler susunca, mes'ut onlara :

"Ey rahipler, şimdiye kadar size böyle bir şey söylemediğimi tasdik ediyor musunuz ?„ dedi.

"Ey üstat, bize asla böyle birşey söylemedin.„

— Ey rahipler, **Kâmil;** mukaddes, yüksek **Buddha**'dır. Ey rahipler, kulaklarınızı verin. Ölümden kurtuluş çaresi bulundu.

"Mes'ut, rahipleri ikna etti. Rahipler mes'udu, arzu ile dinlediler, kulak verdiler, kendilerine söylenenleri iyi anlamak için ehemmiyet verdiler.

(Budda'nın bu birinci vazının bundan sonraki kısmına "dhamna tekerleğinin çevrilmesi„ denmiştir.)

"**O zaman** *Mes'ut,* **beş rahibe böyle söyledi:** Ruhanî bir hayat sürenlerin kaçınmaları icap eden iki ifrat vardır:

Bu iki ifrat nedir? Biri nefsanî hazlara, haz ve zevka düşkünlük hayatıdır: Bu, alçak, kaba, ruha zıt, fena, boş bir hayattır. Diğeri de riyazet hayatı. Bu da, hazin, fena, boş, bir hayattır. Ey rahipler, kâmil, bu ifratlardan sakınıp uzaklaşmış, bu iki müfrit yol arasındaki orta yolu, gözleri ve fikri açan yolu, sükûnete, bilgiye, yüksek ilhama, Nirvâna'ya götüren yolu bulmuştur."

"Ey rahipler, Kâmilin ifratlar ortasında bulduğu, gözleri ve fikri açan, sükûnete, bilgiye, yüksek ilhama, Nirvana'ya götüren bu yol nedir? Bu sekiz kollu yol, halis iman, halis irade, doğru konuşma, doğru hareket etme, doğru yaşamak, doğru çalışmak, doğru fikir, doğru düşünmedir. Ey rahipler, Kâmilin bulduğu, gözleri ve fikri açan, sükûnete, bilgiye, yüksek ilhama, Nirvâna'ya götüren, orta yol, işte budur."

"Ey rahipler, Iztıraba dair mukaddes hakikatler işte bunlardır: Doğum, ıztıraptır; ihtiyarlık, ıztıraptır; ölüm, ıztıraptır; nefret edilenlerle beraber olmak ıztıraptır; sevilenlerden ayrı olmak, ıztıraptır; istenilen şeyi elde edememek, ıztıraptır. Hülâsa, bağlanmaktan çıkan beş şey [1], ıztıraptır."

"Ey rahipler, ıztırabın kaynağına dair yüksek ha-

---

[1] Budda'ya göre: İnsanın maddî ve manevî varlığını teşkil eden beş unsur: Beden, ihsaslar, tasavvurlar, teşekküller (yahut temayüller), bilgidir. Kurtuluşa varamıyanlar, bu unsurlara sıkı sıkıya bağlı kalırlar.

kikat işte budur: Bu kaynak, yaşamak ihtirasıdır ki zevk ve ihtirasla karışık olduğu halde, insanları doğumdan doğuma sürükler, zevke, hayata, değişikliğe, ihtiras gibi şeylerde ve şurada burada zevkını tatmin eder. „

"Ey rahipler, ıztırabın izalesine dair yüksek hakikat işte budur: İsteğin, ihtirasın yokluğu, varlık isteğinin tamamile mahvedilmesi, arzuyu bırakma, ondan ayrılma, mahvetme, isteği terk etmektir.„

"Ey rahipler, ıztırabı izaleye götüren yola dair, yüksek hakikat işte budur: Bu sekiz kollu yola, halis iman, halis irade, doğru konuşma, doğru hareket etme, doğru yaşamak, doğru çalışmak, doğru fikir, doğru düşünme, derler„.

"Iztıraba dair yüksek hakikat budur.İşte ey rahipler, şimdiye kadar hiç kimsenin bilmediği bütün bu fikirler üzerine gözlerim ve fikrim açıldı.Bilgi, marifet,sezişe nail oldum. Iztıraba dair bu hakikati anlamalıdır.Ben bu hakikatleri işte anlamış bulunuyorum. İşte ey rahipler, şimdiye kadar hiç bir kimsenin bilmediği,bütün bu fikirler üzerine gözlerim ve fikrim açıldı. Bilgi,marifet, sezişe nail oldum„ [2].

Ananeye göre: *Budda*'**nın alenî faaliyete başladığı, müminlerinin kullandığı tabirle söylenirse, "şeriat tekerleğini çevirdiği„ ,ilk va'zı,** *Benares* **'deki meşhur vazı budur. Tarih bakımından, bu va'zın ne dereceye kadar doğru ve tam olarak nakledilebildiği hakkında, ne düşünülürse düşünülsün, yine bu sözlerin fevkalâde denebilecek**

[1] Mahâvagga; I, 6, 10 ve sonraları.

kadar büyük bir ehemmiyeti vardır. Bu sözlerin ne nisbette rivayet ve uydurma olduğu zannedilirse edilsin, o nisbettede yine nazarı itibara alınmaya lâyıktırlar. Çünkü bu sözler, muayyen bir zaman veya tesadüf ile hakikaten söylenip söylenmediğini değil, belki ilk Bûdism cemaatının, üstadın vazında bulduğu, bulmakta haklı bulunduğu fikirlerin bunlar olduğunu anlatmaktadırlar. Cemaatın içinde yaşadığı dar ve ciddi fikir dünyasına hâkim olan esaslı düşüncelerin, bunlar olduklarını açıkça göstermektedirler. Bu düşünceler ise, yalnız bir vukuf,“kurtuluş„mefhumundan ibarettir :Kurtulmayı icap ettiren sebep,bizi kurtuluşa götüren yol, işte *Budda*’nın mevzuubahs ettiği şey budur, münhasıran budur. Umumiyetle Budda’nın vaazlarına en esaslı mevzu olan da bu olduğunu ayrıca ilâve edebiliriz. Budistleri düşündüren soraklar, Allah ve kâinatın künhü, sırları mes’eleleri değildirler. Onlar tek, bir hakikat biliyorlar, bu hakikat üzerinde düşünüyorlar : bu ıztıraplar dünyasında, ıztıraplardan kendimi nasıl kurtarmalıyım?

Benares, vazının bu sorguya verdiği cevabı ilerde göreceğiz.

IV

BUDDA'NIN İLK TALEBELERİ

Yukarıya naklettiğim *Benares* vazından sonra başlarında *Kondanna* bulunan, bu beş münzevî vaaz ettiği dine kendilerinin de girmelerine müsaade etmesini *Budda*'dan rica etmişlerdir. *Budda* onları şu sözlerle takdis etti : "Ey rahipler, yaklaşınız. Şeriat iyi öğretilmiştir. Iztırabın tamamile izale edilmesi için kudsilikte yaşayınız„. Bundan itibaren *Kondanna*, *Annatakondanna* "mezhebi anlamış Kondanna„ adını aldı. *Budda*'nın etrafında bu suretle cemaat toplanmaya başladı. Bu husustaki vesikalar, ilk beş rahibin yeni dine girmesinden sonra, cemaatın çabuk çoğaldığını yazmaktadırlar. Bu sırada kendi ailesile birlikte birçok dostlarını da bu dine girmeğe kandırmış olan *Benares*'li *Yasa* adlı bir gençte, Budda dinine gelmiştir. münzevî Brâhman'lar, diğer muallimlerin talebeleri de Budda'ya iltihak etmişlerdir. Budda bu cemaatle birlikte yavaş yavaş yukarı Gange'de bulunan hükûmetlerin merkezlerini, hususile *Rajagaha* - şimdi : Râjgir - da dini yaytı. Kurduğu dinin istikbali için en büyük muvaffakiyeti *Budda*, bu son şehirde kazanmıştır. Bu dinin yorulmak bilmez bir koruyucusu olmuş olan genç hükümdar *Bimbisâra* ile en meşhur talebesi olarak yanından hiç bir yerde ayrılmamış

Saripoutta ve *Môgallana* hep bu şehirde *Budda*'nın vaaz ettiği dine, girmişlerdi.

Yukarda söylediğim beş münzevî rahip ve sonrakiler ile *Koccâna*, *Oupâli*, Budda'nın amcası *Ânanda*, kendi oğlu *Râhula*, eşrafdan *Anouroudha*, büyük tüccarların oğulları, Budda'nın ilk cemaatini teşkil ettiler. Diğer dinler ve tarikatlardan gelmiş olanlar da ikinci cemaati kurmuşlardır. Bunlar arasından biri, cemaat içinde fena talebe diye anılan, *Budda*'nın diğer öz amcası *Dêvadatta* (1) dir. Artık ihtiyarlamış olan *Budda*'nın elinden cemaatin idaresini almak hırsına kapılmış olan *Dêvadatta*, Budda'yı öldürmek istemiş ise de, gönderdiği adamları yakalanmışlar, Budda dinine girmişlerdir. *Dêvadatta,* bundan da me'yus olmamış, mutlaka cemaati, kendi istediği gibi idare etmek için, Budda'nınkinden daha ziyade şiddetli bir riyazet programına istinat eden, kaideler teklif etmiştir: Her rahip hayatını mutlaka ormanda geçirecektir. Halbuki Budism' in başlangıcından itibaren, rahiplerden başka *Oupâşaka,* denilen lâyık cemaati de olmuştur. Bunlar arasında, kral *Bimbisâra,* birçok hayratile meşhurdur. Cemaatin doktoru, *Jîvaka*, tüccar *Anâthapindika* da, Budisme, ettikleri iyilikler ile ün almışlardır.

Nihayet, bazı dindar kadınların ricaları ve israrları üzerine, *Budda* istemediği halde, kadınlar cemaatinin kurulmasına müsaade etmek mec-

(1) **Dêvadatta**, hakkındaki en eski malûmat, **Çullavaga'**nın yedinci kitabındadır.

buriyetinde kalmıştır. Bu rahibeler arasında, kral Bimbisâra'nın en güzel karılarından birisi olan *Khîma*, eski fahişe *Vimâha*, dindarlıklarile Budism tarihinde büyük adlar bırakmışlardır.

Budda'nın talebeleri ve dostları bulunduğu gibi, düşmanları da vardır. Fakat kendisi hiçbir zaman hakarete, zulme, maruz kalmamıştır. Bu sıralarda dağılmakta bulunan *Brahman*'lık bu yeni dine karşı, sistematik mukavemette bulunabilecek bir halde değildi. Bazı metinlerde gördümüz" Brahman'ların sözleri bana göre, körlerin kafilesine benzer. Önde, ortada, arkada duranlar bir şey görmezler. Böyle olunca, Brahman'ların itikadı, boş bir şey değil midir?" Gibi acı sözlere mukabil, yine onlar hakkında saygı ile, söyleyen, fıkralar da vardır ki, bunlar Brahmanlar hakkında zıddiyet ve düşmanlığın umumî olmadığını anlatmaktadırlar. Bunlardan başka, Budism, diğer mezheplerle, hususile Cayna'larinkile dostça münasebetlerde bulunmuştur: Her iki tarafın münzevileri birbirlerini ziyaret ederler, her iki tarafa ait doğma mes'elelerini sükûnetle münakaşa ederlerdi. Ancak kral, nazır, gibi mühim şahsiyetlerin bu dinlerden birisine girmesi mevzuubahs olunca, aralarında mücadele başlar, her iki tarafı da büyük bir asabiyet kaplar, o zaman Budism metinleri de, şüphesiz kendilerine ayni suretle hücum eden rakipler hakkında, uzun uzadıya tenkitler ile dolardı.

Bu tarihden sonra *Budda*'nın hayatı hakkında

tafsilât yoktur. Budda dininin bugün en salâhiyetli âlimlerinden biri bulunan *M. Oldenberg*, **bu devre ait, elde olan dağınık malûmatı bir araya getirerek,** *Budda*'**nın yalnız günlük ve mevsimlik yaşayışını anlatmakla iktifa etmiştir.**

Budda'nın günlük ve mevsimlik yaşayışları :

Esasen Buddanın yaşadığı ve faaliyette bulunduğu mıntakaların iklim icabı olarak, **Budda**'nın çalışmasını da,iki mevsim birbirinden temamile ayrı iki safhaya ayırmıştır :Budda, yağmur mevsimini, zengin müminlerin cemaate teberru etmiş oldukları, bahçeler, parklar, evlerde, talebeleri ile birlikte düşünüş hayatı içinde geçirdi. Yazın ise, birçok yerleri dolaşır, herkes ile konuşur, vazederdi. Tercihan gezdiği yerler, diğer tarikatlara mensup gezginci sofuların uğrakları, tüccarların gelip geçtikleri yerler olan eski **Kâsi-Kôsala, Magadha,** krallıkları, şimdiki **Aoudh, Bihar,** eyaletleridir.

Budda ve talebeleri, kendi rahiplerinin topladıkları sadakalar, aldıkları hediyeler ile geçinirlerdi.Çok defa, prensler ve zenginler, onunla beraber, başlıca talebelerini de yemeklere davet ederler, bu fırsattan istifade ederek vazederdi. Talebeleri sarı elbiseler giyerler, başlarının tepelerindeki saçları tıraş ederlerdi. Muallimleri gibi afif yaşarlar, fakirlikten ayrılmazlardı.

Budda, cemaatinde sınıf farkl yoktur : **Budda'**nın arkadaşları arasında, eski berberi **Oûpali,** dahi vardı. Bununla beraber, onun ilk cemaatini, daha ziyade yüksek ve zengin sınıflara mensup kimseler teş-

kil etmişti. Bunun için **Budism,** yalnız fakirlerin sığındığı bir din, zannedilmemelidir. Cemaat içinde, sınıflar arasında tam bir müsavilik vardı.

Budda'**nın verdiği vaızların şekli :**

Budda, dinleyicilerinden soraklar sormak, yahut onların soraklarına cevap vermek suretile vazetmiştir. Maksadını temsiller, bazan hoş hikâyeler anlatarak da, izah ettiği olurdu. Sözlerini, vaızlarını,daima bir metoda göre, yani herkesin bildiklerinden, bilmediklerini çıkaracağı tarzda söylemiştir. Vaızlarında teşbihelerden de istifade etmiştir. Bunlardan en meşhurları, cemaatini; kıymetli inciler yanında, büyük ve korkunç mahlûklarda bulunan denizlere; kendi ve cemaati yanında Budism'in en şöhretli,en muktedir olan azalarını, denizlere dökülen en büyük nehirlerin adlar ve hüviyetlerini kaybedip, yalnız döküldükleri denizlerin adı ile anılmalarına benzettikleridir.

V

BUDİSM'İN DOKTRİNLERİ

İzdiraba dair yüksek hakikat

Budda, **Benares vazında "iztiraba dair dört yüksek hakikatı„,yani iztirabın kaynağını, izalesini,iztirabı gideren çareyi göstermişti.***Budism*'**in ilk zamanlarına ait olmak üzere muallime isnat edilmiş birçok vaızlarda tekrar tekrar tasvir ve tefsir edilen, işte bu dört yüksek hakikattır.** *Budism,*

hiç değilse başlangıcında, metafizik araştırmaları yasak etmiş olmakla beraber, müminlerini dünyevî şeylerden uzaklaştırmak, her arzuyu, sulh ve sükûnet, bilgi, Nirvâna'da söndürmek için, yine metafizik sorguları, zaruret derecesinde talebelerine açmış olduğunu, bizzat *Budda* söylemiştir. Şu halde, *Budda*'nın ahlâkî kanışları altında gizli duran metafizik noktalar, vakit vakit duyulmuş demektir.

İztiraba dair dört yüksek hakikat, bedbinliğin timsali gibi görünmektedirler. Fakat bu hakikatlere, daha yakından bakılacak olursa, Budistlerin kâinatı boş ve kıymetsiz bir şey gibi saymadıkları anlaşılır. Onların bu husustaki muhakemeleri büsbütün başkadır : Kâinatı haddizatinde değil, fakat kâinatta iztirapdan başka bir şey bulunmadığı, iztirapdan başka bir şey göremediği için,boş,kıymetsiz, hayal olarak anlamışlardır. Bu iki anlayış arasındaki fark, büyüktür. Budistlerin gözleri önünde, en maddî şeklile, muztarip beşeriyet, acı bir hakikat olarak durmaktadır. Bu hakikatlar, iztirap ve ölümü hayata aksettiren gölgeler, bulutlar değillerdir : Ölüm ve iztirap her varlığa ayrılmaz bir surette bağlıdırlar. Bu dünyada bir kimse için nekadar zevk ve eğlence varsa, o nisbette de iztirap vardır. Bugünkü mihnetlerin arkasında, ölçülemiyecek kadar uzun, gözün görebildîği kadar sonsuz uzaklara kadar giden, iztirap çekmiş bir mazi vardır. Ruhların tenasühüne itikat ise, korkmuş, dehşete düşmüş

mühayyeleye, kurtuluşa eremiyenler, yani iztiraba bir nihayet vermiyenlere, yeis ile dolu bir istikbal hazırlamaktadır. Hülâsa, Budism, iztirap ve iztirapdan kurtuluşu öğreten bir mezheptir:

"Bir gün,**Mesut,** Kôsambî'de **Sinsâpas** ormanında oturuyordu. **Mesut,** eline birkaç Sinsapâ yaprağı alarak, talebelerine : Ey talebeler, bu elimdeki sinsapâ yaprakları mı, yoksa etrafımızdaki Sinsapâ ormanındaki bütün diğer yapraklar mı daha çok olduğunu zannediyorsunuz ? Dedi„.

Mesut'un eline aldığı bu birkaç yaprak şüphe yok ki azdır. Etrafımızdaki Sinsapâ ormanlığındaki yapraklar ise bundan daha çok fazladır„.

—"İşte, ey talebeler, size bildirdiklerime nazaran, keşfedip henüz bildirmediklerim, bu ormanda bulunan yapraklar gibi, daha çoktur. Ey talebeler, bunu size niçin bildirmedim ? Çünkü ey talebeler, bunun size hiç faydası olmaz, çünkü bu sizi kutluluk yolunda ilerletmez, çünkü bu sizi dünyaya ait şeylerden uzaklaşmaya, isteği mahvetmeğe,faniliğin önüne geçmeye, sulhe, bilgiye, ilhama, **Nirvânâ'**ya götürmez : Bunları size bildirmediğimin sebebi işte budur. Ey talebeler,size bildirdiğim şeyler nelerdi ? Ey talebeler, size bildirdiklerim, iztirabın ne olduğu, hakikatıdır. Size bildirdiğim ey talebeler, Iztirabın kaynağı idi. Size bildirdiğim, ey talebeler, iztirabın yok edilmesi idi. Size bildirdiğim, iztirabı yok etmeye götüren yol idi„ (1).

(1) **Samyuttaka—Nikâya,** sonlarina doğru.

Bu fıkra, Budda mezhebinin ne olmak ve ne olmamak istediğini kısa, fakat açıkca anlatmaktadır. Budism, Kâinat sırlarını bütün derinliklerinde yoklayıp, bilmek ihtiyacında olan zihinlere, bunları ifşa etmek istiyen, bir felsefe olmak istemiyor. Fakat ıztıraplar içinde kıvranan insaniyete hitap ediyor, ıztıraplarını öğretiyor, bu ıztırabları söndürmek için yol gösteriyor.Budistlerin zihinlerini yoran tek sorgu, işte budur.

"Ey talebeler, büyük denizin ancak bir tadı, tuzlu tadı olduğu gibi; ey talebeler, bu mezhep ve tarikatında yalnız bir tadı, kurtuluş tadı vardır„ [1].

"Ey talebeler, varlıkların tenasühünün —**Samsâra** —kaynağı ezeliyete dayanır.Bunun içindir ki, cihalete dalmış yaşamak, hırsile zincirlenmış varlıkların, gelişi güzel tenasühten tenasühe dolaşmağa başladıkları başlangıcı keşfetmek mümkün değildir.Ey talebeler,bu uzun tenasühten tenasühe gelişi güzel dolaşırken ve sevdiklerinizden mahrum, nefret ettiklerinizle birleştiğiniz için ağlar ve inlerken, sizin ve bütün insanların dökdükleri göz yaşlarımı, yoksa dört büyük ummanda bulunan suyun mu daha fazla olduğunu zannediyorsunuz?Bir annenin, bir babanın,bir kardeşin, bir hemşirenin,bir oglun,bir kızın ölümü,anne babayı, mallarınızı kaybetmek, bütün bunları uzun asırlar zarfında duydunuz. Bu uzun asırlar esnasında, bu felâketlere düşerken gözyaşları akmış, sizlerde daha ziyade akıtmış iken, bu uzun seyyahatte tenasühten tenasühe dolaşıyor, sevdiklerinizden mahrum, nefret ettik-

(1) **Gullavagga**, IX, 1, 4.

lerinizle birleştiğiniz için ağlayor ve inleyordunuz. Dört büyük ummanda sizlerin dökdüğünüz göz yaşları kadar su yoktur„ (1).

Kızı *Jîva*'**nın ölümünden dolayı ağlayıp,** *Jîva, Jîva* **diye feryat eden bir anneyede** *Budda* **şunları söylemiştir:**

"Hepsi **Jîva** adını taşıyan seksen bin genç kız, burada yakma yerinde yanmıştır. Bunlar arasından hangi **Jîva** için ağlayorsun?„ (2).

Iztırap, başlıca doğum, ibtiyarlık, ölüm şeklinde gözükmektedir:

«Ey talebeler, şayet bu dünyada üç şey olmasaydı. **Kâmil,** mukaddes, yüksek olan Budda zuhur etmiyecekti. Kâmilin vaaz ve ilân ettiği mezhep ve kaide bu dünyada parlamıyacaktı. Bu üç şey nedir? Doğum, ihtiyarlık, ölüm» (3).

VI

IZTIRABIN KAYNAĞI VE IZTIRABIN GİDERİLMESİNE DAİR HAKİKATLAR

Sebebiyet bağı

Budist'lerin zihninde, dört hakikattan birincisine, ıztırabın hakikatine ne büyük ehemmiyet

(1) **Samyuttaka-Nikâya,** Vol. II, p. 179 ve sonraları.
(2) **Therîgâthâ.**
(3) **Anguttara-Nikâya,** vol III.

verildiğini göstermek için yukarıda Budda'nın vaazlarını aldık.

Iztırabın kaynağı ve ıztırabı yok etmeye dair olan hakikatlar ise, bizi hayat hakkında alışık bulunduğumuz düşüncelerden, Budilik dogmasının temamile mücerret sahasına götürür.

"İşte ey rahipler, ıztırabın kaynağına dair yüksek hakikat budur: Bu kaynak yaşamak ihtirasıdır ki, zevk ve ihtirasla karışık olduğu halde insanları doğumdan doğuma sürükler, zevke, hayata, değişikliğe ihtiras gibi şeylerde ve şurada burada zevkini tatmin eder.

«İşte ey rahipler, ıztırabı yok etmeye dair olan yüksek hakikat şudur: İhtirasın yokluğu, varlık ihtirasının temamile mahvedilmesi, ihtirası bırakmak, istekten ayrılma, mahvetme, ihtirası, isteği terkelmektir.„

Fasılasız gidip gelmesile, görünüp kaybolmasile, bu dünyada bizi kuşatan *varlık*, işte bizim felâketimizi mucip olan şey, budur. Bu varlığın esası ise, bizim irademizdir. Yaşamak istediğimiz için, varlığımızı bir başkasının varlığile eritip yaymak, genişletmek isteyoruz. Bu iradenin mahvolması ise, varlığımızı ortadan kaldırır. Bütün beşerî mukadderatın hepsini kavrayan bu iki şeydir.

Fakat bu mecmu, unsurlarına dağılabilmelidir. Yukarıda kaydettiğimiz teklif, insanı doğumdan doğuma götüren yaşamak, varolmak hususunda ki ihtirasları anlatmaktadırlar. Fakat bu hırs ne-

reden geliyor? Varlığımızın esası, bizzat hangi esasa dayanmaktadır? Bütün ıztırablarile beraber tekrar doğum ve varlığımızın yenileşmesi, hangi kanun, hangi mekanizma, hangi orta yollar sayesinde bu yaşamak hırsına bağlanıyor?

En eski ananelerde, bu sorgunun sorulduğunu, mukaddes hakikatlerin icazını tamamlamak ihtiyacı duyulduğunu anlayoruz. Bundan dolayı buraya iki düstur, daha iyisi, iki kısmı bulunan bir düstur, "kaynağın sebebiyet bağı„ eklenmişdir.

Anane, bu doktrine, dört yüksek hakikattan sonra gelen ilk yeri, hatta bu hakikatlara pek yakın bir yer vermiştir. Budda'yı bir *Budda* **yapmış olan şey, bu hakikatleri bilmesidir. Sebebiyet bağını ise, henüz** *Budda*'**lığa erişmezden önce bilmiştir. Budda'nın bilgi ağacı altında zihnini meşgul eden Budda'ya vaazlarının anlaşılmayacağı korkusunu veren şeyde bu "kaynağın sebebiyet bağı„ mülâhazası olmuştu:**

"Bu dünyada, dünya kasırgası içinde çalkanan zevkini bunda bulan beşeriyet için, sebebiyet kanununu, sebepler ve neticeler silsilesini kavramak güç bir şey olacaktır.„ **(1)**

Bazı metinler, bu sebebiye bağını, yüksek dört hakikati temamlayan bir kısım saydıkları gibi, ikinci ve üçüncü hakikatin yerlerine de bu kanunu koymuşlardır. (2)

İhtimalki en eski olan ve biri müsbet diğeri

---

(1) **Mahâvagga,** 1, 5, p. 2 ve sonraları; **Majjh. Nikâya** vol. I, p, 167 ve sonraları

(2) Faraza **Anguttara-Nikâya,** da. III, 61, 11, 12.

menfi hadları bulunan "kaynağın sebebiyet bağı„ aynen şudur:

"Cihaletten teşekküller, **Sankhârâ**; teşekküllerden, bilgi **Vinnâna**; bilgiden ad ve beden; ad ve bedenden altı duygu (1); altı duygudan temas — duygular ile mevzular arasında —; temastan ihsas; ihsastan hırs — yahut, arzu, istek —; ihtirastan bağlanma — varlığa —; bağlanmadan — varolmaya — varlık, **Bhava**; varlıktan doğum; doğumdan ihtiyarlık ve ölüm, keder, şikâyet, ıztırap, mahzunluk, yeis, çıkar. İşte bütün ıztırap dünyasının kaynağı budur.„

"Fakat isteğin temamile mahvedilmesile cihalet giderilirse, bu teşekküller ortadan kalkmış olur. Teşekküllerin giderilmesile, bilgi ortadan kalkmış olur, bilginin giderilmesile, ad ve beden; ad ve bedenin giderilmesile, altı duygu; altı duygunun giderilmesile temas: temasın giderilmesile, ihsas; ihsasın giderilmesile, ihtiras; ihtirasın giderilmesile, bağlanma; bağlanmanın giderilmesile, varlik; varlığın giderilmesile, doğum; doğumun giderilmesile, ihtiyarlık ve ölüm, keder, şikâyet, ıztırap,mahzunluk, yeis ortadan kaldırılmış olur. İşte ıztırabın bütün hakimiyetini ortadan kaldırmak yolu budur„.

Dünyada ıztırabın son kökü hakkında Budism in düşündüğü şeyler, çok müphem olduğu için ayrı ayrı izah edilmelidirler. Bütün beşerî ıztırapın kaynağı olmak üzere gösterilen "bilgisizlik„ yukarda söylediğimiz, dört yüksek hakikati bil-

(1) Hintliler, aklı, **Mano**, altıncı duygu olarak sayarlar.

memektir. İnsanları ıztıraba götüren yolun başı budur. Iztıraptan kurtulmak isteyenler, önce bu bilgisizlikten kurtulmaları, yani dört yüksek hakikati öğrenmeleri lâzımdır.

I — Bilgisizlikden, *Avijja*, **teşekküller çıkar:**

Yukarda görüldüğü gibi, sebebiyet bağlarının birinci haddi: "Bilgisizlikten, teşekküller çıkar„ düsturu ile başlamaktadır.

Şu halde, iztirabın son esası olmak üzere gösterilen bu bilgisizlikten anlaşılan şey nedir? Bu sorguya dair, *pâli* **mukaddes kitaplarında, bizzat** *Budda'***ya isnat edilmiş vaızlar ile, en meşhur talebelerinin buna dair söyledikleri şeyler, yahut sonraki nesillere mensup bulunan ilâhiyatçıların eserlerinde verilen cevaplar; birbirlerinin aynidir. Burada bilgisizlik sade, dört yüksek hakikat hakkında bilgisizliktir.**

Saripoutta **der ki :**

«Bilgisizlik, iztirapdır. İztirabın kaynağını, iztirabın giderilmesini, iztirabı gidermeğe götüren yolu bilmemek: İşte bilgisizlik denilen budur». (1)

"Dört mukaddes hakikatın ne olduğunu bilmiyerek, bir doğumdan diğerine giden uzun yolu yürüdüm. Şimdi dört mukaddes hakikatı gördüm: Varlık seyli durdu. İztirabın kökü kurudu: Artık bundan sonra tekrar doğum yoktur„ (2).

II — *Teşekküller:*

Sebebiyet bağlarının ikinci haddi, "bilgisizlik-

(1) **Sammâditthi-suttanta** (Majjh. Nik., vol. I, p. 54).
(2) **Mahâvagga**, VI, 29.

ten teşekküller *Sankhâra* çıkar„, düsturudur.

Sankhâra kelimesi "hazırlamak„ manasını veren bir fiilden çıkmıştır. Budist'ler için yapılan şeyin varlığı, ancak yapılmakta olmak itibarile kaimdir. Daha doğrusu, varlık mevcut değil, ancak kendisini mahvetmek için mütemadiyen yine kendisini yaratarak varolmaktadır. Şu halde,ancak her şeyin kaybolmak üzere göründüğü bu dünyada, şekil, teşekkül fikrinin tatbik edilemiyeceği hiçbir hâdise tasavvur edilemez. Bununla beraber, bu fikir burada, daha mahdut manada alınmıştır. "Teşekkül„, şahsın maddî,manevî varlığında vukubulmaktadır. Filhakika *Sankhâra* (1), çok defa, bir netice meydana getiren cismanî yahut zihnî mekanizmanın temayüller, kabiliyetler, istidatlar,iradeler yahut haller, niyetler,hazırlıklari gibi manalar vermiştir : *Budda*,ihtiyarlığında,hayatının sonuna gelmesine müsaade etmeğe karar verdiği vakit,"hayat *Sankhâra*, sinin şuur ve tefekküründen kurtuldu„. Budda'nın huzuruna saygı ile gitmeğe niyet eden biri, kendi hakkında iftiralı sözler söylendiğini işidince : «Mesudu görmeğe gitmeği hedef tutan irade, *Sankhâra*'sı kayboldu». Bundan dolayı, bilgisizlikten *Sankhâra*'lar, Sankhâra'lardan da bilgi çıkarılınca, muayyen bir varlığa musallat olan bilgisizlik onda bir takım temayüller, doğuruyor demek olur. Bu temayüllerde mevzubahs varlığın yeniden doğumu müna-

(1) Yahut **Abhisankhâra**, yani «filân filân şeyi hedef tutan **Sankhâra**„, demektir.

sebetile bilgi uzvunun mütekabil bir şeklini,hattâ "ad ve bden„ve sebebiyet bağının diğer hadlerini meydana getirir.

Şu halde, *Sankhâra'*lar, yeniden doğumların mukadderatını tayin eden, irade ve faaliyetin, meyil, istidat, kabiliyeti, hâl. tasavvurlarıdır :

«Bilgisizliğe mahkûm birisi, kendisinde, temizliği hedef tutan bir teşekkül meydana getirirse, bilgisi, temiz bir varlığa nail olur. Kendisinde kirliliği hedef tutan bir teşekkül meydana getirirse, aynile bilgisi kirli bir varlığa nail olur. Kendisinde kayıtsızlığı hedef tutan bir teşekkül meydana getirirse, aynile varlığı kayıtsız bir teşekkül kazanır. Fakat şayet bir rahip bilgisizlikten kurtulmuş, bilgi kazanmış ise, o zaman kendisinde, bilgisizlikten kurtuluşu ve bilgiye erişmesi tesirile, ne temizliği, ne kirliliği, ne kayıtsızlığı... İstihdaf etmiyen bir teşekkül meydana gelir. Onun için tekrar doğum kalkmış, kudsiyete varılmış, vazife görülmüştür. Bu dünyaya bir daha dönmiyecektir: İşte bildiği şey budur» (1).

Bu metinde gördüğümüz "temizlik„,«kirlilik», öbür dünyada mükâfat gören manevî meziyet, yahut cezasını bulan taksirattan başka şeyler değillerdir. Böylece, «teşekküller» takımı bizi burada, *Kamma*,manevî karşılık doktririne götürür: Bugünkü varlığımız, evvelki varlığın *Kamma'*sından çıkmıştır. "Şekil ve suret„ vermek iktidarını

(1) **Samyutta-Nikâya**, vol.. II, p. 82.

veren şey, bu *Kamma'***nın kudretidir. Budda, bir defa bu hususta şunları söylemiştir:**

"Ey talebeler, bu ne sizin bedeniniz ve ne de başkalarının bedenidirler. Burada bir teşekkülde **(abhisankhatam)**, beden sahibi olmuş eski işleri **(Kammam)**, tanımak evlâ'dır„ (1).

Bu fikre, şer'i mecmualardan birinde "Sankhâra'lara göre tekrar doğuma dair„ olan bir metinde de tesadüf edilmektedir:

"Ey talebeler, imanlı, doğru, mezhebi, feragati, hikmeti bilen bir rahip, kendi kendisine böyle düşünmüş olabilir: Ölümle bedenim mahvolduğu vakit, kuvvetli bir hanedan ailesinde tekrar doğabilmek bana nasib olmasini dileyebilir miyim? O, bunları düşünüyor.Bu fikirler üzerinde duruyor. Beslediği bu fikirlerdir. Bu suretle beslediği ve teşvik ettiği bu **Sankhâra**'lar ve temayüller**(Vihârâ)** onu şu veya bu varlıkta tekrar doğmaya götürüyor! Ey talebeler, böyle bir varlıkta tekrar doğmaya yaklaştıran, götüren yol, böyledir„(2).

Yukardaki metinden de anlaşıldığı gibi, hayatında düşüncelerini ve arzularını, varlığın bu şekillerine döndürmüş olan imanlı ve doğru bir rahip, ölümünden sonra bunlar da tekrar doğar. Bundan sonra bu metin şöyle devam etmektedir:

---

(1) **Samyutta-Nikâya**, vol. II, p. 64 ve sonraları.

(2) **Sankhâruppati-Suttanta** (Majjhina-Nikâya), karşılaşdırınız: **Anguttara-Nikâya, Catukka** § 172.

«Kendi kendisine: Varlığa bağlanmayı yok etmekle, bu hayattan itibaren, düşünce ve faaliyette, bağlılıktan serbest kurtuluşu tanıyacak, onu karşı karşıya görebilecek, onda kendime bir yer bulabilecek miyim? Diye düşünen kimsedir ki, varlığa bağlılığını yok etmekle, bu hayattan itibaren düşünce ve faaliyette, bağlılıktan serbest kurtuluşu tanıyacak ve bunu yüzyüze görecek, bunda kendisine bir yer bulabilecektir. Ey talebeler, bu rahip, artık bu dünyada tekrar doğmayacaktır».

Böylece, hakikaten hekîm olanlar, ne dünyada, ne de Allahda saadet ararlar: Yalnız iç şekillerini her "teşekkül„ den ayıracak, kurtaracak surette yaparlar. Bil'akis, bilgisizler için, alevin sönmesine imkân vermeyen mahrukat gibi, derunî teşekküllerini yalnız muayyen hedeflere döndürmüş olduklarından,öldükleri vakit bu emeller onları kendi kendiliğinden hayata bağlar. Yeniden bir ad ve beden giyen ruh,yeni bir varlıkta,doğum,ihtiyarlık, iztirap ve ölümün ebedî olarak dönen çarkına kendisini kapdırır.

III Bilgiden ad ve beden çıkar:

Budda, **güzide talebesi olan** *Ânanda* **ile konuşmalarından birinde, sebebiyet bağının büyük bir kısmını izah etmiştir: Aşağıya naklettiğimiz bu metin, bu düsturu hem açık, hem de şüphesiz ilk zamanlarda anlaşıldığı gibi göstermiştir:**

"Ey **Ânanda,** şayet bilgi anne rahmine düşmeseydi,advebden(1)anne rahminde teşekkül ederler miydi?

(1) Ad ve beden vukufu,Brahmanlık'dan gelmektedir Ad, bütün diğerlerinden ayrı olan muayyen bir şahsı gösterdiği,

— Hayır sahip.

— Ey **Âmanda,** şayet bilgi anne rahmine düşdükten sonra, bu yeri bırakmış olsaydı, bu hayatta ad ve beden doğacak mıydı?

— Hayır sahip.

— Ey Ânanda, şayet bilgi, erkek ve kızlar henüz çocuk bulundukları esnada tekrar kaybolsaydı, ad ve beden tekrar büyür, inkişaf eder, terakki eder miydi?

— Hayır sahip.„ (1)

Şu halde' yeni bir varlığın köklerini attığı temeller gibi sayılmış olan bu bilgi melekesi nedir? İnsan vücutları maddî unsurlardan teşekkül ettikleri gibi, bilgisinin de ruhî bir unsurdan ibaret bulunduğu kabul edilmiştir. Bu hususta *Budda* **der ki:**

"Ey talebeler, altı unsur vardır: Toprak, su, ateş, hava, esir, bilgi„ (2).

Fakat, bunların içinden en yükseği bilgidir:

«Gösterilemiyen, bitmez tükenmez, temamen ilham edici olan bilgi, ne karanın, ne suyun, ne ateşin, ne havanın yer bulmadığı, içinde büyüklük, küçüklük, güzellik, çirkinlik, ad ve bedenin temamen yok oldukları, yerdir„ (3).

---

ifade ettiğine göre, beden yanında, bedenle bir suretle karışmış, hususî bir unsur olarak sayıldığı muhakkaktır. Brahman'lığın bu telâkkisi, Budist'lerde de temamile kaybolmamıştır.

(1) **Mahânidâna-Sutta (Dîgha-Nikâya).**

(2) **Anguttara-Nikâya,** III, 61,6

(3) **Kevattasutta (Dîgha-Nikâya).**

Şu halde, bir varlık ruhların dolaşmasından kurtulmadığı müddetçe, muhtelif hayatları birbirlerine hususî şekilde bağlayan zincir, bilgidir. Ancak kurtuluş, *Nirvâna*'ya kavuşmak gayesi elde edilince, hekîm olan bir kimsede, onun ölümüle birlikte bilgide, yoklukta mahvolur. Fakat ölen kimse bu kemale henüz erişmemiş olan bir kimse ise,dünyevî unsurlar arasında en yüksek kısmından müteşekkil bilgi unsuru,onda yeni bir varlığın tohumunu teşkil eder.Bu manevî tohum, anne rahminde cismaniliğin ve adın damgasını taşıyan yeni hayatı yoğüracak, maddî malzemeyi arar ve bulur.

Fakat adlar ve bedenler bilgiye dayandığı gibi,bu beriki de onlara dayanır.Sebebiyet bağını, son haddi olan bilgisizliğe kadar götüremeyen metinler, onu hareket ettiği noktaya,mütekabilen yekdiğerine tabi olan bu takımlara döndürmek adetindedirler. Yukarıya naklettiğimiz, Budda ile Ânanda arasındaki bir konuşmada, bu münasebet tarzlarından birinin arzettiği inkişafı göstermiştik. Aynı muhaverede, daha aşağıda bu hususta şunlarda söylenmiştir:

"Ey **Ânanda**, şayet bilgi, kendisine dayanacak temel olmak üzere adlar ve bedenleri bulmasaydı, acaba bunun neticesinde ihtiyarlık, ölüm, iztirabın menşe ve tekâmülü böylece kendilerini izah ederler midi?

— Etmezler sahip.

— Binaenaleyh, ey Ânanda, bilginin sebebi, esa-

sı, kaynağı, istinadgâhı, ad ve bedendedir„ (1).

Hülâsa, her ad takmanın ve vücud vermenin, onların doğum ve ölümlerinin, tekrar doğmalarının istinat etdikleri temel, bilgiye münzam ad ve beden olduklarını söyleyebiliriz.

Bu münasebeti daha ziyade açık gösteren diğer bir metni aşağıya aldık:

"Ad ve beden olması için ne olmak lâzımdır? Ad ve beden nereden çıkıyorlar?

— Ad ve beden olması için, bilgi bulunması icap eder: Ad ve beden bilgiden gelmektedirler.

— Bilgi olması için ne bulunmak lâzımdır? Bilgi nereden geliyor?

— Bilgi olması için ad ve beden bulunması icap eder. Bilgi ad ve bedenden geliyor.

O halde ey talebeler **Bôdhisatta Vipassî** (2) böyle düşünmüştür: Buna mukabil bilgi ad ve bedene bağlıdır: Bu sıra artık buradan öteye gidemez» (3).

---

(1) **Mahânidâna-Sutta** (Digla-Nikâya).

(2) **Vipassî, gecmiş zamanın hikâyeye aid Budda'larından biridir. Sebebiyet silsilesine dair bu düşünceler, henüz Bodhisatta — Bodhi yolu üzcrinde yürümekte bulunduğu zaman — iken ona isnad edilmişlerdir.**

(3) **Mahâpadhânasutta** (Dîgha-Nikâya).

Diğer bir yerde (1), Budda'nın en seçme talebelerinden biri olan *Sâripoutta*'ya, bu hususta şunlar söylettirilmiştir.

"Biri diğerine karşı eğilmiş iki saz demeti ayakta durduğu gibi, bilgi de ad ve bedenden, ad ve beden de, bilgiden çıkar„.

Yukarıki metinlerde geçen "...den gelmek, çıkmak„, ad ve bedeni teşkil eden unsurun bilgi olduğu, demek değildir. Bilgi, muayyen maddî unsurlardan bir ad taşıyan ve bir bedene sahip olan bir varlık meydana getiren sadece surî sebepdir, demektir.

Kamma **(ahlâkî karşılık, müeyyide) :**

Fakat; yukarda söylediklerimizden düşünüleceği gibi,yeni bir varlık hayata gireceği esnada, tasavvur edilebilecek bütün bedenler arasında, bu muayyen beden nasıl isabet ediyor ?

Bu hususda şunları okuyoruz :

"Ey talebeler, bu ne sizin, ne de başkalarının bedenleridir : Bunu daha iyisi irade ile meydana gelmiş, bir şekil alarak, el ile tutulacak bir hale gelmiş olan mazinin bir eseri gibi düşünmek icap ediyor.»(2)

Böylece, yukarda *Véda*'lar dininden bahsederken söylediğimiz *Karma* nazariyesine, yani ahlâkî müeyyide kanununa tekrar gelmiş olduk : Biz, yaptığımız şeyler, işlerin neticesiyiz.

Bu hususta Budism de şunları söylemektedir :

---

(1) Samyutta-Nikâya, vol. II, p. 64 ve sonraları.

(2) Samyutta-Nikâya, vol. II, p, 64 ve sonraları.

"İşlerim, benim malım, benim mirasım olup beni meydana getiren sinedir. İşlerim, ait bulunduğum ırktır. İşlerim benim sığındığım yerdir„ (1).

Ağaçlar tohumlarına göre başka başka olduğu gibi, insanların tabiat ve mukadderatı da, meyvalarini topladıkları işlerin ayrılığına göre başkadırlar (2).

Burada Sebebiyet bağı,bütün kâinatı idare eden, hiç bir kimsenin nüfuzundan kaçınamıyacağı ahlâkî bir kuvvet şeklini almaktadır.

"Ne havada, ne denizin ortasında, ne de dağların oyuklarına sokulsan, arz üzerinde, hiç bir tarafta fena işlerin pençesinden kaçabilecek bir yer bulamazsın„ (3).

"Yavaş yavaş, süt koyulduğu gibi, insanın yaptığı fena işler de meyvalarini verir: Küller altında yanan gizli bir ateş gibi, akılsızın ayağına yapışırlar„ (4).

"Uzakta uzun bir seyahatten sağ ve salim evine dönen bir kimseyi, anası babası, dostları, arkadaşları karşıladığı gibi, iyi işler yapmış birisini de, bu dünyadan ötekisine göçince, yaptığı iyi işler, onu tipki yakinlari tarafindan karşılanan bir seyyah gibi karşılarlar„.

Yaptığımız işlerin kuvveti, bizi ruhların dolaştığı beş mıntakada, Allahlar, insanlar, hayvanlar şekillerinde, tayifler, cehennemlerde dolaş-

---

(1) **Anguttara-Nikâya, Pancaka-Nipâta.**

(2) **Milinda-panha,** p. 65.

(3) **Dhammpada,** 127 inci beyit.

(4) **Dhammpada,** 71, 219 ve daha sonraki beyitler.

dırır. İyiliğin karşılığı göktür. Kötüleri cehennemlerin, bekçileri *Yama*'nın tahtı önüne götürürler. *Yama*, bu kimseden, insana bu aci akibeti, hatırlatmak üzere gönderilmiş olan, Allahların beş habercisini,yani dünyada yaşadığı müddetçe iztirabın beş şahislanması olan çocuk,ihtiyar,hasta, cezasını görmüş cani,ölümü,dünyada hiçte mi görmediğini,sorar.Bundan sonra cehennemin gardiyanları onu ceza verilen yere götürürler. Orada kızıl demirden zincirlere vurularak, yanan kan göllerine atılır, dağlar gibi yüksek alevli ateşler içinde işkence edilir, kusurunu son damlasına kadar ödemeden önce ölmez (1).

Aşağıda başka bir münasebetle söyleyeceğimiz, *Milindapanha*'da dahi, *Kamma*, meziyet ve kusur kanununun idare ettiği daima yeni ve sonsuz varlıklar dairesinden bahsedilmişdir (2). Bu kanun bazan, kendi üzerinde dönen bir çarha, bazan da tohumdan ağacın, ağaç meyvasinden tohumun, yumurta ile tavuğun, yumurtadan, tavuğun karşılıklı doğuşlarına teşbih edilmiştir. Göz ve kulak, beden ve fikir, dış dünya ile münasebete girince, bu temasdan, ihsas, arzu, iş, *Kamma* çıkıyor.İşin neticesi ise, müteakip varlıkta, bu varlığa iştirak edecek, yeni göz, yeni kulak, yeni beden ve fikirdir.

Böylece *Kamma* ve vukufu bizi, "bilgi„ ile "ad ve bedenler„ in imtizacını bildiren üçüncü

(1) Devadûta-Sutta.
(2) Milindapanha, p. 50 ve sonraları.

haddin önüne getirir. Onu karşılamak için, bu düsturun *Kamma* ve neticelerini ihtiva etmesi icabettiği anlaşılmaktadır.

IV: Ad ve bedenden altı duygu çıkar:

"Bilgi„ ile "ad ve bedenin„ birleşmesi sayesinde, ad bedenini, beden de adını buldu: Artık dış dünya ile münasebete girişmek için bu maddî ve manevî varlık kendisine uzuvlar yaratır: "Adlar ve bedenlerden, altı duygu çıkar„. Bu duygular, göz, kulak, burun, dil, beden — temas etmek ihsaslarının uzvu olmak üzre —, akıldır.

V : Altı duygudan temas çıkar.

VI : Temasdan ihsas çıkar.

VII: İhsasdan, ihtiras, tama çıkar.

Burada, iztirabın başlangıç ve giderilmesine dair hakikatleri, hareket noktası olarak kabul etmiş olan insanları "Doğumdan yeni doğumlara götüren ihtiras„ takımına rastgeliyoruz.

VIII: Bu ihtiras son sebep olmakla beraber, iztirabın en kuvvetli sebebidir. Yaşamak hırsımız olduğu içindir ki varız. Zevk etmek hırsımız olduğu içindir ki muztaribiz.

IX: Hırsdan, bağlanma, alâka çıkar:

"Bağlanma„yahut "sarılma„ *Oupâdâna*, tabirini Budist'ler bir teşbih ile daha iyi anlatmışlardır: Şöyle böyle maddî bır varlık gibi sayılmış olan alev, serbestçe havaya yükselmekle beraber, yine kendisini besleyen mahrukata bağlıdır. Ona sarılmışdır. Mahrukat olmayayan yerde alev yokdur. Rüzgârlar onu nekadar uzaklara götü-

rürlerse götürsünler, yine daima bağlandığı, sarıldığı bir unsur vardır ki, o da rüzgârdır. Her mevcudun varlığı da aleve benzer. Hayatımız da, bir dereceye kadar, alev gibi yanmanın daimî bir görünüşüdür. Kurtuluş ise, bu alevin sönmesi, *Nirvâna*'dır. Fakat alevin bağlı olduğu, sarıldığı madde kendisini beslediği müddetçe, alevin sönmesine imkân yoktur. Rüzgâra sarılan alev, çok uzaklera gittiği gibi, varlığımız alevi de, bir yerde durmayıp, ruhların dolaşmasile, - *Samsâra* - her yerde dolaşır. Madem ki alev ile varlığımız ayni hadiselerdir. O halde alev rüzgâra bağlandığı gibi,bu dolaşmalar esnasında varlığımız neye bağlanmaktadır ? *Budda*, bu sorguya şu cevabı vermişdir :

"Size söylüyorum : varlığın yaşaması, bağlandığı ihtirasa istinad eder. Zira bu ihtiras, ey **Vaccha**, bu anda tenasüh eden mevcudun bağlılığıdır„ (1).

Bağlanma, alâkadan kalan en ehemmiyetsiz bir artık bile, kurtuluşu kaybettirmeye kâfidir. Geçici şeylerden kurtulup temamile sekinete kavuşmuş olan bir kimse, şayet zihninde yalnız bu sekinete bağlanıp, bundan bir zevk neş'e duyarsa, yine kölelikte kalmış demektir. En hafifi olduğu için, bağlanmaların en iyisi, şuur ve şuursuzluğun siyyanen mağlûp edildiği, kendi kendisinde kaybolmanın bu derin haline bağlantıdır : Halbuki tam olan kurtuluş, bu son

(1) Budda ile, diğer bir itikada mensup Vaccha adlı bir rahip arasında geçen bir konuşmadan alınmıştır : **Samyutta-Nikâya**, vol IV p. 399 ve sonraları.

bağlılığı da mağlûp etmektir (1).

Bir kimsenin kudsiyete, kurtuluşa erişmiş olduğunu ifade etmek için metinlerin kullandıkları ifade tarzı şudur: "Bağlılıktan ayrılmakla ruhu, her günahtan kurtuldu".

Buraya kadar, takımların teselsülü içerisinde sebebiyet ve netice bağı,kâfi derecede açık olarak görünmektedir. "Ad ve beden bilgiden çıkar" şeklindeki ve serinin başlangıcını işaret eden telâkki mucibince, canlı mevcut bu formülün mütebaki kaziyyelerine göre,artık hakikî hayatın içerisine girmiş bulunur. İşte onu dış dünya ile temas halinde, bu dünyanın nimetlerine bağlandığı halde görüyoruz. Budda ile Ânanda arasında geçen ve yukarıda aldığımız muhaverelerde, bu hali böyle anlamaktadırlar. "İhtiras, ihsasdan çıkar", düsturuna, ihtiraslara ve kazançlara doğru koşan beşerî faaliyetin bütün bir manzarasını bağlanmışdır. Araştırma, elde etme, sahip olma, muhafaza etme, haset, kavga, mücadele, iftira, yalan, bütün bu kelimeler, bu düsturda mündemiçtir.

Sebebiyet bağının son kısımları şöyle söylemektedirler:

X : Varlığa bağlanmadan, varlık, çıkar.
XI : Varlıktan, doğum çıkar.
XII : Doğumdan. ihtiyarlık ve ölüm, ıztırap, şikâyet, keder ve yeis çıkar.

Bu fikirlerin teselsülünde telâfisi mümkün ol-

(1) Ânanjasappâya-Suttanta (Majjh. N.).

mıyan bir eksiklik, yahut bu düsturların bir kelime oyunundan ibaret oluşunu kabul etmek imkânsızdır. Formülün son hadlerinin anlattığı fikirler, kainat hakkında Budist'lerin besledikleri fikirlerin umumî hey'etile tamamile uyğun ve onlar kadar açıktır. Bu fikirlerin arasında hakikî bir noksan denebilecek hiç bir nokta yoktur. İhtirasın ıztırap kaynağı, ıztırabın da doğum, ihtiyarlık ve ölüm gibi, üç görünüşü bulunması, işte *Budism*'in esaslı doktrinleri,dört hakikati bunlardır. Sebebiyet bağı formülü, ihtirasın - gerçi oldukça müphem olan yaşamağa bağlılık vasıtasile - doğum, ihtiyarlık, ölüm ıztırabını husule getirdiğini söylemekten başka bir manası yoktur. Bir vaaz [1], aşağıdaki birbirini takip eden hâdiseler, silsilesini tasvir etmektedir: Çocuk doğar, onu annesi besler, büyüdükçe, dış dünyadaki eşya ile duyguları temas ettikçe, kendisinde haz, elem, kayitsızlık duyğuları inkişaf eder. Bu suretle kendisinde yaşamak zevkı ve bağlılığı meydana gelir. Bu da yaşamayı, yaşamakta sonra ihtiyarlığı, ölümü mucip olur. Bu varlık henüz zevk ve değişiklikler bağlarından kurtulamamış olduğu için, kendisine mukadder olan ikinci bir dogumla karşılaşacağı muhakkaktır. Esasen sebebiyet bağını da bü manada anlamalıdır. bu formül, ıhtırastan önce, geçmişte varlığın inkişafını tetkik etmekle başlıyarak, sonra bu meş'um ihtirası ister istemez doguracak olan unsurların nasıl olupta daha kaynağında mevcut olduklarını gösterir. Bun-

[1] Mahâtanhâsamkhya - Sutta (Majjh. Nik. n 38).

dan sonra istikbalde, bu ihtirasdan doğan, yeni bir doğumun, yeni bir ölümün ıztıraplarını takip eder. Bu suretle, her iki istikamette gitmekle doğum devrine iki defa temas etmiş olur. bizi burada müphemiyet ve karanlıkta bırakan, bizi şaşırtan şey, her iki defasında da, doğumun, mütemadiyen değişen, birbirini takip eden hâdiseler silsilesi içerisinde, sebebiyet faaliyetinin muhtelif görünüşlerini anlatmak için, başka başka tabirler kullanmış olmasıdır.

Bu bahsi, sebebiyet düsturlarının son şekillerini mücerret bir dilden, his ve şiir diline nakletmiş olan ***Dhammapada*'nın bir kaç fıkralarile bitiriyoruz:**

"Bu renkli hayale, bukadar zaif, âciz olan, içerisinde birçok iştiyaklar taşıyan, kuvvet ve destekten mahrum bulunan, ıztıraplı vücutlara bak.„

"Kötürümlükler yuvası olan bu naçiz şekil ihtiyarlığın nasibidir. Tefessühe müstait olan vücut mahvolur. Zira hayatın sonu ölümdür„.

"Sonbaharda öteye beriye serpilmiş kabaklara benziyen, bu beyaz kemikleri görünce, insan nasıl neş'eli olabilir!„

"Bu bedeni küçük köpük habbesine benzeterek, bedeni bir serab ile bir bilerek, igvacininin çiçekli oklarını kırarak, öyle bir istikamette yürü ki : artık orada ölüm hükümdarının gözleri seni görmesin„ [1].

---

[1] **Dhammapada**, 147-149, 46 beyitler.

VII

BUDİSM'İN METAFİZİĞİ

Bundan önceki bahiste, sebebiyet silsilesinin bütün hadlerini birer birer tetkik ve izah etmiştik. Şimdi hepsini birden gözden geçireceğiz. Bu tabiri kullanmak caiz ise, "varlık„ hakkında Budism'in fikri nedır? *Budism* bir şeyin nasıl olupda var olduğunu bilmek sorgusuna ne cevap vermektedir? Bu sorgu ile beraber, sebebiyet silsilesi ve bu sorgu ile alâkadar olan metinler bize ne gibi malûmat vermektedirler? Fakat, bu dünyanın ortasında kendisine mahsus kanunlarile idare edilen, geçici şeylerin nizamı ötesinde, birde ezelî ve ebedî nizam kabul edilip edilmediğini ilerde anlatacağımız için, araştırmalarımızı burada yaşadığımız mahsus ve fanî dünyanın varlığına hasrediyoruz.

Bu husustaki araştırmalara hareket noktası *Budda*'nın bir vaızında bulunmaktadır. Aşağıya naklettiğimiz bu vaızda, bir rahibin kurtuluş uğrunda sarfettiği gayretler arasında kalbinden zevk ve kederi, hanği fikirlerle çıkardığı tasvir edilmiştir:

"Ey talebeler, bu suretle kendi kendisini murakabe eden, vicdanına hâkim olan, igvaya düşmeksizin, hararetli gayretlerinde, kendi kendisi hakkında çalışmakta sebat eden bu rahipte, bir zevk duygusu

hasıl oldu [1]. O zaman şunu anladı: Bende bu zevk duygusu meydana geldi. Bu sebepsiz değil, bir sebeple meydana gelmiştir. Bu sebep nerede bulunmaktadır? Bu benim bedenimde duruyor. O halde, sebeblerle doğmuş - harfiyen: Teşekkül etmiş - meydana gelmiş olan bu beden, daim ve baki değildir. Sebeplerle doğmuş, meydana gelmiş, sebebi daim ve baki olmıyan bedene istinat eden bir zevk duygusu nasıl daim ve baki olabilir? Böylece, beden içın olduğu gibi, zevk duygusu hususunda da, devamsızlık, bekasızlıp, kaybolma, ayrılma, kesilme, bırakmanın temaşasına daldı. Beden için olduğu gibi, zevk hususunda da, değişiklik... Bırakmanın temaşasına dalmışken, beden ve zevk duygusuna çevirilmiş her türlü harîs temayüllerden kurtuldu„ [2].

Yukardaki vaızın yorucu ve sıkıcı ifadesine rağmen, dikkatli okunduğu takdirde, burada Budism'in en mühim telâkkisi, yani daim ve bakî olmıyan, fanî şeylerin, sebebiyet düsturlarının faaliyeti altında hasıl olanlarla temsil edilmiş olduğu anlaşılacaktır. Sebebiyet, yahut başka bir şeye tabi olan bir şeyin başlangıcı, iki had arasında birisi, bundan dolayı ne de ötekisinin, hiç bir zaman kendi kendisine benzemediği bir münasebet tesis etmektedir. Sebebiyet kanununa tabi olupta tahlil edilince, birbirini takip eden hâdiseler silsilesine bir sayruretle ayrılamıyacak

[1] Bunu, kederli kedersiz ne de hoş olan ihsaslara dair temamile yukardrkine benzeyen bir tahlil takip etmektedir.

[2] Samyuttaka - Nikâya, Vol, 17, p. 211.

hiç bir varlık yoktur. İşte bu dünyaya ait şeylerin şeniyyet ve hakikati, sebebiyetin tabiî kanunile idare edilen, varlık ile yokluk arasındaki ebedî ve daimî gelip gitmeden ibarettir. Bu hususta şunları okuyoruz:

"Ey **Koccâna,** bu dünya bir ikiliğe, bu vardır ve bu yoktur, ile iktifa etmeğe alışmıştır, Fakat ey **Koccâna** bu dünyadaki şeylerin nasıl meydana geldiğini hakikat ve kemal gözüyle gören için, bu dünyada, bu yoktur; yoktur. Ey **Koccâna,** bu dünyadaki şeylerin nasıl meydana geldiğini hakikat ve kemal gözile gören bir kimse için, bu dünyada "şu vardır„ ; yoktur.. Bir şey meydana geldiği yerde, yalnız ıztırap doğar; bir şey kaybolduğu yerde, ıztırap kaybolur. Herşey vardır demek, ey **Koccâna,** ifratlardan biri; hiç bir şey yoktur, demek ifratların ötekisidir. Ey **Koccâna,** bu ifratlardan uzakta duran **Kâmil,** bu iki ifratın ortasında bulunan hakikatı öğretiyor: Bilgisizlikten teşekküller çıkar...„ [1]

Bu son fıkradan sonra sebebiyet silsilesinin metni gelmektedir. Dünya, dünyanın birbirini takip eden hâdiselerinden ibarettir. Bu birbirini takip eden hâdiseler silsilesinin tarifi, yahut hiç olmazsa, ıztıraba dalmış kurtulmaya çalışan bir insanın alâkadar olabileceği bu silsilenin tek cephesi, sebebiyet düsturudur. Bu düsturda mündemiç, mutlak bir kanunun dünyayı idare ettiğine kanaat etmek, *Budism'***in felsefî sisteminin en**

[1] **Samyutta — Nikâya**, vol. II, p. 17.

esaslı unsurlarından biri olmak üzere ortaya konmaya lâyıktır.

Sankhâra, Dhamma :

Âyan ve *cevherler* : Bu mefhumlardan mutaden anladığımıza göre : Bizatihî kaim olan şeylere cevher, olmıyanlara âyan diyoruz. Şimdiye kadar söylediklerimizden böyle bir mes'elenin *Budism* hakkında varit olmadığı anlaşılacaktır. Yekdiğerile münasebetleri sebebiyet formülünde ifade edilen bu âyan ve cevherleri, daha umumî bir şekilde gösterebilmek için, *Budism*, iki tabir kullanmıştır : *Dhamma* nizam; *Sankhâra* "teşekkül„. Esas itibabarile müteradif olan bu iki adlara, ayni telâkki bağlıdır : Dünyanın hakikatını teşkil eden şeyde, emredilmiş, teşkil edilmiş olmaktan ziyade, emredici, teşkil edici fikri vardır. Esasen, her bir irade, başka iradelere, her bir teşekkülde başka teşekküllere halile yerini bırakmaya mecburdur. Maddî olduğu kadar zihnî tekâmül dahi, bütün ihsaslar, tasavvurlar, haller ve şartlar, velhasıl ne olup bitiyorsa, bütün bunlar bir *Dhamma* ve *Sankhâra*'dır. Yukarda bahsettiğimiz, *Upanishad*'lar bütün varlığı *Âtman* "değişmiyen ben„ de topladığı gibi, *Budism*'de, esaslı bir prensip olmak üzere bu doktrini koymuştur : Her *Dhamma* [1] "benden başka„ dir [2]. Bunların hepsi yok olmaya mahkûmdurlar.

---

[1] **Pali** : **Anattâ**, Sanskrit : **Ân-Atman**.

[2] Burada "Ben yoktur„ denmeyor. Fakat yalnız **Dhamma**'lar, yani bu dünyanın muhteviyatını teşkil eden her şeyin "ben olmadığı„ söylendiğine dikkat edilmelidir.

Eşyanın varlığı hakkında Brâhman'lıkla Budism telâkkileri arasında ayrılık ve tezad, birincisinin değişiklikler fikrinde yalnız varlığı, ikincisinin ise ancak yokluğu kabul ettiğine işaret edilmekle gösterilmek istenilmiştir. Fakat *Budism* için eşyanın hakikî cevheri yokluktan ibaret bulunduğu iddiası doğru değildir. Bütün sayruret, değişikliklerde, Brâhmanlık varlığı, Budism ise bütün zahirî varlıkta, değişiklik, sayrureti esas tutmuştur: Orada sebebiyetsiz cevher, burada cevhersiz sebebiyet.

Bu sebebiyetin kudret ve salahiyetini aldığı kaynağı nerede aramalıdır? Bu sorguyu Budism, kendisinden sormamıştır. Bu görünen, kaybolan dünyayı, ne bir Allaha yaptırtıyor, ne de tabiî bir prensipin feyizli faaliyetile kendi sinesinden çıkartıyor. Yalnız bu dünyanın varlığını, onu idare eden kanunların faaliyetini,bir vak'a olmak üzre kabul ediyor. Budism düşünüşünün itiyatlarından ayrılmış olmakla beraber, bu mahdut âlemde, mutlakı temsil edenin ne olduğu bildirilmek istenirse, bu ad ancak illiyyetin cihanı kavrayan hâkim kanunundan başka bir şeye verilemiyeceğini görürüz.Hiç bir şeyin var olmadığı,her şeyin fanî bulunduğu yerde, ilk ve son prensip, cevher gibi değil, fakat bir kanun olarak telâkki edilebilir.

Bu kanun ne vakittenberi caridir? Hakimiyetini nereye kadar teşmil ediyor? Bu kanunun zamanda başlangıcını, mekânda hududunu Bu-

dism'den öğrenemiyoruz. Şu halde filen buna benzer başka bir tahdit yok mudur? Fakat *"Bunu yüksek Budda ifşa etmedi„.*

"Ey talebeler, zihninizden herkesin düşündüğü gibi, dünya ezelîdir, yahut dünya ezelî değildir, dünya mahdut ve mütenahidir, yahut gayri mahdut ve gayri mütenahidir, diye düşünmeyiniz. Ey talebeler, düşünecekseniz böyle düşününüz: Bu iztiraptır. Düşünecekseniz böyle düşününüz: Bu iztirabın kaynağıdır. Düşünecekseniz, böyle düşününüz: Bu iztiraba nihayet vermedir. Düşüneceksiniz, böyle düşününüz: Bu iztirabı gidermeye götüren yoldur„ (1).

VIII

BUDİSM'İN RUH HAKKINDAKİ FİKİRLERİ

Budism'in ruh [2] hakkında ne düşündüğünü, bu dinin mühim doktrin'lerini yukarda anlatmış

(1) **Samyutta - Nikâya;** Vol. III.

[2] Budism'in dinî edebiyatında fikir yahut şumül itibarile ruh kelimesile mutabık olacak hiç bir kelime yoktur diyebiliriz: Bu edebiyattan "ruh„ kelimesile çevrilen başlıca tabirler, **Jîva, Attan, Satta**'dır. Abhidhamma sepeti, bunun için **Puggala** kelimesini; daha sonraki edebiyata, **Milindapanha** *Jîva*'yi tercih etmiştir. Bununla beraber bazanda **Vedagû** "duyan biri„ de kullanılmıştır. **Jîva,** harfiyen «canlı varlık» demektir. Yukariki kelimeler, canlı, şuurlu varlıklar, şahıslar demek olup, sadece insan demektir. Bu kelimeler hayvanlar hakkında kullanılmazlar. Onlara **Pâna** «nefes alan» varlıklar denir.

bulunduğumuz için, Budism'in ruh hakkında düşündüklerini ancak şimdi lâyıkıle kavrayabiliriz. *Budism*'in ruhu inkâr edip etmemesi meselesi uzun uzadiye münakaşaları mucip olmuştur.

Budda dininin, ruhun varlığını inkâr etmesi keyfiyetinde hakikate mugayir bir şey yoktur. Ancak bu fikre maddî bir şekil verilmemelidir. Yine ayni sebebe mebni, vücududa inkâr ettiğini söyleyebiliriz. vücut, bedende; ruh gibi varlığının sebebi vücudu kendisinde olan kapalı bir cevher oldukça, mevcut olamaz. Bunlar ancak gözüküp kaybolan ve birbirlerine muhtelif tarzlarda bağlı bulunan hâdiseler mecmuudurlar. İç hayati teşkil eden bütün vakalar, ihsaslar, tasavvurlar, birbirlerine bağlı bir sel gibi akarlar. Bu değişen çokluğun ortasında "bilgi„ durmaktadır. Fikirlerin, ihsasların gelip gidişine bakan; idare eden bilgi olmakla beraber, fakat bizzat kendiside, esas ve ve mahiyeti itibarile bundan başka bir şey değildir. Bilgide ancak bir *Sankhâra* yahut *Şankhâra*'lar mecmuu ve bütün diğer *Sankhâra*'lar gibi, sebatsız, değişir, cevheri olmayan bir şeydir. Burada düşünüş itiyatlarımızdan temamile ayrılmamız icap eder. Değişen muhteviyatını, her bir hususî his, iradenin her farklı olan faaliyetini, yegâne ve daima kendisine benzeyen bir "ben„e bağlıyabilirsek, ancak o vakit, iç hayatımıza anlaşılabilir bir kıymet verebiliriz. Halbuki bu, *Budism*'in düşünüş tarzına temamile yabancıdır. Görme, işitme ihsaslarından, şuur vakaların-

dan,her şeyden önce, her şeyden ziyade ıztırap şuurundan başka bir şey yoktur. Fakat gören işiden ve ıztırap çeken bir cevher meselesine gelince : Budda mezhebi böyle bir şey tanımaz.

Sonraki zamana ait bulunmakla beraber, Milindapanha "*kıral Milinda'nın* (1) *sorguları*„ **adını taşıyan bir muhavere,** *Budism*'**in bu meselede ne düşündüğünü çok açık olarak anlatmıştır. Bu muhavere, kıral** *Milinda* **ile hekîm,** *Nâgasêna*, **arasında geçmiştir.**

Kıral *Milinda*, **büyük aziz** *Nâgasêna*,**ya şöyle dedi**

"Ey muhterem, nasıl tanılıyorsun? Adın nedir üstat?

— Ey büyük kıral, adım **Nâgasêna**'dır. Fakat büyük hükümdar, **Nagasêna**, bir ad, bir lâkap, bir işaret, bir ifade, sırf bir kelimeden başka bir şey değildir. Burada kimse, şahs, **Nâgasêna** bulunmayor.

— Kıral **Milinda**, şurada bulunan beş yüz **Yavana** (Yunanlı) ile seksen bin rahip, **Nâgasêna**'nın burada mevcut kimse yoktur dediğini işitsinler, dedi. Bu tasdik edilebilir mi?

— Kıral **Milinda**, muhterem **Nagasêna**'ya hitap

---

(1) **Milinda**, yunanca **Menandre** çağrılan Baktriyana kıralının Hintce adıdır. Milâttan önce ikinci asrın sonundan, birincisinin başlarına kadar otuz yıl hükümdarlık etmiş, milâttan önce 95 yılında ölmüştür. Fakat hükümetinin hududları hakkında bir şey bilmeyoruz. Bir hükümdar yahut bir muzaffer gibi değil, fakat zeki, tabasının itikatlarını samimî surette tahkik eden bir kimse olarak, hatırası Hindistanda yaşamiş, yunanlı yahut yarı yunanlı birisidir.

ederek devam etti: Şayet ey muhterem **Nâgasêna,** burada kimse yoksa, şu halde ihtiyaçlarınızı temin eden, elbiseler ve yiyecek, yatacak yeri, hastalar için ilâçlar hazırlayan kimdir? Bütün bunlardan istifade eden kimdir? Faziletle yaşayan kimdir? Kendi kendisini düzeltmeğe çalışan kimdir? Kudsilik yoluna, meyvasına erişen kimdir? **Nirvâna**'ya varan kimdir? Kim öldürüyor? Kim çalıyor? Zevkler içinde yaşayan kimdir? Kim yalan söylüyor? Kim içiyor? Kim beş büyük günahı işleyor? O halde ne iyi ne fena var: Artık hiç sanî kalmayor. İyi, fena işlerin ilk müessiri yoktur. Asîl ve fena işlerin bir karışıklığı olmadığı gibi, hiç bir semerede vermiyorlar. Muhterem **Nâgasêna**, şayet birisi seni öldürecek olsa, o halde hattâ öldürmüş bile olmayor.

— Ey üstat, **Nâgasêna** olan bu saçlar mıdır?

— Hayır, büyük kıral.

— **Nâgasêna** olan tırnaklar yahut dişler, deri yahut, et kemikler midir?

— Hayır, büyük kıral.

— **Nâgasêna** olan ad ve bedenmidir, üstat?

— Hayır, büyük hükümdar.

— **Nâgasêna** olan ihsaslar mıdır?

— Hayır, büyük kıral.

— **Nâgasêna** olan, tasavvurlar, teşekküller, bilgi midir?

— Hayır, büyük kıral.

— Yahut **Nâgasêna** olan ad ve beden, ihsaslar, tasavvurlar, teşekküller, bilginin mecmuumudur üstat?

— Hayır, büyük kıral.

— Veyahut ad ve beden, ihsaslar, tasavvurlar, teşekküller ve bilginin dışında bir **Nâgasêna** varmıdır üstat?

— Hayır, büyük kıral.

— Üstat, böylece hangi taraftan sordisam, hiç bir tarafta **Nâgasêna**'yı bulamadım. Boş bir kelime üstat. İşte **Nâgasêna**. Şu halde **Nâgasêna** kimdir? Sen yanlış söylüyorsun, üstat, yalan söylüyorsun: **Nâgasêna**, yoktur.

«Muhterem **Nâgasêna**, kıral **Milinda**, ya şöyle cevap verdi: Ey büyük kıral, sen prenslik hayatının her türlü refahına, en büyük refahına alışıksın. Şayet büyük kıral, öğleye doğru kızgın toprak, yakıcı kum, keskin taşlar, çakıllar üstünde yaya gidersen, ayakların seni rahatsız eder. Vücudun yorulur, zihnin karışır, vücudunun memnuniyetsizliğile karışık bir şuur meydana gelir. Araba ilemi, yoksa yayamı geldin?

— Yaya değil, araba ile geldim üstat.

— Araba ile geldiseniz, o halde arabayı bana tarif ediniz, araba olan dingilmidir, Büyük kıral? (Şimdi aziz **Nâgasêna**, kıralın biraz önce kullanmış olduğu delili, onun aleyhinde kullanıyor. Araba olan şey, ne ok, ne tekerlekler, ne arabanın oturulacak yeri, nede boyundurukdur. Bundan başka, araba muhtelif kısımların bir araya gelmesi, ne de bunların dışında bulunan bir şeydir.)

"Böylece, büyük hükümdar, hangi taraftan sordisam, arabayı hiç bir tarafta bulamadım. Boş bir kelime, ey kıral, işte araba. Şu halde araba nedir? Ey kıral yanlış söylüyorsun, yalan söylüyorsun:

Araba yoktur. Sen bütün Hindinstanın kıralısın. Doğru olmayan bir şeyi söylemek için kimden korkuyorsun? Şurada bulunan beş yüz yünanlı, seksen bin rahip, kıral **Milinda**'nın araba ile geldim dediğini, bende eğer araba ile gelmişsen, ey büyük hükümdar, bana arabayı tarif et dediğimi, fakat o arabayı göstermediğini işitsinler. Buda şimdi tasdik edilebir mi?

— **Nâgasêna,** böyle söylerken, beş yüz yunanlı yüksek sesle muhterem **Nâgasêna**'yı tasdik ederek kıral **Milinda**'ya büyük kıral, şimdi cevap verirsen ver, dediler.

Kıral **Milinda, Nâgasêna**'ya, fakat muhterem **Nâgasêna,** hakikate mugayir bir şey söylemedim. Ok ve dingil, tekerlekler, gem yeri, oturulacak yere izafeten, ad, ünvan, işaret, ifade olarak araba kelimesi kullanılır, dedim.

— Büyük hükûmdar, hakikaten arabayı pek âlâ bilirsin. Yine onun gibi, ey kral, saçlarıma, derime, kemiklerime, ad ve bedenime, ihsaslar, tasavvurlar, teşekküller, bilgiye nisbetle, **Nagasêna,** adı, lâkabı, işareti, ifade, kelimesi, kullanılıyor. Fakat kelimenin tam manasile, mevcut olan şey burada bulunmayor. Ey büyük kral, kadın rahip **Vajirâ,** işte bak **Mesudun** — Budda — önünde şu suretle söylemiştir.

"Arabanın parçaları bir arada bulunduğu yerde, araba kelimesi kullanıldığı gibi, beş unsurun (1) top-

(1) Muayyen bir varlığın mevcudiyetini teşkil eden beş unsur, ad ve beden, ihsaslar, tasavvurlar, teşekküller, bilgidirler.

lu bulunduğu yerde de şahs kelimesi kullanılıyor. Umumiyete kabul edilmiş fikir, budur.„

— Çok iyi. çok mükemmel **Nâgasêna** ! Zihnime gelen birçok meseleleri sen hallettin. Şayet **Budda** yaşamış olsaydı, o da bunu memnuniyetle tasdik ederdi. İyi, iyi, **Nâgasêna**, zihnime gelen birçok meseleleri, sen hallettin„ (1).

Kral *Milinda'nın sorguları* **ndan bu fıkrayı yukarıya alışımızın sebebi, bir cevher olmak üzere ruh telâkkisini, mukaddes metinlerden daha ziyade mufassal olarak, bu muhaverenin nasıl yıktığını göstermek içindir. Budism'in daha eski olan şer'i metinleri de bu fikirdedirler, yukarıki konuşmalarda bunları kaydederek açıkça göstermiştir. Vakıâ** *Milinda panha*, **"kral Milinda'nın sorguları„ esas itibarile, Hindistanın şimali garbisinde yazılmış, mukaddes metinler ise ceylân manastırlarında mahfuz bulundukları şekiller de biliniyorlarsa da, kadın rahip** *Vajirâ*'**nın sözlerini de (2), yukarıki muhavere kaydetmiştir. Bundan dolayı, aziz** *Nâgasêna* **ile, kral** *Milinda* **arasında geçmiş bu konuşmaların, eski şeriatın düşünüşünü sadakatle aksettirdiğinde şüphe yoktur. İnsanları yanlış yola sürüklemeğe çalışan** *Mâra* **«şer» bir kadın rahibe görünüp der ki :**

---

(1) **Milindapanha**, p. 25 ve sonraları. bazı ehemmiyetsiz tekrarlar alınmamıştır.

(2) **Bhikkhunî-Samyutta, Samyutta-Nikâya**., vol,1 p.135.

"Şahsiyet kimin tarafından yaradılmıştır? Şahsın yaradıcısı kimdir? Burada doğan şahs neredidir? Giden şahs neredidir?„

Bu rahibe, *Mâra*'nın sorgularına şu cevabı vermiştir:

«Ey **Mâra**, bir şahis bulunmasından kastettiğin nedir? Senin mezhebin yanlıştlr.Şahs, degişen teşekküller — Sankhâra — yığınından başka bir şey değildir. Burada bir şahs, kimse, yoktur. Arabanın parçaları toplu bulundugu yerde «araba» kelimesi kullanıldığı gibi, beş unsurun toplandığı yerde de şahs kelimesi kullanılıyor. Umumiyetle kabul edilen fikir, budur. Her doğan, iztirapdan başka bir şey değilğildir. Mevcut olan ve giden iztirapdır. İztirapdan başka meydana gelen bir şey yoktur. İztirapdan başka giderilen bir şey yoktur».

Mukaddes metinlerin başka bir yerinde de şöyle denmiştir:

"Ey talebeler, henüz mezhebi öğrenmemiş bir kimse, nefis olarak, ruhu alacak yerde, bu dört unsurdan müteşekkil bedeni alsaydı, daha iyi olurdu. Niçin daha iyi olurdu? Çünkü, ey talebeler, bu dört unsurdan müteşekkil bedenin,bir yahut iki yıl...yahut yüz yıl ve daha ziyade baki gibi göründüğü içindir. Fakat, ey talebeler, ruh, yahut, fikir, bilgi tesmiye edilen şey, gece ve gündüz, daimî bir değişiklik içinde meydana gelip kaybolur. Ey talebeler, bir ormanda eğlenen bir maymunun bir dalı yakalayıp, sonra onu bırakarak ötekisini tuttuğu gibi, ey talebeler, ruh, fikir yahut bilgi denilen şey de gece ve

gündüz daimî bir değişiklik içinde meydana gelip, kaybolur„ (1).

Temas, ihsasın mevzuunu arayan bir rahip kendi kendisine soruyor : "Dokunan, duyan kimdir ?„. Bu sorguya *Mesut*, **şöyle cevap vermiştir :**

"Bu sorgu, şayanı kabul değildir. O, dokunuyor, demedim. Şayet, o, dokunuyor demiş olsaydım, o zaman bu sorgu, yani kim dokunuyor üstat? Sorgusu şayan kabul olurdu. Fakat madem ki ben böyle söylemiyorum, bu tarzda söz söylemiyen bana üstat dokunmanın menşei nedir ? Sorgusunu sormak caiz değildir.

(Bu cevap devam ediyor :) "Altı duygudan temas çıkar. Temas etmekten ihsas,... çıkar„ (2)

Yukardaki metinlere göre : İztirabı meydana getiren şey, eşyanın fasılasız, bir an durmaksızın devam eden görünüp kaçışı ise, o halde "muztaribim„, yahut «muztaripsin» denmek imkânı da yoktur. Artık muhakkak olan yalnız bir şey kalıyor ki o da iztirabın var oluşu, yahut daha iyisi, iztirabın gelip geçmesi, meydana gelmesi, giderilmesidir. Tekrar kaybolmak için görünen *Sankhâra*'**ların seyli, ne "ben„ ne de "sen„ kabul eder. Fakat yalnız "ben„ "sen„ in görünüşüne, tezahuruna, şaşkınlık, gaflet içinde kalan halk şahsiyet (3) adını vermiştir.**

(1) **Samyutta-Nikâya**, vol. II, p. 94 ve sonraları.

(2) **Samyutta-Nikâya**, vol. II, p. 13, 64.

(3) Maddî ve zihnî sifatler dairesinde bir mevzuun

Felsefî araştırmalara hizmet eden muhayyile, şekilsiz fikirler için, tabiatın muhtelif görünüşlerinde semboller aramıştır. Hakikati hareket,değişiklik olan bir varlık fikrini iyice anlatmak için, tabiattan tercihan iki misal alınmıştır: Cereyanı sürekleyen su, kendi kendini yakan alev. Bununla beraber, Budism, esasında ahlâkî bir menfaat bulunmayan her türlü metafizik alâkalara yabancı kalmıştır. Budism'in su ve alev manzaralarında gördüğü şeyler, yalnız hareket, değişiklik değil, fakat her şeyden ziyade, insan mukadderatının en acıklı tarafı olan, bu hareketin yıkıcı kuvvetidir. Her şeyi mahvetmek için taşan dört deniz vardır : İstek, doğum, yanlış, bilgisizlik.

---

varlığını inkâr eden bu mezhebi, yapdığımız işlerin ahlâkî müeyyidesi itikadile nasıl birbirlerine uydurmalıdır ? Bu hususta hakikaten bir güçlük duyulmaktadır. Bir rahip — kiral **Milinda** dahi böyle sormuştur — bu sorguyu şöyle soruyor : «Şayet, ad ve beden, ben değillerse, şayet sezgiler,tasavvurlar, teşekküller, bilgi ben değillerse, şu halde, ben olmayanın yapdığı işlerle müteessir olması icap eden ben,hangisidir?».Budda,bu rahibin bu yolda bir sorgu sormasını tevbih etmiştir:İsteğin hükmü altında bulunan fikirlerile,üstadin mezhebini geçeceğini düşünmüştür(Samyutta-Nikâya,vol.III,p.103). Diğer bir seferinde **Budda** : «İşi gören, onun mükâfatı yahut mücazatı neticesini de görür», «başkası yapar, diğeri mücazat ve mükâfatını görür». ifadelerini de red etmiştir. Hakikî mezhep, bu iki ifratın ortasında durmaktadır : "Teşekküller, bilgisizlikten doğarlar..." (Samyutta-Nikâya, vol. II, p. 75 ff) hakikatta, yapılan işlerden dolayı mükâfat yahut mücazat görüleceği itikadı, mevzuun hüviyeti,metafizik soraklarla budism ilk zamanlarda meşgul olmamıştır.

"Ey talebeler, mezhebi öğrenmemiş olan bir kimse, deniz, deniz der. Fakat, ey talebeler, mukaddesin koyduğu kaidede, deniz denen bu değildir: Bu ancak büyük bir su kütlesi, suyun akışından başka bir şey değildir. Ey talebeler, göz, işte deniz olan budur: Görünen şeyler, işte bu denizin dehşeti ve dalgasıdır. Görünen şeylerin şiddetli dalgalarına göğüs germiş olan kimse hakkında şöyle denir: ey talebeler, o, öyle bir brahman dırki: vicdanında, dalgaları, kasırgaları, derinlikleri, ejderhalarile göz denizini dolaştı, karaya ayak basdı, sahile ulaştı.(Ayni düşünceler, işitme diğer ve duygular için de söyleniyor), **Mesut,** böyle söyledi. **Kâmil,** böyle dedikten sonra, üstad bu sözlerle devam etti:

"Bu denizi, Varta'ları, bütun dalgaları, bütün derinlikleri, bütün ejderhalarile, geçdiysen, o zaman hikmet ve kutluluk senin nasibindirler: Kıyıya, kâinatın hedefine vardın„ (1) demektir.

Fakat varlığın mahiyetini ifade etmek için, Budism'e alevden daha uygun gelen bir misal yoktur: daima kendi kendisine benzer gibi göründüğü halde, hakikatte kendi kendisini meydana getirip yine mahveden alev, ayni zamanda, saadet ve sulh sükûnetin, mukaddes serinliğin düşmanı, sıcaklığın ta'zip eden, kemiren kuvvetini de emiyor.

"Sıcaklık olan yerde, serinlik dahi bulunduğu gi-

(1) **Samyutta-Nikâya,** vol. IV, p. 156.

bi, üç ateş—ihtiras, kin, bilgisizlik ateşleri — bulunduğu yerde, ateşin sönmesi **(Nirvâna)** dahi aranmalıdır„ (1).

«Ey talebeler, her şey alevler içindedir. Ey talebeler, alevler içinde bulunan her şey nelerdir? Göz alevler içindedir... Bu hangi ateşle tutuşturulmuştur? ihtiras ateşile, kin ateşile, bilgisizlik ateşile alevlnnmişlerdir. Doğum, ihtiyarlık ve ölüm, zahmetler, şikâyetler, keder, iztirap ve yeis ile bu alevlenmiştir: Benim sözlerim, budur» (2).

"Kâinat alevler içersindedir. Bütün dünya duman bulutlarile örtülüdür. Her şey ateşle yanmıştır. Bütün dünya titriyor„ (3).

Fakat ahlâkî bakım dışında da, bu ateş, alev mukayesesi, burada daha mühim olan başka bir sorak içinde kullanılır. Filhakika, varlığın metafizik mahiyetini, daimi hâdiseler silsilesi, değişiklikler olmak üzere temsil etmek içinde bu mukayeseye müracaat edilmiştir. Vakia bu mukayeseyi bütün açıklığıle sonraki metinler meydana koymuş iselerde, yine eski mukaddes edebiyatta da görülmektedir. Varlıklar bir aleve benzerler: mevcudiyetleri, tekrar doğumları,kararsızlık dünyasını meydana getiren mahrukata bağlı onu besleyen bir alevdir. Rüzgâra bağlı olan bir alev, rüzgârın sürüp götürdüğü bir alev, ateşi uzaklara götürdüğü gibi, bir aleve benziyen varlıkların mevcudiyetide, tekrar doğacağı zamanda uzak

(1) **Buddhavamsa**, II, 12.
(2) **Mahâvagga**, I, 26.
(3) **Samyutta-Nikâya**, vol. I, p. 133.

mesafelere atılır: varlık burada eski kalibini çıkarır, ötedede berikini giyer. Rüzgâr ateşi sürüklediği gibi, ruhi bir hayattan ötekisine sürükleyen şeyde, varlığa bağlı ihtirastır (1)

Yukarıda naklettiğimiz, *Milinda'nın sorguları,* **üzerindeki konuşmalar muhtelif mevcudiyetleri esnasında, varlığın hakikat ve mahiyetinin aynı yahut gayrı olup olmadığı sorağına müncer olmuştur. Aziz** *Nâgasêna* **der ki : Varlıklar silsilesinde vakit vakit değişenler, aynı varlık olmadığı gibi, birbirlerinden gayri olan varlıklarda değillerdir. Kıral** *Milinda,* **bir teşbih göstermesini ister :**

"Ey büyük kıral, bir kimse bir kandil yakdığı takdirde, bu kandil bütün gece yanmaz mı?

— Evet sahip, bütün gece yanar.

— Ey büyük kıral, gecenin ilk nöbeti esnasında ki alev, gecenin ortasındaki alevin aynı mıdır?

— Hayır, sahip.

— Gecenin orta nöbetindeki alev, son nöbeti esnasındaki alevin aynı mıdır ?

— Hayır. sahip.

— O halde, ey büyük kıral, gecenin ilk nöbetindeki alev başka, ortasındaki başka, sonundaki başka mıdır ?

— Hayır. sahip, kandil bütün gece esnasında aynı mahruka bağlanarak yanmıştır.

— Ey büyük kıral, tipki bunun gibi, varlık unsurlarının zinciri de, bağlanır. Biri doğar, ötekisi gider. Daire başsız, sonsuz olarak kapanır. İşte bunun

(1)Yukarda Budda ileVaccha arasındaki konuşmaya bakınız.

içindir ki, en son merhalede bilgi tarafından kavranan vaklık ne ayni,ne de başka varlıktır (1).

Varlık, sebebiyet kanunu ile idare edilen, her an kendisini mahvedip yine tekrar yaradan, değişikliklerin birbirini takip eden hâdiselerinden ibarettir, diyebiliriz. Bizim canlı bir varlık dediğimiz şey, bu birbirini takip eden değişiklikler içinde hususî bir değişme, alevler içinde bir alevden başka bir şey değildir. Daima yeni mahrukat yakarak ateş devam ettiği gibi, mahsus âlemden daima gelen yeni unsurların görünüşü ve kayboluşu arasında, idrak, sezgi, faaliyet, iztirabın devam etmesi temin edilir. Müstakar bir değişmemezlik görünüşile dalâlete düşmüş, aldanmış görüş, burada hakikî bir varlık, bir mevzu gordüğünü zan eder.

IX

NİRVÂNA

Yuukarda görüldüğü gibi, bilgi ağacı altında oturduğu sırada *Budda*, şunları düşünmüştü:

"Sebebiyet kanunu, sebepler ve neticelerin silsilesini anlamak insanlar için güç bir şey olacaktır. Fakat, bütün teşekküllerden, dünyaya ait şeylerden ayrılma, ihtirasi söndürme, isteğe nihayet verme,

(1) Son kelimelerin manaları tamamile açık değildir.Aşağıdaki fıkralarla karşılaştırınız.

hedef, **Nirvâna,** (1) nın sükûnetine girmeyi kavramak, büsbütün güç bir şey olacaktır„.

***Budda'*nın bu sözleri, Budist'lerin tasvir ettiği daireyi ortasından ikiye bölmektedir : Bu dairenin bir tarafında sebebiyet kanunile idare edilmekde olan dünyevî âlem, diğer tarafında da... ezeliyet, yokluk mu, bulunmaktadır ? Tabiatile bu sorgu, sorulabilir. Buna dair şimdilik bildiğimiz, bu âlemde sebebiyet kanununun cari olmadığıdır.**

Doğum, kayib olma, iztirabın alevleri ortasında "bilen bir kimse„, *Nirvâna* **yerinde, (2) ezelî sulh ve selâmetin serinliği ve sükûnetinde, kendisini kurtarmaktadır. Alelâde insanlara, kendi benliğini burada bulduğunu zannettiren fikirler, sezgiler, düşüncelerde, onun nafiz gözü, kendisine temamile yabancı olan hayâller oyunundan başka bir şey görmez :**

"Bu benim değildir. Ben bu değilim. bu benim değildir.„

"Şehir yanarken kendisine ait olan bir şey yakmayordu. Şehir yağma edilirken. kendisine ait olan bir şey yağma edilmiyordu„ (3).

Böylece, bilgisizliği yenmiş, sebebiyet kanununun tabiî mukadderatının bağladığı iztiraplı

---

(1) **Nirvâna** kelimesi, iştikak itibarile, **söndürme, söğutma** manasına gelir.

(2) **Nirvâna,** Kurtulmuş bir kimsenin hakikaten oturduğu bir yer olmak üzere anlaşılmıştır.

(3) **Jâtaka,** Vol. V, p. 252 ve sonraları.

neticelerden derakap kurtulmuştur. Dört yüksek hakikatı öğrenmiştir :

"Bu bilgi, bu görüşü var iken, ruhu, istek bağından, değişiklik bağından, yanlışa, bilgiye bağlanmaktan kurtulmuştur. Kurtulmuş olan kimse de, kendi kurtuluşunun bilgisi uyanır. Tekrar doğum mahvedilmiş, kudsiyete varılmış, vazife görülmüştür. Artık bu dünyaya tekrar dönüş yoktur : Bildiği işte budur.„

Ey, talebeler, bu, yağ ve fitil ile yapılup Vakit vakit yağ konmayarak, fitili beslenmiyen bir kandilin alevine benzer : O zaman, ey talebeler, eski mahrukat tükentr, yenisi de konmadığından,beslenemediği için, kandil söner. Bunun gibi, ey talebeler, bütün varlık zincirlerinin faniliği bilgisinde sebat edenlerde, varlık ihtirasi giderilmiştir. İhtirasın giderilmesile, varlığa bağlanma giderilmiştir... İztırabın her hâkimiyetini giderme yolu budur (1).

Fakat iztirabın giderilmesi, "dünyanın sonu„ adı altında gösterilmiştir.

Bu dünyada *Nirvâna* :

*Budda'***nın müminleri, yalnız bu hayatın ötesinde, dünyanın tükendiği yerde, bu saadete kavuşmayı beklememişlerdir. Bu hayatta** *Nirvâna'***ya varmanın saadetinden istifade etmeği ümit etmişlerdir. Yaşadığı esnada** *Nirvâna'***ya erişmiş olan bu gibi bahtiyarların varlığı, bu iztiraplar dünyasına bağlı durmakla beraber, yine** *Sankhâra'***ların gi-**

(1) **Samyutta - Nikâya,** Vol. II, q. 86. "**Sönmek,** için **Nirvâna**'nın çıkdığı fiil kullanılıyor.

dip gelişine dokunan, *kendi*, **değildir. Pek çok metinler, henüz yaşadığı esnada** *Nirvâna*'**ya kavuşmuş olanları bildirmektedir :**

«Zevk ve arzuyu gidermiş, hikmet sahibi olan talebe, bu dünyadan itibaren ölümden kurtnlmuş, sükûnet, ezelî ikametgâh olan **Nirvâna**'ya kavuşmuştur„.

Şu halde, *Nirvâna* **denilen şey, kurtuluşa erişmek, bu dünya varlığından çıkıp, öbür dünyada beklediği bir mükâfat değil, fakat bu hayatta da, erişip bu kemalinden istifade ettiği bir saadettir. Bu kemale erenlerde sönmesi lâzım olan şeyler, yani istek, ihtiras, kin, dalâlet, korkular, ümitler, sönmüştür. O halde kökü kurumuş olan bu geçici varlığın, bir kaç dakikalar, yahut bir asır uzamasının ne ehemmiyeti vardır? Aziz, şimdiden bu varlığa bitirmek isterse, tüketebilir. Fakat bu gibilerden çoğu, tabiatın çizdiği vakti beklerler.** *Budda*'**nın başlıca talebesine söylettirilmiş olan aşağıdaki sözler bunlar hakkındadır :**

“Ölümun arkasına düşmediğim gibi, hayatında peşinde değilim: Hizmetinin mükâfatını bekliyen bir hizmetçi gibi, vakit gelinceye kadar beklerim. Ölümün arkasına düşmediğim gibi, hayatında peşinde değilim: Şuurlu ve mütekayyiz bir ruhla vaktin gelmesini beklerim„ [2].

Yukarıda söylediklerimiz, Budist'liğin gayesi yokluğa kavuşmak ve bizzat bu yokluk, hiçlik,

[2] **Milindapanha,** p. 40

aşkından çıkmamış olduğunu anlatırlar. Bunu daima tekrar ediyoruz:Onun için tek gaye, doğmayı ve ölmeyi ihtiva eden bu elemli dünya içinde kurtuluşa kavuşmaktır.

"Ey talebeler, büyük denizin tek bir tadı, tuzlu tadı olduğu gibi, ey talebeler, bu mezhep ve bu tarikatında ancak bir tadı, **kutuluş**, tadı vardır„ .

Ruhların tenasühüne bağlanmış olan varlıklarda ise, ihtizar haline geldikleri vakit, *bilgi*, **çıkıp yeni bir varlığın tohumu olur. Fakat azizliğe erişmiş olan bir kimsede, ölümle beraber, bilgide temamen söner.**

Nirvâna, **hiçlik, yokluk demek midir ?**

Dünyevî varlıktan kurtuluş, varlığın temamile sonu demek midir?Kemale erişmiş olan bir kimse ölünce bu yokluğa, bu hiçliğemi girmiş oluyor?

İşte adım adım bu sorguya kadar geldik. Bu sorgunun cevabı bizzat *Nirvâna*, **"sönme„ yahut "söndürme„kelimesinin kendisinde verildiği zanedilmişdir.Hakikatende, yukarda gösterdiğimiz gibi, kurtuluşu yokluktan ibaret gösteren birçok metinler vardır.Bu metinlerden bazıları, insanı ilmî bir surette tasvir ile başlayarak, onda devam eden bir şey bulunmadığını öğretiyorlar. Bir vaka olarak, "insan„** *Prusha*, **yahut "varlık„** *Sattva*, **ruh, yahut şahıs** *atta*, **yoktur. Bu gibi tabirler, unsurların imtizacının** (*Skandha*) **basit adlarından başka bir şey değillerdir. Bunlar ölümle dağılırlar.**

Fakat, *Nirvâna*,**yı yoklukla, hiçlikle birleşdiren**

fikir, *Budism*'in, ilk ve aslî doktrinlerden biri degildir. Budism'i "yokluk dini„ diye tavsif ederek onu her şevin Künhü olarak gösterilen bu vasıftan çıkarmaya çalışmak, *Budda* ve ilk müminlerinin görüşlerinden en esaslı olan şey hakkında aldanmaktan başka bir netice vermez. Budda, böyle bir kurtuluş fikrile hareket etmemiştir.

X

İZTİRABIN GİDERİLMESİ YOLUNA DAİR HAKİKAT

Budism'in Ahlakı

Budism'in öğrettiği dördüncü hakikat, iztirabın giderilmesine dair olan hakikat şudur:

"Ey rahipler, iztirabı gidermeye götüren yüksek hakikat şudur: Bu sekiz kollu mukaddes yola: Halis iman, halis irade, doğru konuşma, doğru haraket etme, doğru yaşamak, doğru çalışmak, doğru fikir, doğru düşünme, derler„.

***Budda*'nın, yukarıda gösterdiğimiz, ahlâkî düsturlarına, hayatının sonlarına doğru söylediği vaâzlarda daha az tesadüf edilir. Bunların yerini, kurtuluşa eriştirmeğe yardım eden daha açık, bilhasa daha iyi tasnif edilmiş olan telakkiler almıştır. *Budda*, son zamanlarındaki vaazlarında, müminlerine kurtuluş yolu olmak üzere şunları göstermiştir: Doğruluk (*Pâli* dilinde *Silâ*),**

düşünüş (*Pâli: Samâdhi* yahut *Citta*), hikmet (*Pâli: Pannâ*).

Budda'nın yukarıda da görüldüğü gibi, metafizik her meseleyi retetmesi, ahlâk kaideleri için, mutlak bir otoriteye dayanmaya imkân vermez. Bu düsturlar, Allahın emirleri değillerdir. İyi olan kimse, iyiliğinin karşılığını kendi iyi işinde, kurtuluşunda bulur. Ahlâkî kemâlin ilk şartı, ilk merhalesi olarak sayılmış olan "doğruluk", aşağıda gösterdiğimiz menfi mahiyette olan düsturlarda ifade edilmiştir.

(1) Can taşıyan varlıkları öldürmemek. [1]

(2) Kendisine ait olmayan bir şeyi almamak, çalmamak.

(3) Zina etmemek

(4) Yalan söylememek.

(5) İçki kullanmamak. [2]

Yukariki kaidelere, bütün Budist'ler hususile lâyık müminler, riayet etmek mecburiyetindedirler. Rahipler bunlardan başka, mutlak surette afif yaşamak konforlü bir yaşayıştan, zevklerden uzak durmak, dünya işlerile uğraşmamak, mecburiyettedirler.

---

[1] Umumiyetle bütün Hint dinleri gibi, Budism'de en hakîr hayvanların canlarına bile kıymayı yasak etmiştir. Rahiplerin günlük yaşayışlarında riayet etmeleri icap eden sayısız kaidelerden biri de, içinde en herhangi hayvan yaşayan bir suyu içmemek ve dökmemektir. Yine bu düşünceye mebni Budda, rahiplerin ipek elbiseler giymelerini yasak etmiştir.

[2] Bu ilk dört kaide **Brâhman**'lık ve **Jainism**, de de vardır.

Çile ve riyazat hayatı :

Budism'in riyazet hakkında, hiç olmazsa nazarî olarak takip ettiği yol katidir: Budism, Çile ve riyazetı yasak etmiştir Yukarda da söylediğim gibi, bizzat *Budda*'nın ğeçirdiği tecrübe, ona riyazetın faidesizliğini göstermiştir. Bununla beraber, *Budda,* riyazet mekteplerinin tatbik ettikleri temrinlerden, zehni bir mevzu üzerine toplamak, yani gözler kapalı bulunduğu halde, evvelce görülmüş bir şeyi tekrar zihninde kurmak, bütün varlıklar hakkında eyilik huy, istidadını nefis de inkişaf ettirmek, nefesi çiğerlerde mümkün olduğu kadar fazla tutmak, mes'ut olmak san'atı gibi, istifadeli gördüğü bazı *Yoga* tekniklerini kabul etmiş ise de, fakat bunları patolojik neticelerine kadar vardırmamıştır.

Şeytan, *Mâra* :

Temizliğe, sükûnete,kurtuluşa doğru gayretler sarfeden zihnin faaliyeti. *Budist*'lere düşman bir kuvvetle mücadele manzarası gibi görünmüştür. İnsanı bağlarından çözülüp, kurtuluşa varmasına engel olan bu fenalık ve iztirap kuvveti nereden gelmektedir ? *Budism,* bu sorağın münakaşa edilmesini yasak itmiş olmakla beraber, iztirabın kaynağına dair böyle birçok kuvvetler göstermiştir. Fakat bütün bu sorakların hedefleri, iztirabın nasıl meydana geldiği,dünyanın dalmış olduğu bu iztiraplı kararsızlığın bizim varlığımızda nasıl çıktığını aramaktan daha ileriye gidememiştir. Buna mukabil, umumî ola-

rak, nasıl oluyor da, dünyada iztirap mevcut bulunuyor mes'elesi bilinmek istendiği takdirde, *Budism*, kurtuluşa varmak yolunda amelî fayda ları bulunmadığından dolayı,bunları *mes'ut*'un ifşa etmediği sırlar arasında sayıyor.Fenalık ve iztirabın kaynaklarını aramak, dünyanın başlangıcını sormakla birdir: Dünyanın ise, en iç hakikati, fenalığa zebun, ebedî iztirapların kaynakları olmaktan başka bir şey değildir. Şu halde, Budist'ler *Mâra* [1] şerir, şeytanı, dünyaya iztirabı sokmuş bir varlık olarak değil, fakat her iztirap, her fenalığın, fena fikirler,fena sözlerin, faaliyetlerin büyük teşvikcisi, büyük hükümdarı gibi anlamışlardır. *Mâra*,kurtuluşun en yüksek şahsiyeti olan *Budda*'nın tam zıddıdır. *Budda*, beşeriyeti ölümden kurtardığı halde, onun büyük düşmanı olan *Mâra*'da, bizzat ölüm, ayni şey demek olan insanı bu dünyada ölüme bağlayan, bu varlığın, istek, ihtiras, kudretidir. Kısaca *Mâra*, ölüm demektir.

Dindar, saf *Budist*'ler için, *Mâra*'nın varlığı, *Budda* kadar hakikattir. Fakat felsefî düşünüş, selâmet ve saadetin düşmanı olan *Mâra*'yı başka türlü, hadiseler dünyasını idare eden, onun görünüp kaybolmalarına düzen veren, âlemşümul kanunun şahsiyeti olmayan kudretinde görmektedir. Böyle bir düşünce, tabiatile *Mâra*'nın şahsî varlığını temamile ret etmemiş olsa bile,

---

[1] **Mâro pâpimô** harfiyyen **şerir**, şeytan Mâra (şahıslanmış).

hiç olmazsa bunu daha geniş, daha umumî surette izah etmek yoluunu açmıştır. *Mâra*, **temamile bir şahıs gibi sayılmaktan vazgeçilmemekle beraber, onun faaliyet hudutları, iztiraba mahkûm bütün dünyayı kavrayacak kadar genişletilmiştir. Göz ve teşekküller; kulak ve sedalar, mefkûre ve fikirler bulunduğu yerde** *Mâra*, **iztirap, dünyada vardır [1].**

Râdha, **Budda'ya derki:**

"Ey üstat, **Mâra, Mâra** deniyor. Ey üstat, **Mâra** nın varlığı neden ibarettir ?

— Ey **Râdha**, ad ve beden olan yerde, sezgiler tasavvurlar... olan yerde **Mâra,** (ölüm) yahut ölen ve öldüren vardır. Bunun için, ey **Râdha,** ad ve bedenleri **Mâra,** yahut öldüren, ölenler, yahut bir hastalık, bir şiş, yahut yaralayan bir ok, yahut bir pislik, pislik mayası görünüşleri altında tasavvur et. Böyle tasavvur edenler, onu lâyıkı veçhile anlamış olurlar.„

Mâra, **ezelî değildir. Çünkü bu doğum ve ölüm dünyasında ezelî olan hiç bir şey yoktur. Fakat insanlar tekrar doğmak üzere öldükleri müddetce, daima** *Mâra*'**lar çıkacaktır. Şu halde,** *Mâra*'**nın varlığı, Budist'lerin ezeliyeti kabul edebildikleri derecede, ezelidir, demek olur.**

İmanın tehlikeli düşmanı olan şeytanın mutaden zihinlerde uyandırması icap eden korkusuna *Budda*' **nın ilk vaızlarında yahut bu husustaki**

[1] **Samyutta-Nikâya,** vol. VI, p. 38 ff.

menkibelerde, tesadüf etmiyoruz. Hayattan temamile uzak,manastırlarda oturan bu müminler üzerinde şeytanın korkunç bir manzarası görünmiyor. Bu rahiblerin muhayyelesi üzerinde müessir olan şey, her türlü kıyafetlere girerek, herkese pusu kuran şeytanlar hakkında halkın beslediği itikatlardır. Bu son itikat ile, *Mâra* hakkında, demin söylediğim, kâinatı kavrayan mücerret bir şerir vukufu arasındaki zıddiyet, meydandadır. Böylece *Mâra*'nın bazan eğri büğrü, nefesdarlığına tutulmuş ihtiyar *Brahman*,bazan bir çiftçi, fil, yılanların şahı yahut başka kıyafetler altında, *Budda* ve müminlerinin kudsiyetlerini, imanlarını, bilgilerini türlü türlü kandırmalar,yalanlarla bozmaya, sarsmağa çalışdığını anlatan, küçük hikâyeler meydana gelmişlerdir.[1]Aziz bir kimse dilencilikten elleri boş dönüyorsa, buna sebep *Mâra*'dır. Köylüler dindar rahiplerle alay ediyorlarsa, onlara *Mâra* girmiş olduğu içindir.

Mâra'nın bu gibi teşebbüslerine karşı koymak için, rahipler fasılasız dikkat ve uyanık bulunmaya mecburdurlar.

XI

İBADET

Eski cemaatin başlıca ve hatta tek merasimi, her kazada bulunan rahiplerin,ayda iki defa, ay başı

[1] **Samyutta-Nikâya**, **Mârasamyuttam** adlı kısımda bu gibi hikâyelerin hepsini kaydetmiştir.

ve ayın ondördüncü günlerinde "oruç günü„ için toplanmalarından ibarettir. Budist'ler için kurtuluş veya ölüm kararı veren tek bir makam vardır ki: O da bir insanın kendi vicdanıdır. Dudakların söyledikleri, ellerin yaptıklarını vicdanda tasdik ediyorsa; sözler ve hareketler vicdanın sembolü iseler, bir kıymeti vardır.Hususile cemaatin ilk zamanlarında Brâhman'lık dininin, hayvan, *Sôma* kurbanları, ilâhiler söyleyerek, dualar okuyarak alaylarla geçen papasları, muhteşem merasimleri ile *Budism* arsındaki,ayrılık pek büyük olmuş olmalıdır. *Budist*'ler, bu merasimden ibaret olan dinle kendilerinin basit,fakat samimî imanları arasında gördükleri ayrılıkda okadar büyük olmuştur. Burada ilk hıristiyanlığa ilham vermiş olan hiç bir sırrın, *Budism*'de yeri bulunmadığına dikkati çekmeliyiz: Hıristiyanlıkta ilâhî reisin müminleri arasında bir muallim, yahut hükümdar gibi hakikaten yaşadığı,zaten hıristiyan ibadeti de bu mütemadi müşterek hayatın ifadesinden başka bir şey olmadığı fikri, *Budism* için temamile yabancıdır. *Budda*, *Nirvâna*'ya girmiştir. Ona doğru bağıranlar, seslerini hiç bir zaman *Budda*'ya duyuramıyacaklardır.Rahiplerin hayatını dolduran, dinî emellerinin pek kıymetli yardımcıları bulunan, ibadetin dış şekilleri değil, *Budda*'nın vaızlarıdır.

Budism'de tek ibadet, yukarda söylediğim gibi, bütün kardeşlerce, dinî yaşayışın vazifeleri sadakatle ifa edilip edilmediğinin bir

nevi mürakebesi demek olan "oruç günü„yapılan "alenî ve resmî itiraf„ dır. Cemaat arasındaki kuvvetli birligi ifade eden şey de, hususile itiraf münasebetile yapılan bu toplantılardır.

Her kazanın en yaşlı rahibi, ruhanî daire hududu içinde oturan bütün rahipleri "oruç günü„ toplantısı için cemaatce seçilmiş olan bina yahut mağaraya davet eder. Bu toplantıye herkes gelmek mecburiyetindedir . yalnız deliler, itiraf merasimi esnasında ikrar edilecek bütün suçlardan temiz olduklarını kardeşlerden birile bildiren hastalar, toplantıya iştirak etmekte mazur sayılırlar.Fakat haber gönderecek kimsesi olmayan hastalar, iskemlesi yahut yatağıle götürülmesi icap eder. Ancak bu suretle nakledilmek hatasının sıhhati için tehlikeli ise, o zaman bu meclis, hastanın başında taplanmak mecburiyetindedir. Bütün azası hazır olmayan bir mecliste bu âyın yapılamaz.

Rahipler, meş'ale ile aydınlatılan toplantı yerinde hazırlanmış bulunan alçak yerlere otururlar. İkrarlar şeklinde okunacak tarikatın kaideleri, yalnız rahiplerin gizli nasibi sayıldığından, bu toplantıya layikler, henüz rahip olmamış talebeler, kadın rahipler, giremezler. *Pâtimokkha* denilen bu itiraf düsturu, ya en yaşlı, yahut tecrübeli olup bu işe memur edilmiş olan rahip tarafından yüksek sesle okunur. Önce dört büyük günah okunur ki şunlardır :

Cinsî münasebette bulunmak, hırsızlık, velev

ki en küçük bir hayvanı öldürmek, yalan yere veya fena maksatlarla beşeriyet için erişilmesi mümkün olmayan kemale erişdiğini iddia etmek. Bu günahları işlemiş olanlar, tarikattan çıkarılır.

Bundan sonra itiraf maddelerini okuyan rahip, cemaate sorar : "Şimdi burada bulunan muhteremlere soruyorum : Bu günahlardan münezzeh misiniz ? İkinci defa soruyorum : Münezzeh misiniz ? Üçüncü defa soruyorum : Münezzeh misiniz ?„

Şayet herkes susarsa :

"Muhteremler, bu günahlardan masumdurlar. Ben böyle anlıyorum„ der.

Bundan sonra, cemaatten muvakkaten çıkarılmayı, yahut böyle bir cezayı icap etmiyerek, sadece günahların itiraf edilmesile kefareti mucip olan daha ehemmiyetsiz kabahatlerin sayılmasına geçilir.Rahiplerin günlük hayatına, oturduğu yerlere, yiyecek ve içecek ve giyeceklerine, kendi aralarında, kadın rahipler ve layikler ile münasebetlerine dair iki yüze yakın ufak günahlar vardır.

On beş günde bir yapılan itiraf merasiminden başka, "davet„ *Pavâranâ* adile yılda bir defa yapılan basit bir merasim daha vardır : Her ruhanî dairede müşterek bir inziva içinde geçen üç aylık yağmur mevsimi sonunda, gezginciliğe çıkılmazdan önce, kardeşler bir toplantı yaparlar. En gencinden en yaşlısına kadar herkesin hazır bu-

lunduğu bu toplantıda, rahipler, bir yıl zarfında işledikleri bir günah olup olmadığını birbirlerin sorarlar.

İşte, bu iki toplantı, *Budda*, dininin muntazam ve müşterek ibadetidirler.

Şimdi, *Budism*'in mukaddes yerleri, *Budda*'nın bırakmış olduğu yadigârlara gösterilen saygı hakkında da biraz malûmat verilmesi sırası gelmiştir. *Budism*, dört yerin, mü'minler ve asîl kimseler tarafından dinî bir heyecan içinde ziyaret edilmeğe lâyık olduğunu kabul etmiştir (1): Budda'nın doğduğu, yüksek ilhama kavuşduğu, şeriat tekerleğini döndürdüğü, dünyevî olan herşeyden kurtulup *Nirvâna*'ya girdiği yer. Bu yerleri rahipler, kadın rahipler, kardeşler, hemşireler ziyaret edebilirler.

Budda'nın bıraktığı yadigârları iyi muhafaza, bu yadigârlar şerefine bayramlar tertip edilmesi, münhasıran lâyık kardeşlerin dindarlığına düşen vazifelerdir.

XII

BUDİSM'İN RUHANÎ MECLİSLERI

İçinden tarih ve menkibenin hissesini ayırmak güç olan bir an'aneye göre, Budism'in ilk

(1) Mahâparinibbâna - Sutta p. 51.

ruhanî meclisi, *Budda*'nın öldüğü yılda, *Magadha*, kırallığında *Rajagriha* şehrinde toplanmıştır. Beş yüz kişinin toplandığı bu meclisin maksadı, *Budda*'nın, şeriat ve kaideye dair olan talimlerini,ilk defa olarak yazmaktı. Bu iş, üç kişiye verildi: *Kaçyapa*, metafiziği; *Upâli*— *Saka* türklerindendir. Budda'nın berberi idi—kaide, disiplini; *Ânanda* — Budda'nın güzide talebesi ve amcası — şeriat, mezhebi tesbit etmeyi üzerlerine aldılar.

Bundan yüz yahut yüz on yıl sonra, *Vaiçali* — Magadha kırallığından ayrılmış serbest şehir— de *Reveta* ve *Yasas* adlarındaki rahiplerin başkanlığı altında ikinci ruhanî meclis toplandı. Bu meclis, *Vaiçali* rahiplerinin on bidatını tetkik ve mahkûm için toplanmıştı. Bu mecliste verilen kararlardan memnun olmayan birkaç rahip, cemaatten çıkarak, ömürleri uzun sürmemiş olan rakîp tarikatlardan birine girdiler. *Budda*'nın orijinal mezhebine sadık kalmış olan ekseriyet, sadakatlerini ifade etmek üzere kendilerine *Sthaviravâdin* — pâli: *Therra* — "Eski, an'aneciler„, diğerlerine *Mahâsâmghika* "bidatcılar„ dediler.

Yine an'aneye göre: İmparator *Açoka*, *253* yıllarına doğru *Pâtaliputra* — şimdi: Patna — şehrinde üçüncü ruhanî meclisi topladı. Üç sepet — *tripitaka* — burada tamamlandı. Budism'in misyoner rahiplerinin faaliyette bulunmak üzere gidecekleri yerleri, bu meclis tesbit etti. Hakikaten, imparator *Açoka*, emirnamelerinde garpda *Yavana* krallarına: *Antikya* — Suriyede

ikinci Antiochus —, *Turamaya* — Ptolémée Philadelphe —; *Antikon* — Makedonyalı Antigon Gonatas — kadar misyonerler göndermiş olmakla iftihar etmiştir. Fakat Hindistanın şimaline gönderdiği heyetler, büyük muvaffakıyetler kazanamadılar. Orta Asya ancak Yueçi'ler devrinde Budda dinine girdi. An'aneye nazaran, bu dindar imparatorun oğlu ve kızı olan *Mahendra* ve *Samghamitra, 251* ve *246* yılları arasında Ceylan kıralı,*Dêvanampriya Tisha*'nın muhalefetine rağmen, *Budism*'i Ceylan da yaymaya muvaffak olmuşlardır. Budism, bu adada, en eski şeklinde, zamanımıza kadar devam etmiştir. Budism, bu adadan Çin Hindi, Sund adaları, cenubî Çine gitmiştir. Yine bu imparatorun gösterdiği gayretler sayesinde Budism,in *Gandhâra* (1), *Kişmir* de yayılması, *Ceylan* adasında intişarından daha ehemmiyetsiz değildir. Budism, Tibet, Çin, Japonyaya buralardan gittiği gibi, Budism'in *Gandhara* san'ati — mimarî ve heykeltraşlık — denilen ve Çin san'ati üzerinde büyük tesirler bırakmış olan meşhur san'at yuvası da burada kuruldu.

***Kuşhan* sülâlesine mensup kıral *Kanişka* (2),**

---

(1) **Ghandhâra** Peşaver'den Indus nehrinin döküldüğü yere kadar, aşağı Kâbul vadisidir. Bu mıntakada başlıca **Purusapura** (Peşaver), **Puskarâvatî** — Charsadda -**Udabhânda** — Und —, şehirleri var idi.

(2) **Kanişka**'nın tarihi, kat'î olarak tesbit edilememiştir. **Foucher**'ye göre, milâttan sonra 80—110; **V. Smith**,120—160 tarihlerini ileri sürmüşlerdir. Bu mes'eleyi,*Journal of the Pâli*

Budism'in dördüncü ve sonuncu ruhanî meclisini *Jalandhara*'da topladı. Bu meclisin büyük bir ehemmiyeti vardır. *Sarvâstivadin*'lerin şeriatı bu meclisde kararlaştırıldığı gibi, Budism'in iki cemaati cenup — Ceylan — yahut küçük araba — *Hinâyâna* —; şimal *Mahâyâna* — büyük araba — kat'î olarak birbirlerinden ayrıldılar. *Kanişka*'nın, Budist müşavirleri ve bu ruhanî meclisin başkanları bulunan *Pârçava* ve *Vasumitra* Tripitaka'daki üç sepeti — *Sûtropadeça*, *Vinayavibhâsâ*, *Abhidharmavibhâsâ* — nın herbirine dair resmî birer tefsir yazdılar.

XIII

BUDİSM'İN BÜYÜK İKİ CEMAATİ

Milâtdan önce birinciden, sonra altıncı asra kadar, Hint düşünüşünün büyük hamleleri, felsefede pek büyük bir terakki göstermiş olan *Budism*'e aittir.Bu hareketi aşağıda anlatacağımız iki mektep, iki cemaat idare etmiştir:

Bu mekteplerden birisine *Hînayâna*, "küçük araba„ diğerine *Mahâyâna* "büyük araba„ denmektedir.

***Hînayâna* mektebinin esaslı düşünceleri şun-**

Text de uzun uzadıya tedkik etmiş olan *H. Oldenberg* bu hususda son söz olmak üzere, en melhuz tarihin birinci asrın sonu yahut ikinci asrın başı olarak tesbit edilmesi lüzumunu göstermiştir.

lardır: Yukarda görüldüğu gibi, *Budda*, denizin yalnız bir tadı, tuzlu tadı olduğu gibi, vaazettiği mezhebin de, kurtuluş tadı bulunduğunu söylemişti. Bu itibarla bu din, *Nirvâna*'ya, yani dünyayı — *loka* —, yahut varlığı — *bhavaloka* —, teşkil eden mütemadi tekrar doğumlara nihayet vermeye götüren bir yol, yahut içerisine oturanları ayni hedefe, *Nirvâna* şehrine, taşıyan bir araba — *Yâna* — ya teşbih edilmiştir.

Birinci teşbihi, ilk; ikincisini yeni Budism kabul etmiştir. Bu ikinci *Budism*, kendi imanına *Mahâyâna* «büyük araba», kurtuluşun hakikî, büyük, derin mezhebi demiş, öncekilere de, *Hînayâna* "küçük araba„ kurtuluşun aşağı, noksan, tesirsiz, mezhebi adını vermiştir. Halbuki eski metinlerde, eski *Budism*, için nazikâne bir ad, *Shrâvakayâna*, ve Budda'nın yola girmiş talebelerine de *Shrâvâka* «talebeler, dinleyiciler, yahut şeriat vaızları» yahut *âryashrâvaka*"asîl talebeler, hakikî talebeler„ denmiştir. Bundan başka bu adlar, iki Budismin imanları arasındaki zıddiyeti anlatırlar. Yeni Budism müminleri kendilerine *Bodhisattva*— gelecek Budda'lar —adını vererek, *Mahâyâna*'nın müteradifi olmak üzere *Bodisattavayâna* — Bodisattva'lara götüren araba — tâbirini kullanmışlardı.

Küçüğü, büyükten ayıran ehemmiyetli hususiyetler şunlardır:

Hînayâna, mektebi kurtuluşa daha çabuk erişilebileceği kanaatindedir. Bu araba, geyiğin —

mrgaratha — çekdiği bir arabadır. Usûl dairesinde yapıldığı takdirde, bu araba ile, bu varlıkda da *Nirvâna*'ya gidilebilir.*arhat*,aziz olan bir kimse, hattâ bu hayatta kurtulmuştur.Hakikatta,*arhat* olan bir kimse, önce *Nirvâna*'ya varmış olduğundan, bu mektepte *Nirvâna*'ya, *Sopadishesha*, "istek ve ihtirasdan kurtulmuş„ denmiştir. Böyle bir kimse, ölürken «artık daha fazla yapacak bir şeyim yoktur. Bu dünyada tekrar doğmayacağımı» diyebilir ve *Nirupadhishesha Nirvâna* "mutlak *Nirvâna*„ ya girer.

Bu, bir mistisism mektebidir. Fakat temamile insicamlı bir mistisism'dir. Bu mektebin göz önünde bulundurduğu gayeye, yani istek, ihtirası söndürmeye, yeni bir varlık meydana getirmeğe müstait her faaliyeti gidermek hedefine yabancı olan hiçbir unsuru yoktur.Bu mektebin esas umdeleri dört yüksek hakikate teveccüh etmek, bu hakikatler üzerinde derin derin düşünmekten ibarettir. Bu dört hakikat, felsefî bir dogma içinde hülâsa edilebilir: "ruh„, "nefis„ dediğimiz şey, yalnız ihtiras vasıtasile devam eden muvakkat, birbirine zıt unsurlardan mürekkep bir halitadır. Bu mektebin ahlâkî bir dogması da,insanı varlıktan kurtaran derin derin düşünüşlerle, ihtiras ve faaliyetin neticelerini kökünden söküp atabilmenin mümkün olduğu kanaatidir.

Kurtuluş metodu, dünyevî olmayan şeylerin düşünülmesi metodu, ancak "ahlâkiliği„yani bir işi bir düşünceyi iyi yapan kanunlar — *Karma* — ı

kavramış, bir Budist rahibi gibi dinî hayat yaşayan bir kimse tarafında tatbik edilebilir.

Her nekadar *Budda*, Allah yahut tabiatın üstünde bir varlık değilsede, yine başka azizlerden pek farklıdır. Azizlerde, Budda gibi, *Bodhi* — ilham — ya irişdiklerinden dolayı, bu hayatta *Nirvâna*'ya irişmişlerdir. Fakat kurtuluşa dair olan hakikatleri bulan, kurtuluş yolunu insanlara gösteren, *Budda*'dır. *Budda* sayısız varlıkları esnasında, insanları kurtarmak maksadile iyi işler yapmış ve sonsuz bilgi kazanmış olmakla bunu yapabilmiştir. Her nekadar *Abhidarmakosha* bu tabiri kullanmış ise de, Budda ibadeti, tam manasile "muhabbetli bir ibadet„— bhakti — ile ayırt edilmemiştir. Budda'nın bıraktığı yadigârlara saygı riyazat için istifadeli, iyi, yardımcı olmakla, tavsiye edilmiştir.

Yeni Budism'in kendisi için *Mahâyâna* adını kullandığını yukarda söylemiştim.

Büyük arabanın öğrettikleri, [1] *Bodisattva* yahut gelecek Budda'nın faziletlerinin — *Pâramitâ* — elde edilmesi bu faziletleri elde eden bir kimsenin bir Budda — *Buddhayâna* — olabileceği [2], boşluğun bilgisi yahut hikmeti; [3] ibadet'ten, ibarettir.

Büyük arabaya ait kitaplar (*Mahâyâna-Sûtra*), *Nirvâna*'ya eski usul ile kavuşulamıyacağını bildiriyorlar. İhtirası, bilgisizlik ve varlıktan kurtulmak gelecek bir *Budda*'nın mesleğine *Bodhisattva charya* girmek için, *Budda*'ların faziletlerini yap-

mak ve her bilgisini öğrenmek zaruridir. Bundan dolayı bu mezhebe «büyük araba„ yerine "gelecek Budda arabası„ *Bodisattvayâna*, yahut "tam fazilet, merhamet, sabır... usulu„, *Pâramitânaya*, denilebilir.

Bu mektebin felsefesini tetkik eden kitaplar, "ruh, geçici unsurların bir halitasından başka bir şey değildir„, düsturunu kabul etmiş olan eski dogmanın gayet açık olmakla beraber, kâfi olmadığını idda etmişlerdir.

Kâinatın boşluğu *Shûnyatâvâdâ* doktrini, büyük arabanın ikinci hususiyetidir. Fakat bir layık yahut bir rahip, kâinatın hiç, boş bir şey olduğunu düşünmeksizin "bir Budda olmaya and„, edebilir. Bizzat ilâhiyatcılar, kutlu mesleğin başlanğıcı temamile merhamete tahsis edildiğinden dolayı, felsefeye, kâinatın hiçliğine çok ehemmiyet verilmeye değmediğini bildirmişlerdir. Diğer taraftan, bir *Budda* olmak zaruretine inanmayan, *küçük araba* mensupları, bir Arhat olup, yani bu hayatta *Nirvâna*'ya erişmek maksadile kâinatin hiçliği kanaatini taşıyabilirler. Hattâ bazı metinler, *Nirvâna*'ya erişmek için boşluk itikadı hakikaten zaruri ise, gelecek Budda mesleğine girmeksizin, yalnız bu kanışın kâfi olduğunu izah etmişlerdir.

Büyük arabanın üçüncü hususiyeti, Budda'lar ve gelecek Budda'lar ibadetidir: Budda'lar, gökteki tahtlarında oturan ezelî büyük Allahlardır. İnsanları kurtarmak maksadile yer yüzüne "varlıklar„ gönderirler. *Budda*'lar ibadeti, bir *Budda*,

olmak isteği ve felsefi mülâhazadan ayrı ve müstakil olarak mevcut olabileceğinden dolayı,sadece ibadete müteallik bir, *büyük araba,* **olabilir:** *Budda,* **kelimenin bütün manasile, ezelî, ebedî bir Allahdır. Müminin böyle bir***Budda* **ile yegâne alâkası, bu Allahın cennetinde tekrar doğmaktır.**

Bibliyografi

Budda'**nın hayat ve kurduğu din:**

E. Senart, La Légende de Bouddha, 1882; **H. Kern,** Histoire du Boudhisme dans l'İnde, RHR, vol. V,(1882); **A.Roussel,** Le Bouddhisme Primitif, 1911; **P.Oltramare,**La théosophie boudhique, 1923; **E. B. Cowell,** The Buddhacharita of Ashvagosha, oxford, 1893, in Sacred Books of the East (1), vol. **XLIX; Monier Williams,** Buddhism, 1889; **H. Hackman,** Budism as a Religion, 1910; **K. I. Saunders,** Gotamo Buddha, a biography, 1923.

Pali şeriatına ait metinlerin tercümeleri:

T.W. Rhy Davids,Buddhist Sutta, Mahâparinibbâna Suttanta, S. B. E, vol. XI, oxford, 1887; **Rhy Davids** and **H. Oldenberg,** Vinaya Texts, Mahâvagga and chullavagga, S. B, E, vol. **XIII,XVII, XX,** oxford, 1881—1885; **D. M. Strong,** Udâna, 1902; **J. H. Moore,** Ittivuttaka, 1908; **Rhys Davids** and **Mrs. Rhys Davids,** Dialogues of the Buddha (1899 — 1921); Jâtak, or Stories of the Buddha's former Births, by Various hands, 6 vol. cambridge,1895 — 1907; Pali Text Society, **Sutta-pitak** ve **Abhidhar-**

(1) Bundan sonra muhtasar şeklinde S. B. E. harflarıla gösterdik.

ma'yı çıkarmıştır. **Max Müller,** Dhammapada, S. B. E.;**Rhys Davids,** Question of King Milinda, S. E. B. 1890—94, vol. XXXV--XXXVI.

Sanskrit dilinde yazılı şeriatın tercümeleri:

E. Burnouf, Le Lotus de la Bonne loi (Saddharma Pundarika); **Foucaux,** Lalita vistara; **L. de la Vallé Poussin,** Bodhicaryâvatarâ, 1907, — Kârikâ, Bhâshya et vyâkhyâ, 1914—1918; **L. Feer**; Avadâna Çataka, 1891; **Sylvain Lévy,** Mahâyânasûtrâlankâra, 1907—11;

Mahâyâna mektebi için:

Minayeff, recherche sur Le Bouddhisme, 1894; **D. T. Suzuki,** Outlines of Mahâyâna Buddhism, 1907; **A.Avalon,** Principles, of Tantra, 1913; **W. M. Mcgovern,** An introduction to Mahâyâna Buddhism, 1921.

Hindistan dışında Budism için:

Birmani: P. Bigandet, Le Bouddha des Birmans. Kora: **F. Starr,** korean Buddhism, 1918

Budism hacılarının seyahatnameleri için:

A. Rémusat, Foé Koué ki ou relation des Royaumes bouddhiquse par chy Fa Hian, 1836; **J. Legge,** Travels of Fâ-Hien, oxford, 1886; **Stanislas Julien,** Mémoire de Hiouen Tshang, 4 vol. 1853 — 1855;

İmparator *Açoka* **:**

V. A. Smith, Ashoka, 1920; **I. M. Macphail,** Asoka, 1918 **D. R. Bhandarkor,** Açoka, calcutta; **Hultzsch,** Inscriptions of Asoka; **E. Senart,** inscriptions of Piadasi; **V. A. Smith,** Edicts of Asoka; **L. Przyluski,** La Légende de l'Empereur Açoka; **E. Senart,** Notes d'Epigraphie Indienne, Journal Asiatique. 1882, 1,472.

BEŞİNCİ BAHİS

LÂMAİSM

Birçok Avrupalı bilginler, **Lâmaism** tabirile Budism'in Tibet'de aldığı şekli anlatmak, umumiyetle **Lâma**'lar "yüksekler„ adı altında tanılan Tibet Budist rahiplerile bu dinin hüviyetini tayin etmek, istemişlerdir. Bu tabiri ilk defa **Köppen** kullanmış [1], ancak eserinde bir iki defa, sırf tesadüfî olarak kullanmasına rağmen, Tibet Budism'i, hakkında ilk tetkik olmak itibarile, bu tabirin yayılmasına sebep olmuştur. Budism dinine dair, 1863 yılınde, salâhiyetli ve ilk sistematik bir eser yazmiş olan **Emil Schlagintweit,** bu tabiri kitabında yazmış ise de, bunu Tibet'deki Budism'in teknik bir adı olarak kabul etmemiştir [2].

Garplilerin icadı olan bu **Lâmaism** tabirini, Ti-

---

[1] **C F. Köppen,** Lamaische Hierarchie und Kirche, Berlin, 1859

[2] **Emil Schlagintweit,** Buddhism'in Tibet, Leipzig,1863

betliler bilmezler. Onlar kendi imanlarına **Sangs - rgyas - kyi cb'ös** «Budda dini» yahut «sünnî din» **nang-ch'ös** demişlerdir.

Lâmaism tabiri birkaç bakımdan doğru değildir: Önce bu tabir Tibet **Budism**'inin,bütün diğer şekillerin den esaslı surette ayrıldığını anlatmaktadır ki, doğru değildir. Tibet Budism'inin, sonraki Hind Budism'in den ayrılıkları ehemmiyetsiz ve başlıca dışındandır. **Lâma**'lardan bir mezhebin zamanımızda dünyevî iktidarı elinde bulundurması, **Lâma**'ların salik bulundukları **Budism**'in tabiî bir hali olmadığı gibi, buna diğer daha eski mezhepler iştirak etmemişlerdir.

Fonetik itibarile de bu kelime, tabiî değildir. Çünkü **Budda**'dan,Buddism çıktığı gibi, Lâma'dan da Lâmism denilmesi lâzımdı. Bundan dolayı Tibet Budism'ini anlatmak için **Lâmaism** yerinde bir tabir olamaz.

Tibet,**Budism'i, Mahâyâna** mektebinin anladığı manada Hind Budism'i ile bir ve ondan çıkmış olduğu için, bu bahisde, Tibet'lilerin **Mahâyâna**'dan umumî doktrinler ve âmâl hususundaki ayrılıklarını tetkik edeceğiz.

(1) Budism'in Tibet'e girmesi:

Tibet'in yerli dinî,*Bon* idi. "Kralların vekayinamelerine göre Budism,ilk defa olarak Tibet'e milâttan sonra *650* yılında ölmüş olan kıral *Srong-btsan-Gampo* zamanında girmiştir. Fakat *L. A. Waddell*'in neşrettiği [1] *783* tarihli *Lhâsa*'da kiral emirname-

[1] L. A. Waddell; Journal Royrl Asiatic Society, 1909 p. 391.

lerinde, Budism'in, umumî tabirlerle, *Srong-bstan* devrinden birçok nesil önce, Tibet'e girdiği bildirilmiştir. Bununla beraber, bu vesikanın sadece maksadi,bu sonuncu kıraldan beş nesil önce, *Lha-Tho-Tho-ri* adındaki bir hükümdar zamanında,gökten kıralın sarayının damına bazı Buddist risaleleri ve yadigârları düşdüğü, fakat *Srong-btsan*'nın hükûmetine kadar bu yazıların halledilemediği menkibesine işaret etmekten ibaret olabilir. Budda dininin ancak *Srong- btsan* devrinde Tibet'e girmiş olduğunu, şimdi Tibet'ce dediğimiz, milâttan sonra yedinci asırda yukarı Hindistanda ve Khotan'da kullanılmış alfabenin cüz'i bir değişmesinden ibaret bulunan, yazı harflerinin bundan önce bilinmediğinden de anlaşılmaktadır.

Bu harflerle beraber, Hindistanda pek ziyade taraftar kazanmış *Mâhayâna* şeklindeki *Buddism*'i Tibet'e sokan *Srong-btsan*'dır.

Bundan başka, Buddism'in Tibet'e girmesi, biri Nepâl kıralının kızı, diğeri Çinli prenses olan *Srong-btsan*'ın iki karısının tesirine de isnat edilmiştir. Budda dinine salik olduklarından dolayı, bu dini Tibet'e sokmak hususunda yardımları dokunmuş olması ihtimali bulunmakla beraber, fakat *Srong-btsan*'nın Budist metinlerini, en yakın Budist ülkesi, *Nepâl*'den değil,çok uzakta *Kaşmir*'den getirtmiş olmasına göre, buna kendiliğinden teşebbüs edip, bundan sonra Nepal'li, daha sonra da *641* yılında, Çinli prenses ile evlenmiş olması da mümkün görünmektedir. Tibet diline ye-

ni harflerle çevirttiği ilk risale, *Avâlokita*'ya bir ilâhidir. Bu ilâhiyi bir taşa kazdırttığı kaydedilmiştir. *Srong-btsan, Budism*'in Tibet'de ilk hâmisi olmak üzere tebcil edildiği gibi, yukarıda söylediğim karıları da, sonraları bu sayğıya iştirak etmişlerdir.

Fakat *Şrong-btşan*, muasır Çin vekayinamelerinden anlaşıldığına göre, bütün hayatını kanlı muharebelerle geçirmiş bir adamdı (1). Budda dininin yayılması için hiç bir şey yapmadise, bunun için pek az gayret sarfetmiştir. Bu din namına yapdıkları, Buddist karılarının kendisine cihaz olarak getirdikleri heykellere birkaç küçük mâbet yaptırtmaktan ibaret kaldı. Bunlardan biri şimdi *Lhâşa*'da büyük mabedin esası olmuştur. Hiç bir manastır yaptırtmadığı gibi, rahipler tarikatı da bu kıraldan ancak asırlar sonra kurulmuştur.

(2) Manastır tarikatının kurulması:

Srong-btsan'nın ölümünden (M. S. 650) sonra *Buddism* yerli *Bon* dini karşısında pek az ilerliyebildi. *Srong-btsan*'dan sonra gelen beşinci kıral *Khri-Srong De-btşan* tahta çıkınciya kadar halkın muhalifetine uğradı. Bir Çinli prensesten doğmuş olan bu kıral ateşli bir *Buddişt* idi. Milleti içinde bir Budist tarikatı kurmak isteyerek, kendi aile Budist rahibinin tavsiyesile, o zaman pek şayi olan mistik yoga mektebine mensup *Padmâkara* yahut *Padmasambhava*'yı mezhebi öğretmek üzere davet etti. Aslen yukarı Hindistan' da Peşaver hududunda *Udayâna* — sonra *Svât* ve

kâfiristan — lı olan bu zat, Tibet'de yerleşmek üzere, diğer birçok rahiplerle beraber M. S. *747* yılında Tibet'e geldi. *Padmâkara* Brâhmaputra nehrinin sol kıyısında, *Lhâşa*'nın otuz mil cenubu şarkisinde *Sam-yas*'da, *749* yılında ilk manastırı kurdu.. Tarikatın nüvesi olmak üzere yedi Tibetli talebe ile beraber,*Shantira kshitu*'yı rahip tayin etti. Bu talebelerden üçü hususile temayüz etmişlerdir. Bunlardan ilki ve otuz yıl sonra manastırın baş rahibi olan *Dpal-bangş*'a ilk *Lâma* denilebilir.

(3) Padmâkara :

Tibet'de manastır tarikatını kurmuş olan *Padmâkara*, umumiyetle *Padmasambhava* "neylüferden doğmuş„ — Tibetce : *Pad-ma Byung-gnas* — yahut "hazineler muallimi„, *Guru Rin-po-ch'e* olarak maruftur. Şimdi neler öğrettiklerini tafsilâtile bilmek mümkün olmamakla beraber, kendisile çalışan rahiplerin Sanskrit dilinde yazılmış olan Budism şeriatından yaptıkları büyük edebî kıymeti haiz olan tercümelerden anlaşıldığına göre,*Padmakara*'nın eski ıslah edilmemiş mezheplere mensup olmadığına hükmedebiliriz. Vakıâ kendisinin birçok Buddist Allahlara inandığı muhakkak olmakla beraber,önce büyük Budist patrikleri olan,metafizikci *Vasubandhu*,*Asanga*'da,bu kanatte idiler.Kendisine isnat edilmiş tercümeler görülmemiştir. Fakat ibadete dair birçok el kitaplarının — *Sâdhana* — müellifi olmakla meşhurdur.

(4) Hint Buddist şeriatının tercümeleri:

Kıral *Khri-Srong De-btsan*'nın himayesi altında, *Padmâkara*,Sanskrit dilindeki Buddist şeriatının tercümeleri için büyük bir faaliyet devri açmıştır. Sanskrit dilini ve Budist felsefesini, yerinde öğrenmek üzere birçok kabiliyetli gençler, Hindistana gönderildiği gibi, Hindistanda oturan bilgin rahiplerden bazıları Tibet'e gelmeğe ve burada yerleşmeğe ikna edilmiştir.

(5) Tibet şeriatının mevsukiyeti ve tarihî değeri :

Asıllarından birçoğu Hindistanda kaybolmuş olan, Sanskrit Budist metinleri gayet doğru çevrilmiş olduklarından, şimdi bu Tibetce tercümelerin büyük bir tarihî ehemmiyeti vardır. Zamanımıza kadar gelebilmiş Sanskritce birkaç parçalar, Nepâl de kalmış bazı metinlerle de isbat edilmiş olduğu veçhile, Tibetce bu tercümeleri, tetkik eden bilginleri hayrete düşürecek derecede, hattâ en ehemmiyetsiz iştikak teferruatına kadar, doğruluk hususunda, büyük bir itina göstermişlerdir.

Tibet dilindeki bu tercümeler, ayni asıllardan yapılmış, fakat daha az dikkatli olan Çin ve Japon dillerindeki tercümeler ile beraber, muhtasar ilk mukaddes metinlerin Pâli nüshalarını kontrol etmek, tamamlamak, düzeltmek, müphem tâbirleri izah etmek, böylece Budda ve kurduğu din hakkında, daha doğru malûmat alabilmek için, çok değerli kaynaklar olmuşlardır. Bundan dolayı *Budda*, dininin sanskritçe kaynakları, umu-

miyetle Budism'i tetkik etmek için Tibet dilini öğrenmekte zarurî olmuştur. Mükemmel Sanskrit-Tibet lûgati, bu edebî faaliyet devrinde meydana getirilmiştir.

(6) Tarikatın büyümesi ve halk arasında yayılması :

Hindistandaki örneğine göre, yerli tarikatın kurulması, *Hwa-Shang* adlı *Mahâyâna* mektebine mensup bir çinli rahibin idaresi altında bulunan çinli Budistlerin muhalefetine uğradı. Fakat bu rahibin bu hususta ileri sürdüğü delilller, Hintli *Kamalashîla* tarafından çürüdüldüğünden, Tibet'den sürülerek, Tibet'deki Budism'in, Hindistandaki örneğine göre inkişafına hiçbir engel kalmadı. Memleketin her tarafında birçok manastırlar ve mâbetler yapıldı. Budism, devlet dini oldu.

Edebî faaliyet ve Budda dininin propagandası, milâttan sonra *9* uncu asrın son yarısında *Khri-Srong De btsan*'ın büyük oğlu *Ralpa-chan*'nın saltanatı esnasında, ikinci büyük hamlesini yaptı. *Nâgârjuna,Âryadeva,Vasubandhu...* Büyük tefsirlerin tercümelerini yaptıkları gibi,geri kalan şeri kitapların tercümeleri de tamamlandı. Rahib, *Jinamitra, Sîlendrabodhi, Surendrabodhi, Prajnâvarman, Dânashîla, Bodhimitra,* kıral *Ral-pa-chan*'ın kullandığı Hintli mütercimler, idiler. Bunlara *Pal-brtsegs, Ye-shesşede, Ch'os-Kyi-gyal-ts'an* gibi Tibet'li mütercimlerde yardım ettiler. Lâakal büyük iki Tibet Budist şer'i kitaplar, tefsirler mecmuasının

yarısı bunların ellerinden çıkmıştır. *Ral-pa-chan*, manastırlar yapılması için devlet arazisinden birçok yerler vermek ile berab er, onların öşürleri ve vergilerini toplamak haklarını dahi bu müesseselere birakdı. Budism için gösterdiği ateşli muhabbet öldürülmesini ve hanedanının düşmesini mucip oldu. *Ral-pa-chan*'ı yerli *Bon* dinine ait bir mezhebin başı bulunan kardeşi *Lang-darma* öldürmüştü. Bu vukuatı, *L. A. waddell*'in neşrettiği (1), M. S. *842* tarihli *Lhâsa* emirname sütundaki kitabesi aydınlatmıştır. *Lang-darma*, kıral olunca, Budist'ler aleyhinde kanlı takibatta bulunduğu gibi, bu dini Tibet'den söküp atmak için elinden gelen herşeyi yapmıştı. Birçok mâbetler ve manastırları yıkdırdı. Mukaddes kitapları yakdırtdı. Fakat üç yıl sonra, kara külâhlı *Bon* şeytan dansözü kıyafetine girmiş olan bir Budist rahibi tarafından öldürüldü. Bu hâdise, şimdi halk mukaddes oyunlarında pek sevilen bir menkıbe olmuştur.

(7) Rühban sınıfının yükselmesi:

Lang-darma'nın öldürülmesi, böylece hanedanının da yıkılması, Tibet'in müstakil reisler tarafından idare edilen birçok eyaletlere ayrılmasını mucip oldu. Fakat Budism, halk arasında sağlam surette yayılmakta devam ettiği gibi, sonunda, M. S. *13* üncü asırda cismanî bir hâkimiyeti elde edinceye kadar, rahipler gittikçe artan bir nüfuz kazandılar. Bunu büyük imparator *Kubilay* han yaptı. Nepâl hududuna yakın, garbî Tibet'de

(1) L. A. **waddell**, Journal Royal Asiatic Society, 1909, p. 12,67.

kâin Saka — Tibet dilinde *Sas-Kya* —, manastırı baş rahibinin irşadile, Budda dinine girmiş olan *Kubilay* han, bu zatı Tibet'deki Budism'in resmî baş rahibi tayin ettiği gibi, aynî zamanda garbî Tibet'in cismanî hükümdarlığını da ona ihsan etti.

Türkler tarafından hususî surette himaye edilen Tibet'in bu ilk rahipleri, kendilerine yardım eden bilginler ile beraber, şeriatı Tibetceden, Mogolcaya çevirdiler.

Saka ruhanî başkanlığı birçok nesiller devam etti. Fakat *1368* Çinde *Ming* sülâlesinin tahta çıkması üzerine imparator, ihsanlar ve unvanlar vererek rahiplerle iyi geçinmek siyasetini gütmesine rağmen, *Kar-gyu*'ya mensup *Dikung* ve *Kâ-dam* mezhebine mensup *Ts'al* manastırlarının baş rahiplerine de imtiyazlar vermek suretile, *Saka*'ların kudretini kırmak istedi.

(8) Lhâsa manastırı rahip — krallarının meydana çıkması :

15 inci asrın başlarında *Tsong-ka-pa* yahut *Je-Rin-po-ch'e* adındaki bir *Lâma*, *1038* yılında Hintli rahip *Atîsa*'nın kurduğu ıslah edilmiş *Kâ-dam* mezhebini tekrar tensik ederek, adını "faziletli tarikat", yahut *Ge-lug-pa*'ya çevirdi. *Lhâsa* yakınlarında *Gah-loban* manastırında çıkmış olan bu mezhep, farklı bir alâmet olmak üzere, sarı bir serpuş giydiği için bundan sonra "sarı külâh" tarikatı olarak tanıldı. Bu tarikat bütün diğerlerini gölgede bırakarak, beş nesil içinde, bu-

güne kadar elinde tuttuğu, bütün Tibet'in rahip krallığı payesini elde etti.

Bu mezhebin ilk büyük Lâma'sı, ebedî olarak tekrar şahıslanması fikrile beraber *Tsong-kha-pa*'nın dayısı *Geden-dub* ile, ondan sonra gelenlerdir. *1640* yılında sarı külâhlılar, büyük *Lâma*'ların beşincişi olan kurnaz piskopos, "beşinci *Jîna*„ — Budda'nın bir lâkabi — denmekle dahi maruf olan *Lob-zang-Gya-mts'o* başkanlığı altında cismanî iktidarı elde ettiler. Bu *Lâma*'nin talebi üzerine *Gusri* han, Tibet'i zaptederek ona hediye etti. *1650* yılında ise, Mançu Çin imparatorları zamanında bu imtiyaz te'yit edildiği gibi, Avrupalılar tarafından mu'taden *Dalay* olarak yazıldn *Talay* Mogulca : deniz — lâkabi kendisine ve kendisinden önce olan üç Lâma'ya verildi.

Bu kurnaz *Dalay Lâma* yerini kuvvetlendirmek, hükmünü genişletmek için, kendisi hakkında ilâhî menkibeler uydurdu. Eski mezheplerin manastırlarını da cebren kendi mezhebine soktu. Adını *Potala*'ya çevirdiği *Lhâsa*'da bir tepede kendisi için meşhur saray manastırını yapdırtdı. En halkî olan Budist Allahlarından *Avalokita* «rahim ve şefkat Allahı» nın şahıslanması olduğunu ilân etti.

(9) Tekrar şahıslanma suretile istihlâfın başlangıcı :

Saka'larda baş rahipler yakınlarını tayin etmek suretile birbirlerini istihlâf ediyorlardı. Fakat sarı külâhlılarda büyük *Lâma*'lık vasıtasız

tekrar şahıslanma suretile oluyordu. Büyük Lâmanın ölünce ruhu, yeni doğmuş bir çocuk olarak derhal dünyada şahıslandığına, böylece manastırının ve hususile sarı külâhlılar mezhebinin iyiliği için, tekrar tekrar doğduğuna inanılıyordu. Bu nazariye, sonraları, müteaddit başka mezheplerde ruhanî başkanlığın istihlâfı için bir esas olarak kabul edilmiştir.

Bu nazariyeyi genişleten beşinci büyük *Lâma*, kendisinin ve halefinin ilâhî bir kaynaktan geldikleri fikrini ortaya atmıştır. Bizzat kendisi ve ilk sarı külâh baş rahibinin, en kuvyetli ve halk tarafından en ziyade sevilmiş olan *Srong-btsan Gampo*'nun şahıslanmaları olduklarını ilân ettiği gibi, bu kıralın da, ilk Tibetlileri maymunlardan insanlara çevirmiş, büyülü yiyecek vermiş olan merhametli dağlar ruhunun dünyadaki şahıslanması olduğunu ilân etmiştir. Bu merhametli ruh, Tibet'lilerde *Chan-ra-zi* "her şeyi gören bir Allah„ olarak bilinen, Budist "rahm ve şefkat Allahı„ *Avalokita* ile birleşdirilmiştir. *Avalokita*, hususile ruhların tenasühünü tanzim eden, insanları cennetle mükâfatlandıran bir Allahdır. Bu Allahın teveccühü, onun mistik düsturu olan *Om mani padme Hûm*, "Böyle olsun! Ey mücevher nilufer! âmın!„ kelimelerinin birçok defa söylenmesile kazanılabilir. Bu düsturun Tibet'de fevkalâde halkî olmasının sebebi budur. Yine bundan dolayı, Allahların en kuvvetlisi sayılan bu Allahın şahıslanması olduğu için *Dalay Lâma*'ya ilâhî saygılarda bulunulmaktadır.

(10) İki büyük *Lâma*'lık :

Lhâsa büyük *Lâma*'sının kendi ilâhî şerefine bir derece iştirak etmeğe müsaade ettiği tek *Lâma*, kendi sarı külâh mezhebine mensup ve kendi mürebbisi olan, Tibet'in garb merkezi *Tashi -lhunpo*'daki büyük manastırın baş rahibidir. Bu rahibi büyük *Lâma*'lığa çıkardığı gibi ona *Buddha Amitâbha* "sonsuz aydınlığın *Budda*'sı„ neslinden olmak şerefini de vermişdir. Bu *Budda*'nın garptaki mes'ut cenneti, mîlâd yıllarındanberi hint Budistlerinden bir çoğu için olduğu gibi, bugün dahi Tibet, Çin ve Japon Budistlerine saadet mefküresi olmuştur. Bu baş rahibe Avrupalılar, *Lhâsa*'nınkinden ayırt etmek üzere, oturduğu yere nisbetle *Tashi Lâma* diyorlar. Tibet'liler ise birincisine "bilginin büyük hazinesi„ *Pan-Ch'en Rin-poch'e*, ikincisine, "hazine koruyan„ *Kyab-gon Rin-poch'e*, yahut *Budda*'nın lâkaplarından birisi olan "Muzaffer Jina„ derler.

Daha sonraları, Moğolistan ve Çin'de, yine hâkim sarı külâhlılardan üçüncü ve dördüncü büyük *Lâma*'lıklar kurulmuştur. Moğolistan'daki büyük Lâma'lık *Urgya*'dadır. Dördüncüsü, *1700* yıllarında Çin imparatoru *Kang-Hsi* tarafından hususile iç Moğolistan için tayin edilmiştir. Merkezi *Peking* ve *Jehol*'dedir.

Dalay Lâma'nın ruhanî iktidarını, Tibet ve Siberya'da Baykal gölü kenarında *Buriat*'lar ülkesi, dahil olduğu halde Mogolistan, önce Tibet'e ait bulunan garbî çindeki yerler, yukarı çinde mün-

ferit manastırlar, Himalaya'da *Bhutân*, *Sikkim*, *Ladâkh* hükûmetleri tanımışlardır. Bunun dışındaki yerlerle, Tibet'deki diğer mezhepler üzerinde ruhanî hiçbir hükmü yoktur.

(11) Tibet Budism'inde mezhepler :

Mezhepcilik hareketi, büyük Budist rahip *Atîsa*'nın *1038* yılında Tibet'e gelmesinden itibaren başladığı anlaşılmaktadır. *Atîsa*, rahiplerin bekârlığı ve ahlâkı üzerinde israr ettiği gibi, Budist rahipleri arasına girmiş *Bon* âyinlerine de şiddetle hücum ederek, yüksek *Mahâyâna* esaslarına göre islâhat yapmak istedi. Tibet'de rahipler nüfuzlu ve büyük bir cemaat haline gelmiş, *Mahâyâna* mektebinin kitapları ve tefsirleri de mükemmel surette Tibetceye çevrilmiş olduğundan, zaman böyle bir islâhat için müsaitti.

İslâh edilmiş mezheplerin ilki olan *Atîsa*'nın temsil ettiği, *Kâ-dam* "kaidelerle bağlı olanlar„ mezhebi idi. Üç buçuk asır sonra *Tsong-Kha-pa*-nın elinde *Ge-lug* yahut "faziletli tarikat„ "sarı külâhlılar„ adı altında şimdi Tibet'de hâkim olan, bu mezheptir.

Atîsa Tibet Budism'ini derinden islâh etmiş olan, tek islâhatçıdır. Çünkü buna benzer diğerlerinin yani *Kar-gyu* ve *Saka* mezheplerinin, islâh edilmesi büyük mikyasta *Atîsa*'nın gösterdiği esaslara dayanarak, talebeleri tarafından yapılmıştır.

Bu mezheplerden geri kalanlardan islâh edilmemiş ve kıymetli, mütefekkir adamlarını kay-

bederek zayıflamış olan ve eski bozulmuş âmâle salik bulunduklarından dolayı,digerlerine şimdi "eski„ yahut *Nying-ma*, denilmektedir. Yerli *Bon* dininden alınmış itikatlarını meşru göstermek için, tıpkı hintli rahip, *Nâgar Juna*'nın yaymaya çalıştığı yeni mezhebi sünnîlere kolayca kabul ettirebilmek için, *Budda*'nın mufassal olarak takrir ettiği müjdeleri, insanlar iyi kavrayabilecek bir hale gelinceye kadar, yarı Allah *Nâga*'ya emanet etmiş olduğunu söylediği gibi, *Nying-ma* Lâmaları da, bu âmâle müsaade eden *Guru Padmâkara*'ya isnat edilmiş gizli "vahiy„ ler, *Ter-ma* yahut hayalî müjdeler, buldular. Bu yeni Vahiyleri bulanlar, her biri bu *Guru*'nun an'aneye mensup yirmibeş talebesinden birisinin önceki doğumu olduğunu iddia ettiler. Bu "vahiy„ ler başlıca, Budist dininde caiz olan *Bon* âyinlerini tetkik etmekte ve Budist örneği üzerine ibadet şekillerini emretmektedirler. Bu tahrif edilmiş kitaplar, yarı islâh edilmiş ve islâh edilmemiş olan eski mezheplerin tekrar ayrılmalarını mucip olmuştur. Bu mezhepler birbirlerinden, hususî bir *Bon* Allahın ibadetini teyit etmek üzre kabul edilmiş olan *Ter-ma* kitaplarile ayrılırlar.

(12) Mezheplere ait ayrılıklar :

Muhtelif mezhepler arasındaki ayrılıklar, kısmen Allaha ve imana, kısmen de âyine aittirler. Bu ayrılıklar, elbiseler ve semboller ile de ifade edilmişlerdir. Böyle olmakla beraber, hiçbirisi, tarihî Budda'nın şahsiyetine ve kurduğu dinle alâkadar değildir.

Mezhepler arasındaki bu farklar, şu suretle tasnif edilebilir:(1) İlk ve asil Allahın yahut *Âdibuddha*'nın şahsiyet ve unvanı hakkında, (2) İlâhî ilhamın kaynağı, (3) Bu hususî ilhamın nâkilleri, (4] Mistik nurun derin düşünme sistemi, (5) Hususî ilham, (6) Hususî koruyucu Allah (7) Muhafız Allah.

Ge-lug yahut sarı külâhlılar mezhebinin ilk ve asıl Allahı *Vajradhâra* "elinde yıldırım tutan„ dır. İlâhî ilhamlarını ölmüş Budda'dan değil, fakat hintli *Asanga*'dan *Atîsa*'ya, *Atîsa*'nın talebesi *Bromton*'dan *Tsong-Kha-pa*'ya kadar, Tibet aizleri silsilesi tarafından ifşa edildiği gibi, gelecek budist mesihi olan *Maitreya*'dan almışlardır. Hamî Allahları *Samvara* ve *Guhya-Kâla* nın yardım ettikleri "korkunç yıldırım„ *Vajrabhairava*'dır. Muhafız Allahları ise "altı silâhlı Allah„ - *Gon - po* -yahut "beygir enseli„ - *Hayagrîva*, Tibetce : *Tam-ch'en* - dir. Bunların her ikisi de Tibet'in değil, Hindindir.

Ge-lug mezhebini tensik ederken, *Tsong-Kha-pa*, *Kâ-dam* mezhebinin dağılmış azalarını, inzivaya çekildikleri yerlerden toplıyarak, mezhebin yeni salikleri ile beraber manastırlara yerleştirildi. Tarikatın kaidesi olmak üzere sıkı bekârlıkda dahil olduğu halde, ilk Budism'in *253* kaidesi temamile ifa edilecekti. Bundan dolayı bu mezhep saliklerine "Vinaya bekçileri„ *Dulba-Lâma* lâkabı verildi. Hind dilenci Budist'leri örneğine göre, keşkül ve sarı paçavra elbiseler ile

gezginci bir hayat kaidesi konuldu. Fakat Tibet'in dağınık nüfusuna hergün dilenmek uygun gelmediği için, biraz sonra keşkül kullanılmamaya başladı. Muhteşem âyinler ile ibadet etmek usulü mezhebi cazip kıldı. Kendi mezhebi mensuplarını, diğerlerinden ayırt etmek için sarı külâhlar giydirtti.

Ge-lug mezhebinden sonra gelen diğer büyük mezhep *11* inci asrın son yarısında Hindistanda bulunmuş Tibet'li rahip *Mar-pa* tarafından kurulmuş olan *Kar-gyu* mezhebidir. *Kar-gyu* adı sonraki Budist hekîmlerinin mülhem oldukları itikadı ifade etmek üzere, "mütevali kaideler takip edicisi„ demektir. Bu mezhebin hususiyetleri, magaralarda yahut sair münzevî yerlerde düşünme, ilk Budda'larının *Vajradhara* hamî Allahlarının *Samvara* olmasıdır. Başlarına badaş kurarak düşünmenin sembolü olmak üzere (×) şeklinde bir şapka giyerler. Bunlarla beraber, Budism'in Hindistan'da takip etmiş olduğu sıkı manastır hayatı kaidelerine riayet ederler.

Bu mezhebin sıkı keşişlik hayatı, mensuplarını böyle bir sıkıcı hayattan affeden, ikinci derecede mezheplere ayrılmasını mucip olmuştur ki bunların her birini burada ayrı ayrı yazmaya lüzum görmedik.

Üçüncü ıslah edilmiş büyük mezhep, M. S. *1072* yılında kurulmuş olan *Sas-Kya* yahut *Saka* mezhebidir. Yukarıda görüldüğü gibi, bir zaman Türk imparatorlarının hususî himayesine mazhar

olmuş olan bu mezhep, rakîp *Ge-lug* mezhebi tarafından düşürülünceye kadar, *1251* yıllarında Tibet'de cismanî iktidarı da elinde bulundurmuştur. Bu mezhebin hususî ilhamı *Bodhisattva Manjushri*, hamî Allahı *Vajra-phura*, muhafız Allahları, "çadır Allah" (*Gon-po-zhab*) lardır. *Saka*'dan, sadece kuranların başka başka kimseler olmalarile ayrılan, ıslah edilmiş, *Nojor-pa* ve *Jo-nang* adlarında, ikinci derecede iki mezhep çıkmıştır. Meşhur müverrih *Târanâtha* bu sonuncu mezhebe mensuptu.

Tibet Budistliğinin bütün ıslah edilmemiş olan mezhepleri Tibet'de çok değildir. Bunlar keşiş olmayıp rahip olduklarından dolayı, yarı *Bon* ibadetlerine serbestçe uymaktadırlar. Bu mezhep mensupları, çok uzak yerlerde bulunmaktadırlar. Bu mezhebin de ikinci derecede şubeleri vardır. *Sikkim*'deki manastırlar bu mezhebe aittirler.

(13) Tibet Budism'nin hususiyetleri:

Tibet Budism'ine dair eser yazmış, bazı müelliflerin kanaatı hilâfına olarak, Tibet'te manastır tarikatının Budism'i, Hint, *Mahyânâa* Budism'inden pek az farklıdır. Disiplin ve giyimdeki farklar, başlıca iklim şartlarının zaruretlerinden çıkmıştır. Tarikatın ekseriyetini teşkil eden *Gelug* rahipleri, mezhep itikatları ve yapmaları bakımından milâdın ilk asırlarındaki Hint Budist rahiplerinden ayrılıkları, ancak cüz'idir. Koruyucu büyü düsturları gibi mukaddes ibareler, *Asanga* ve kardeşi *Vasubandhu* tarafından M. S.

beşinci asırda kullanmıştır. Cinlere ait âyınleri yapanlar, azlıkları temsil eden ıslah edilmemiş mezheplerdir. Kendisini yere gömerek intihar etmek gibi,benzeri Hindistan yoginlerinde bulunan ifrata götürülmüş riyazetlar ve çileleri, sunnî rahiplar asla yapmamışlardır.

(14) Tarikatta rütbeler:

Keşişlerin başlıca iki rütbesi vardır: Namzetler, resmen rahipliğe kabul edilmiş olanlar. Buna tarikatın başında olan manastır baş rahipliği ve en aşağısında bulunan yeni başlayanlar, eklenebilir.

(1) Mutaden sekiz yaşında iken tarikata başlanılır. Bu gibi çocuklara *Ge-snen* denir. Mektepte olduğu gibi bir mürebbiden ders alır.Böylece *dâ-pa (Grva-pa)* "talebe„ sıfatını alırlar.

Namzetler, *ge-ts'ul*, tarikata önce kabul edilmişlerdir. "evden gitme„ merasiminden geçtikten sonra saçları tıraş edilir ve tarikatın otuz altı kaidesine riayet edeceğine dair and verir. Bundan sonra manastırda yapılan ibadetlere girebilir. Rahiplerin ekseriyeti, hatta ihtiyarlar bile, bu dereceden yukarı çıkamamışlardır.

Resmen rahipliğe yükselmiş olanlara *Gelong* derler. Bunlar mutaden yirmi beş yaşlarından yukarıdırlar. Bu rütbeye binnisbe pek az rahip çıkabilir. Bu rahipler mezhebin 253 kaidesine riayet edeceklerine and verirler.

Manastır baş rahiplerine *K'an-po* derler.

Kadın rahiplerinde adları böyledir. Sayıları

azdır. Hemen hepsi cahildirler. Ve mezhepteki rütpeleri aşağıdır.

(15) Rahipler sayısının çokluğu :

Tibet'de manastırların sayısı pek büyüktür. Bu da yukardan beri söylediklerimizden anlaşılacağı veçhile,bu memlekette siyasî iktidarin asırlarca rahipler elinde bulunmasından çıkmıştır. Bunun neticesi olarak, manastırlarda yaşayan bekâr rahipler ordusu meydana gelmiştir. M. S. sekizinci asırdan önce pek kahraman hattâ Çini zaptetmiş bir millet olan Tibet'liler, Budism ve manastırları iyice yerleşdikten sonra,gevşemişler, kudret ve nüfuzlarını kaybetmişlerdir. Rahiplerin sayısı umumî nufusunun $^0/_0$10 nisbetindedir.

(16) Tibet Budist mukaddes kitapları:

Tibet'in Budist mukaddes kitapları,Hint Budism'ninin Sanskrit'ce kaynaklarından yapılmış olan tercümelerdir. **Sûtra**ların son cildindeki bir kaç kitap **Pâli** dilinden, birkaç kitapta çinceden çevrilmiştir. Bu tercümelerin hepsi **300** cilt kadar tutmaktadır. Bu mukaddes kitaplar, iki büyük mecmuadan ibarettir: (1) şeriat, (2) tefsirler.

Şeriat, **Ka-gyur** — kabacası : **Kanjur** — "tercüme edilmiş söz,,, yüz ciltten, yahut bazı ilâvelerile birlikte, yüz sekiz ciltten mürekkeptir. Bu mecmua içinde **1083** tane ayrı kitap bulunmaktadır. Pâli şeriat kitaplarının üç sepete **Tripitaka** ayrılmasına mukabil, bu mecmua, yedi büyük kısma ayrılmıştır. Pâli ile Tibet şeriat kitaplarının umumî tasnifi arasındaki bu ayrılık, **Sûtra**'ların ikinci bir taksime uğ-

ramasile, mistik sûtra'ların eklenmesinden çıkmaktadır. Bu taksime göre, Tibet'in Budist mukaddes kitapları şunlardır :

(1) Disiplin, **Dul-ba** (Sanskrit: **Vinaya**), 12 cilttir.

(2) Metafizik ve yüksek hikmet, **Ser - p'yin** (Sanskrit: **Prajnâpâramitâ**), umumiyetle pâlinin **Abhidhamma** sepetini karşılar ki şu mecmualardır.

(a) **100 000** beyitten toplanan **Bum** (Skr : **Shatasâhasrikâ**), on cilttir.

(b) **25,000** beyitten toplanan **Nyi-K'ri**, üç cilttir.

(c) **18,000** beyitten toplanan, **K'ri-brgyad**, üç cilttir.

(d) **10,000** beyitlik **K'ri**, bir cilttir.

(e) **8000** beyitlik **br Gyad-stong**, bir cilttir.

(f) Muhtelif muhtasar intihaller, **Na-ts'ogs** (Skr: **Vishva**) bir cilt içinde toplanmış **18** risaledir.

(3) Budist cemaati, **P'al-ch'en** (Skr: **Buddhâvata Sangha**) altı cilttir.

(4) Ahlâkî ve metafizik doktrinler olup "cevher kümesi" **dkon-brtsegs** adı verilmiş olan **Budda**'nın kemali, beş cilttir.

(5) **Budda**'nın vaazları **mdo-sde** (Skr: **Sûtrânta**), otuz cilttir.

(6) **Parinirvâna** yahut «Sefaletten kurtuluş», iki cilttir.

(7) Teosofi mistik, **r-Gyuda** (Skr : **Tantra**). 21 cilttir.

Bunlara şu kitaplar eklenmiştir :

Dualar, **sMon-lam** (Skr : **Pranidhâma**). üç yapraktır.

Endex, **dKar-chag** (Skr : **Suchilipi)**, bir cilttir.

Tefsir, Tan-gyur (kabaca: **Tanjur)** eski Hind metafizik, mantık, san'atler, alşimi... bilgilerinden toplanmış büyük bir ansiklopedidir. Bu külliyat içerisinde eski Hind Budist muharrirlerinin tefsirleri, **Tsong Kha-pa** ve diğer Tibet'li azizlerin risaleleri de vardır. Bu mecmua Avrupalı bilginler tarafından henüz temamile tetkik edilmemiştir.

Bibliyografya

L. A. Waddel, The Budhism of Tibet, London, 1895; — Guide book to Lhasa cathedral, in journal of the Anthropological Society of Bengal. calcutta, 1895, p. 259 f., — Lhasa and its Mysteries, London, 1905., — Tibetan Mss and Books Collected in Mission to Lhasa. in Asiatic Quarterly Review, XXXIII (1912) 80—112., **Sir C. Bell.** Tibet Past and Present 1924; **Rockhill,** The Dalai-Lamas of Lhasa (Leyden, 1910)., **L. de Milloué**, Rod Youl ou Tibet (1906).

ALTINCI BAHİS

ÇİNLİLERİN DİNİ

Önsöz

Çin tarihi, bugünkü Çinin *Kan-su*, *Shen-si* eyaletlerinin bulunduğu yukarıki garp köşesinde başlamıştır : Orta Asyadan gelip buralara yerleşmiş ve medeniyet getirmiş olan Türkler, *Hoang-Ho*-sarı ırmak- boyunca doğuya sonra yavaş yavaş aşağıya, *Yang-tse-Kiang* vadisine inmişlerdir.

***Tcheou* sülâlesi zamanında bile — M. E. 1122: 841, 841: 249 — Çinin en cenubdaki hududu, bu vadiden geçmegte idi.**

Çin'in mukaddes kitaplarından, *Shu-King*, Çin tarihinin bu hudutlar içinde başladığını yazmaktadır.

Çinli müverrih *Sseu-Ma-Ts'ien* (E. M. 85 : 163),

Hiâ, Yen, Teheou, Ts'in **sülâlelerinin garbden, yani orta Asyadan geldiklerin kaydetmiştir (1).**

Yakın zamanlarda, *R. Pumpelly*'**nin başkanlığı altında,** *Aşk abad* **yakınlarında,** *Anau*'**da ;** *Merv* **mıntakasındaki** *Kurgan*'**da (2) ;** *M. J.-G. Anderson* **un cenubî Mançuri'de,** *Mien-Tche-Hien* **yakınlarında,** *Yang-Chao-Ts'ouen*'**de ;** *Ho-nan* **;** *Ts'i-Kia-P'in* **;** *Kan - Su* **gibi yerlerde yaptığı hafriyat (3) ;** *R. Pumpelly* **heyetinde çalışmış olan** *E. Huntington*'**un** *Taklamakan* **çölünün şark ve cenub kısımlarındaki tetkiklerinin verdiği neticeler (4), Çin tarih ve medeniyetini kuranların, Türkistan ve Kaşgardan gelmiş türkler olduğunu ispat etmiştir. Bütün bu tetkiklerden alınmış umumî netice, iklim ve fizik şartların Orta Asya'dan birçok türk göçmelerini mucip olduğu, böylece ana yurttrn giden türklerle beraber, dünyanın her tarafına medeniyet götürüldüğüdür. Çin'e vukubulan göçmelerde,**

(1) **Sseu-MaTs'ien,** Memoire Historique, Tr. Ed. Chavannes, III, p. 26.

(2) R. **Pumpelly,** Exploration in Turkestan (1905). Bu zat Türkistanda ikinci defa yaptığı tetkikin verdiği neticeleri, yine bu ad altında,1908 yılında bastırmıştır.

(3) M. J-G. **Andersson,** An Early Chinese Culture(1923)., — Preliminary report on the Archeaological Report in Kansu (1925)., **Karlgren,** Compte rendu des Publications d'Andersson, dans «Literis», décembre, 1924; T. J. **Arne,** painted Stone age pottery from the province of Ho-nan, china, Peking, Paleontologia Sinica, 1925; **Prof, A. C. Haddon,** Les Races Humaines et leur répartition géographique,pp.171—182.

(4) **Hungtington,** The Pulse of Asia, p. 103, 169 ff, 177, 187 ff; 193 ff; 357, 360, 383.

yukarda söylediğim sebepler altında yapılmış bir, belki birkaç, göçmelerden ibarettir.

Çin medeniyetini türklerin kurduğunu dil bakımından da gösterebiliriz: *Oxford*, üniversitesinde Assiryoloji profesörü olan *C. J. Ball*, otuz yıl süren uzun bir tetkikten sonra Türk, Sümer, Çin dilleri arasındaki akrabalığı ispat etmiştir (1).

Çin ve Türk dinleri arasındaki münasebetlere gelince, bu dinin nasıl türk dinî kolektif tasavvurları altında inkişaf etmiş olduğunu aşağıda gösteriyoruz.

II

ÇİNLİLERİN İPTİDAÎ DİNİ

Çin'in ilk dini hakkında bütün bildiklerimiz, bu din hakkında bize malumat verecek olan kaynakların kısmen imha edilmesinden, kısmen de islâhatçı filozoflar tarafından kendi görüşlerine göre düzeltilmelerinden, değiştirilmiş bulunmalarından dolayı, eksiktir. Çin derebeyliği zamanında şehir ahalisinin çok sevmiş oldukları, *Confucius*'ün sembolik bir bakımdan tafsir ettiği türküler mecmuası, *Chih-King*, zamanımıza kadar gelmemiş olsaydı, çinin asıl dini hakkında büsbütün birşey bilmiyecektik. Vakıa, bu türküleri şehirliler, kendi zevklerine, anlayışlarına itikat-

(1) **C. j. Ball**, Chinese and Sumerian, 1913; **Cambridje Ancient History**, vol. I. pp. 361—364.

larına göre, azçok değiştirmişler, asıl ruhunu karıştırmış olsalar da, bunlarda yine köylü yaşayışı, deyişleri, atalar sözleri, nükteleri, temamile sezilmektedir. Bu mecmuadan köylü yaşayışını, itikatlarını, dinini meydana çıkarabilmek için sosyolojik bir tahlil yapıldığı takdirde, varılan neticeler, okumuş sınıfın zamanımıza kadar gelmiş mukaddes edebiyatile de teyit edilmiş oldukları görülür. Fakat bu neticeler, tabiatile muayyen yerler, tarihî hususiyetlere değil, ancak Çin topluluğunun umumî heyetine, tarihlerini kat'î olarak söylenmeğe imkân bulunmayan, bir devre aittir. Bunu Çin bilginleri büyük ve ehemmiyetli bir eksiklik saymayorlar (1).

En eski Çin dininin üç türlü tasavvura dayandığı, bugün umumiyetle bilginler tarafından kabul edilmiştir. Biz de bu tasavvurları bu tasnif içinde tetkik edeceğiz (2).

(1) Ekin ve biçine ait Allahlar ibadeti :

Çin'lilerde ziraat, çok eskidir. Pek eskiden, tabiatin dağlar, ormanlar, nehirler, vadiler, tepelerin Allahları olduğuna inanmışlardır. Fakat bunlar arasında çok çabuk toprak allahı *Che* — Sumeree : *Shar*, yahut; *bar* (3) — ve hasatlar Allahı "*Heou Tsi*„, ayrı birer şahsiyet olarak,

---

(1) **Marcel Granet**, La Religion des Chinois, p. 2; —Fêtes et chansons anciens de la Chine, pp. — 11, 155

(2) **René Grousset**, Histoire de l'Extrême-orient, vol, I, p. 186—187.

(3) **C. J. Ball**, Chinece and Sumerian, p. 134.

meydana çıkmışlardır. Köylüler, bu Allahlara evlerinde ibadet ederler, evlerinin damı ortasındaki delikten gelen yağmur sularının birikmesi için kazmış oldukları çukurda kurban keserlerdi. Evlerdeki bu ibadetten başka, tek bir ağaç dikilmiş olan bir tepede dahi toprak Allahına ibadet edilmekte idi. Bu küçük kulübenin her yerinde birer ruhun oturduğuna inanılırdı: Ocak, kapı, eşik bu bakımdan hususile mukaddes sayılırdı.

Çin topluluğunda yavaş yavaş vukubulan içtimaî ve siyasî tekâmüller neticesinde, bu Allahlar da sonunda devletin Allahları olmuşlardır. İmparatorluk zamanında ise, toprak ve hasatlar Allahlarının, imparatorlar sarayının sağında birer mâbedi vardı. Bundan başka, her eyalet merkezinde bu Allahların birer mâbedi bulunur, imparator, prenslerin en yüksek vazifeleri bu Allahlara kurban kesmek sayılırdı.

Türklerde de: Dağlar, ormanlar, nehirlerin, çayırların... yani tabiatın birer Allahları vardır: *Altay* hânının *Khatum* nehri kaynağında oturduğuna inanılırdı. Kurban kesilerek iyilik etmeleri temin edilirdi (1). Bugünkü Samoyed'lerde bu itikatlar halâ devam etmektedir. Tabiat Allahlarının hepsine birden *nun* (nin, Nga) adı verilmiştir. *Nun* ayni zamanda *Gök* ve *gök gürültüsü* demektir.

---

(1) M. A. **Czaplicka**, Turks, Encyclopaedia of Religion and Ethies, vol. XII, p. 482.

Tunguz'lar heryerde ve her şeyde birer ruh bulunduğuna inanırlardı. Bu ruhlar, takdimeler ve kurbanlarla teskin edilmek isterlerdi (1). Nerchinsk *Tunguz*'ları ve *yakut*'lar su ruhuna *garan* toprak ruhuna "dorockdi„ derler (2).

Türklerde eşiğin pek mukaddes birşey olduğu, eşikte birer ruh oturduğu itikadından çıkdığını, Türk illerinde seyahat etmiş olan en eski seyyahlardan itibaren, buna dair verilmiş geniş malûmatdanda biliyoruz. Peking'deki sarayında *Kubilay* hânı ziyaret etmiş olan *Marco Polo*: "Salonun kapısında yahut imparatorun oturduğu her salonun kapısındaki eşiğin iki tarafında dev yapılı iki adamın nöbet beklediklerini, bu adamların vazifeleri, salona girerken hiç kimsenin eşiğe basmamasına dikkat etmekten ibaret olduğunu, eşiğe basan bir adamın elbisesi ceza olarak üzerinden alındığını, elbiseyi geri almak için bir ceza verilmek lâzım geldiğini, bununla beraber bu gibiler merasimi bilmiyen yabancı kimseler ise teşrifatçıların merasimi anlatmakla mükellef tutulduklarını„ yazmıştır (3). 13 üncü asrın ilk yarısında, Türk illerini gezmiş *Frior odoric*'in söylediklerine göre, imparator sarayındaki eşiklere basanların, kim olursa olsun, hatta bazan dö-

(1) **M. A. Czaplicka,** Yukardaki makale.

(2) **M. A. Czaplicka,** Tungus, yukarıki Ansiklopedi, vol. XII, p. 475—476.

(3) The Book of ser **Marco Polo,** traduct. Colonel Henry Yul, 2 edit. vol. I, p. 336.

vüldükleri bile vaki olduğunu kaydetmiştir (1). *12*inci *Louis*'in Çinde *Menku* hân sarayına sefaretle göndermiş olduğu *Rubruquis*'de : Arkadaşlarından birinin ayağı eşige takılarak düşüyorken, kapıdaki muhafızlar tarafından yakalanıp ağır suçlarla ittiham eddilenleri muhakeme eden saray mabeyncisi "Bulgai„ nin huzuruna götürdükleri muhakime neticesinde bu suçu bilgisizliğinden dolayı yaptığı anlaşılarak affedilmekle beraber, bu papasin *Menku* hâna ait saraylardan hiç birisine bir daha girmesi yasak edildiğini yazmıştır (2). Türklerde bu itikadın sebebi şu sözlerde ifade edilmiştir : "Eşiğe basma günahtır„ (3). *Kalmuk*'larda eşiği böyle saymışlardır (4). Eşiklerde bir ruh oturduğundan dolayı basılmaması, saygı gösterilmesi itikadı yalnız Çinlilere değil, müslümanlığa, islâm tarikatlarına da geçmiştir. Camilere girilirken eşikler önünde ayakkaplarının çıkarılmasını idare eden fikir temizlik yahut Allah evine girerken duyulan saygı değil, eşik hakkında Türklerin tasavvur ettiği ruh itikadının, islâmiyette dahi devam etmesinden başka bir şey değildir.

Türklerde ocak pek mukaddes bir şeydir.

---

(1) **Colonele Henry Yule**, Cathay and the way thicher, vol, I, p. 132

(2) Travels of **william de Rulruquis**, in joh Pinkerton's General Collection of voyages and Travels (London, 1808—1814), vol.VII, 65—67.

(3) The Book of Ser Marco Polo, 1, 372.

(4) **Benjamin Bergman**, Nomadische Streiferein unter den Kalmüken (Riga, 1804), vol. II, p. 264.

Türkler ocağada kurban keserlerdi. Ocak, Türk aile ibadetinin bir sembolüdür. Türklerde büyük kardeşler evlendikçe, baba ocağından ayrılıp yeni ocaklar kurmakla beraber, asıl ocak küçük kardeşe, yahut "öd bekcisi„ ne kalıyordu. Mogullar buna, ayni manada olarak "öd çikin„ diyorlar. Gelinler, gelin gittikleri ailenin ocaklarına takdime olmak üzere tereyağ attıktan sonra bu mukaddes ateşte bir parça yağ eriterek yüzlerine sürerler, bu suretle yeni ailenin koruyucu Allahına sığınmış olurlardı (1). Bugün bile Türkler arasında "ocağı sönesice„ en büyük bir lânet sayılmaktadır. Borç dolayısile biri evini satmaya mecbur olunca, evinin kapısını kapatıp, ocağını su ile söndürürdü (2).

(2) Atalar ibadeti:

Çinde atalar ibadeti, cemiyetin en aşağısından en yukarı tabakasına kadar, her sınıfın dinî bir vazifesidir. Evin cenup köşesindeki kurban kesilecek yerde, aile reisi olan baba, atalar ibadeti için kurban keserdi. Gençler, atalarına saygı göstermeye hususile yiyecek bulmaya mecbur idiler. Bir aile içinde geçen her mühim hâdiseye ataların karışdığı, kendi nesline doğru yolu gösterdiğine inanılırdı.

Li-Ki kitabına göre, *Tcheou* hanedanı zamanında imparatorluk atalar mabedinin yedi mihra-

(1) **Ziya Gök Alp**, Türk ailesinin Bünyesi, yeni mecmua, 13 birinci Kânun, sayı: 23, [1917].

(2) **Demetrius Klementz**, Buriats, yukarda yazılı Ansiklopedi, vol. III, p. 11.

bı vardı. Bu mihraplardan büyük cedde ait olan cenuba bakıyor, sağında ve solunda imparator *Wu*, *Wen* mihrapları bulunuyordu (1). Ölen imparatorların ruhlarını taşıyan tabletleride bu mabede konurdu.

Bir prensin sülâlesini kuran atası bulunmadığı için beş; yüksek memurların ise, ata, büyük baba, babası olduğundan üç mihrabı olurdu.

İlâhîler, şarkılar kitabı olan *Shih-King*, imparatorların atalar mâbedindeki ibadetini pek canlı bir üslûp ile tasvir etmektedir. *Li-Ki* kitabının muhtelif bahislerinde de atalar ibadetine dair, bir çok malûmat verilmiştir.

İmparatorların *atalar* mâbedindeki ibadeti ve bu münasebetle yapılan âyinler, prensler ve yüksek memurlarınkine nisbetle daha parlak olsalarda hepsinde esas birdir. İmparator, yılın dört mevsiminde Atalara ibadet ettiği gibi bundan başka, savaş, kuraklığın nihayet bulması gibi sebeplerlede kurbanlar keserdi. Ayrıca bütün atalara on beş yahut otuz yılda bir kurban kesilirdi. İmparatorun mevsimler kurbanlarında ibadet ve merasimi bir kat daha canlandırmak, debdebelendirmek için, prensler ve eyaletlerden gelen asîllerde hazır bulunurlardı. Bu ibadete iştirak edebilmek için, oruç tutulması, dinî olarak temizlik de icap ederdi.

Atalar için kesilen bu kurbanlar, ölülerle be-

(1) Wu wag, Cheou sülâlesinin birinci hükümdarıdır. Wen-wang, Wu'nun babasıdır. Çin tarihlerine göre, Wu, M. E 1122 yılında imparator olmuştur.

raber diriler içinde bir ziyrfettir. Bu ziyafette etler, çörekler, bol bol yenir. Darıdan çıkarılmış içkiler içilirdi. Bu gibi ziyafetlerin bazan birgün dahi sürdüğü olurdu. Ziyafetin sonunda, merasimi idare edenler—baba,prens,imparator—,ataların bu kurbanlardan memnun olduklarını, aileyi takdis edeceklerini söyliyerek ziyafeti bitirirlerdi. Ataların aileyi takdis etmesi, aile için uzun bir ömür ve saadet vadinden ibarettir.

Çinlilerde ölmezlik itikadı, atalar ibadetile inkişaf etmiştir. Çinliler, ataların yaşayan yakınları üzerindeki nüfuzlarına inanmışlardır. Bu kanış dolayısile, tehlike, hastalık, evlenme... gibi hayatın en mühim hâdiseleri münasebetile, atalardan daima yardım beklerlerdi. İmparatorlar atalarının mabedinde taçlanırlardı. Seyahatlerde, savaşlarda, atalarının küçük tabletlerinide beraber götürürlerdi.

Atalar ibadeti, Çinlilerin geçmişe karşı besledikleri derin saygıyı gösterir. Asalet payesine çıkarılmış bir adamın ataları da derhal asîl olur. Kuvvet, yardım, teselli, herşey atalardan beklenir. Çinliler, ataların yaşayanlar etrafında kendilerini kimseye göstermeden dolaştıklarına inanırlardı. Bazan bu tasavvurun daha ziyade maddileştiğide görülmektedir. Atalar için yapılan kurban yemeklerinde, atanın küçük oğlu, ekseriya oğlunun çocuklarından biri, atanın saygı ile saklanmış olan elbisesini giyerek onunun sağlığında oturduğu yere oturur, tıpkı hakikaten yaşıyormış gibi, ona saygı gösterilirdi.

Atalar ibadetinde, tel ile ve nefesle çalınan çalgılar çalınıp dans edilirdi.

Türklerde de: *Atalar* ibadeti vardır. Oğuzların yirmi dört boyunden herbiri, bir ceddin adını taşımaktatır. *Hiung-nu*'lar, her yıl *Lom-Tchim* şehrinde umumî bir içtima yaparak dedelerinin ruhlarına kurbanlar keserlerdi. Türk cemiyetlerinde *Animism*'in ilerilemesile, cemiyetin umumî cedlerine ibadet yanında bir de aile ataları ibadeti kurulmuştur.

Muasır zamanlarda toplanılmış olan vak'alar da bunu göstermektedirler. Siberya türkleri arasında gezmiş olan *Featherman*, atalar için küçük bir heykel yapılıp üç yıldan fazla sürmiyen bir müddet zarfında, bu heykele bir Allah gibi ibadet edildiğini, her yemek zamanında, onun da önüne sofra kurulduğunu görmüştür (1). *Ostiyak*larda bu heykellere üç yıl ibadet edildikten sonra, gömülmekte fakat, bazan da gömülmeyerek evde, bir aziz misafir yaşayormış gibi, saygı ile saklanmakda idi (2). Eski devirlerde Kaşgarya'da ata ibadetinin pek umumî olduğunu *Grenard*'da tahkik etmiştir (3). *W. L. Wierbicki*, Altay türklerinin bir insanda birçok ruhlar bulunduğuna inandıklarını, bunlar arasında *Sur* adını taşıyan ruh ölümden sonra evde kırk gün daha kaldiğını, başka bir yere gitse bile

---

(1) **Featherman**, Ugro-Turanians, p. 559, 579.

(2) **Douglas Carruthers**, Unkown Mongolia, vol. I, pp. 61—62, 243.

(3) **Grenard**, Turkestan et Tibet, p. 243.

yine varlığını muhafaza ettiğine inanıldığını kaydetmiştir (1). Bu da ata ibadetinin zaten başlıca şartlarından biridir.

(III) Gök ibadeti :

Bu ibadet, orta Asya türklerinde pek geniş olarak yayılmış bir itikat olan, yıldızların hareketile, yüryüzündeki hayat, devletler ve insanların mukadderatı arasında münasebetler kuran kozmogonik ve yıldızlara ait bir sistem üzerine kurulmuştur. Bu sistem, esas itibarile, göğün beş parçaya ayrılmasından ibarettir. Orta, şark, şimal, garb, cenub mıntakalarının her birini bir yıldızın idare ettiğine inanılmıştır. Buna gök ve yerde eklenerek kainat yedi yıldız sayılmıştır.Bu türk sistemi, muhtelif tarz ve karışmalar içinde, *Babil, Véda Avesta,*'lar dinlerine de girmiştir(2).

Gök ibadeti, kuvvetinin maddî tecellisi, feyizli tezahürlerinden çıkmıştır. Çinlilerde gökü, mevsimlerin, tabiî hadiselerin nizam verici kudreti saymışlardır. Gök istediği vakit, kıtlıklar, vebalar... göndereceğine inanıldığı için, gökü memnun etmeye çalışmışlar, ona kurbanlar kesmişlerdir. Göğün sahip olduğu bu kudretler, kendisine yer yüzünde de ayni mahiyeti haiz bir otorite tarafından ibadet edilmesini sebep olmuştur. Filhakika, Çin'de gök ibadeti, derebeylik

(1) W. L. Vierbicki, The Natives of the Altai,pp.73—78.

(2) Ed. Chavannes, Le Cycle Turc des douz Animaux, T'oung Pao (1906) pp. 85, 94—97; hususile.bu tetkikin konklusiyonu.

zamanındanberi bir hanedan,yani âsil sınıfın ibadeti olarak yükselmiştir. Çin'de merkezî bir hükûmet kurulunca, şimdi söylediğim sebepten dolayı,herkes namına Çin takvimini yapıp neşretmeği üzerine almış olan yalnız imparator, göğe ibadet etmek salâhiyet ve iktidarını haiz olan bir şahsiyet olmuştur. Böylece gökün manevî hükümeti, siyasî sahaya geçmiştir. Milletin iyiliği için devleti kuran, göktür. İmparator, gökün tayin ettiği bir vekilden başka bir şey değildir. İmparatorlar kendilerini gökün oğlu olduklarını ispat etmek için bir takım mitler ortaya çıkarmışlardır.

Bu suretle imparatorlar yavaş yavaş dinde mühim bir yer sahibi olan şahsiyetler olmuşlardır. İmparatorların gök namına kesdikleri kurbanlar, sembolik bir kıymet kazanmışlardır. Çin'in mukaddes kitaplarında yazılı kurbanlar, dört dağa — *Tcheou* hanedanı zemanında beş —, dört cihete, yedi yıldıza (2+5) kesilen kurbanlar, münhasıren imparatorların takdim edebileceği ve etmek mecburiyetinde bulunduğu kurbanlardır.

Bununla beraber, yer yüzündeki imparator kuvvetlerini kullanmaz, "Millet benim, memuriyet benim„ diyerek kendi zevk ve sefasına dalar, vazifelerini ihmal ederse gök, imparatora verdiği bu vekâleti, ondan geri alır. Bir imparatorluk sülâlesi bozulduğu yahut eskidiği vakit, münasip bir kimse aramıyarak, eskisinin yerine, yenisini geçirir.

Gökün arzu ve iradesi, yalnız imparator ve devletin değil, fertlerin de hâkimidir. Gökün iradesi, bir kimsenin mukadderatıdır. Yaşayacağı yılları, saadet veya felâketlerini tesbit eden odur. Bu iradede taraftarlık, kin, garaz, yanlışlık yoktur. Bundan başka, gökün iradeleri, insanların tabiatine uygundurlar. Bir kimsenin ömründe karşılaşacağı iyilikler, taliler, fenalıklar, musibetler, yanlışlıkla yahut tesadüfle gelmezler. Gök, sefalet ve saadeti insanın tuttuğu yola göre tayin eder. Gökün yolu, iyiyi takdis, kötüyü süründürmektir.

Çinde gögün, şimdiki mâbedi, *Peking*'in cenup. mahallesinde idi. Fakat Çinde imparatorluğun ilga edildiği *12* Şubat *1912* yılındanberi imparatorlar tarafından göge takdim edilecek kurbanlar tabiatile nihayet bulmuştur.

Çince gök Allah demek olan, *Tien chang*, *T'ien-ngli*, *T'ien-i*, *T'ie-ngi* kelimelerinin hepsi türkçe, *Tanrı*, *Tangri* kelimeleridir (1). Çinlilerin "gögün oğlu„ yani imparator manasında kullandıkları *T'ang-li*,kelimesi ise,bu Türkçe kelimenin Çincedeki transkripsiyonundan başka bir şey değildir (2). Bunlar, Çinde gök ibadetinin, teknik tabirlerine kadar, Türk gök ibadeti tesiri altında inkişaf etmiş olduğunu gösterirler. Türkler hâkana, "gögün oğlu„ derlerdi. Bütün resmî Türk vesikaları "ezelî gögün kudretile...„ diye başlar.

(1) C. J. Ball, Chinese and Sumerian, p. 56.
(2) C. J. Ball, Chinese and Sumerian, p. 56.

"Gök seni bilir„, hâkimin gök olsun„ gibi sözler günlük hayatın işlerine kadar geçmiştir.

Türklerde gök ibadetinin ne kadar derin olduğu, muhtelif dinlerin rekabeti ve siyasî ahvale rağmen, canlılığını bugüne kadar saklamış olmasilede sabittir, Türk illerinde uzun yıllar tetkik seyahatları etmiş olan *M. A. Czaplicka*, gök Tanrı ibadetini şöyle anlatmıştır: Gök namına kurban kesmek Türklerde bugüne kadar devam etmiş en mühim dinî müesseselerden biridir. Türkler gök ibadeti için kesdikleri kurbana *Tigir* Minusinsk Türkleri ise, *Tayi* derler. Bu merasim-Huş ağaçlarile örtülü, mukaddes bir dağın tepesinde yapılmaktadır. Büyüye ait birçok merasim yapıldıkden sonra, eski ateşten alınmış bir korla, yenisi yakılır. Eski ateşin yenisi yakılmadan önce sönmesi,kabile için bir felâket sayıldığından, sönmemesini temin etmek vazifesi *Shaman*'a aittir.

Bu münasebetle bir dişi keçi yahut koç kurban edilmektedir. Fakat kurban edilen hayvanın boğazlanırken, hiçbir ses çıkarmaması, kanlarının etrafa sıçramaması lâzımdır. Bu merasime kadınlar iştirak edemez. Buda bu ibadetin fevkalâde ehemmiyeti haiz olduğunu anlatır. *Altay* türkleri de gök Allahı, *Yülğen*, yahut *Ülğen*'e beygir kurban ederler. Bir beygirin ön tarafı eski ateşte, arka tarafı ise yeni ateşte kaynatılır. Bu iki merasim esnasında her aile reisi, mukaddes huş ağaçlarına ketenden yapılmış birer iplik bağlarlar. Bu dualarının yüksek varlığa

gitmesini temin etmek için yapılır. İpliklere kartal tüyleri dahi bağlanır ki, dualarının, kanatlarla daha yükseklere çıkacaklarını zannederler. Eski ateşte kaynatılmış et, güneşe doğru çevrilerek yine bu ateş üzerinde bir *Yakma kurbanı, Holocauste*, olarak takdim edilir. Şayet duman dosdoğru, yukarıya çıkarsa, kurbanı gökün kabul ettiğine, hükmedilerek, öteki etlerle ziyafet edilir. Etin en iyi tarafı Şamana verilir.

Kirgiz'larda şaman aynı kabileye mensupsa adına *baksa*, değilse *dudua*, denir. Yeni ateşte pişirilmiş et yendikten sonra, kurbanın artıklarile beraber bu kurban için kullanılmış olan bütün âletler, yakılır ki, bu da kurbanın fevkalâde kudsi sayıldığını anlatan bir itikattır.

Yulğen'e Yulğenbay dahi derler. Gök namına yapılan merasim iki üç gün sürer. Fakat şamanlar, bu kurbana umumiyetle ikinci gün karışmaktadırlar (1).

Yukarda, Çin'lilerin asıl ibadetlerinin nasıl türk dinî tasavvurları altında inkişaf ettiğini gösteren vak'aları kaydettim. Türk dinleri hakkındaki en geniş malumat, "*İlk dinler*„ adlı eserimizde bulunacaktır.

III

BÜTÜN EŞYANIN İKİ ZID PRENSİPE AYRILMASI

Çin'de tabiatin bütün feyizli kuvvetleri iki

(1) M. A. **Czaplicka**, Aboriginal Siberia, kp. 298-303.

zıt prensibe, biri erkek, *Yang*; diğeri dişi, *Yin* sınıflarına ayrılmışlardır. Sonraları ise, bu ayrılık, bütün varlıkları, bütün bilinen şeyleri içerisine alacak derecede genişletilmiştir.

Faraza mevsimler: Yaz, erkek; kış, dişi; cihetlerden cenub, erkek, şimal, dişi... İş hayatı, siyasî münasebetlerden, prens, erkek, teba, dişi ;... hulâsa, kâinatın bütün varlıkları, böyle birbirine zıd, ikili tasnif içerisine girmiştir. Kâinatın bu suretle ikiye ayrılmasından yer ve gök çifti meydana gelmiştir. Gök, erkek, aydınlık, sıcak prensibi sayıldığı için kudreti, soğuk ve karanlığa, kışa galip gelmeğe başladığı zamanda, yani ilk baharda — gece ve gündüzün bir olduğu tarihte—göke kurban kesilirdi. Yer, ise dişi, soğuk, karanlık sayıldığından, sonbaharda gece ve gündüz saatleri bir olduğu vakitte kurban kesilirdi. Yine bu sebeplerden dolayı, gök mâbedi, cenupta; yerin mâbedi ise, şimalde yapılmışlardır. Birinciye ait mâbet, gök gibi toparlak, yer mâbedi ise, kara taşlardan yapılmış dörtköşe, etrafı da su ile çevrilmiştir.

Çin'lilerin bu tasnifine karşı, Türklerin iki türlü tasnifi vardır. Biri Çin'lilerde olduğu gibi, bütün eşyayı, *ak* ve *kara*'ya ayıran, ötekisi ise, *sağ* ve *sol* tasnifidir (1). Bu tasniflerde, her iki tarafa giren eşyaya ayni kıymet verilmiştir.

Çin'lilerin bu tasnifi türklerden aldıkları pek meydandadır.

---

(1) J G Frazer, Totemism and Exogamy, T. II, pp. 343-344

IV

TAOİSM

Taoisme'in konfüsyüscülüğe esaslı tesirlerini göz önünde bulundurduğumuz için, ilkin *Taoisme*den bahsediyoruz.

Taoisme'in el kitabı olan *Tao-tê-King* kitabını, an'ane *Lao-tse*, yahut *Lao-tzu* — *lavtza* okunmalıdır — ya atfetmiştir. Fakat *Lao-tzu*, hakkkında bildiklerimiz pek azdır.

Lao-tzu, bir aile adı değildir. "İhtiyar filozof„, yahut "ihtiyar bilgin„ demektir. Çinli müverrih, *Sseu-Ma-Ts'ien*'in verdiği malûmata göre, bu büyük filozofun aile adı *Lî*, lekabı *Pe-Yang*, sonradan verilmiş şeref adı, *Tan*, idi. *Tcheou* sülâlesine mensup, imparator *Ting*'in otuzuncu yılında, yani milâddan önce *604* yılında şimdiki, *Honan* eyaletinde *Kwei-te* şehri yakınlarında *K'iu-Jen* köyünde doğmuştur. O zaman doğduğu kasaba, *Tcheou* kırallığına tabidi.Çin dinlerine yazdığımız, yukardaki önsözden de anlaşılacağı üzre, burası tarihten önce ve sonraki zamanlarda Türk medeniyet ve nüfusunun toplandığı başlıca merkezlerden biridir.

Hayatı hakkında bütün bildiklerimiz, Çinin en eski müverrihi *Sesu-ma-ts'ien*'nin yazdığı pek az şeylerdir. Buna mukabil, şahsiyeti etrafında asırlar zarfında örülmuş menkibeler pek zengindir. Yine bu müverrihin anlattığına göre,hayatının büyük bir kısmını, *Tch'ou*'da geçmiş, sonunda,

krallığın merkezi olan bugün *Hou-nan-fou*, ozaman *Lo* şehrinde, kralın hazinei evrak memuru olmuştur. İhtiyar üstat ile genç *Koung-tşe* yahut *Confucius* arasındaki bir karşılaşma,M. E. *525* yılında, bu şehirde vuku bulmuş olmalıdır. *Tcheou*-ler hânedanına mensup ilk imparatorların ahlâk ve âdetlerine dair yaptığı tetkikler için kralın evrak hazinesinde tarihî malûmat aramak maksadile *Lo* şehrine gelmiş olan *Confucius*, belki de ihtiyar üstadın kendisine hususî surette yardım edeceğini ummuştu. Fakat *Lao-tzu* kendisini oldukça soguk karşılamıstı.*Confucius* ondan geçmişe dair malûmat alacak yerde, onun yüksek görüşleri, garîp fikirlerini hayretle karşıladı. Bu tesadüfünü,talebelerine anlatmış olan *Confucius* şunları söylemiş olacaktı: "Kuşların nasıl uçtuklarını,balıkların nasıl yüzdüklerini, hayvanların nasıl koşduklarını bilirim. Birinciler bir okla vurulabilir, ikinciler, iğne ile, sonuncular tuzak ile yakalanırlar. Rüzgârlar ve bulutlarla sürüklenerek göge yükselen ejderhaya gelince: Bunun nasıl yakalanabileceğini bilmiyorum. Bugün *Lao-tse*'yi gördüm. Onu ancak ejderhaya benzetebilirim.„ *Taoiste* kaynaklarından gelen bu malûmatın tarihî bir degeri ve dayanağı olmasa bile *Lao tzu*'nun, Confucius üzerinde bıraktığı derin intibaı göstermek itibarile, yine pek mühim sayılabilir.

Lao-tzu'nün nekadar zaman arşivistlik vazifesi gördüğü, bundan önce ne işle meşgul olduğu, başka bir işde görüp görmediğini bilmiyoruz.

Bu hususta nüfuz edilmez bir sükût hükümfermadır. Hayatı hakkında şunu da biliyoruz ki, sonraları *Wei* **krallığında general olan** *Tsong* **adında bir oğlu olmuş, bunun ahfadı** *Han* **sülâlesi zamanında resmî büyük vazifeler görmüşlerdir.**

*Sseu-ma-ts'ien'***nin söylediklerine göre,** *Lao-tzu* **hayatının son zamanlarında vazifesini bırakmış, garpte seyahat etmek üzere, hudutta, şimdiki** *Ling-pao* **kasabasında** *Han-Kou* **bogazına gelmişti. Burayı beklemeğe memur,** *Lao-tzu'***nun en ateşli talebelerınden biri olan** *yin-si*, *Lao-tzu'***den inzivaya çekilmeden önce, beşeriyetin menfaatı namına prensiplerini yazmasını rica etmiş olacaktı. Bunun üzerine** *Lao-tze*, *Tao-tê-King* **adlı kitabını yazıp bırakmış, sonra oradan uzaklaşmış, bir daha görülmemişti.**

Şayet, *Lao-tzu* **ile** *Confucius* **hakikaten buluşmuşlar ise, bu** *525* **yılında olmuş olmalıdır. Çünkü hakikaten bu yılda** *Confucius'***ün** *Lo'***ya seyahat ettiği isbat edilmiştir. Bu tarihte** *Lao-tzu*, *79* **yaşında idi. Şuhalde bu seyahata, en aşağı seksen yaşında bulunduğu sıralarda çıkmış olması icap eder.**

Yukarda, an'anenin *Tao-Tê-King* **kitabını** *Lao-tzu'***ya isnat ettiğini söylemiştim. Bu kitabın hakikaten** *Lao-tzu'***nun kalemindan çıkıp çıkmadığı, yahut kendisile hiçbir alâka ve münasebeti bulunmadığı halde sonraki devirlerin onun namına izafe ettiği felsefî tasavvurlardan başka bir şey**

lup olmadığı meselesi bilginler arasında ihtilâflar mucip olmuştur. Bu yıl ölen, evvelce Cambridge üniversitesinde Çin dili profesörü Dr. *Herbert A. Giles*(1) fikir dünyasında büyük bir tesir bırakmış olan bu eserin, *Tchouang-tse*, *Han-fei-tse*, *Houai-nan-tse* gibi çok sonraki devirlerin *taoïste* mütefekkirlerine ait yazıların bir araya getirilmiş olmasından meydana geldiğini, bundan dolayı *Lao-tzu* ile hiç bir alâkası bulunmadığını iddia etmekte tereddüt etmemiştir. Fakat, bu eseri daha derinden tetkik etmiş olan münakkitler, bu iddiayı ret etmişlerdir. Bugün elimizde bulunduğu şekilde *Tao-Tê-King* kitabı, *Lao-tzu* kaleminden çıkmamakla beraber, onun taraftarları tarafından toplanmış üstada ait fikirler ve hikmetler mecmuası olduğu umumiyetle kabul edilmektedir. Bu devrin okumuş sınıflarınca bilinen ve saygı ile nesilden nesle geçen üstadın bu fikirlerine aşağı yukarı uygun eski mütefekkirlerin düşündüğü şeylerde bu mecmuaya katılmıştır.

Lao-tzu'nun mezhebi, salâhiyetli yahut salâhiyetsiz mütereccimler ve müdekkikler tarafından itimatsızlığı mucip olacak derecede birbirlerinden çok aykırı ve keyfî şekillerde izah edilmişlerdir.

Tao-Tê-King beş bin kelimelik ufak bir kitaptır. Biri "*Tao*„ diğeri "*Tê*'ye dair„ olmak üzere iki kısma ayrılmış olan bu kitapta, *81* bahis vardır.

(1) Prof. Dr. Herbert A Giles, The Civilisation of china, p. 58.

Yukarda gök ibadetini anlatırken, bu ibadetin esası olan Kozmogonik sistemin orta Asya Türklerinde kurulmuş olduğun söylemiştim. Taoisme de esas itibarile, bu temel üzerinde işlenmiş böyle bir sistemden başka birşey değildir.

Taoisme'e göre küçük bir dünya olan insan, büyük dünyanın aynı kanunlarına ve dolayısile birbirlerine bağlıdırlar. Kâinatta bulunan bütün varlıklar, ekin ve biçin hayatı gibi, devletler ve fertlerin mukadderatını da idare eden yıldızlardır.

Taoisme'in ilk prensibi, *Tao*'dır. Bu mezhep, adını bundan almıştır. *Tao, Tao-Tê-King* kitabındaki bir çok fıkralarda,insanın takip etmesi icap eden ahlâkî"bir yol",yahut gökün takip ettiği faaliyeyet, manalarında kulllanılmıştır. Fakat başka fıkralarda ise bu kelime, metafizik bir prensiptir. *Tao-Tê-King*, bu tabiri şöyle anlatmıştır: "Gök ve yerden önce,kao halinde olmakla beraber mükemmel,sakin duran,maddî olmayan bir varlık vardır. Bu varlık kendi kendiliğinden vardır. Degişmez, hiçbir şey kendine karşı duramaz, o her yere uzanır.Ona kâinatın annesi olarak bakılabilir". Onun nasıl adlandırılacağını bilmiyorum. Bir ünvan vermek için, ona *Tao* diyorum. Ona tam bir ad vermek için kendimi zorlayarak,büyüklük diyorum. Sonsuz, nihayetsiz olan şeye büyük diyorum. Fevkalâde uzak olan şeye sonsuz, nihayetsiz diyorum. Daima kendi kendisine dönen varlığa fevkalâde uzak diyorum". "Görülemeksizin bakı-

lan şeye duyulamaz denmiştir„, "İşidilemeksizin duyulan şeye,akıl ermez denmiştir, dokunulamaksızın, yoklanabilen bir şeye fevkalâde narin denmiştir. Bu üç sıfat, hususî mahiyetlerile izah edilemiyeceğinden dolayı, tekliğe karıştırılmıştır. Zatinde mevcut varlık olduğuna göre yüksek mahiyetini fark etmek imkânsızdır. Zahirî varlık olduğuna göre, aşağı mahiyetini kavramak güç değildir. İlelebet aynı olduğu için, adlanmaz.Mahdut varlıklardan hiçbirinin varolmadığı zemana dönülürse, buna şekilsiz olan şeyin şekli, suretsiz olan bir şeyin suretidir denilebilir. O, ilk Kao'dır, ona doğru gidilirse yüzü; takip edilirse arkası görülmez„. (Tao-Tê-King XIV)

Şayet kâinat tasavvurlardan ibaret, yalnız *Tao* hakikî varlıksa, o zaman saf *Tao* yani, zatında mevcut olan *Tao*, ona uygun gelen hiç bir sıfat bulunmadığı için, yoklukdur. Şayet, bunun zıddı olarak, saf *Tao*, hakikî varlık, mevcut olmak için başka bir şeyin vücudunda bulunmaya mühtaç değilse, ozaman hadiseler dünyası, ancak yüksek *Tao*, içinde yaşadığından dolayı, yokluktur: "Gök ve yer yüzündeki varlıklar, varlıktan; varlık ise, yokluktan doğar„. *Lao-tzu*, haddı zatinde mevcut olan *Tao*'nun künhünü, aklın kavrayamıyacağını bildirmiştir. Onun mahiyeti düşünülür düşünülmez, yani ona bir ad konulabilince,artık o saf bir varlık değildir : "Sözle ifade edilebilen *Tao*, ezelî varlık, *Chang Tao* değildir. Bir ad takılabilen ad, ezelî ad *Chang-ming*

değildir. Adsız, asıl varlık, gök ve yerin başlangıcıdır. Ona bütün varlıkların anası denilebilir».

Lao-tzu,âlemin bir Allah tarafından yaradıldığını kabul etmemiştir. Çünkü dünyanın dışında ve onun üstünde yüksek bir Allah kabul etmemiştir. Çünkü bir ad takılabildığı için, hadiseler dünyası, zahirî dünyanın bir kısmından başka bir şey değildir.

Tê: ye gelince, bu kelime, manevî kuvvet, *Tao*'nu çıkardığı manevî kudret; *King* ise mukaddes kitap demektir.

Tao'nın künhünü bilmek, her nekadar insanlar için mümkün değilsede, onun hadiseler dünyasındaki faallyetini anlamak kabildir. Akıllı bir görüş, *Tao*'nın bu faaliyetlerinde, müstakar bir karakter, yahut usulün işlediğini, tabiatın ve bütün faaliyetlerin bundan çıkmış olduğunu sezebilir. Ad koymak mümkün olmayan *Tao*'yı en iyi izah edende budur.

Taoişme,göre insan yere,yer göğe,gökte *Tao*'ya tabi bulunduğundan, *Lao-tzu* bu nazariyeden şu amelî neticeyi çıkarmıştır: İnsanlar, arzu keder serablara, düşmemek için *Tê*'nin tabiî akışına karşı durmamalıdır. Şu halde, doğru yolda yürümek için tek vasıta, *Wou wei*'dir. Fakat bu tabir "hiç bir şey yapmamak„, "hareketsizlik„, "faaliyetsizlik„demek değildir. Bu fikri veren kelimeler ile çevrildiği takdirde,bundan bir şey anlaşılmaz. *Wou wei*, her türlü faaliyeti inkâr etmek değil, selâmet yoludur. *Lao-tzu*'nun tavsiye ettiği şey,

Hintlilerde olduğu gibi, her hangi teknik yahut sanat, mantikî bir metoda göre, dış dünyadan kaçınma, feragat değildir. *Wou wei*, insani *Tao*'ya götüren, kâmil varlığın mesut haline götüren, bir yoldur. *Wou wei*, her şeyden önce, istekler, ihtirasları gidermektir. *Lao-tzu*, iradeyi her harici şeyden, her menfaatten kurtarmayı, kendilerimizde hayatî kuvvetin kudretinden başka bir şey bırakmamızı söyliyor. Ancak bu suretledir ki, haddı zatında taksim edilemiyen birliğe varilabilir. Çünkü bu kuvvet *Tao*, yüksek ezelî ben, aynı zamanda her şeyin ruhudur.

Halbuki insanların bütün gayretleri, menfaatleri uğrunda sarfolunmakta, bu uğurda didinmekle geçmektedir. Buna rağmen, bütün bu gayretler, didinmeler, sebepleri bilinilmeksizin boşa gitmektedir. Hekîm bir kimse böyle yapmaz, arzuları ihtirasları olmaz, ancak bu takdirde her şey yoluna girer. Kâinatın yolu insanın düzenidir. Böyle olunca, faaliyet kendi kendiliğinden çıkar. Bunun için yalnız *Tao*'nın bilinmesi elvermez.Fakat *Tao*, insanın iç hayatına sinmelidir. *Tao-Tê-King* kitabının ikinci kısmını teşkil eden, ahlak ve siyasetin esası budur.

Taoisme'in kabul ettiği ahlâk kısaca şudur: Hayatın her hadisesini, nezaket ve tevazula karşılamak. Kanaat ve itidal.

Lao-tzu, din hakkında bir şey söylememiştir. Fakat *Cofucius*'ün çok ehemmiyet verdiği ibadet, merasim; tabiatın düzenini, şahsî menfaatlar uğ-

runda değiştirmek gayretlari olduğuna göre, *Taoisme* için hem yanlış, hemde beyhude gayretlerden başka bir şey değildir. Zaten ibadet, tabiat ve onun nasıl işlediği hakkında bilgisizlikten başka, bir şeyden çıkmamıştır. Kâinatın düzenini, insanlar kendi arzularına uydurmaya değil, fakat kâinata uymak için çalışdirmalıdır. İşte kurtuluş yolu budur.

Resmî dinin büyük bir ehemmiyet vermiş olduğu ruhlar itikadını *Taoisme* bilmemizlikten gelmiştir. Ölüler ruhlarının yaşayanlara fenalık edebileceklerinden şöylece bahsedilmiş ise de, onların kötülükleri kurban kesilerek değil, fakat ruhların *Tao*'ya göre idare edilmesile giderilecekleri söylenmiştir.

Böyle bir felsefenin halka söylemediği, onun metafiziğini halkın anlamıyacağı bellidir. mistisizmi halkın tecrübelerine yabancı dir.*Taoisme*, çok sonraları, bir çok değişikliklerden sonra halk dini olmuş, artık bir felsefe sistemi olmaktan çıkarak, büyülere ait bir çok pratikler ile batıl itikatların toplandığı bir merkez olmuştur.

Taoisme'in şimdiki hâli:

Batıl itikatlar ve büyülerden meydana gelmiş halk **taoisme**'ni **Chang Tao-Ling** — *M. S.* **34** — kurmuştur. Bununla beraber, bu zatden önceki **Taoisme** edebiyyatinda harikalar sevgisi uyandığını göstermektedir, **Chang-Tao-Ling**'e, ruhlar üzerinde hâkimiyet veren bir kılıç ve diğer aletleri, ruhlar dünyasında kendisine görünen **Lao-tzu**'den

bizzat aldığı söylenmiştir. Cedlerinin ruhu herbirisinde tekrar şahıslandığı söylenen **Tao Ling'**in **Kwangsi**'de, **Lung-hu shan'**da oturan ahfadı, bu iktidara tevarüs etmiş olup, M. S. **748** yılında Çin imparatorunun iradesile "gök üstadı„ olmak irsî payesine resmen sahip olmuşlardır. Çin eserlerinde, onlar hakkında çok defa **Taoiste** papaları denmiştir. Budism Çine girdikten sonra, hususile **3** ve **6** ıncı asırlarda Taoisme, Budism'den çok müteessir olmuştur. Dinî edebiyat ve âmalinde Budist örneklerini takip etmiş, onun tâbirlerini almıştır. **Taoisme'**inde mabetleri, rahipleri, manastırları vardır. M. S. **10** uncu asırdanberi gayet sıkı olarak icbar edilen rahiplerin bekârlığı, ta'dil edilmiştir. Artık rahipler bekârlık andı yapmıyorlar. Ailelerini manastırlar dışında oturdup, bütün vakitlerini evlerinde geçirmektedirler. Halk ibadetinin birçok Allahlarına **taosist'**ler de ibadet etmektedirler. Bunlar arasında **yü Hwang Chang-ti, Taoism'**in büyük Allahı olmuştur. **Lao-tzu'**ye de ibadet edilmekte, onun heykelleri ve resimleri her mâbetde bulunmaktadır. Bunlardan başka, **Pan-ku'**da tapılan Allahlardan biridir, **Taoism,**nüfuzu Çin sanatında görülen birçok menkibeler ve hikâyeler meydana getirmiştir.

Tao-Tê-King'nin **Taoism'**i ile şimdiki taoism arasında büyük bir ayrılık vardır. **Confucianism** ile diğer fikir hareketleri arasında zıddiyet pek ileri gittiği vakit, Confucius'cilikte barınamıyan bütün halk itikatlarının taoism'e sığındığı söylenmiştir. Fakat **Tao-Tê-King** kitabında, ilerde inkişaf etmek istida-

dında bulunan büyüye ait bir tohum taşıyan bazı fikirler, **taoism**'i başlangıçtan itibaren, böyle değişikliklere maruz bulundurmuştur. Faraza insanla tabiatın esas itibarile ayni şeyler olduğu iddiası taoisme saliklerine; tabiatın sırlarını açarak, kuvvetlerini istedikleri gibi kullanmak iktidarını verdiğine inanılmıştır.

Bununla beraber, **Taoism**'in asîl olan unsurları büsbütün kayib olmamiştir, **Taoist** papa, si, bütün rahibler tarafından kendilerine baş olarak tanınmamıştır. Aralarında asıl taoist felsefesinin yaşadığı bekâr rahipler hâlâ vardır. Bazı gizli cemiyetlerde dahi yüksek **taoism** yaşamaktadır. Hattâ **Confucius** muhitlerinde bile klâsik taoism'in büyük nüfuzu olmuştur.

Taoism uzun tarihi esnasında. siyasî teveccühlere mazhar olduğu gibi, musibetlere de uğramıştır. **Che** devrinden önce, vicdan serbestliğinden istifade etmiştir. Birinci imparatoru Confuisciliği kaldırmaya çalışmış olan **Che Hwang-te**'nin teveccühünü kazandığı gibi, **Han** sülâlesi zamanında imparatorların himayesini görmüştür. Bundan sonra **6** ıncı asırda Budism rağbet kazanmış, **taoism** yasak edilmiştir. Halbuki **8** inci asırda, imparator **Hsüan Tsung** tarafından saygı görmüştür. Bunun gibi birçok maceralardan sonra, **Manchu** hanedanı tarafından, **Confucius**'un mukaddes öğretimine zıt sayılarak, Budism ve Hıristiyanlıkla beraber, sunnî olmayan bir mezhep sayıldı.

V

CONFUCİUSCİLİK

Çinin sunnî, devlet dinine garp bilginleri *Confucianisme*, **demişlerdir. Halbuki çinlilerce bu dinin adı** *Ju-Kiau*, **"okumuşlar mektebi" dir.** *Confucius* **vakıâ, derebeylik devrinde yaşamış ise de böyle bir din,** *Han* **sülâlesine — M. E. 206 — M. S. 8 — yardımcı olması zarurî görüldüğü bir devirde, onun fikirleri büyük bir nüfuz kazandığı için bu dine,** *Confucius* **dini, denildiği kadar, imparatorluk dini, yahut devlet dini, adları da verilmiştir. Fakat bu din hakikatte okumuş sınıfın, münevver sınıfın dini olduğu için "resmî din" demek te doğrudur.**

Bu dine adını vermiş olan zat *Kong* **ailesinden** *Kong-tseu* **yahut** *Kong-fou-tseu* **(1) dir. Milâttan önce** *551* **yılında, şimdiki** *Chang-Tung* **eyaletinde,** *Lou* **devletinin merkezinde doğmuştur. Babasını çocuk iken kaybetmiştir. Çocukluğuna dair bütün bildiklerimiz, çocukça oyunlarının bile, kurbana dair aletler olduğu, mâbette yapılan merasimi taklit etmesinden ibarettir. Bir zaman erzak anbarları memurluğunda bulunmuş, sonra** *Lou* **senyörünün otlaklarını idare etmiştir. Milâttan önce** *501* **yılında, elli yaşlarında bulunduğu sıralarda vali olmuştur.** *500* **yılında ise, prensliğin baş hâkimi,** *479* **da, nazır idi. Bu muhtelif vazi-**

(1) **Confucius**, lâtinceleştirilmiş şeklidir.

feleri gördüğü esnada sert, uzlaşılmaz, titiz göründü. *Lou* prensinin emirlerine karşı lâkayt davrandığı için, vazifesini bırakıp seyahate çıktı. Gezdiği muhtelif Çin derebeyliklerinin hepsinde eski âdetlere dönülmesini propaganda etti. On üç yıl süren bu seyahatten *484* yılında dönünce, yine *Lou* şehrine gittiyse de, artık bu prensten hizmet almadı. Bu yıllarda *67* yaşına gelmişti. Devlet eskimiş, âyinler bozulmuş, ilâhiler unutulmuştu. Bütün bu eski an'aneleri, tekrar canlandırmaya, bugünü uzak geçmişte ıslah etmeye çalıştı. Dinî faaliyeti, Çinin eski dinî tasavvurlarını ihyaya çalışmak olmuştur. Bu tasavvurların nasıl Türk nüfuzu altında inkişaf etmiş olduklarını yukarda söylemiştim. Bununla beraber, geçmişi diriltmek hususnnda sarfetmiş olduğu gayrette,maziye ait her ne varsa hepsini olduğu gibi almamıştır. Vekayinamelerden âyinleri, ilâhileri seçti. *Yih-King*, "tebeddüller kitabını„ tefsir etti. Seçdiği şeyleri, talebelerinin istifade edebilmesi için bir araya getirdi. *Confucius*'un hususî bir mektebi vardı. An'aneye göre, bu mektepte üç bin kadar talebe okumuştur. Fakat bu kadar çok talebesinin içinden ancak *72* kişi muvaffakıyet göstermiş olduklarından bunlar *Confucius*'un hakikî talebeleri olmak şerefini kazanmışlardır. Milâttan önce *478* yahut *479* yıllarında *73, 74* yaşlarında ölmüştur. Talebeleri, bu yüksek hocalarını, doğduğu şehirde, yani *Lou* eyaletintn merkezi olan *Kiu-fou* şehrinde gömdüler.

Confucius, kâinatın sırlarını açmaya, yahut varlığın künhünü anlamaya ve anlatmaya çalışmiş bir filozof değildir. Temamile pratik maksatlar üzerinde düşünmüştür. *Tcheou*, hanedanı zamanında olduğu gibi, Çin cemiyetinin içtimaî, dinî, ahlâkî müesseselerini kurmaya uğraşmıştır. Bu devrin — M. A. 1050 — 256 — başlıca itikatları *atalar* ve *gök ibadeti* olduğundan *Confucius* insanların, teb'aların prenslere; vatandaşların, amirlerine ve hâkimlere; dirilerin ölülere; nihayet göğe karşı vazifelerini izah etmek için, baba ve evlâdın karşılıklı sevgilerini esas tutmuştur. Babanın evlâdına karşı beslediği sevgi, ilâhî ve insanî münasebetlerin yukardan aşağıya doğru inen şekline benzetilmiştir.

Confucius'e göre : Yüksek hükümdar olan Allah, hürmet ve ibadet edilmesi icap eden bir varlıktır. Kâinatın düzenini kuran, insaniyetin muhtelif sınıflarını yaradan, odur. Göke ve dünyaya ait işlerin idaresinde kendilerine mahsus faaliyet sahaları bulunan, eyileri koruyan, onlara rehberlik eden birçok ruhlarda, bu hükümdar Allahın yardımcısı oldular. Yukarda da söylediğim gibi, atalar, hakikaten yaşayormuş gibi hususile ibadete mazhar oldular. Zaten cemiyetin saadeti bu ibadete dayanıyordu.

Yapılan günahların mutlaka cezası çekileceğini öğretmişti. Bu ceza, öbürkünden ziyade bu dünyada görülecekti. Fenalık yapan, kabahatlerini ödeyerek affedilmesini istemelidir. Dua, ibadet,

bir vazifedir : Hitabettiği mevzu güzel ve müessırdir. Fakat bu hergün yapılan bir ibadet değildir. Önce oruç tutulup, dinî manada temiz olduktan sonra kesilen bir kurbandan ibarettir. Bunun için rahibe, ve mutavassıta lüzum yoktur. İbadet eden kimse kendisinin rahibidir. Bununla beraber, bir dereceye kadar imparator, milletinin baş rahibi; hâkim idare ettidiği kazanın, baba da ailenin rahipleri gibi sayılmışlardır. Bununla beraber, kurban merasimi, karışık bir âyini icabettirmekte olduğundan dolayi, muntazaman yapılabilmesi için merasim üstatlarına müracaat edilmek zarurî görüldü. Yüksek hükümdar *Chang-ti*'ye, yalnız imparator resmen kurban takdim edebilir.

Confucius, her nekadar üzerinde münakaşa etmekten kaçmış ise de, yine öbür dünyanın varlığını inkâr etmemiştir.

Confucius'ün ahlâk hakkındaki telakkileri de, pratikdir : İntikamı kudsî bir vazife saymıştır: Bir insan babasının katili ile ayni gök altında yaşamamalıdır.

Confucius,iyilik,hakkaniyet,liyakat, hikmet,samimiyeti,en esaslı fazilet düstürları olmak üzere ilân etmiştir.Hükümdar,bu faziletlerin hepsinde, milletine nümune olmalıdır.Yaşadığı devrin bütün dertlerini iyi etmek için bulduğu deva, ahlâk ve dinî merasimdir. Ahlâkî talimlerinin en yüksek şekli, menfî surette ifade edilmiş olan şu kanundur: Kendinize yapılmasını istemediğiniz şeyleri başkalarına yapmayınız. Ahlâkî meziyet, her

şereften üstün tutulmuştur: Zenginlik ve bilgi, bununla kıyas edilemez.

Confucius'ün yaymak istediği fikirler, zenginlerden ziyade, fakir talebeleri arasında yer bulmuş ve oradan inkişaf etmiştir. Yaşadığı müddetçe bu mezhebi tam bir muvaffakıyet kazanmadı. Fakat büsbütün de akissiz kalmadı. *Taoisme* ve *Budism*'in Çin'deki muvaffakıyetlerine bakılırsa, bu felsefenin geniş halk tabakalarını memnun etmediği anlaşılır. Ancak kendisine muhafazakâr ve okumuş sınıfta ateşli bir muhit bularak Çin'in resmî bir din ve ahlâkı oldu.

Çin'in mukaddes kitapları, milâddan önce *212* yılında imparator *Ts'in Che-houang-ti*'nin bir iradesile yakılmış olduğundan, bu kitaplar *Confuciuş*'cilik muhitinde, bizzat *Confucius* yahut talebelerinin bir araye getirmeleri, hulâsaları yahut tefsirlerile bu güne kadar gelmişlerdir. Bu kitapların beşi şer'i, dördü ise tedris kitapları sayılmışlardır. Bu beş kitap, yahut *Wou-King* şunlardır : I. *Shu-King* : Tarihî vesikalar kitabı ; II. *Shih-King* : Şiirler ve şarkılar kitabı ; III. *Yi-King* : Değişiklikler kitabı, fal kitabı ; IV. *Li-Ki*, âyinler ve merasim kitabı ; V. *Tch'ouen ts'ieou*, *Lou* eyaletinin milâddan önce *722* yılından *481* yılına kadar kısa bir tarihi.

Dört tedris kitabı yahut *Se chou* da şunlardır: *Lun Yû*, yahut *Confucius*'un talebelerile konuşmaları. Talebeleri tarafından toplanmıştır. II. *Ta hio*

Confucius'ün çok kısa bir metnile, talebelerinin tefsirlerinden meydana gelmiş *Büyük tetkik ;* III. *Tchöng Yong* orta muhitin mezhebi. Yüksek adam telakkisi hakkında söyledikleri. Talebelerinden biri tarafından bir araya getirilmiştir; IV. *mong-tse* filozof *Mentius*'un yazdığı kitap.

VI

CONFUCİUS İBADETİ

Modern Çin devletinin hususiyetlerinden biri *Confucius* ibadetidir. Yukarda söylediğim gibi, *Ts'in* hânedanına mensup imparator *Shi-huang-ti*, bütün Confucius'cilik edebiyatının imha edilmesini emertmiştir. Fakat Hân, sülâlesinin ilk imparatoru, milâttan önce *194* yılında *Confucius*'ün mezarını ziyaret ederek, bir sığır kurban etmişti. Bu tarihten elli yıl sonra, *Confucius*'ün yurdunda *K'ü-fou*'da bir mâbet kurulmuştur. Milâttan sonra *267* yılında çıkan bir irade ile yılda dört defa, hem imparator, hemde Confucius mâbedlerinde bir koyun, bir domuz, bir manda kurban edilmesi emredilmiştir. Milâttan sonra *555* te çıkarılmış diğer bir iradede ise, her eyalet merkezinde *Confucius* ile, en muktedir talebesi olan *yen Hui* namına bir mâbet yapılması emredilmiştir. Bugün Çin imparatorluğunda *Confucius*'ün bir yahut daha ziyada mâbetleri bulunmıyan, hiç bir şehir yoktur.

Bütün *Confucius* mâbetleri ayni plâna göre yapılmışlardır. Bir sıra avludan sonra, bizzat mâbede, "büyük Kemal„ in salonuna girilmektedir. Karşıya gelen bir tablet'de "mükemmel, hekîm, eski muallim, üstat K'ung„ sağ ve solunda, en muktedir talebeleri olan *yen Hui* ve *Tseng-Ts'an*, üstadın büyük oğlu *Tsze-sze* ve *Mencius*'ün tabletleri vardır. Etraftaki duvarlarda ise, şöhret sırası itibarile gelen on biri bizzat *Confucius*'ün, *12* incisi ise Confucius'ciliğin büyük müfessiri *Chu-Hi* — milâttan sonra 1130 -1200 — olan 12 hekîmin tabletleri asılıdırlar. Bu salonun etrafında bulunan galerilerde, şöhret itibarile, yukardakilerden sonra gelen, *72* kişinin tabletleri bulunmaktadır.

Confucius ibadetinin âyinleri, inceden inceye işlenmiştir: Ancak her ayın başı ve on beşinde takdimelerde bulunılabilir. İlk baharın ikinci ay başısile, sonbaharın ikinci aybaşısında, ihtişamlı merasimler yapılarak kurban kesilir. *Peking*'de bu kurbanlar ya imparatorlar, yahut mümessilleri tarafından takdim edilirdi. Eyaletlerde ise, en büyük mülkî ve askerî memurların iştirakile bu merasim yapılır. Confucius ile diğer iki talebesinin tabletleri önüne, üzerinde her nevi yemekler,şaraplar, günlük ve kandillerin bulunduğu üç masa konur. Salonun ortasına beyaz kumaş serilir. Âyin, ruhların selâmlanması, takdimelerin verilmesi, takdimelerin kaldırılması, ruhlara veda selâmı olmak üze-

re, dört kısımdır. Bu münasebetle ilâhiler okunur, kurban takdim edilen salonun önünde bir hey'et tarafından çalgı çalınır. İbadet bittikten sonra salonun ortasına, yukarda serildiğini söylediğim ipek kumaş yakılır. Kurban etleri, fakirlere dağıtılır. Bu merasimi idare eden mandaren *Confucius*'ün tableti önünde son tazimini arz ederek çekilir.

1906 yılına kadar, bu merasim tam manasile bir dua neğil, fakat hekîmi medh ve sena etmekten ibaretti. Bu yılda Çin maarifinin ıslahı münasebetile, imparatorun çıkardığı bir irade ile *Confucius*, gök ve yer ile ayni payeye çıkarılmış, buna sebep olarakda, Maarifte ahlâka verilen yüksek ehemmiyet gösterilmişti.

VII

ÇİNDE BUDİSM

Çine, muhtelif tarihlerde Budism, islâmiyet, Hıristiyanlık... gibi yabancı dinler girmiştir. Fakat, Hiristiyanlik ve İslâmlik memleketin hayat, mefküresine, bugüne kadar yabancı kaldığı halde, *Budism*, memleketin üç dininden, *Confucius* ve *taoisme* yanında, bir yer alacak derecede esaslı yerleşmiştir.

Budism'in ne vakit Çine girdiği, hangi şeklinde, *Hînayâna*, yahut *Mahâyâna* şeklinde mi girdiği henüz kat'î olarak halledilememiş mes'elelerdir. Fakat, pek eski tarihde *Mahâyâna*'nın hâ-

kîm olduğu bir hakikattır. Bugünde Çindeki *Budism* bu mektebe mensuptur. Diğer taraftan *Budism*'in *Han* sülâlesine mensup, imparator *Ming-ti* zamanında M. S. 61 yıllarında Çine girdiği söylenmiş ise de, bundan daha önce bazı cemaatlerin mevcut olduğuna dair deliller vardır. *Budism* Çine biri şimalden, diğeri, daha sonraları cenuptan gelerek *Chang-tong* da yayıldığı zannedilmektedir.

Her taraftan Çine gelen Budist rahipleri,mezhebi Çinceye çevirmeye çalıştılar. Bu hususta sarfedilen faaliyette büyük bir ad bırakmış olan mütercim, milâttan şonra ikinci asırda *Lo-yang* da yerleşmiş olan *Ngan-che-Kao*'dur. Bundan başka, hakikî dini tam kaynağından almak, öğrenmek arzusu, Hindistana, *Budda*'nın bıraktığı yadigârlara, hatıralara doğru seyyahlar akınını mucip olmuştur. Bu hacilardan meşhur olanları, milâttan sonra *399* yılında Hindistana gitmek için yola çıkan *Fa-Hien*, Tunguz imparator *Wei*'in dul imparatoriçesi *Hou*'nun *518* yılında gönderdiği *Sung-yün; 634* den *713* yılına kadar yaşayan *I-tsing*, *629, 645* yılları arasında seyahat etmiş olan *Hiuen-Tswang*'dırlar.

Türk imparatoru Kubilay han — 1240 : 1368 — ve halefleri zamanında *Budism* her türlü kayıtlardan kurtulduğu için, Çinde manastırlar çabucak çoğaldılar.

Bibliyografi

Çinlilerin ilk dini için :

Prof. G. F. Moore, History of Religions, vol. I, pp. 1-29, 64-78; **Marcel Granet,** La Religion des Chinois, pp. 1-35; — Fêtes et chansons anciennes de la Chine;—Danses et légendes de La Chine Ancienne; — La civilisation Chinoise, p. 165-273, **Richard wilhelm,** Histoire de la civilisation Chinoise, p. 51-98; **René Grousset,** Histoire de L'extrême orient, p. 185-191; **Henri Maspero,** La Chine Antique, p. 156-273; **De Groot.** The Religous System of China, T. I-VI; **Bruno Shindler,** The developpment of Chinese Conceptions of Suprem Beings (Asia Major, preliminary volume, p. 298-366); **E. Durkheim** et **M. Mauss,** De quelques formes primitives de classifications, sixieme année. 1901-1902, pp. 55—72;

Taoisme için :

Yukardaki eserlerin içinde **taoism**'e ait kısımlardan başka: **Marcel Granet,**remarques sur laTaoisme (Asia Major, 1925); **W. F. Soothill,** Les Trois religions dela Chine, p.44-49; **Prof. Robert K. Douglas,** Confucianism and Taoism; **I** as equivalent to **Tao**, journ. Amer. Orient. Soc. pp. 1852, 1932.

Confucius ve Canfuciuscilik için :

Yukardaki eserler. Çin'in mukaddes kitapları, **Max Müller**'in başkanlığı altında çıkarılmış olan **Sacred Books of the East**, külliyatının **III, XVI, XXVII, XXVIII** ciltlerinde ingilizceye çevrilmiştir.

YEDİNCİ BAHİS

JAPON DİNİ

Japonlar, Kora'dan geçerek Japonyayı istilâ etmiş olan, birbirlerile akraba iki Türk kabilesinin çocuklarıdırlar(1). Bu kabilelerden biri, milâttan iki asır önce, *Kyûshû* adasına girmiştir. Diğeri, bu tarihden birkaç asır önce zaten *Izoumo*'yı işgal etmişti. Sonradan gelenler öncekini hükmü altına almış, sonra birbirlerile kaynaşmışlardır. Japonyanın asıl yerli ahalisi olduğu zan edilen *Aïnu*'lar, şimale doğru itilerek orada, *Yeso* adasında yavaş yavaş münkariz oldular, yahut Türkler ile karıştılar. Bu yerli halkın, Türkler üzerinde hiç bir tesiri olmamıştır.

---

(1) P: **D. Chantepie de la Saussay**, Manuel d'Histoire des Religions,da **Dr Ed. Buckley,**in **Les Japonais**,adlı tetkiki, p. 61.

Shintoism :

Japonyanın yerli dinine *Shinto* "Millî Allahların yolu„ denilir. Çince olan bu ad, yeni ve yabancı bir din olan *Boutsou-do* "Budda'nın yolu„ ndan ayırt edilmek için, ilk defa sekizinci asırda *Nihongi* "japon vekayinameler„ inde kullanılmıştır. *Shinto*'nun japoncası, *Kami no michi*'dir.

İptidaî *Shinto* dini hakkında elimizde bulunan en mühim kaynak, mîlâttan sonra 9 uncu asırda yapıldığı tarzda, âyinleri bütün tafsilâtile anlattığı gibi, rahiplerin bayramlarda, merasimde okudukları duaların bir kısmı da yazılmış bulunan, *Yengishiki*'dir. Bu kitap bugünkü şeklinde,her ne kadar,*927* yılında yazılmış ise de,kaydedilen duaların ruhban ailelerinde değişmiyerek saklanmış yahut pek az değişerek nesilden nesle geçmiş oldukları, bundan dolayı bu tarihden daha çok eski oldukları, muhakkaktır.

Shinto mitolojisi, başlıca iki kitabda bize kadar gelmiştir : *Kojiki* yahut "eski vak'aların tarihi„, milâttan sonra *712* yılında toplanıp neşredilmiştir, *Shinto* Allahları hakkında en eski vesika, bu kitaptır. Diğeri, yukarda söylediğim *720* yılında Çin dilinde çıkarılmış olan *Nihongi*'dir. Bu kitaplara hususile mukaddes yerler ve mâbetler münasebetile muhtelif mahallî ustureleri de ihtiva eden, sekizinci asırda *Idzumo*'nun resmî bir tarih ve coğrafyası demek olan *Idzumo Fudoki* dahi eklenebilir.

Bu kaynaklardan istifade ederek, Japon ipti-

daî dininin, başlıca tabiat ve tabiî kuvvetler Allahları etrafında toplandıklarını anlıyoruz. Bu Allahların başında, şüphesiz Japon cemiyetinde bir zaman anne tarafından akrabalık müessesinin hâkim olmuş olduğunu anlatan güneş — kadın — Allahı bulunmaktadır. Bundan sonra ay, yıldız Allahlar, daha sonra fırtına, yağmur, deniz, ırmaklar, umumiyetle sular, onun yaradıcı kuvvetleri, dağlar, ağaçlar, ateş, Allahlar gelmektedirler.

Kojiki ve *Nihongi* kitaplarında, muhtelif ve birbirlerinden ayrı an'aneler bir araya toplanmıştır. Münakkitler, bu üstürelerin üç ayrı mıntakaya ait menkibelerin birbirine karışmasından meydana geldiğini tesbit etmişlerdir : Kora'dan gelen Türklerin ilk defa yerleştikleri *Idzumo*; sonra bütün memlekete hâkim olmuş olan ikinçi Türk kabilesinin ilk oturdukları *Kyûshû*; ayni kabilelerin sonraki merkezi olan *Yamato*, *Idzumo* eyaletindekilerinin sonradan gelenler tarafından itaate alındıklarının akisleri *Susa no wo*'nun kovulması, daha ziyade aşikâr olarak Ningi,—göke mensup büyük çocuk—menkibesi. Japon imparatorları kendilerini bu nesilden sayarlar.

Kojiki ve *Nihongi* kitapları, *Izanagi* ve *Izanamî* adlarındaki Allahların kâinatı yarattığını anlatmaktadır. Bu iki Allah, umman ortasında peyda olan bir adayagökten inip bu adada birleşmisler, Japon adalarını, yer, su, ovalar, dağlar, ağaçlar,

yiyecek, ateş, Allahlarını yaratmışlardır.

Kojiki,kitabının ikinci bahsi,güneş Allah—kadın —*Hirume*,yahut *Ama-terasu Oho-Kami* "gökün parlak büyük uluhiyeti„ ile, gürültücü kardeşi *Susa no wo*'dan bahsetmektedir. Bu husustaki menkibenin bir suretine göre, güneş Allah, *Izanagi*'nin sağ gözünü yıkadığı sudan; sol gözünü yıkadığı sudan da ay, burnuninkinden de *Susa no wo* meydana gelmişlerdir. Bu menkibenin daha basit ve ihtimalki daha eski şekline göre, bu üç Allah, *Izanangi* ve *Izanami*'nin çocuklarıdır. Güneş Allaha, yüksek gökün, aya gecenin *Susa no wo*'ya denizin idareleri verilmişti. Fakat bu sonuncunun ricası üzerine, ölüler ülkesinin idaresi ona birakildi.

Susa no wo,yeryüzüne inmezden önce, gökteki kızkardeşini ziyaret etmişti. Ağzında çiğnediği mücevherat, kılıçları... yere attı. Bu parçaların herbirinden de çocuklar meydana geldi. Japonyanın asîl ailelerinden birçokları, cetlerinin bu çocuklar olduklarını sanırlar. Bundan sonra *Susa no wo* «sert, mütecaviz adam», kızkardeşinin — güneş — pirinç tarlasını bozup altını üstüne getirdi. Gökün soğuk havasını bunların üstüne açık bıraktı. Kızkardeşinin ilk mahsul bayramını tes'it ettiği salona pislik attı. Bunlardan daha fenası, kızkardeşinin Allahlar için elbiseler ördüğü salonun damındaki bir delikten içeri lâşe attı. *Susa no wo*'nun bu fena muamelelerinden kırılan güneş Allah, kendini gökyüzünde bulunan

kayalık bir mağarkya kapayarak,gök ve yeri karanlıkta bıraktı. Gücenen ve kızan güneş Allahı gizlendiği yerden çıkarmak için,diğer Allahlar birçok hilelere müracaat ettiler. Nihayet Allahların mütemadiyen gülmesinden meraka düşen güneş, kapıyı aralayarak dışarı bakarken güneşi yakaladılar ve bir daha saklanmasına meydan vermediler. Allahlar meclisinin kararile *Susa no wo*'nun sakalı kesildi, elinin ve ayaklarının tırnakları sökülerek ağır cezaya uğradıktan sonra gökten sürüldü. Dünyaya gelirken önce *Kora*'yı, sonra *Idzumo*'yu ziyaret etti. Burada bir ejderha öldürerek bir kızı felâketten kurtardı.

Idzumo'nun büyük Allahı, *Susa no wo*'nun oğlu *Ohonamochi*'dir. Gök Allahları *Susa no wo*'nun oğlunu hoş görmüyorlar. Güneş Allahın büyük oğlu *Ningi*'nin idareyi eline almasına, dünyayı hazırlamak için birçok haberciler gönderiyorlar. İlk gönderilen haberci bir daha geri gelmiyor. Fakat nihayet bunlardan ikisi *Idzumo*'da *Ohonamochi*'nin ikametgâhına gelerek, dünyaya ait işleri "mukaddes büyük oğla„ terketmesine, kendisi yalnız ilâhî işlerle meşgul olmasına, ikna ediyorlar. Böylece *Ohonamochi* tahtından indirilerek, yeryüzünden çekiliyor. Gökün sefirleri, asayişi temin etmek için memlekette bir devir seyahatine çıkarak, yeni hükümdara tâbi olmayan bütün ruhları ve Allahları imha ediyorlar. Bundan sonra *Ama-terasu*'dan dünyaya hükmetmek ve sülâlesi ebedî olarak devam etmek va-

dini alan *Ningi*, yeryüzüne, *Kyûshû* adasında bir dağa inmiştir. Sonraki devirde *Kyûshû*'dan ilk insan imparator *Jimmu Tenno* çıkarak orta Japonyayı zaptediyor, *Kojiki*'ye göre, M. A. *660* yılında *Yamato*'da payitahtını kuruyor.

Bu menkibeleri uzun uzadıya burada yazışımızın sebebi, Japonların en eski vesikalarında Türk kabilelerinin nasıl Japonyayı istilâ ettiklerinin akisleri bulunduğunu göstermek içindir.

II

RAHİPLER, KÂHİNLER, USÜL, MERASİM

Eskiden başlıca rahip *Tenno* — gök tarafından büyütülmüş, — yahut *Tenshi* — gökün oğlu —, unvanlarını taşıyan imparator olduğu anlaşılmaktadır. Fakat, pek çabuk bazı aileler, irsî olarak dinî en mühim vazifeleri ellerine geçirmışlerdir. Bu aileler arasından en mühimi,bayramlarda ve diğer resmî münasebetlerle merasimi idare eden *Nakotomi*'ler; Allahlara takdimeleri hazırlayan *Imbe*'lerdir. İmparatorluk ailesile akraba olmuş olan birinciler, imparator hastalandığı vakit vekâlet dahi ederlerdi. İkinci aile ise, yukardaki vazifesinden başka, imparatorlara ait binalar yapılır ve tamir edilirken, imparatorlar taç giyerken, bunlara mahsus duaları okurlar, yeni hükümdara yüksek kudretinin alâmetleri olan ayna ve Al-

lahların kılıcını verirlerdi. Milâttan sekiz asır sonra, bu iki aile arasında birbirlerini çekememezlikler başladığı anlaşılmaktadır. Asırlar zarfında, yavaş yavaş *Nakotomi*'ler rakiplerinden kurtulmuşlardır.

Bunlardan başka *Urabe* yahut falcılar ocağı vardı. Bunların vazifesi imparatorun sorduğu, sorgulara, bir koyunun kürek kemiğini ateşe tutduktan sonra çatlaklarını muayene ederek cevap vermekti. Mukaddes pirincin ekileceği yerleri, mühim felâketler, hastalıkların önüne geçmek çarelerini, göstermekle de mükellef idiler. Bugün dahi bu kâhinlerin imparatorların taçlanma merasiminde vazifeleri vardır.

Bu aile ve ocaklardan sonra yavaş, yavaş, az çok rütbe silsilesine bağlı rahipler teşekkül etmiştir. Bu rahiplerin başlıcaları olan *Kamûshi*,Hıristiyanların köy papaslarına muadildir.

Meiji devrinde rahiplere ait bazı nizamlar konmuştur. *1902* ve *1911* yıllarında neşredilmiş olan iki kanunla, ilki «mâbetler reisi» *Gûjî,* sonuncusu "mihraplar muhafızı,,, *Shasho* olmak üzere rahipler, beş sınıfa ayrılmışlardır. *1920,* yılında yapılan bir istatistiğe göre, Japonyadaki mâbetlerin hepsi *53* binden ziyade olduğu halde rahiplerin sayısı *14742* idi. Bundan mâbetlerin bir çoğu resmî rahipler bulunmaksızın idare edilmekte olduğu anlaşılmaktadır.Köy mâbetlerini layikler idare etmektedirler.

Rahipler, *Budda* dininde olduğu gibi, temamen

ayrı bir sınıf değillerdir, Evlenebilirler. Dinî merasimden sonra layikler gibi giyinmektedirler. Vazife esnasında ise, beyaz bir elbise, kara bir şapka giymektedirler. Baston taşırlar.

Kadınlarında ibadette mühim bir vazifesi vardı. Şimdi ise, imparatorluk ailesine mensup iki prenses, *Ise* ve *Kamo* mâbetlerinde üç yıl hazırlandıktan sonra, devlet merasimlerinde büyük bir vazife alırlar. Birçok mâbetlerde ise, umumiyetle rahiplerin kızları olan mukaddes dansözler heyeti — *Mi-Ko* yahut *Kanko* "ilâhî çocuklar„ — vardır. Bülûğa erdikleri yahut yirmi yaşına girdikleri vakit, bu dansözlerin hizmetine nihayet verilmektedir.

III

DUALAR, İBADET, KURBANLAR

Shinto dualarının mevzuları pek muhteliftir. Fakat bu mevzular, hastalıklar, kuraklık, feyezanlar, yer sarsıntılarına karşıdırlar. Dua, en basit şeklinde yüz yıkanıp, eller birbirine vurulduktan sonra, zihnen edilir. Mâbetlerde edilen dualar da, pek basittir. Mâbedin herkese açık olan kısmına ayakkabılar çıkarılarak girilir. Mabedin kasasına — *Saizembako* — para bırakılır. Nezaket eseri olarak iki defa el çırpılır. Baş eğili olduğu halde, ya zihnen yahut yüksek sesle dua ve ibadet edilir. Bu dua ve ibadet riyazet derecesine

kadar da çıkarılabilir. Bunlardan en ziyade yapılanı, soğuk su ile yıkandıktan sonra, ıslak elbise giyip, mâbedin etrafında yüz defa dönmektir.

Allahlara kesilen kurbanlar veya takdimeler en ziyade şunlardır: İpek kumaş, renkli kâğıtlar, kılıçlar, yaylar, oklar, kalkanlar... Geyik boynuzları, ayı postları... Tuz, balık, sebzeler, pirinç rakısı... Beygir, horoz, domuz, yaban domuzu... İnsandan kurban takdimi, tarihden önce kaybolmuş ise de, hatıraları efendilerinin ölümünü takiben, hizmetçilerinin intihar etmeleri, âdedinde devam etmekte olması muhtemeldir.

İmparatorun taçlanma bayramları bir ay kadar sürmektedir. Bunlara büyük bayramlar — *Matcuri* — denilmektedir. Umumiyetle bayramlardan önce üç gün, bazen dahi bir gün oruç tutulmaktadır.

Büyük bayramların başlıcaları şunlardır:

I *Oh-harahe*, büyük dinî temizlik bayramı; II Halkın yiyeceğini temin için yapılan üç bayram.

Bu üç bayram da şunlardır: I. *Toshikgoi*, ilk bahar bayramı, mahsulati Allahların koruması için 17 şubatta yapılmaktadır. II. *Kanna* (17 birinci teşrin); *Niiname* (23 ikinci teşrin) hasatlardan dolayı Allahlara teşekkür etmek için. III. Yılın altıncı ve on ikinci aylarının son günlerinde, imparator sarayında ateşle fal bakma.

Bu bayramlardan başka, daha diğer dinî günler ve bayramlarda vardır: Bugünlerde de millî bayramlarda olduğu gibi, her taraf bayraklarla

donatılmaktadır. İlk imparatorun ölümü tarihi (3 nisan), son imparatorun ölümü tarihi, imparatorun atalarına, gece gündüzün bir olduğu günler, hususile yılbaşı — *1* ve *3* ikinci kânun — bayramlarıdır. Bunlardan biri temamile halk bayramıdır. Oyunlar, yarışlar, koşular, maskaralıklar, araba alaylarile tes'it edilmektedirler.

Yukarıdakilere, çoğu mahallî Allahların sayısız mahallî bayramları,da eklenmelidir.

IV

JAPONYA'DA BUDİSM

Japonya'da, Budism'in tarihi, dört devreye ayrılabilir.

(1) *1200—550.*

Budism, Japonya'ya Kora'dan girmiştir. Buraya Budism, VI ıncı asrın ikinci dörtte birinde gelmişti. Bu asır *Budism*, propagandasının Çin'de en ziyade faaliyet gösterdiği bir devirdi. Milâddan sonra *538* yılında *Kora*'da *Kudara* kralı, japon kralına bir memur yollayarak, *Saka Bustu* (1) nin bir heykeli, birkaç *Sutra* ve diğer hediyeler göndermiş, bütün şeriatlardan en mükemmeli Budist *Dharma*'sı olduğunu, bu dine itikat edenlerin sayısız fayda gördüklerini, bu dinin Hindistanla Kora arasında bulunan bütün memleketler tarafından kabul edilmiş olduğunu, bildirmişti. Japon kralı *Kimnei*, *Budda*'nın heyke-

(1) Budda Sakyamunî.

lini memnuniyetle kabul etti. Fakat bu yeni Allaha ibadet edilip edilmemesi, şiddetle ihtilâfı mucip oldu. Kralın başvekili vaziyetinde bulunan nazır *Soga*, bu yeni dine taraftar bulunduğu halde, derebey, hususile *Shinto* rahipliği vazifeleri de irsen kendilerine ait bulunan, *Nakatomi* ailesi, memleketin; yer, gök, buğday Allahlarının bu tecavüze kızıp felâketlere sebep olacağını ileri sürerek, bu heykelin kabul edilmesine itiraz ettiler. Kral, bu heykelin kabul edilmesi hakikaten felâketleri mucip olup olmıyacağını tecrübe etmek için, *Soga* ailesinde kalarak, bu ailenin evlerinde Budda'ya ibadet etmelerine müsaade etti. Biraz sonra memlekette çıkan bir vebadan *Budda*, mes'ul tutularak, heykel *Soga* ailesinden alınarak kırıldı, ve bir mecraya atıldı.

Budism'in ikinci defa *570* yılında Japonya'ya girmek teşebbüsü de böyle neticelendi. Fakat esrarengiz bir yangın, kralın sarayını yakması, *Budda*'nın intikam aldığına hükmedilerek, yeni heykellerine saygılar, tazimler edildi. Bundan sonraki yıllar zarfında, *Budda*'nın bazan lehinde, bazan aleyhinde tefsir edilen buna benzer vakalar tesirile mâbedi yakılıp yıkıldı, yahut, yeniden yapılarak tazimler gördü. Bununla beraber bütün bu devir esnasında *Budism* kendisine daima *Soga* ailesinde ateşli bir taraftarlık bulmştur.

Kral *Bidastu*'nun ölümünü—M. S. *586* — takip eden münazaalar arasında *Natakomi* ailesinin

reisleri idam edilmiş oldukları için, başdanberi *Budda* dinine taraftar olmuş olan *Soga* ailesi çok nüfuz kazanmış ve bu aileye mensup prens *Umyada*, yahut *Shôtôku* M. S. *593* yılında kraliçe *Suiko*'ya naib olmuştur. Japonya'nın ilk teşkilâtı esasiye kanununu hazırlayan bu prens, *Budda*, *şeriat*, *ibadet;* imanın nihaî mevzuları olduğunu, bunlara samimî ibadetin hayatı yükseltmekte esaslı bir âmil olduğunu ilân etti. Bundan başka, devlet parasile *Budda* mâbetleri, Seminerler, hastahaneler, dispanserler, ihtiyarlar ve fıkaralar için acizehaneler yaptırtı. *Budist* dinini iyi öğrenmek için Çin'e talebeler göndertti. Yeni iman yüksek ve aşağı sınıflarda ilerledi. *624* yılında, yani *Budism*'in ilk defa Japonya'ya girmesinden itibaren *70* yıldan daha az bir zaman zarfında, Budist mâbetleri *46*, rahipleri *816*, kadın rahiplerin sayısı *569* u bulmuştu.

Fakat *735* yılında memlekette çıkan bir çiçek salgını, her sınıf halkı kendi Allahlarını teskin etmeğe yahut kendilerini korumaya koşdurdu. Budist rahipleri ise, bu salgından istifade etmek için propaganda yaptılar. Kral bu âfetten memleketi kurtarmak için, büyük bir *Budda* heykeli dikilmesini teklif etti. Halk eski Allahlardan yardım dilemeğe koşdular. Rahip *Gyôki* tarafından dinî bir uzlaşma yapıldı: *isé*'nin Shinto mâbedinde, ced Allahı *Amaterasu, Vairo Chana* — Budda olarak şahıslandırılmış kâinat — nin bir tecellisi olup olmadığı soruldu. Müsait

cevab alınması üzerine, japonların eski Allahları *Budda* ve azizleri ibadetile karıştırıldı. Memleketin diğer yerlerinde de bu karıştırılma *Budism* lehine olarak ilerledi.

Heian devrinde — M. S. *794* den itibaren —, *Budism*'in muhtelif mezhepleri Japonya'ya girmiştir. Japonya'da *Tendai Shû* denilen mezhep, *Saichô* — sonra *Dengyô*, *767* : *822* — tarafından kurulmuştur. Bu devrin yüksek bir Budisti olan *Saicho* Çin'e giderek mezhep hakkında daha derin malûmat aldı. Hakikatin tarihî mübeşşiri olan *Budda*, *Saicho*'nun kurduğu bu mezhepte, parlak bir nurdan ibaretti. Böyle bir *Budda*'yı şuurunda yaşatabilen kimse, sırlar, faziletler, hikmetin en yüksek hedefine varmış demekti. *Saicho*, Budist mezhebinin muhtelif görüşlerini bir araya karıştırarak, Japonya'daki Budism'in muhtelif şubelerine kaynak olmuştur. Bilgi ve karakterinin yüksekliği *Saicho*'ya sarayda da nüfuz temin etmiş, bundan istifade ederek *Budda*, dini hakkındaki bilgilerin asırlarca merkezi olmuş olan bir manastırı *788* yılında *Hiei* dağında kurmuştur.

Diğer bir mezhep *Shingon-Shû* "doğru söz mezhebi„ *Saicho*'nun talebesi ve dostu olan *Kukai* — sonra *Kôbô*, *774*: *835* - nın idaresi altında bir kuvvet olmuştur. Bu rahip, dinî hayatın muhtelif şekillerini on dereceye ayırmış, sonuncu ve

en yüksek şeklinin *Shingon* olduğunu öğretmiştir.Bu derece,*Budda*'lık kudsiyetinin temamile göründüğü haldir. *Kûkai*'ye göre, ruhanî varlıkta dahil olduğu halde, bütün kâinat, tekrar ruhî ve maddî olarak ikiye ayrılabilecek,altı unsurdan meydana gelmiştir. Bununla beraber, bu ikisi bir, bir iki; dir. Bundan dolayı maddenin her parçasına, *Buddha*'lığın ilâhî varlığı nüfuz etmiştir. Zatenkâinatta, dışarda tecelli etmiş olan bir *Budda*'dan başka bir şey değildir.

İçerimizdeki *Budda*, hareket, söz,"sırrın„kalpte yapılmasile dışarı çağırılabilir. *Kûkai* bu suretle *Gyôki* tarafından açılmış olan Budism'in senkretism hareketine, hususile nazarî sahada yardımcı olmuştur. Böylece, *Shingon* mezhebi naşiri, imparator *Kami* ibadetinin, hakikatte kıyafetini değiştirtirmiş *Budda*, ibadeti olduğunu ilân ederek, ayni zamanda *Ryôbo*,yani *Budda* shinto ciliğininde naşiri oldu. *Kûkai*, seleflerinin hepsinden ziyade nüfuz sahibi idi. Mimarlık, hattatlık ve oymacılığa kadar geniş bilgisi, sarsılmaz azmi, kendisini hem sarayda, hem de millet arasında büyük bir kuvvet yaptı. Kendi mezhebinin merkezi olmuş ve sonunda *Hiei*'deki manastırı gölgede bırakmış olan *Kôya* dağında büyük bir manastır daha yaptırtmıştır.Bu devrin ilk kısmında *Kami* yahut *Budda* dini Allahlarına ibadette mükafat, sıhhat, iyi hasat, saadet, sulh ve selâmet aranılıyor idi. *Shingon* mezhebine ait, muhteşem ve sirlı âyinler,hususile saray muhitine pek cazip görün-

dü. *Fujivara* **ailesi düşdükten ve memleket içinde savaşlar birbirini takip ettikten sonra, asîl ve halk sınıfları yeise düşerek her şeyin geçiciliğine, inandılar,saadeti artık bu dünyadan değil öbür dünyada aradılar.Bu suretle memlekette bir fena görüş havası esdi.**

1920 **yılında yapılmış nufus sayımına göre, bu mezhebin** *370000* **saliki, takriben** *7000* **rahibi vardı.**

(2) *1200 — 1600 :*

1192 yılında *Kamakura*'**da,** *Yoritomo*'**nun** *Bakufu* **- Asker hükûmeti - kurmasından yarım asır yahut daha ziyade önce, Klan kavgaları,memleketi mütemadî savaşlara soktu. Kanlı savaşlar, yağmalar ölümler, kimsede mezhepleri düşünecek bir hal bırakmadı. Halk emniyet, sulh ve sükûn isteyordu. İşte böyle bir ihtiyacı karşılamak üzere** *Hônen* **-** *1133*: *1212* **- ve** *Shinron* **-** *1173*: *1262* **- ortaya çıktılar.**

(*a*) **Jodo** ve **Shin** mezhepleri : Önce **Hiei** manastırında talebe olan **Hônen** bu mektebin bütün felsefesi, sırlı yapmaları, ve ahlâkının eskimiş olduğunu iddia ederek bu mezhebi bıraktı. **Sukhâvatî**, Japonca **Jodo** yahut "Garp temiz ülkesi„ mezhebini neşretmeğe çalıştı. Cahil, okumuş, yüksek, aşağı, herkes **Amitâbha**'nın sonsuz lütfüne samimî bir imam beslediği taktirde kurtulabileceğini öğretti. Mukaddes hali, derin dindarlığı, samimî kanaatı, öbür dünyada mükâfat vadeden mezhebile **Hônen** sarayda ve mil-

let arasında, rakîpleri kendisini sürdürüp, talebelerinden bir kaçını idam ettirinciye kadar, büyük bir nüfuz temin etti. Bununla beraber, yaydığı mezhep kudretli nüfuzunu kaybetmedi. Hônen'in muktedir talebeleri, hususile **Shinran** hocasının vaızlarını mantıkî neticesine götürdü.**Hônen**'in kurduğu mezhebde büyük bir rol oynayan **Amitâbha**'nın adından istiane etmeği bırakarak, kurtuluşun tek çaresi olmak üzere, halâskâra, basit ve şüphesiz bir iman vaız etti. Rahiplerin evlenmeleri yasağını ve rahipler ile lâyıklar arasındaki ayrılığı kaldırdı. Bizzat kendiside evlenerek halkla kendisini bir tuttuğunu göstermek için **gutuko** "tepesi tıraş olmuş cahil„ adını takındı. Böylece **Shinran** tarafından kurulmuş **Shin** mezhebinin, nüfuz ve akideleri, bir çok hâdiselere rağmen bugüne kadar, Japonyanın en büyük iki mâbedinde, **Hong wanji**'de devam etmiştir.

(*b*) **Zen mezhebi :**

Böylece halk arasında dinî bir uyanış hareketi yayılırken hususile askerî sınıfa uygun bir mezhep,**Zen** mezhebinin **Rinzai** ve **Sôdô** şubelerini kurmuş olan **Eisai - 1141: 1215** - ve **Dôgen 1200: 1253** - taraflarından, Japonya'ya sokuldu. **Zen** mezhebi, **Budda**'nın vardığı yüksek ilhama, haricî bir vasıta ile gidilemiyeceğini, bütün doktrinler ve âyinlerin faydasızlığını iddia etti.

Budda, bir kimsenin şahsında meydana gelmesi için tek yolun, kendi mahiyeti hakkındaki derin düşünüş olduğunu talim etti.. Merasim ve âyinlere

karşı gösterdiği alâkasızlık, **Zen** mezhebinin askerler arasında fevkalâde itibar kazanmasını mucip oldu.

(*c*) **Nichiren mezhebi:**

Nichiren (1222: 1282) tarafından kurulmuştur. Bu mezhebin başlıca talimi, **Budda'**nın **Saddharma-pundarîka**"hakikî şeriatın nilüferi,,inde ortaya koyduğu hakikatlere iman ve bu kitabın adını bir çok defa söyliyerek, ibadet etmekten ibarettir. **Nichiren, Gautama'**nın yaydığı hakikatın aslı bu kitapta yazılmış olduğunu iddia etmiştir. **Nichiren** zulümlere düçar olduğu, sürüldüğü halde, yine kendisinin, zuhuru **Gotama** tarafından önceden bildirilmiş, gökten inen **Bodhisatva** olduğu hakkındaki kanaatı sarsılmamışdır.

Şimdiye kadar bildiğimiz bu dinî liderlerin, kurdukları mezhepleri ileri götürenler, kabiliyetli talebeleri olmuşlarpır. **Tendai** ve **Shingon** mezheplerinin hususile yüksek ve asîl sınıfta; **Zen** mezhebi orduda, **Jôdô** ve **Shinshû** mezhepleri halk arasında yayılmışlardır.

İç savaşlar ve siyasî karışıklıklarla geçen **15** ve **16** ıncı asırlarda, bu mezheplerde, savaşlara ve siyasete karışmışlardır. Asker aristokrasinin mezhebi olan **Zen,** manastırları vasıtasile, talim ve terbiyede, edebî kültürde büyük bir tesiri olmuştur. Bu devirler, dinî bir kaynaşma devri olmuş, kendisine az çok taraftar bulan kimseler bir çok küçük mezhepler kurmuşlardır.

(*d*) **Shinto:** Budism ile **Ryôbu Shinto** adı altında karışmış olan **Shinto** dahi, kendisini sistem-

leştirmeğe teşebbüs etti. **Kitabatake Chikafusa** (1339), imparatorlarin Allahlar sülâlesine mensup bulunduklarını iddia etmiş, millî düzeni korumak için **Kami** ibadetinin ehemmiyetini göstermiştir. Bu hustaki gayretile, **18** inci asırda krallık **Shintoism**'inin önderi olmuştur. **15** inci asırda, taliminin esasını **Tendai**'den alan **Yoshida Kanétomo, Ryôbu**'ya karşı, **Budism** ile karışmamış **Shinto; Yuiitsu Shinto**'yu ilân etti. Fakat bu **Shinto, 18** inci asra kadar, cemiyette büyük bir hareket uyandıramadı.

(*e*) **Roma katolikleri:**

16 ıncı asırda, Cizvit misyonerleri **Kyûskû**'da faaliyete başlayarak, bu faaliyetlerini **Kyoto**'ya kadar genişlettiler. **Omi Azuchi**'de birer ilâhiyat semineri açtıkları gibi imparatorun payıtahtında da bir katedral yapmak müsaadesini aldılar.Çalgılar, saatler, aynalar, hatta fakir ahaliye pirinç dağıtarak yapılan Hıristiyanlık propagandası, hususile **Kyûshû** ve **Nagato**'da muvaffak oldu. Fakat, Hıristiyanlığı himaye etmiş olan **Nabunaga**'nın **1582** yılında öldürülmesinden ve Budism'in hâmileri olan **Hidéyoshi** ve **Togugava** zamanlarında Hıristiyan dini yasak edildi. **1638** yılında, **Shimabara** ve **Kyûshû**'da isyanlar bastırıldıktan sonra,**Kirischitan** yani Hıristiyanlar,siyasî bir âmil olmaktan çıktılar.

(3) *1600 - 1868:*

Togugawa **hükûmeti, merkeziyetçi bir siyaset takip ederek, kuvvetli bir mezhep veya fırkanın kurulmasına müsaade etmedi. Roma katolik Hıristiyanlarının** *1863* **de isyanları bastırıldı. Hükû-**

met dinler bakımından bir nufus sayımı vazifesini *Budist* rahiplerine vererek, böylece Hıristiyanları imha etmeğe teşebbüs etti. Bunun neticesi olarak bütün millet, hiç olmazsa zahiren *Budda* dinine girmeğe mecbur oldu. Ayni zamanda birçok Budist mukaddes kitapları ve edebiyatı bastırıldı. Budist mezheplerinin her birisinin doktrinleri ve kilise kuvveti sistemleştirildi. *Takuan* (ölümü: 1645) *Hakiun* (ölümü: 1786) ve *Jiun* (ölümü: 1804),bu devrin parlak rahip sîmalari arasında idiler.*Shôgunate* hükûmetinin zalimane siyaseti,usanç getirdiği gibi, diğer taraftan hükûmetin ihmal ettiği dinler ve mezhepler, hususile *Shintoist'ler* üzerinde kuvvetli bir reaksiyon yaptı.*Dengyô* ve *Kûkai* zamanındanberi *Shintô* eski saflığını kaybetmiş ve *Budişm*'in gölgesi altında ancak adını muhafaza etmişti. *Hayashi Rasan* (ölümü: 1657), *Shinto*'yu Budism'den kurtarmak istedisede kendisi resmen *Confucius* dinine salik bulunduğu için, talim ettiği *Shintô,* bu dinin felsefesile temamile meşbu idi.

Japonya ve imparatorluk hânedanının, kâinat hükûmdarı ve yaradıcısı olan Allah ile doğru münasebette bulunmasının, ilâhî lütfûn hususî maksatlarından bulunduğunu iddia ederek, tek doğru dinin *Shintô* olduğunu iddia eden *Hirata Atsutané* (1843) dir. Bütün diğer dinlerin yanlış yahut bozulmuş olduklarini ilan etmişti. Pek çok taraftar kazandı. Japon ıslahatında büyük yardımı dokundu.

*19*uncu asırda *Shîntô* namına bir takım dinî mezhepler çıkdıysa da, bunların eski *Shintô* ile alâkaları pek azdı. Bu bakımdan en meşhur ve en değerli lider, ilâhî ilham, dua, Allah, namus hakkında vaaz etmiş olan *Kurozumi*'dir. *Amatérasu*, bütün hayatın kaynağı olduğunu, insanların bu Allah ile daimî münasebette bulunmalarını yaymaya çalıştı. *Konkô*, *Tenri* ve *Remmon* gibi diğer birçok mezhepler, *Shintô* ibadeti şekli altında eski batıl itikatlardan başka birşey değillerdi.

(4) 1868 den sonra :

1868 Japon islâhatı, millî Allahlar ve cedlerin "yolunu„ temsil eden *Shintô*'yu öne çıkardı. 1868 yılında kurulan *Jingi jimukyoku*, "Mezhep işleri müdürlüğü„ nün ilk kanunu, *Shintô* ile *Budism*'i birbirinden tamamile ayırdı. Hükûmette siyasî liderler, millî ahlâkın temeli saydıkları *Shintô*'yu, *Shintô* rahiplerine resmî paye vererek devlet dini haline getirdiler. Buna karşı, Budist heykelleri Mâbetleri yıkıldı. Budist rahiplerine doğru yola girmeleri tavsiye edildi. Bu vaziyyet, *1872* yılında *Kyôbushô*, mezhepler nezareti kuruluncaya kadar, devam etti. Bu yılda *Budist* ve *Shintô* rahiplerinin ayni derecede *Kyôdôshoku*, resmî ahlâk mürebbileri oldukları kabul edildi.

1889 yılında neşredilen teşkilâtı esasiye kanunile, Hıristiyanlara da dinlerine serbestce sâlik olmak hakkı verildi. Bunun üzerine, Budist'ler "Krallık Budist ittihadı„ adı altında büyük bir teşkilât yaparak, Hıristiyanlık aleyhindeki müca-

delelerinde bütün *Shinto*istleri,yani Japonlari, kendilerine iltihak etmeğe davet ettiler. Millî bir ahlâk miyarı tesbit etmek maksadile *1889* yılında neşredilmiş olan maarife dair imparatorun iradesini; muhafazakârlar, Hıristiyanlık aleyhinde katı bir delil olmak üzere kullandılar.

Bununlaberaber,Hıristiyalık*1895* yılından sonra daha ziyade Japon ruhuna girmeğe muvaffak olarak,uzun yıllar mücadeleden sonra, tekrar faaliyete başlamıştır. Budism, dahi gayretini Hıristiyanlığa karşı mücadelede kullanmaktan vazgeçerek, halkın dinî alâkasını kendisine daha ziyade çekmek uğurunda sarfetmeğe başlamıştır. Çoğu *Shin* mezhebine mensup bulunan birtakım Budist bilginleri "yeni Budism„ denilen bir hareket meydana getirmişlerdir. Hıristiyanlık ile, diğer dinler arasındaki çekişme nihayet bulmuştur. *1904-1905*, Japon-Rus savaşı, milliyetcilği, ahlâkın an'anavî prensiplerine ve imparatora sadakati kuvvetlendirmeğe büyük bir sebep olmuştur. Şimdi *Eucken* ve *Bergson* japonların dikkatini çekmekte, Hıristiyanlık ve Budism'den, şimdiye kadar bildirdiklerinden daha yeni, daha yüksek görüşlerini ortaya koyması beklenmektedir.

*
* *

Yukarda söylediğim, resmî Shinto yanında, büyü, batıl itikatlarla dolu bir de halk *Shintoism*'i yaşamaktadır. Devlet, tercihan ta'zim ettiği Allahlara mensup on iki mezhep tanımıştır. Bunlardan başlıcası olan *Shinto Honkyoku*'nun 1,200,000

sâliki vardır. En çok tarafdarı olan mezhep — 4,300,000 — *Taï sha kyô*'**dur. Bu mezheplerin çoğu yakın tarihlerde kurulmuş olduğu gibi, kuranların çoğu da cahil köylülerdir. Bu mezhepler içinden tarih itibarile en sonuncusu, cihan savaşı esnasında kurulmuş olan** *Omoto Kyo* **"büyük menşein talîmi„ dir. Bu mezhep kurulur kurulmaz ihtilâlci bir mahiyet almıştır. Bundan dolayı Japon hükûmeti, 1921-1922 yıllarında mâbetlerini kapattırmiş, mezhep içersinde ileri gelenleri yakalatdırmıştır.**

Bibliyografi

W. G. Aaton, Shinto, London 1905; —Nihongi, 1896; **K. W. Knox,** The Developement of Religion in Japan, new-york, 1907; **W. E. Griffith**, the Religion of Japan, new-york, 1912; **R. Fujïshama,** Le Boudhisme japonais, Paris, 1889; **E. W. Clement,** christianity in Modern Japan, Philadelphia, 1905; **T. Harada,** Faith of Japan, new-york, 1914; **M. Anesaki**, quelques pages de l'histoire réligieuse du Japon, 1921.

Haydar Rifat Beyin başlıca eserleri:

Tarihî eserleri:

1.— Temmuz 1914 2.— Bismark nasıl düştü?
3. — Versay 4. — Musolini.

Bunların dördü de günün en meşhur tarihçisi Emil Ludvig'in eseridir,

Birincisi dünya kurulalı insanların uğradığı en büyük bir badireyi bütün anatile anlatır. Halkın, büyük devletlerin ikişer üçer adamı elinde hâlâ nasıl körükörüne süründüklerini gösterir. En büyük devlet adamı tutulan bu kimselerin gururlarile, keyiflerile nekadar hiç olduklarını anlatır. 150 Kuruş.

İkincisi, bir Başvekilde bulunması lâzım gelen sahici namusu, hamaseti, feragati anlatır.

Üçüncüsü, büyük denilen bazı devletlerin en büyük adamlarının—insanlık,doğruluk ve fazilet duygularından nakadar uzak olduklarının tekzip olunamaz bir hüccetidir. 60 Kuruş.

Dördüncüsü, bir adamın iktidar mevkiine çıkalı on sene olduğu halde, bu müddet içinde koca bir ülkede yalnız ehemmiyetsiz üç rüşvet vak'ası olabildiğini; her üçünün faillerinin mahkûm olmadan intihar etmek mecburiyetinde kaldıklarını; bu adamın on senedenberi daha bir kere, bir akşam, bir salonda, bir cemiyette görülmediğini; sabahın karanlıklarından akşamın karanlıklarına kadar mütemadiyen çalıştığını; eski amele ve hocalık hayatına, on senedir uhdesinde üç, dört, beş nezaret tuttuğu halde tek bir at almış olmaktan başka bir değişiklik vermediğini; on senedir tek bir kere bir içki kullanmadığını; Allahın Avusturyalılara zafer tadını tattırmak için yarattığı farzedilmiş olan sönük.. harap bir İtalya'dan şanlı,

şevketli bir devlet çıkarışını gösterir. Herbiri canlı, kanlı ve günün eserleridir. 100 Kuruş.

5. — Lenin'in hayatı.

Gayet muhtasar, fakat gayet şumullü bir eserdir. Topsuz, tüfeksiz, askersiz, parasız bir adam — yalnız grandüklerinden, prenslerinden bir tabur çıkarabilecek olan Rusya'yı nasıl fethetmiştir? İçinde ordular kaybolmıya mahkûm olan.. nüfusu yüz yetmiş milyona varan Rusya'yı kendi irade kuvvetine nasıl rametmiştir? Zamanımız ekanimi selâsesi olan can, mal, namus mefhumlarına dair telâkkilerine nasıl tahakküm etmiş ve onlara yepyeni nasıl bir mecra vermiştir? Bunlara cevap verir.Selis, sade bir üslûp ile yazılmıştır. 100 Kuruş.

6. Stalin.—Bu kitap hakkında ne söylense eksik olur 150 Kuruş.

7. — Tarih felsefesi. 8. — Budda. 9. — Hükümdar. 10. — Babıâlinin iç yüzü. Kalmamıştır.

11. — Lasedemonya'lılar ve Atinalılar Cümhuriyetleri.

Birincisi feylosof Güstav Lö Bon'undur.125 Kuruş.

İkincisi bizde henüz tamamen bakir olan Budda dinine dair bir tecrübedir. 50 Kuruş.

Üçüncüsü Hukuku düvelin banilerinden meşhur Makyavelin en meşhur eseridir. Fazla bir şey söylemek füzulîdir. 100 Kuruş.

Lasedemonya'lılar ve Atina'lılar Cemhuriyetleri, meşhur Ksenofon'undur. 50 Kuruş.

*

İçtimaî ve iktısadî eserleri :

1. — Sovyetizm. **2. — Bolşevik âlemi.**

3. — Bolşeviklik. **4. — Sosyalizm.**

5. — Sermaye, Karl Marks'dan, hülâsa.

6. — **Beynelmilel İhtilâl Fırkaları** Kalmamıştır.
7. — **Tehlikenin Büyüğü.** » »
8. — **Farmasonluk.**
9. — **Devlet ve İhtilâl, Lenin'in.**
10. — **İşçi sınıfı İhtilâli, Lenin'in.**
11. — **Komünizm.**
12. —**İlmî Sosyalizm ve Hayalî Sosyalizm, Engels'in**
13. — **Lenin Mezhebi, Stalin'in.**
14. — **Tarihî Maddiyecilik, J. Borhard'ın.**
15. — **Anarşizm.**
16. — **Felsefe, Didaro'nun.**

İlk ikisi Rusya'ya seyahat eden profesörlerin, Tarihçi Ludvig'in, Fransız Maarif nazırı De Monzi'nin görüşleridir. 60 ar Kuruş.

Üçüncüsü De Monzi'nin yeni Rusya hakkındaki şah eserinin tercümesidir. 200 Kuruş.

Dördüncüsü Sosyalistliğin menşe ve gayelerini havi muhtasar, muhit bir eserdir. 75 Kuruş.

Beşincisi Karl Marks'dan bir hülâsadır. Her işliyen adama lâzımdır. Mülkiye, hukuk, ticaret tahsili görmüş ve görmekte bulunmuş olanlara bilhassa yarar. 100 Kuruş.

Sekizincisi, masonluk hakkında malûmat verir. 100 Kuruş.

Dokuzuncusu ve onuncusu Lenin'in. 75 er Kuruş.

On birincisi Lenin ve Stalin'in. 50 Kuruş.

On ikincisi Engels'in. 60 Kuruş.

On üçüncüsü Stalinin. 75 Kuruş.

On dördüncüsu J. Bornard'ın. 60 Kuruş.

On beşincisi Anarşizm. 60 Kuruş.

On altıncısı Didaro'nun. 35 Kuruş.

Edebî eserleri:

1. — Duman. 2. — İlk aşk. 3. — İklimler.
4. — Bâsübadelmevt. 5. — Mev'ut toprak.
6. — Ölüler evinin hatıraları.
7. — Cinayet ve Ceza. 8. — Hep Vatan için!
9. — Hep Millet için! 10. — Safo.
11. — Gorio Baba. 12. — Küçük Hikâyeler.

İlk ikisi Rus ihtilâlini hazırlıyan meşhur rus ediplerinden Turgenief'indir. Her ikisi dünya edebiyatına mal olmuş ölmez eserlerdir. Birincisi 75, İkincisi 100 Kuruş.

Üçüncüsü günün hayatıdır. Bu romanı okumakla meselâ Fransa'da uzun zamanlar yaşamış gibi olursunuz. 150 Kuruş.

Dördüncüsü Tolstoy'undur. 175 Kuruş.

Beşincisi Pol Burjenindır. 125 Kurus.

Altıncısı ve yedincisi Dastayevski'nindir. 125, 75 Kuruş.

Sekizincisi ve dokuzuncusu Amerika'nın son tiyatrolarından seçilmişlerdir. 60 ar Kuruş.

Onuncusu meşhur A. Dodenin en nefis romanıdır. 100 Kuruş.

On birincisi Gorio Baba dünya edebiyatına hâkim romanlardandır. 100 Kuruş.

*

Hukukî eserleri:

1. — Şerhli borçlar kanunu. 100 Kuruş.
2. — Malûmatı kanuniye. 100 Kuruş.
3. — Miras meseleleri. 100 Kuruş.
4. — Aynî haklar. 200 Kuruş.

Birincisi en doğru bir metini, her maddenin İsviçre kanununun hangi maddelerinden alındığını gösterir bir cetveli, maddelerin tercümesinin aslına göre aksayan noktalarını, mühim maddelerin muhtasar

şerhini havidir. İkincisi eski hukuk külliyatımızı hulâsa eder. Üçüncü ve dördüncüsü bir çok emeklere, fedakârlıklara mal olmuş, kanunu medeniye ait şerhlerdir. Her hukuk müntesibine, tapu, kadastro memurlarına, son derece faydalıdır.

Neşredilmek üzere olanlar :

1. — Karl Marks'a methal.

2. — Adliye ve Şehir—Paris'in eski baro reisi, Akademi azasından Hanri Rober.

3. — Bir ölüm mahkûmunun son günü. V. Hügo.

4. — İsa—Paris ruhuhiyat mektebinde profesör Bine Sangle

5. — Fransızcadan Türkçeye mufassal hukuk kamusu.

6. — Tefekkürler, Riyaziyeci, Fizikçi, Feylesof Paskal.

7. — Faşizm.

8. — Lurt, 2 cilt, Emil Zola.

9, 10, 11, 12 — Karl Marks'ın ilk dört cildi.

13. — Yeni Kadın, A. Kolontay.

14. — Sezar, Plütark'ın.

15. — Komünistlerin istedikleri.

16. — İhtilâl esnasında Lenin ve Fırka.

17. — Yeni Adam. 18. — Yeni Kadın.

19. — Dördüncü Kuvvet. 20. — Epikür.

21. — Demokrit. 22. — Heraklit.

23. — Eflatun.